

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА

Аркасівські читання:

Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи

МАТЕРІАЛИ
V
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

Миколаїв
17 – 18 квітня 2015 р.

Миколаїв
МНУ імені В. О. Сухомлинського
2015

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3
А 79

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради інституту історії, політології та права
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 6 від 17 березня 2015 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ДАНИЛЕНКО В. М. (член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор), РИЖЕВА Н. О. (доктор історичних наук, професор), ТРИГУБ О. П. (доктор історичних наук, професор), ШИТЮК М. М. (доктор історичних наук, професор), ШКВАРЕЦЬ В. П. (доктор історичних наук, професор), ПАРХОМЕНКО В. А. (доктор історичних наук), ЗЕРКАЛЬ М. М. (доктор історичних наук).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

КІЯН О. І. (доктор історичних наук, професор), ПОНОМАРЬОВА І. С. (доктор історичних наук, професор), ТРИГУБ П. М. (доктор історичних наук, професор).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК: ГУЗЕНКО Ю. І. (кандидат історичних наук, доцент)

Матеріали подаються мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

Аркасівські читання: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (17-18 квітня 2015 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – 272 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей та повідомлень учасників V Міжнародної науково-практичної конференції «Аркасівські читання: Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи». Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії України, всесвітньої історії, етнології та історіографії.

Видання призначено для археологів, істориків, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів та студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3

© МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015 р.
© Автори публікацій, 2015 р.

**ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ
V МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ: УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО
РОЗВИТКУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ»**

Знання про минуле є важливим фактором дієвого впливу на сучасний стан та перспективи подальшого розвитку суспільства і держави. Адже історична пам'ять, сформована на основі об'єктивного пізнання історії, не тільки поєднує минуле з сучасним, а й підказує «осмислений» вибір майбутнього. Саме тому, у наш час основним завданням історичного дослідження є пошук істини, виявлення нових достовірних фактів, об'єктивна інтерпретація суспільно-значимих подій.

П'ять років тому в Навчально-науковому інституті історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського започатковано традицію проведення щорічних Аркасівських читань. Ініціаторами виступили дві кафедри інституту – історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін та археології, давньої та середньовічної історії.

Досвід проведення попередніх конференцій довів, що цей науковий форум сприяє плідному творчому обміну сучасними науковими ідеями між науковцями України, ближнього та дальнього зарубіжжя й надає значного поштовху для подальших історичних досліджень.

Важливим є і те, що представлені дослідження відображають сучасні історичні пошуки у всій різноманітності наукових надбань. Сподіваюсь, що ті значні напрацювання, представлені в ході роботи конференції, викличуть зацікавленість не тільки у фахівців, але й широкої спільноти всіх, кому не байдуже минуле, що сприятиме злагоді, людському порозумінню та суспільному прогресу.

Бажаю Вам творчої наснаги, нових наукових відкриттів, спокою та миру!

*Директор
інституту історії, політології та права
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського,
академік, заслужений діяч науки і техніки України,
доктор історичних наук, професор
М. М. Шитюк*

З М І С Т

Археологія

АРТЮХ Вадим (Львів, Україна)	
Античні пам'ятки в археологічній колекції Львівського музею історії релігії	10
БОНДАРЕНКО Денис, КОСТИК Ольга (Миколаїв, Україна)	
Попередні результати досліджень поселення Вікторівка-I у 2014 р.	13
ГОРБЕНКО Кирило (Миколаїв, Україна)	
Нові археологічні дослідження на території городища Дикий Сад	15
ЛАСІНСЬКА Маріанна (Миколаїв, Україна)	
Основні проблеми та історія досліджень археологічних пам'яток аварської доби регіону Північного Причорномор'я	19
ЛУК'ЯНЧЕНКО Юрій, ШЕВЧЕНКО Ігор, ФІЛАТОВ Дмитро (Кривий Ріг, Долинська, Миколаїв, Україна)	
Археологічні рятівні дослідження на території Долинського району Кіровоградської області	22
МАЗЕПА Галина (Збараж, Україна)	
Пам'ятки трипільської культури на Тернопільщині	27
СМИРНОВ Леонід, ФОРНОСОВА Белла (Миколаїв, Україна)	
Порівняльний аналіз центральних архітектурних комплексів Ольвії та Херсонесу.	31

Всесвітня історія

АДИЛОВ Абдор (Ташкент, Узбекистан)	
Алишер Навои – выдающийся государственный деятель Средневекового Востока.	34
АТАДЖАНОВА Сайора (Ташкент, Узбекистан)	
Миграционные процессы в Узбекистане в период независимости (Узбекистан-Россия). .	37
ГОСПОДАРЕНКО Оксана (Миколаїв, Україна)	
Топографія культових пам'яток Кафи як віддзеркалення її етноконфесійної структури населення	40
HUBENÝ David (Praha, Cheshskaya republika)	
Poznámky k Československé armádě na podkarpatské rusi	43
GUSE Martin (Liebenau, Bundesrepublik Deutschland)	
Erinnerungen und reflektionen zur ns-zwangsarbeit – ziele und arbeitsschwerpunkte der «dokumentationsstelle pulverfabrik liebenau» in der Bundesrepublik Deutschland.	45
DELIBALTOVA Juliiia (Praha, Cheshskaya republika)	
Vývoj kultury Podkarpatské Rusi v 1919-1938	51
ИНОЯТОВА Диларам (Ташкент, Узбекистан)	
Национальная политика современного Узбекистана	53
КАРАУЛЬНА Олена (Миколаїв, Україна)	
Цивілізаційна парадигма суспільного розвитку: український вимір	56
КРОТОВ Андрій (Гомель, Білорусь)	
Польский фактор развития белорусской имагологии (на примере изучения белорусского стереотипа поляка)	59

КУЗОВКОВ Володимир (Миколаїв, Україна) Візантійська дипломатія та гунське об'єднання у праці Е. Гіббона «Історія занепаду і загибелі Римської імперії».	62
МАЛЬШИНА Катерина (Київ, Україна) Політична діяльність Дінка Пуца за часів першої Югославії..	65
ПІДБЕРЕЗНИХ Інна (Миколаїв, Україна) Діалог між США та АСЕАН: проблеми та перспективи.	68
СЕЛІВАНОВА-ЗЕРКАЛЬ Ірина (Миколаїв, Україна) З історичного досвіду сільської кооперації (на прикладі птахівництва) в Польщі: тенденції 1990-2000-х рр.	70
ТУРСУНОВА Ранохон (Ташкент, Узбекистан) Безъядерная зона в Центральной Азии: вклад Узбекистана	73
ХАТАМОВА Рано (Ташкент, Узбекистан) Формирование и развитие институтов гражданского общества в Узбекистане.	76
ЦІВАТИЙ В'ячеслав (м. Київ, Україна) Політико-дипломатичні ідеологеми у французькому суспільстві доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): інституціональний вимір.	79

Історія України

АНТОНЕНКО Вікторія (Київ, Україна) Державні та місцеві органи управління міськими фінансами Української СРР 1920-х рр.	83
БЕРЕЗОВСЬКА Тетяна (Миколаїв, Україна) Інформаційні війни останньої третини XIX ст. як основний чинник формування громадської думки Російської імперії	86
БІЛОУС Олександр (Київ, Україна) До питання кадрового забезпечення партизанських формувань Північно-Східної України на завершальному етапі нацистської окупації Чернігівщини й Сумщини.	90
БОБІНА Олег (Миколаїв, Україна) Револьюційні події в Миколаєві 1903-1905 рр. До річниці першої модерної революції в Російській імперії	93
БРЕГІН Оксана (Збараж, Україна) Збаражчина в період Визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького в 1648-1657 рр.	97
ВАСИЛЕВИЧ Андрій (Миколаїв, Україна) Викладацький корпус залізничних училищ Південної України (кінець XIX – початок XX ст.)	100
ВДОВИЧЕНКО Євген (Херсон, Україна) Особливості побудови підводних човнів на початку XX ст.	103
ВЕРГУН Сергій (м. Київ, Україна) Транспортна жандармерія українських губерній Російської імперії: історія становлення Київського ЖПУЗ.	106
ВІЛЬХОВИК Ольга (Полтава, Україна) Матеріальне забезпечення червоноармійських частин на території України (поч. 1920-х рр.)	109
ГЛИЗЬ Юрій (м. Київ, Україна) Механізми обмеження верховною владою самоврядування міст (на прикладі Київської міської думи 1871-1914 рр.)	112

ГУБАНОВА Юлія (Миколаїв, Україна) Релігійне дисидентство на Миколаївщині в 60-70-х рр. XX ст.	115
ДОНІК Олександр (Київ, Україна) Роль підприємців у розвитку електротранспорту в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.	118
ЖИЛЕНКОВА Ірина (Київ, Україна) Тарифна політика залізниць Російської імперії в контексті інтересів зовнішньої торгівлі (кінець XIX ст.)	122
ЗАХАРЧЕНКО Олексій (Миколаїв, Україна) «Новий аграрний порядок» нацистів в Південній Україні	125
ЗЕРКАЛЬ Микола (Миколаїв, Україна) Сучасна українська історіографія спротиву українців в ГУЛАГІ	128
КІСЕЛЬОВ Аркадій, ЗЮЗІН Віктор, РУДЕНКО Анатолій, ПАРХОМЕНКО Ольга (м. Миколаїв, Україна) Видатні постаті витоків медицини Миколаївщини XVIII-XIX століття: Данило Самойлович та його послідовники	131
КІСЕЛЬОВ Аркадій, ГУЗЕНКО Юрій, РУДЕНКО Анатолій (м. Миколаїв, Україна) Медичні лікарські товариства XIX-XX ст. та їх роль в охороні здоров'я населення Миколаївщини	134
КОВАЛЬ Геннадій (Новосафронівка, Україна) Діяльність Олешківської міської думи в галузі промисловості та склад гласних думи в кінці XIX – на початку XX ст.	137
КОЗИРЕВА Марина (Миколаїв, Україна) Наслідки для Миколаївщини Першої світової та Громадянської війн	140
КОКОШКО Федір (Миколаїв, Україна) Війна в Україні в історичній ретроспективі	143
КРАЙНІК Роман (Миколаїв, Україна) Навчальні заклади УРСР в умовах повоєнного терору: сучасна українська історіографія .	146
МАЙБА Ірина (Збараж, Україна) Підзамоцька фортеця як приклад оборонної архітектури правобережної України й один з об'єктів національного заповідника «Замки Тернопілля»	150
МАРИНЧЕНКО Ганна (Миколаїв, Україна) Свідки Єгови в Україні: до загальної характеристики релігійної течії	153
МАРТИНІВ Юрій (Тернопіль, Україна) Вплив василіан на формування архітектурного ансамблю Почаївського монастиря у 1712-1731 рр.	156
МІТКОВСЬКА Тетяна (Миколаїв, Україна) Заснування Депо карт Чорноморського флоту	159
ОГІРКО Олег (Львів, Україна) Переслідування та відродження УГКЦ в XX ст.	162
ПЕТРОВ Владимир (Николаев, Украина) Вклад немцев в строительство и развитие г. Николаева (конец XVIII – II пол. XIX вв.) . .	165
ПРИШЛЯК Оксана (Збараж, Україна) Культурна спадщина міста Збаража	168

РИЖЕВА Надія (Миколаїв, Україна) До проблемних питань початкового етапу панцерного суднобудування в Україні	171
РОМАНЮК Неля (Житомир, Україна) Особливості розвитку підприємництва в Київській, Подільській і Волинській губерніях: 1861-1914 рр.	174
РУГАЛЬ Володимир (Київ, Україна) Військові поховання періоду Другої світової війни на території Миколаївщини.	177
ТРИГУБ Олександр (Миколаїв, Україна) Ольшанське у добу незалежності (до 55-річчя селища)	180
ФОМІН Андрій (м. Сєвєродонецьк, Україна) Основні прояви дитячого жебрацтва як явища соціальної історії 1950-х рр.	183
ХАЄЦЬКИЙ Олександр (Миколаїв, Україна) Впровадження дисциплін українознавчого циклу в Миколаївському учительському інституті (1917-1920 рр.)	186
ЧЕРНЯВСЬКИЙ Валерій, ЧЕРНЯВСЬКА Катерина (м. Миколаїв) «Піше етапування» як характерний атрибут евакуації робочої сили з Півдня УССР на територію Третього Рейху і Румунії (березень – квітень 1944 р.).	189
ШЕШУНОВА Ірина (Миколаїв, Україна), ГОРБАНЬ Олена (Полтава, Україна) Становлення громадянського суспільства в Україні.	192
ШКВАРЕЦЬ Валентин, БУНДІЮЧЕНКО Тетяна (Миколаїв, Україна) Мотиви і наміри М. М. Аркаса до перекладу поеми Гомера «Іліада»	195

Етнографія та етнологія

АДАМОВИЧ Наталія (Збараж, Україна) Килимарство Збаражчини (за матеріалами фондів Національного заповідника «Замки Тернопілля»).	200
АНДРІЄВСЬКА Тамара (Львів, Україна) Обрядова магія рослин (на матеріалах Богородчанського району Івано-Франківської області)	203
ВОРОБІЙ Ольга (Київ, Україна) Прикраси як елемент народного костюму українців Поділля першої половини ХХ ст. . . .	206
ГРЕБЕННИКОВ Юрій, ОЛЕЙНИЧЕНКО Євгеній (Николаев, Украина) Забуті сторінки етнічної історії на Николаєвщині	209
ЖУРАВЛІОВА Анастасія (Київ, Україна) «Малі» сакральні місця Наддніпрянського краю	211
ХРЯЩЕВСЬКА Людмила (Миколаїв, Україна) Концепція соціальної динаміки як теоретичний засновок вивчення змін етносоціальних явищ.	215
ЦИПИШЕВ Сергій (Львів, Україна) Хлібні вироби у календарній обрядовості Хмельниччини.	219
ЯКИМОВИЧ Анна (Львів, Україна) Народні вірування в будівельній обрядовості Покуття.	222

Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

БАРСУК Елена (Мозырь, Беларусь)	
Киевский Синопис: формирование историографической традиции.	226
ГОРБУРОВ Евгений, ГОРБУРОВ Кирилл (Николаев, Украина)	
История ордена Славы III степени № 51943.	229
ІДЗЬО Віктор (Москва, Росія)	
Галицьке Євангеліє як історична, релігійна, мовна, літературна пам'ятка стародавньої Русі-України 1144 р.	233
МЕЗГА Николай (Гомель, Беларусь)	
Причины Первой мировой войны: этапы развития историографии проблемы.	237
МОСЮКОВА Наталія (Дніпропетровськ, Україна)	
Польське повстання 1863-1864 рр: деякі питання історіографії.	241
НЕФЬОДОВ Дмитро (Миколаїв, Україна)	
Вітчизняна історіографія 1990-х рр. радянського руху опору в Південній Україні.	244
ПАРХОМЕНКО Владислав (Миколаїв, Україна)	
Виступи В. Оскілка та П. Болбочана (1919 р.) у спогадах сучасників.	247
СІМПЕРОВИЧ Володимир (Київ, Україна)	
Друга світова війна на шпальтах «Британского союзника»: джерелознавчий аспект.	250
ТРЕТЯК Володимир (Київ, Україна)	
Військово-патріотичне виховання особового складу Червоної армії в армійській пресі 1944-1945 рр. (на матеріалах періодики 1-го українського фронту).	253
ТРЕТЯКОВА Ольга (Миколаїв, Україна)	
Польськомовна література Півдня України 1920-х рр.	256
ФЕДОРЕНКО Михайло, КОРОСТИЛІОВА Ірина (Миколаїв, Україна)	
Групи джерел з історії Київського Церковно-історичного та археологічного товариства.	259
ШКВАРЕЦЬ Валентин (Миколаїв, Україна)	
Літературний переклад М. М. Аркаса «Іліади» Гомера.	262
ЯКУБОВА Тетяна (Київ, Україна)	
Історія Півдня України в матеріалах франкомовного, польськомовного фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (XVIII ст.)	265
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.	268

Археологія

УДК 069: 538: 215: 902. 2

Вадим АРТЮХ

(Львів, Україна)

АНТИЧНІ ПАМ'ЯТКИ В АРХЕОЛОГІЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ

В статті розглядаються античні предмети в експозиції та фондах Львівського Музею історії релігії (ЛМІР). Ці артефакти були передані з фондів Львівського Історичного музею у 1973 році. До 1940 року більшість з них знаходилася у колекції Музею Любомирських. Серед музейних пам'яток є керамічний посуд, світильники, скульптура мармурова, теракотова, бронзова.

Ключові слова: музей, експозиція, фонди, музейні пам'ятки.

Починаючи з 1973 року у Львівському музеї історії релігії (ЛМІР) почала формуватися археологічна колекція у складі якої з Львівського історичного музею надійшли також, античні пам'ятки (посуд, світильники, скульптура).

Розглянемо деякі речі. Згідно архівним даним до Львівського Історичного музею надійшли наступні речі з музею Любомирських, котрий існував у Львові до 1940 року [3].

Серед керамічного посуду слід відзначити дві чорнолакові червонофігурні чаші типу скіфос V ст. до н. е., з зображеннями Прометея на одній, Деметри на іншій, глечик із зображенням погруддя Деметри. I-II ст. н. е., посудина культова у вигляді звіра, перших ст. н. е., глиняна маска, перших ст. н. е.

Заслуговує уваги збірка світильників у кількості семі одиниць. Вони виготовлені з теракоти у II-I ст. до н. е. і мають округлу, еліпсоподібну, ледь видовжену форму.

Зразки античної скульптури, які раніше були у колекції Любомирських походженням з давньогрецьких міст-колоній Північного Причорномор'я, зберігаються у фондах і представлені в експозиції. Одна з них Голова Зевса мармурова, I-II ст. н. е. Можливо це фрагмент невеликої статуї. Інші зразки скульптури являють собою теракотові статуетки, цілі і фрагменти а також бронзові фігурки людей і тварин. Більшість теракотової скульптури пов'язана з культом Деметри. Бронзові фігурки зображують, в основному, жінок, одна фігурка чоловіча, одна зооморфна у вигляді собаки.

Дві теракотові речі I-II ст. н. е., які зображують жіночі голови, були привезені з Італії, з Помпеї львівськими мандрівниками.

У 1973 році до фондів ЛМІР надійшли знахідки II-I ст. до н. е. з розкопок грецьких колоній Північного Причорномор'я, з загальних фондів Львівського історичного музею. Більш точніша інформація про походження цих речей не збереглася. Скоріш всього, це матеріали з довоєнних розкопок Ольвії, котрі проводив видатний український археолог Л. Славін [5:

152-155]. Можливо це є уцілілі речі з виставки 1940 - 1941 рр., а саме: фрагменти статуеток з теракоти, барельєфне зображення Деметри, зображення барельєфне чоловічої фігурки.

У 1973 році до фондів ЛМІР надійшли з фондів Львівського історичного музею речі, які до 1940 року знаходилися у музеї НТШ. Це статуетка теракотова давньогрецького фалічного бога I-II ст. н. е. з розкопок Пантікапея. Деякі предмети були закуплені Ф. Вовком у Франції за дорученням М. Грушевського. Це дві бронзових фігурки перших ст. н. е. Венери Медицейської і Меркурія, римського походження.

Деякі речі невідомого походження. Серед них світильник з зображенням хреста IV-VI ст. н. е. Тільки відомо, що у 1940 році він потрапив до Львівського Історичного музею з Львівського університету. Також невідомо походження статуетки сови з мармуру.

У 1977 році Білгород Дністровський краєзнавчий музей передав Львівському Музею Історії релігії деякі матеріали з розкопок античної Тіри 1969-1976 років. Знахідки керамічні, відносяться до різних епох, від періоду високої класики до римських часів. Це уламки амфор, привозних і місцевого виробництва від V-IV ст. до н. е. до римських часів, фрагменти чорнолакового і червонолакового посуду V-II ст. до н. е, глечиків, мисок, черепиці римських часів, частина орнаментованої мегарської чаші

Окремі випадкові знахідки з Криму були передані до ЛМІР автором. Це уламок денця кружальної амфори, перших ст. н. е. з античного міста Китей біля с. Завітне, поблизу м. Керч, і світильник глиняний округлої форми II-V ст. н. е. з античного міста Пантікапей (м. Керч, гора Митридат).

Посуд в музейній колекції різний – від високоякісних гончарних виробів до більш примітивних амфор місцевого виробництва.

Гончарна справа в античній Греції набула найвищого розквіту в середині I тис. до н. е. і була тісно пов'язана з мистецтвом. До середини I тис. до н. е. на території Європи це була єдина

цивілізація, де збереглися традиції розписної орнаменталізації посуду. В ті часи було винайдено чорний лак. У V ст. до н. е. настає період високої класики гончарного виробництва. Високоякісний чорнолаковий червоно фігурний посуд використовується при здійсненні культових обрядів, громадських свят, для посвят і нагород [1: 43].

Найвидатніші майстри були відомі і оточені громадською пошаною поруч з видатними скульпторами, поетами, драматургами, філософами свого часу [4: 224].

Чорнолакові чаші (скіфоси) з червоно фігурними зображеннями, які знаходяться в музеї, скоріш всього були виготовлені в метрополії, для торгівлі з варварами. Фрагменти подібних посудин були знайдені при розкопках античного міста Тіри і датуються приблизно 470-460 роками до н. е. [8: 38].

В елліністичний період замість розписного орнаменту на посуді з'являється рельєфний, який наносився штампом на сиру глину. В багатьох грецьких містах виробляли посуд з художнім рельєфом, покривали його блискучим лаком і рельєфними зображеннями, які імітували рельєфні зображення на металевому посуду [3 (2, 269)]. Столовий посуд, типу мегарських чаш розповсюджується, як по містам метрополії, так і в колоніях [7: 94].

Слід згадати фрагменти червоно лакових мисок з міста Тіра в колекції музею. Вони відносяться до I-III ст. н. е. В ті часи посуд, який покрито червоним лаком, набуває найбільшого розповсюдження в Римській імперії та провінціях, античних містах-колоніях, а також імпортується до сусідніх варварських племен.

В античні часи існує, також, посуд з зооморфними і антропоморфними мотивами римських часів. Одна з таких речей з колишньої колекції Любомирських є невеликий кухоль з зображенням погруддя Деметри. Можливо вона використовувалася для прийняття ліків. Друга річ – посудина перших століть н. е. у вигляді звіра. Отвір для рідини свідчить про те, що вона, скоріш всього, мала культове призначення і могла використовуватися для храмових богослужінь.

Значну галузь гончарного ремесла складало виробництво гостро донних амфор, які слугували тарою для вина і оливкової олії.

Виробництво амфор набуває найбільшого розквіту в період високої класики. Одна з таких амфор з Тири є в музейній збірці. Це верхня частина гераклеїської амфори. Близькі до н. е. амфори виробляються на місцях.

В античний період виробництво світильників було тісно пов'язано з мистецтвом. На цих речах поверхня лощена і чітко

проглядаються зображення богів, людей, тварин, знаків Зодіаку, а також надписи грецькими літерами. Їх походження з давньогрецьких міст-колоній Північного Причорномор'я.

У перші століття н. е. лощіння на світильниках зникає. Їх форма стає більш примітивною. Це вже кінець античної епохи.

В античному мистецтві Північного Причорномор'я значення монументальної скульптури було досить скромним, і набуває розвитку пізніше, вже в елліністичну епоху, переважно у рельєфі. Скульптурні пам'ятки, які прикрашали Ольвію, Херсонес, Пантікапей та інші міста були привезені, головним чином, з Аттики та Малої Азії [6: 11].

В III-I ст. до н. е. у містах колоніях набуває широкого розвитку місцеве виробництво скульптури малих форм, наприклад, теракотових статуеток, яке досягає у Північному Причорномор'ї не меншої висоти, ніж в інших античних містах Середземномор'я. Окрім статуеток зоо- і антропоморфна пластика спостерігається у малому посуді. Більшість теракотової скульптури і антропоморфного посуду в колекції музею пов'язано з культом богині родючості і добробуту Деметри.

В музейній колекції є декілька малих бронзових статуеток, які служили як дитячі іграшки або мали тотемне призначення. Їх походження з причорноморських міст-колоній. Датування: перші ст. н. е. Ті часи, коли цей регіон підпадає під вплив Римської імперії. Дві бронзові мініатюрні фігурки Венери і Меркурія були виготовлені у римській метрополії.

Колекція невелика, однак при вивченні цих предметів виникають деякі питання. Звідки бере початок традиція розписного посуду. Можна припустити, що чорний лак було розроблено на підставі гончарного розписного мистецтва, розпису чорною фарбою посуду, неолітичних культур Балкан, Східного Середземномор'я і Трипілля-Кукутені. Розписний первісний посуд міг потрапляти до рук античних майстрів. На основі розпису чорною фарбою було розроблено чорний лак, таємниця котрого не розкрита до цього часу. Є також інші цікаві моменти, які потребують подальших досліджень, такі як зародження християнства на території України з апостольських часів, торгівля і обмін між античним світом та варварськими народами, географія розповсюдження античного імпорту. Однак це вже справа майбутнього.

Джерела та література:

1. Античная цивилизация. – М. : Наука, 1973.
2. Архів Львівського історичного музею. Інвентарна книга «Первісно-суспільний лад». Колекційний список. – 1948. – № 3.

3. Всемирная история. – М. 1956. – Т. II, 1956.
4. Всеобщая история искусств. – М. Искусство, 1956. – Т. 1.
5. Зарубій Е. І. Історія відділу археології Львівського Історичного музею / Е. І. Зарубій // Наукові записки Львівського Історичного музею. Вип. XIII.
6. Кобылина М. М. Античная скульптура Северного Причерноморья / М. М. Кобылина – М. : Наука 1971.
7. Парович-Пешикан М. Некрополь Ольвии эллинистического времени / М. Парович-Пешикан – К. : Наукова Думка, 1974.
8. Самойлова Т. Л. Тира в VI-I вв. до н. е. / Т. Л. Самойлова – К. : Наукова Думка, 1988.

АРТЮХ Вадим

Античные памятники в археологической коллекции Львовского музея истории религии

В статье рассматриваются античные предметы в экспозиции и фондах Львовского Музея истории религии (ЛМИР). Эти артефакты были переданы из фондов Львовского Исторического музея в 1973 году. До 1940 года большинство из них находилось в коллекции Музея Любомирских. Среди музейных памятников есть керамическая посуда, светильники, скульптура мраморная, терракотовая, бронзовая.

Ключевые слов: музей, экспозиция, фонды, музейные памятники.

ARTYUKH Vadim

Ancient monuments in the archaeological collection of the Lviv Museum of the History of Religion

This article is dedicated to the ancient items, which are both displayed and stocked at the Lviv museum of the history of religion. These artifacts were transferred to it from the Lviv historical museum. Till 1940 most of them were preserved in the Lubomirskich museum. Among the museum monuments there are ceramic pottery, luminaires, marble, terracotta and bronze sculptures.

Key words: museum, exposition, stock, museum monuments.

УДК 902.2 (477.73)

Денис БОНДАРЕНКО, Ольга КОСТИК

(Миколаїв Україна)

ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОСЕЛЕННЯ ВІКТОРІВКА-I У 2014 р.

У статті наводяться попередні результати дослідження античного поселення Вікторівка I. Розглядається основні конструктивні деталі південної частина ритуально-поховального комплексу доби бронзи.

Ключові слова: поселення, Вікторівка I, ритуально-поховальний комплекс, зольник.

У 2014 р. Вікторівським загоном Миколаївської археологічної експедиції продовжилися археологічні розкопки античного поселення Вікторівка-I.

Поселення розташовано на правому високому прірвистому корінному березі Березанського лиману в 1,5 км на північ від його гирла та в 300 м на південь від с. Вікторівка Лиманівської сільської ради Березанського району Миколаївської області. На сьогодні поселення майже повністю зруйноване обвалами та зсувами лесу. Зберігалася лише його західна частина витягнута вздовж берегової смуги по лінії північ-південь на 400 м та заглиблена вглиб материка на 10-20 м.

Поселення було відкрито В. І. Гошкевичем. Перші археологічні розкопки на пам'ятнику були проведені в 1949 р. співробітником Одеського археологічного музею М. Ф. Болтенко разом зі співробітником Ленінградського відділення Інституту історії матеріальної культури АН СРСР С. І. Капошиною.

У 2012 р. дослідження пам'ятника було відновлено Жовтнево-Березанським загоном Миколаївської археологічної експедиції. При зачистці грабіжницьких шурфів в центральній частині поселення у берегової прірви була відкрита напівземлянка 4/4 VI-1/4 V ст. до н. е.

У 2013 р. для дослідження грабіжницьких шурфів та з метою відкриття археологічних об'єктів, яким загрожує руйнація внаслідок берегової абразії, в північній частині поселення у берегової прірви був закладений розкоп «Г» площею 50 кв. м.

Внаслідок досліджень була розкрита південна частина ритуально-поховального комплексу доби бронзи, що являє собою великий котлован з приступками та підбосом. Вищезазначений комплекс перекритий зольником пізньоархаїчного часу. У 2013 р. була зафіксована південна частина споруди.

У 2014 р. з метою дослідження ритуально-поховального комплексу доби бронзи була закладена північна прирізка площею більше 50 м. кв. Таким чином була відкрита, центральна

частина споруди. Окрім того було продовжено дослідження зольнику пізньоархаїчного часу.

Загальні розміри розкритої частини ритуально-поховального комплексу 9,40 (Пв-Пд) x 10,94 (Сх-Зх) м, глибина з рівня материка – до 2,42 м. Споруда в плані має аморфну близьку до округлої форму. Конструктивно споруда складається з приступка та основного котловану. Окрім того в споруді фіксується велика кількість сходинок, приступок та підбоїв. Розкрита частина комплексу на сьогодні не дозволяє інтерпретувати його конструктивні деталі з практичної точки зору.

Натомість дослідження 2014 р. дали надзвичайно цікавий матеріал, що пролив світло на хронологічну та культурну належність даного комплексу.

Так в ході робіт 2014 р. було відкрито 2 поховання.

Поховання № 5. Дитяче. Збереглися лише череп, деякі ребра та кістки бедер. Похована дитина була розташована, вірогідно, у витягнутому на спині положенні головою на схід. На схід від черепа зафіксований супроводжуючий матеріал, скинутий до купи: миска, розвал кубку, підвіска з окатаного вапняку та три фрагменти щелеп собаки (?). Посудини з поховання з великою долею вірогідності можна віднести до катакомбної археологічної культури.

Таким чином дане поховання дає можливість з високою долею вірогідності віднести весь ритуально-поховальний комплекс до зазначеної культури.

Поховання № 6. Парне. Поховані розташовані в напрямку Пд-Зх – Пн-Сх.

Західний кістяк укладений на спину. Верхньою частиною орієнтований на Пд-Зх. Череп відсутній. Ліва рука зламана в ключиці та зігнута в лікті так, що кістки долоні уходять під нижню частину хребта. Права рука укладена вздовж хребта. Ноги зігнуті в колінах, завалені наліво. Голени обох ніг зламани.

Східний кістяк розташований на боку, тулуб завалений на спину. Ліва рука уходить під спину, права витягнута вздовж тулуба. Череп

відсутній. Ноги зігнуті в колінах завалені праворуч. Колінні чашечки розташовані під колінами.

Поховання без інвентарне.

Нижня частина котловану, в якому розташовані поховання, залита майже стерильною материковою глиною з незначними домішками гумусу. Вище котлован засипаний зольником завтовшки до 1,28 м, в якому

зустрічаються перепалені кістки тварин та велика кількість фрагментів посуду.

Відкрита споруда, вірогідно, являє собою ритуально-поховальний комплекс, що належить носіям катакомбної археологічної культури. Греки, що мешкали тут в VI – першій чверті V ст. до н.е., вірогідно, віднайшли комплекс. Можна припустити, що саме греки здійснили втручання в більш давні поховання, а згодом влаштували на місці комплексу зольник.

БОНДАРЕНКО Денис, КОСТИК Ольга

Предварительные результаты исследований поселения Викторовка I в 2014 году

В статье приводятся предварительные результаты исследования античного поселения Викторовка I. Рассматриваются основные конструктивные детали южной части ритуально-погребального комплекса эпохи бронзы.

Ключевые слова: поселение, Викторовка I, ритуально-погребальный комплекс, зольник.

BONDARENKO Denis, KOSTIK Olga

Preliminary results research of the settlement Viktorivka I in 2014

The article presents the preliminary results of the research of the ancient settlement Viktorivka I. We consider the basic structural parts of the southern part of the ritual burials complex. of the Bronze Age.

Keywords: settlement, Viktorivka I, ritual burials complex, ashmo-und.

УДК 902.2 (477.73)
Кирило ГОРБЕНКО
 (Миколаїв, Україна)

НОВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД

Характеризуються результати археологічних досліджень городища Дикий Сад у 2014 році. Аналізуються основні артефакти, що отримані під час розкопок (кераміка, кістяні та кам'яні предмети).

Ключові слова: бронзовий вік, городище, приміщення, стела, антропоморфна статуетка.

У липні 2014 року комплексною археологічною експедицією ДП НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ ІА НАН України та лабораторії археології та етнології інституту історії, політології та права МНУ імені В. О. Сухомлинського продовжено розкопки городища фінальної бронзи Дикий Сад.

Городище розташовано в історичному центрі сучасного міста Миколаєва, при злитті річок Південний Буг та Інгул [1: 87-92]. Площа городища понад 4,0 га. Час існування Дикого Саду визначається фінальною фазою епохи бронзи (XIII/XII–XI/X ст. до н.е., за C^{14} – 1186-1126±80 – 925-920±50 cal. BC). Структурно городище складалося з трьох частин: «цитаделі», «передмістя» та «посаду», розташованого за зовнішнім ровом (територія «посади» з об'єктивних причин залишається недослідженою). Приміщення городища розташовано вздовж річки Інгул в три-чотири ряди і практично примикають одне до одного, створюючи єдиний архітектурний комплекс. У ході двадцятирічних розкопок досліджено житлові, господарські, культові та оборонні споруди, накопичено багато артефактів (керамічний посуд, бронзові, кістяні, кам'яні та глиняні предмети), проведено комплексні аналізи археологічних матеріалів.

Розкопки проводилися на ділянці «А» – «цитадель» та «ближнє передмістя» (мал. 1-а).

На території «цитаделі» зафіксовано сімнадцять приміщень різної функціональної приналежності – житлові, господарські та культові, ритуально-культовий пандус [2: 53-55], оборонний рів (ширина 5,0 м, глибина 3,0 м) із залишками кам'яних фундаментів мостів [3: 100-104], кам'яних башт, що маркували мости й фланги рову, та центральна незабудована площа. У культових приміщеннях цитаделі жителі відправляли різні ритуали, пов'язані із поклонінням сонцю та вогню (ритуальні ями, культовий пандус), шанували предків і героїв (поховання черепів у спеціальних ямах), практикували фалічний культ.

«Ближнє передмістя» знаходилося одразу за оборонними спорудами та складалось із

заглиблених приміщень № 13, 17, 17-А, 18 розташованих колом вздовж рову (мал. 1). Найцікавішим об'єктом цієї частини городища є приміщення № 13 – культова споруда, де на відкритому майданчику північної частини приносили різноманітні жертви. В ямах східної частини відправляли похоронний та поминальний ритуал, про що свідчать захоронення антропоморфних кам'яних стел зі слідами тризни – горілий гумус з керамічними уламками та залишками зерен культурного винограду. В західній частині приміщення перед великою стелою (образ божества або верховного Бога) здійснювали поминальний і молитовний ритуал [4: 83-90].

Розкопки 2014 року сконцентрувалися на ділянці, що примикала до приміщення № 17 (розкопи № 23: кв. 3, 4, 5, 10; № 16: кв. 26, 27, 31; № 19: кв. 51-53, 61-65, 70-76, 79-88 (мал. 1-а). Площа розкопок склала 110 м² (мал. 1-б).

Рівень сучасної поверхні ділянки, де проводилися розкопки, коливається від 21,95 м (західна частина) до 21,30 м (східна частина). Культурний шар в цій частині укріпленого поселення частково пошкоджений будівельними рештками нового часу. Верхній шар ділянки (0,2-0,65 м) насичено будівельними залишками XX ст., глинистим завалом та невиразною керамікою (мал. 2, 1-7).

На відмітці 21,75-21,35 м (північна частина розкопу); 21,75-21,70 м (північно-західна частина розкопу) та 21,55-21,50 м (південна частина розкопу) у глинистому шарі проявилися плями ям (мал. 1-а, 1-б).

Ями № 2-8 округлі, діаметром від 0,25 м до 0,6 м та глибиною від 0,1 м до 0,5 м. Артефакти відсутні. Виходячи з розміру та внутрішнього заповнення, ями використовувалися як стовпові для кріплення даху наземного приміщення (попереднє маркування № 17-Б).

Яма № 1, округла в плані, знаходилася на відстані 2,0 м від південної стіни приміщення № 17. Верхня частина ями забита дрібним вапняком, кістками риби та невиразною керамікою.

На глибині 0,2 м від впуску ями в західній частині зафіксовано вапнякову плиту (0,3х0,25х0,4 м). На глибині 0,3 м в північно-східній частині ями ще одна вапнякова плита (0,35х0,25х0,04 м). Обидві плити розташовувалися приблизно у горизонті з невеликим нахилом. Між плитами зафіксовано керамічні уламки посуду (мал. 2, 9-12). Під камінням – залишки тліну сірого кольору.

На глибині 0,35 м розташовувалася третя вапнякова плита зі слідами обробки (0,25х0,15х0,03 м). Біля плити знаходилися хребти риби (вірогідно, сом), невіразні фрагменти кераміки (горщики, миски-сковороди) та невеликі камінці зі слідами обробки (куранти та ковадла) та великий вапняковий камінь (0,3х0,3х0,1 м).

На глибині 0,45 м, в північній частині ями, знаходилася четверта вапнякова плита (0,4х0,2х0,05 м). Під плитою зафіксовано кам'яну зернотерку (мал. 2, 13). Біля зернотерки, на глибині 0,5 м, зафіксовано вапняковий предмет антропоморфної форми зі слідами вохри (мал. 2, 14). Розмір предмета – 0,20х0,05-0,08х0,05 м. Вірогідно, це антропоморфна статуетка жінки. Виходячи з розміру та заповнення, яма № 1 використовувалася як господарська споруда, хоча наявність антропоморфна та зернотерки вказує й на ритуально-культове призначення ями (культ родючості).

Отже, на дослідженій ділянці, ймовірно, розташовувалася легка наземна конструкція господарчого призначення та з наявністю ями комплексного характеру (господарсько-культового), що пов'язана з житловим

приміщенням № 17. Ймовірно, що приміщення № 18, 17-А, 17 та 17-Б становили єдиний житлово-господарчий комплекс приміщень «ближнього передмістя» городища, де приміщення № 18 та 17 – житлові, а № 17-А та 17-Б – господарчі будови, що примикали до приміщення № 17.

Джерела та література:

1. Горбенко К. В. Основні результати п'ятнадцятирічних археологічних досліджень степового городища доби фінальної бронзи Дикий Сад / К. В. Горбенко // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 52. Вип. 39. Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2006. – С. 87-92.
2. Горбенко К. В. Характер и структура архитектурных сооружений поселения эпохи финальной бронзы Дикий Сад / К. В. Горбенко // Археология и древняя архитектура Левобережной Украины и смежных территорий. Сборник научных работ. – Донецк: 2000. – С. 53-55.
3. Горбенко К. В. Розкопки укріпленого поселення Дикий Сад у 2004 р. / К. В. Горбенко, Ю. С. Гребенников, В. Б. Панковский // Археологічні дослідження в Україні 2003 - 2004 рр. : Збірка наукових праць / За ред. Н. О. Гаврилюк. – Вип. 7. – Київ: ІА НАН України; Запоріжжя: Дике Поле, 2005. – С. 100-104.
4. Горбенко К. В. Исследование нового ритуально-культового помещения городища финальной бронзы Дикий Сад / К. В. Горбенко // Гуманітарно-економічні дослідження. – Т. 3. – Миколаїв-Одеса : ТОВ ВІД, 2006. – С. 83-90.

ГОРБЕНКО Кирил

Новые археологические исследования на территории городища Дикий Сад

Характеризуются результаты археологических исследований городища Дикий Сад в 2014 году. Анализируются основные артефакты, которые получены во время раскопок (керамика, предметы из кости та камня).

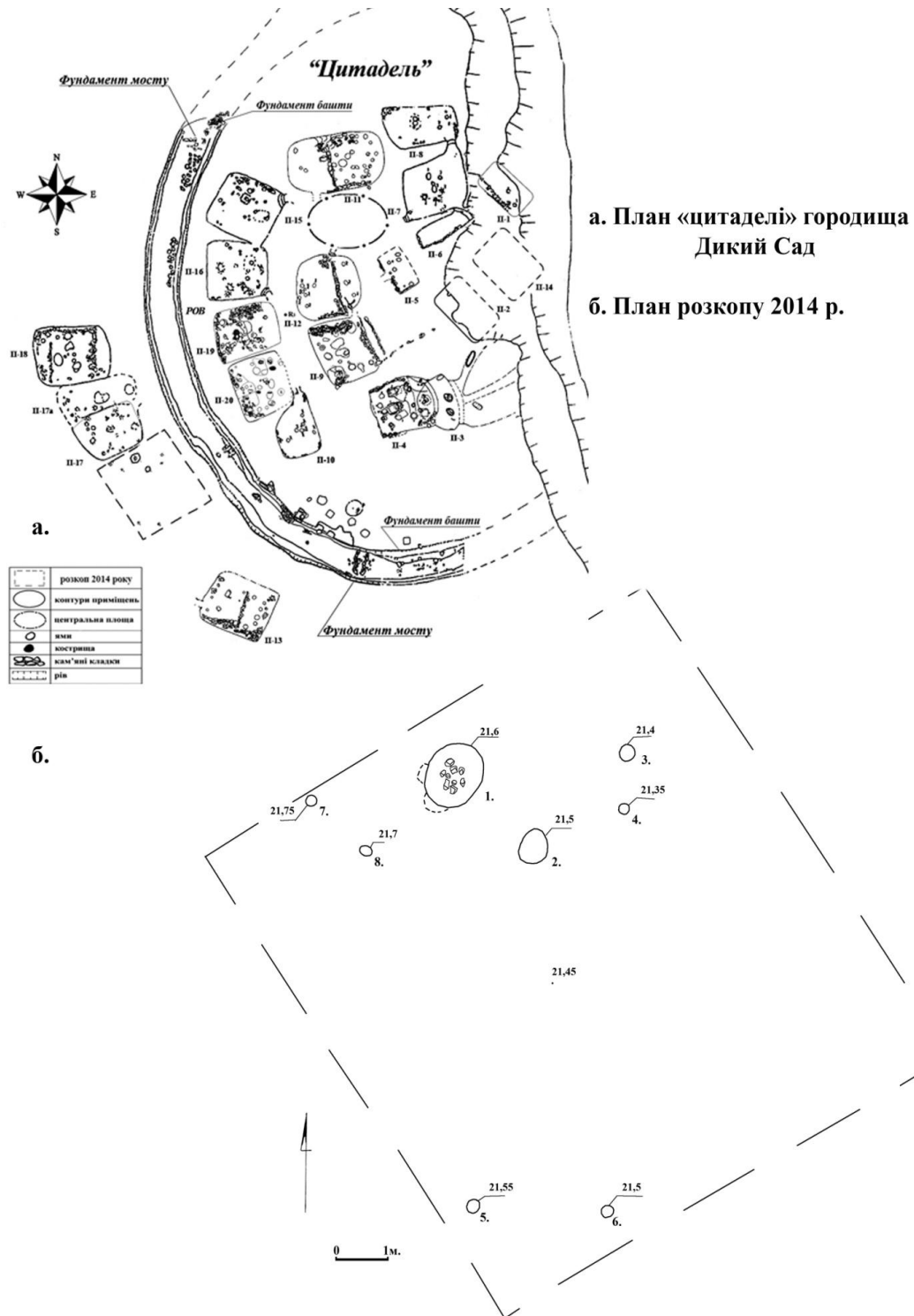
Ключевые слова: бронзовый век, городище, помещения, стела, антропоморфная статуэтка.

GORBENKO Kirill

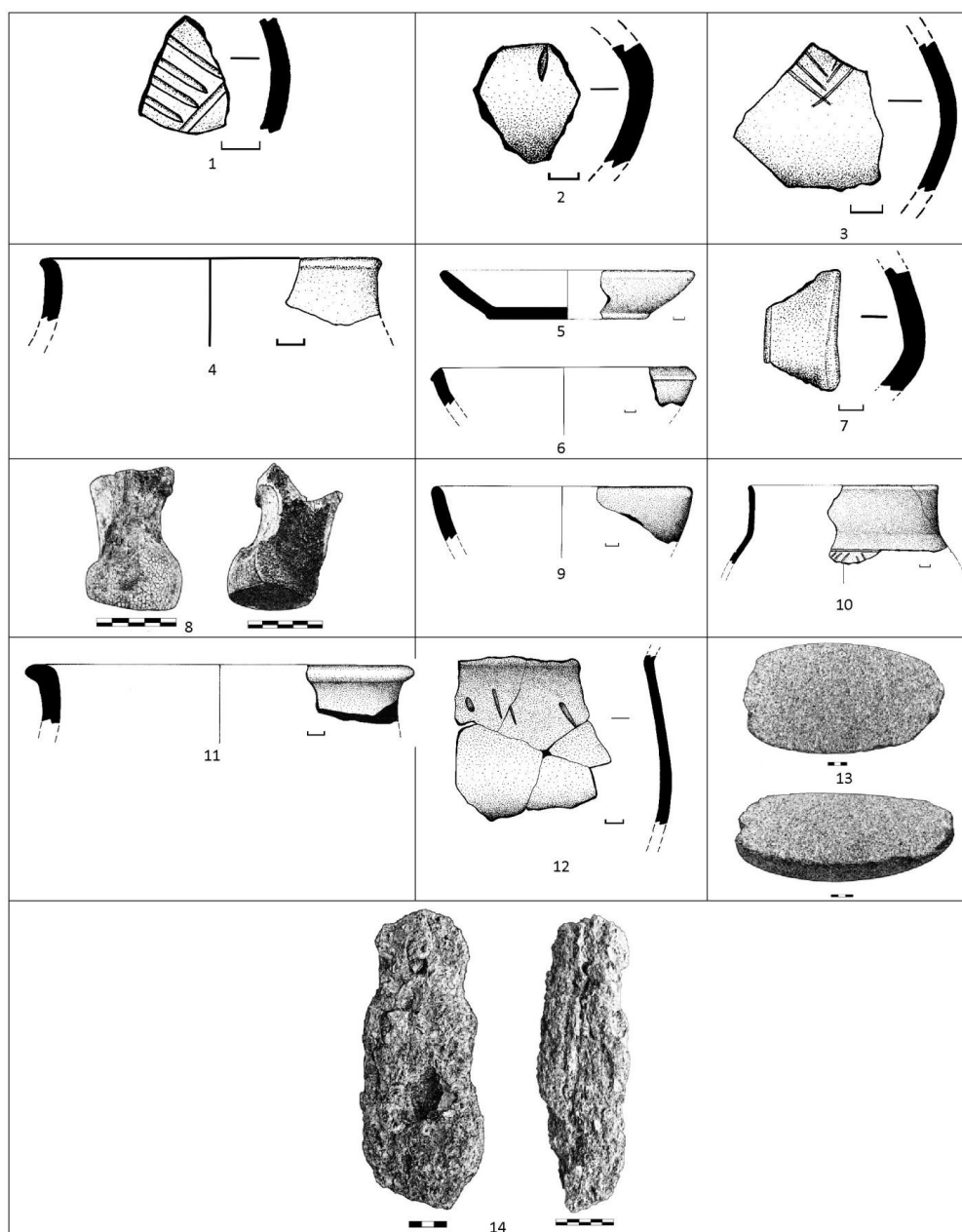
New archaeological researches on the territory of the hillfort Dikiy Sad

The article characterizes the results of archaeological researches of the settlement of the Dikiy Sad in 2014. Analyzes the main artifacts obtained during the excavations (ceramics, objects of bone the stone).

Key words: bronze age, hillfort, premises, monument, anthropomorphic statuette.

Мал. 1. План «цитаделі» городища та план розкопу 2014 р.

z

Мал. 2 Артефакти з розкопок 2014 року.

1 – 8: заповнення розкопу; 9 – 14: яма 1. Кераміка: 1-7, 9-12. Кістка: 8. Камінь: 13,14.

УДК 94(369.2)

Маріанна ЛАСІНСЬКА

(Миколаїв, Україна)

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК АВАРСЬКОЇ ДОБИ РЕГІОНУ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

В статті подано стислу характеристику основних проблем вивчення історії аварських племен, що лишили по собі археологічні пам'ятки в регіоні Північного Причорномор'я.

Ключові слова: історіографія, археологічне вивчення, Північне Причорномор'я, авари, кочові народи, історіографія археології.

Значна кількість кочових народів, що протягом багатьох століть населяли степи Північного Причорномор'я назавжди зникли з мапи Європи, не лишивши після себе жодних документів, а ні писемних згадок. Здебільшого, єдиним джерелом інформації, щодо історії буття цих давніх етносів виступають дані археології. Така доля спіткала: кіммерійців, скіфів, сарматів, аланів, гунів, авар та багато інших народів. Кожен з них на певному етапі історії Північного Причорномор'я займав пріоритетні позиції. Згадані вище етноси та пов'язані з ними події знайшли своє відображення на сторінках праць багатьох давніх еллінських та римських авторів. Тим не менш, історія цих народів містить величезну кількість лакун. До таких маловивчених сторінок минулого надчорноморських степів відноситься аварська доба.

Вперше плем'я аварів згадується поряд з болгарськими, савірськими та хазарськими народами в історії Кавказу VI ст. В результаті другої хвилі Великого переселення народів авари пройшовши повз Північне Причорномор'я опинились в регіоні Карпатського басейну (сьогодні Подунав'я, Центральна Угорщина та Трансильванія), де утворили власну державу. Аварський каганат, проіснувавши майже два з половиною століття в IX ст. зникає з історичної мапи Європи, а його населення розчиняється серед інших етносів. Про подальшу долю решток цього могутнього колись народу ми, нажаль, не зустрічаємо жодних згадок в угорських хроніках. Короткі відомості про останніх представників аварського племені містяться в руських літописах, зокрема, «Слові о полку Ігоровім». Проте визначення ареалу розселення, етногенезу та господарського побуту авар на сьогоднішній день відбувається завдяки аналізу візантійських, франкських хронік та даних археології.

При обробці вказаних джерел та історіографічної бази XIX-XXI ст. в історичній науці останніх десятиліть намітився цілий ряд проблем, що активно розробляються: пошук прабатьківщини авар; етногенез авар; проблеми

протодержавної історії каганату; питання зовнішньої політики Аварського каганату; формування соціально-політичних інституцій аварського суспільства. Найкраще з них вивчені питання зовнішньої політики кочової імперії, через постійні війни, що фіксувались у франкських та візантійських хроніках. Найменш дослідженими виявились аспекти етногенетичної історії авар та проблеми політичної структури аварської держави. Тим не менш, важливість розв'язання вказаних проблем для регіону Північного Причорномор'я, полягає у визначенні ролі спадку авар у слов'янський та загальноєвропейській історії.

Першим хто звернув увагу на важливість вивчення цього кочового етносу став у другій половині XIX ст. В. Радлов, який багато займався дослідженнями археологічних пам'яток залізної доби. Його наслідував учений кінця XIX – початку XX ст. Ж. Макварт, котрий довів азійське походження аварського етносу. Надалі значна кількість угорських та німецьких авторів продовжила традиції вивчення аварської історії. Відомий угорський дослідник І.Бона узагальнив та зіставив дані археології з відомостями, котрі містились в античних письмових джерелах, що значно просунуло вчених у питаннях визначення ареалу розселення авар. І. Ковриг, спираючись на дослідження Н. Феттіха та Д. Ласло, виділив різноманітні групи аварських старожитностей, при цьому докладно описавши та продемонструвавши на низці пам'яток особливості кожної з них. У роботі «До питання динаміки варварських суспільств: на прикладі авар» інший дослідник В. Поля реконструював та подав докладний опис внутрішніх соціальних відносин в середині Аварського каганату, а також зовнішньополітичних стосунків кочовиків з Візантійською імперією та античним світом. Наступна його праця «Авари. Кочовики Центральної Європи 567-822 рр. н.е.» стала проривною в плані узагальнення всього наявного на момент її написання матеріалу з історії авар. Щоправда, певна кількість постулатів, запропонованих В. Полем у своїй

монографії на сьогодні спростована, по іншому інтерпретована або поновлена результатами археологічних відкриттів. Завдяки науковій серії «Monumenta Avarorum Archaeologica» в зарубіжній археологічній науці були опубліковані дослідження багатьох пам'яток аварської доби. На сторінках цього багатотомного видання оприлюднені роботи М. Надь, Г. Рознера, С. Теттаманті та інших, з тих, що містять повні звіти розкопок та докладні описи культурних шарів, описи поховань та городищ. Для європейської історичної науки в цілому, характерним став методологічний підхід до вивчення аварської історії, якому притаманна особлива увага до даних археології. Завдяки дослідженню археологічних пам'яток проводиться історична реконструкція існування Аварського каганату та господарського й культурного побуту його населення; відтворення етнокультурних процесів що відбувалися в середині кочової імперії, а також поза її межами, відносини з сусідами, та іншими етнічними групами. Пріоритетне значення має питання пошуку прабатьківщини аварського етносу. У другій половині XX – початку XXI ст. об'єктом дослідження стала соціальна структура аварського суспільства за матеріалами археологічних пам'яток. Питанням характеристики культури присвячені дослідження А. Пасцтора, який на підставі аналізу поховальних комплексів аварського періоду розробив хронологію та критерії для її визначення. Загальну періодизацію аварської археологічної культури представив у своїх роботах Ч. Баллінт. Вчений структурував та класифікував різнорівневу та багат шарову картину археологічного спадку авар.

Одним з найбільш значущих спадків, що лишив по собі аварський етнос в європейській історії стали його досягнення в розробці нових видів зброї. Б. Кюрті, котрий багато займався вивченням та типологізацією аварських військових обладунків, при проведенні досліджень зробив важливе спостереження про закономірність і невідворотність виникнення проблем з датуванням та культурною ідентифікацією пам'яток (переважно поховальних комплексів), що свідчить про постійні міграційні процеси та багато чисельні етнокультурні контакти в даному регіоні.

Один з найбільших внесків у дослідження аварських старожитностей зробив І. Ерделі, котрий більшу частину життя займався вивченням історії кочових народів. В історіографічних роботах словацьких та болгарських авторів таких, як: А. Авенаріус, В. Типкова-Заїмова [8], Д. Тржештик [7] досліджуються важливі питання етнокультурних

відносин між аварськими та слов'янськими племенами, їх зовнішні та внутрішньополітичні відносини, що вплинули на політогенез слов'ян та в цілому на зовнішньополітичну ситуацію в даному регіоні.

Вітчизняні дослідження аварських старожитностей базувались на науковому доробку зарубіжних авторів. Найбільшим досягненням вчених в галузі вивчення аварського феномену стала комплексність та ґрунтовність. Перелічимо основні підходи до питання дослідження аварської історії вітчизняної та російської історіографії. Перший з них полягає в тому, що дослідження торкаються історії авар лише в контексті загальноісторичної тематики (праці А. Васильєва, О. Гуревича, І. Медведєва, В. Тараторіна, О. Корсунського та Р. Гюнтера) [1]. Другий пропагує ідею вивчення аварської історії в контексті історії слов'янських народів (праці Д. Іловайського, П. Третякова, Г. Вернадського, С. Алексєєва, Н. Мерперта, Н. Кьорера, В. Пузанова). Третій – розглядає зовнішньополітичні аспекти в контексті політико-дипломатичних відносин з Візантією (Ф. Успенський, Н. Пигулевська, Г. Літаврін, М. Бібіков, С. Дмитрій, П. Шувалов, Я. Боровський, В. Сиротенко, О. Творогов) [6]. Четвертий – вивчає процес становлення франкської держави на фоні аваро-франкського протистояння (праці М. Горелова, А. Левандовського, В. Роніна) [4, 5]. П'ятий підхід полягає в проведенні досліджень на основі аналізу археологічних матеріалів, присвячених епосі Великого переселення народів та процесів взаємовпливів племен цього періоду, впливу гунської експансії, а також етногенетичних досліджень (праці М. Артамонова, А. Бернштама, П. Третякова, В. Сєдова, М. Мерперта, В. Буданова, І. Гавритухіна) [2, 3]. Всі дослідники останньої групи розглядають історію аварської держави з позиції Цивілізаційного підходу, коли взаємовідносини між каганатом та Візантією позиціонуються, як взаємовплив двох цивілізацій, що знаходились на різних рівнях культурно-політичного та соціального розвитку. Нажаль, у вітчизняній історіографії вибір історії авар в якості самостійного предмету дослідження не отримав широкого розповсюдження. Сучасна вітчизняна історична наука акцентує свою увагу на питання, котрі пов'язані, перш за все, з археологічним вивченням пам'яток аварської історії, а також з більш детальним аналізом вже раніше опублікованих, але мало вивчених матеріалів.

Джерела та література:

1. Васильев А. Н. История Византийской империи: Время до Крестовых походов (до 1081 г.) / А. Н. Васильев. – М., 2000. – 467 с.
2. Гавритухин И. О. К изучению изменений в материальной культуре севера Карпатской котловины в конце VI– начале VIII вв. н.э. / И. О. Гавритухин // Традиции и инновации в материальной культуре древних обществ. – М., 1990. – С. 121-138.
3. Гавритухин И. О. Хронология «среднеаварского» периода / И.О.Гавритухин // Степи Европы в эпоху средневековья. – Т.2. – Донецк, 2001. – С. 44-159.
4. Горелов М. М. Войны Карла Великого: создание империи / М. М. Горелов // Карл Великий реалии и мифы. – М.: ИВИ РАН, 2001. – С. 25-45.
5. Левандовский А. П. Карл Великий. Через Империю к Европе / А. П. Левандовский. – М., 1995. – С. 67-69.
6. Пигулевская Н. В. Авары и славяне в сирийской историографии / Н. В. Пигулевская // Средние века. – М., 1941. – Т. 2. – С. 27-36.
7. Тржештик Д. Возникновение славянских государств в Среднем Подунавье /Д. Тржештик // Раннефеодальные государства и народности. – М., 1991. – С. 69-85.
8. Тыпкова-Заимова В. Южные славяне, протоболгары и Византия. Проблемы государственного и этнического развития Болгарии в VII-IX вв. / В. Тыпкова-Заимова // Раннефеодальные государства и народности. – М., 1991. – С.37-51.

ЛАСИНСКАЯ Марианна

Основные проблемы и история исследований археологических памятников аварского периода в регионе Северного Причерноморья.

В статье представлена краткая характеристика основных проблем изучения истории аварских племен, которые оставили после окончания своего существования археологические памятники в регионе Северного Причерноморья.

Ключевые слова: историография, археологическое изучение, Северное Причерноморье, авары, кочевые народы, историография археологии.

LASINSKA Marianna

The main problems and history of research of archaeological sites Avar period in the Northern Black Sea Coast.

The paper presents the basic problems of studying the history of Avar tribes who left after the end of its existence, archaeological sites in the Northern Black Sea Coast.

Keywords: historiography, archaeological study, Northern Black Sea Coast, Avars, nomadic peoples, historiography of archeology.

УДК 902.3 «637» (477.65)

Юрій ЛУК'ЯНЧЕНКО, Ігор ШЕВЧЕНКО, Дмитро ФІЛАТОВ

(Кривий Ріг, Долинська, Миколаїв, Україна)

АРХЕОЛОГІЧНІ РЯТІВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ДОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті автори висвітлюють основні результати рятівних археологічних досліджень східної частини поселення Іванівка. Проведені розкопки надали чисельний матеріал, який за своїми характеристиками відноситься до періоду середньої-пізньої бронзи.

Ключові слова: епоха середньої-пізньої бронзи, бабинська, зрубна, сабатинівська культури, поселення Іванівка.

Під час розвідок 2011-2012 рр. на території Долинського району, на землях південній частині с.Червоне, Пишненської сільради було відкрито та частково досліджене поселення з шаром бабинської, зрубною та сабатинівської кераміки, розташоване за 1,5 км, на північ від с.Червоне Долинського р-ну Кіровоградської обл., та 0,5-0,7 км від с. Іванівка Криворізького р-ну, Дніпропетровської області.

Зазначимо, що вказане поселення було знайдене вчителем історії, археологом аматором Христофорівської школи К. Е. Горбом у 1952 році, під час обстеження русла річок Бокова та Боковенька [1: 5; 3: 10].

Територія межиріччя Інгулу та Інгульця. Поселення «Іванівка» знаходиться на правому боці підвищеного корінного берегу Іванівської балки, яка виходить до р. Боковенька (права притока р. Інгульця). Має приблизний розмір північ-південь 250-300 м, захід-схід 150 – 180 м. Східна частина поселення має ознаки активної руйнації за рахунок людської діяльності. У 80-ті роки ХХ ст. зі східної частини поселення для насипання греблі через балку було зроблено забір землі, котрий утворив залишки W-ної форми (Мал. № 1). Поселення знаходиться на схилі балки, за рахунок схилу, більша частина поселення знаходиться на землях котрі не розорюються, задернована, західна частина підлягає активній руйнації сільгосптехнікою, межою руйнації є ґрунтова дорога. Поселення з обох боків з півночі та півдні обмежене безіменними ярами, створюючи при цьому захисних бар'єр з трьох (півночі, схід, південь) сторін поселення [7: 47]. На його території закладено чотири шурфи та розкоп площею 55 м².

Влітку 2012 р. для виявлення кордонів поселення з північної та південної частини було закладено пошукові шурфи 1,0х2,0 м. В зв'язку із активною руйнацією та для уточнення потужності культурного шару на одному з залишків Λ-подібної форми закладено пошукову траншею 2,0х23,0 м, з зачисткою бровки за віссю захід – схід, та прирізкою, яку зроблено

після виявлення об'єкта, що продовжувався за межами траншеї. В результаті дослідження виявлено залишки двох об'єктів (приміщень).

Зачистка бровки дала чітку картину місцезнаходження об'єктів, культурний шар зафіксований на глибині 0,25-0,3 м, від сучасної поверхні. Заглибини, де знаходилися житла, заповнені попільною масою сірого кольору з залишками фрагментів кераміки, кам'яних виробів, остеологічних решток тварин, шлаків, каміння.

Перший об'єкт (приміщення 1), орієнтоване за віссю північ-південь.

Зафіксувати стінку зі східної та західної сторони приміщення нам не вдалося. Західна стінка залишилася в шарі недослідженого ґрунту. У східному напрямку приміщення зафіксовано розвал кам'яної стінки. Приміщення мало заглиблення 0,4-0,6 м від денної поверхні. Долівка приміщення щільно обмазана. На рівні долівки вдалося простежити неглибокі, заглиблені в материк ямки, затрамбовані камінням та заповнені глиною, як з'ясувалося, ямки мали характерні риси для стовбових конструкцій. Поряд з ямками простежувалися осередки діяльності вогню. В північно-західній частині знаходилася вимощена із каменів з гладкою поверхнею у вигляді столу, камені мали підтрикутну та трапецевидну форму. В східній частині житла виявлено невелику западину з кам'яною забутовкою та кістками тварин. На глибині 0,1 м від долівки під грудною каміння на дні знайдено жертвоне поховання черепа кози. Можемо зазначити, що такі жертвовники мають свої аналогії на інших поселеннях та були описані в монографії І. Шарафутдинові [6: 18]. Навколо жертвовника на відстані 0,6 м на захід знайдено глиняний хлібець (Мал. № 8, 6). В заповненні житла серед знахідок фіксуються фрагменти керамічного посуду, фрагменти виробів з каменю, кістки різних видів тварин, шлаки. Керамічний матеріал можна поділити на вінчики, стінки та дінця; основними видами орнаментатії є валик, валик прикрашений нігтьовими зачіпами, косі насічки, відбитки

шнура, прокреслені горизонтальні та вертикальні лінії, накольчатий малюнок та візерунок трикутниками до гори (Мал. № 4, 1,2,3; 6, 1,2). Весь керамічний матеріал представлений фрагментарно. На долівці приміщення знайдено фрагмент кераміки з прокресленим малюнком під вінчиком (Мал. № 6, 1). Такий тип керамічного посуду з аналогічним малюнком зустрічається на поселеннях зрубної культури [2: 160].

Другий об'єкт – (приміщення 2), орієнтоване за віссю північ-південь. Довжина житла невідома, так як зруйнована, ширина становить 7,0 м, що фіксується добре збереженою фундаментною конструкцією з каміння із західної та східної частини житла. Глибина житла від денної поверхні 1,0-1,1 м, дно рівне, з легким нахилом у південному напрямку. Долівка житла щільно промазана. Товща долівки становить 0,04-0,07 м. В центральній частині житла з півдня зафіксовано залишки поду печі. Товща поду становить 0,1- 0,15 м. В північно-західному напрямку від залишків поду на відстані 0,4 м в долівці зафіксовано залишки глиняного посуду, котрий був заглиблений в долівку на глибину 0,12-0,14 м. Поряд з посудиною в долівці знаходяться ще дві подібні ямки діаметром 0,3-0,4 м та мають заглибину 0,2 м. Ймовірно залишки від аналогічних глиняних виробів. В північно-східній частині та ближче до центру на долівці зафіксовані ямки з щільно втрамбованими каменями, які були заглиблені на 0,44 м нижче долівки. Як і в першому об'єкті вказані ямки були, не що іншим, як залишки від стовбових конструкцій з дерева. Аналогічні випадки трамбування дерев'яних жердин або стовбурів зустрічаються на поселеннях даного часу [6: 32]. В східній частині житла в замазці долівки знайдено кістяне прясло (Мал. № 2, 1). В заповненні житла було знайдено численну кількість фрагментів кераміки, остеологічних решток, два фрагменти матриць(?) з кам'яних порід Криворізького залізрудного басейну, та сланцеву плитку 0,23x0,13x0,015 м, з прокресленими на ній поперечними та горизонтальними лініями (Мал. № 9), уламки тальку (Мал. № 3, 2) та шлаки від глиняного виробництва.

Найбільш масовий матеріал з обох об'єктів становить фрагменти керамічного посуду (Мал. № 5, 1-24; 7, 1-10). Зазначимо, що основна маса керамічного матеріалу була дуже фрагментована, за якою практично відновити профіль не надає змоги. За групами кераміка відноситься до посудів з виділеним чітким ребром, рідше до приземистих посудів, зустрічаються з округлим тулубом, витягнутими

пропорціями з високо піднятими плечиками. Поверхня шорховата або має сліди від розчосів під час згладжування. Шийка вінчика пряма або злегка відігнута. Частина кераміки була прикрашена наліпними валиками двох типів: трикутник та овал у розрізі, в інших випадках між двома горизонтальними валиками наліплювали валики вертикальні з нахилом. Валики були прикрашені нігтьовими та пальцевими заціпами, на стінках сліди від вдавлювання дротяного шнура утворюючи трикутники вершиною вгору. За своїми характеристиками керамічний матеріал знаходить аналогії на поселеннях з багатоваликівим та раньозрубними горизонтами культурного шару [2: 155].

Крім фрагментів, аналогічних бабинській (культурі багатоваликової кераміки) та раньозрубній культурі, у заповненні жител починаючи від давнього горизонту 0,25-0,3 м, виявлявся керамічний матеріал котрий має свої аналогії у сабатинівської культурі. За своїм типом простежуються фрагменти горщиків у формі зрізаного конуса, банки з прямими рівними стінками. В деяких випадках мали на стінках накольчаті та горизонтально-вертикальні відбитки шнура. У тісті на відміну від попереднього керамічного матеріалу крім домішок піску та мілкої фракції кварцу або граніту дана група кераміки мала домішки дрібної слюди. Поверхня сірого або слабо червоного кольору.

Серед керамічних знахідок слід відзначити ще так звані фрагменти намоток, округлі та овальні за формою, діаметром від 3 до 5 см.

У групі знарядь праці переважають кам'яні вироби: терочники, відбійники, розтиральники як цілі вироби так і їх фрагменти (Мал. № 8, 1). На обох об'єктах знайдено по одному кам'яному молоту, які мали сліди для прив'язування рукоятки. Також слід відмітити, що вироби з кременю були мізерні. Всього на дослідженій площі знайдено три фрагменти необробленого кременю, нуклеус та один скребок на відщепі, який знайдений поряд з жертвником (Мал. № 8, 4,5).

До виробів з каменю слід віднести й знайдені в об'єкті 2 фрагменти ливарних форм (матриць) та талькові пластини (Мал. № 3, 2), за структурою каменю вони відрізняються від більшості кам'яних виробів, мають характеристики, які відповідають Криворізькому залізрудному басейну (сланцеві породи, діабаз, червонополосаті кварцити), цьому є вже вище згадана плитка з прокресленими лініями (Мал. № 9).

На жаль малі об'єми роботи не надали більш цінної інформації про більш чітке розмежування у культурному прошарку історичних періодів. За знайденими виробами з бронзи (Мал. № 2, 4,5), та проведений аналіз підтверджує думку про багатощаровість даного поселення, за висновками зрізу металу що сережка відноситься за часовим періодом – бабинської культури а гудзик відповідно до культури сабатинівського часу.

Проведений аналіз кістяної індустрії з остеологічних решток (1890 фрагментів), з них виокремлено 22 фрагменти виробів (Мал. №2, 1,2,3; 3, 1), надав істотної інформації про використання кістки для різних видів знарядь праці. Вироби з них знаходять свої аналогії у виробках різних за часовим періодом культурах середньої-пізньої бронзи. Знайдені під час обстеження поселення кістяні псалій (Мал. № 3, 1) та кістяний ігольник або рурка (Мал. № 2, 2) знаходять свої аналогії в період сабатинівського часу [5: 99].

Досліджуючи форми та орнаментацию фрагментів посуду з поселення Іванівка, можна стверджувати, що вони перекликаються з керамікою представленою на інших поселеннях багатовапалкової, ранньозрубної та частково з сабатинівської культуру.

Таким чином, за керамічним комплексом та деякими загальними рисами знарядь праці це поселення попередньо можна віднести до кінця бабинської (багатовапалкової) - ранньозрубної культури XVI-XV ст. до н. е., а враховуючи присутність невеликої кількості речей та керамічного матеріалу з характерними рисами сабатинівської культури відповідно до XIV ст. до н. е.

Проведені рятивні роботи на поселенні «Іванівна» надали інформативний матеріал для розуміння культурно-історичного процесу в період середньої – пізньої бронзи на

малодослідженій території межиріччя Інгулу та Інгульця.

Автори висловлюють подяку молодшому науковому співробітнику відділу археології енеоліту-бронзового віку Інституту археології НАН України, кандидату історичних наук Панковському Валентину Борисовичу за допомогу у проведенні структурно-сировинному, технологічному, функціональному аналізу остеологічних решток з поселення «Іванівка».

Джерела та літератури:

1. Горб К. Е. Поселения Ингулецкого Криворожья / Широковский район / пос. Христофоровка. – 1962 г. – 10 с. – архів автора.
2. Горбов В. Н., Усачук А. Н. Раннесрубно-многоваликовый горизонт поселения Раздольное в Приазовье / В. Н. Горбов, А. Н. Усачук // Археологический альманах № 10. Донецк, 2001. – С. 155-196.
3. Мельник О. О. Звіт Криворізького історико-краєзнавчого музею з науково-дослідницької теми «Археологічна карта пам'яток середньої течії р. Інгулець» – НА ІА НАНУ. – Ф.о. 1984/53. – КДФ – 14789, – 190 с;
4. Колекційний опис знахідок підйомного матеріалу з поселення «Іванівна», с. Іванівка Криворізького району, в південно-західному напрямку від кінця села. – Архів КІКМ. – КП – 36753. – А 656 (1-17).
5. Культуры эпохи бронзы на территории Украины / [Березанская С. С., Отрошенко В. В., Череди́ченко Н. Н., Шарафутдинова И. Н.]. – К. : Наукова думка, 1986. – 164 с.
6. Шарафутдинова И. Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы / И. Н. Шарафутдинова К. : 1982. – 157 с.
7. Шевченко І. В., Лук'яненко Ю. А. Звіт про проведення археологічних розвідок у Долинському районі Кіровоградської області в 2011 році. – НА ІА НАНУ. – 2012 – 47 с.

ЛУКЯНЧЕНКО Юрій, ШЕЧЕНКО Ігорь, ФИЛАТОВ Дмитрий

Археологические спасательные исследования на территории Долинского района Кировоградской области

В статье авторы рассматривают основные результаты спасательных археологических исследований восточной части поселения Ивановка. Проведенные раскопки предоставили многочисленный материал, который по своим характеристикам относится к периоду средней-поздней бронзы.

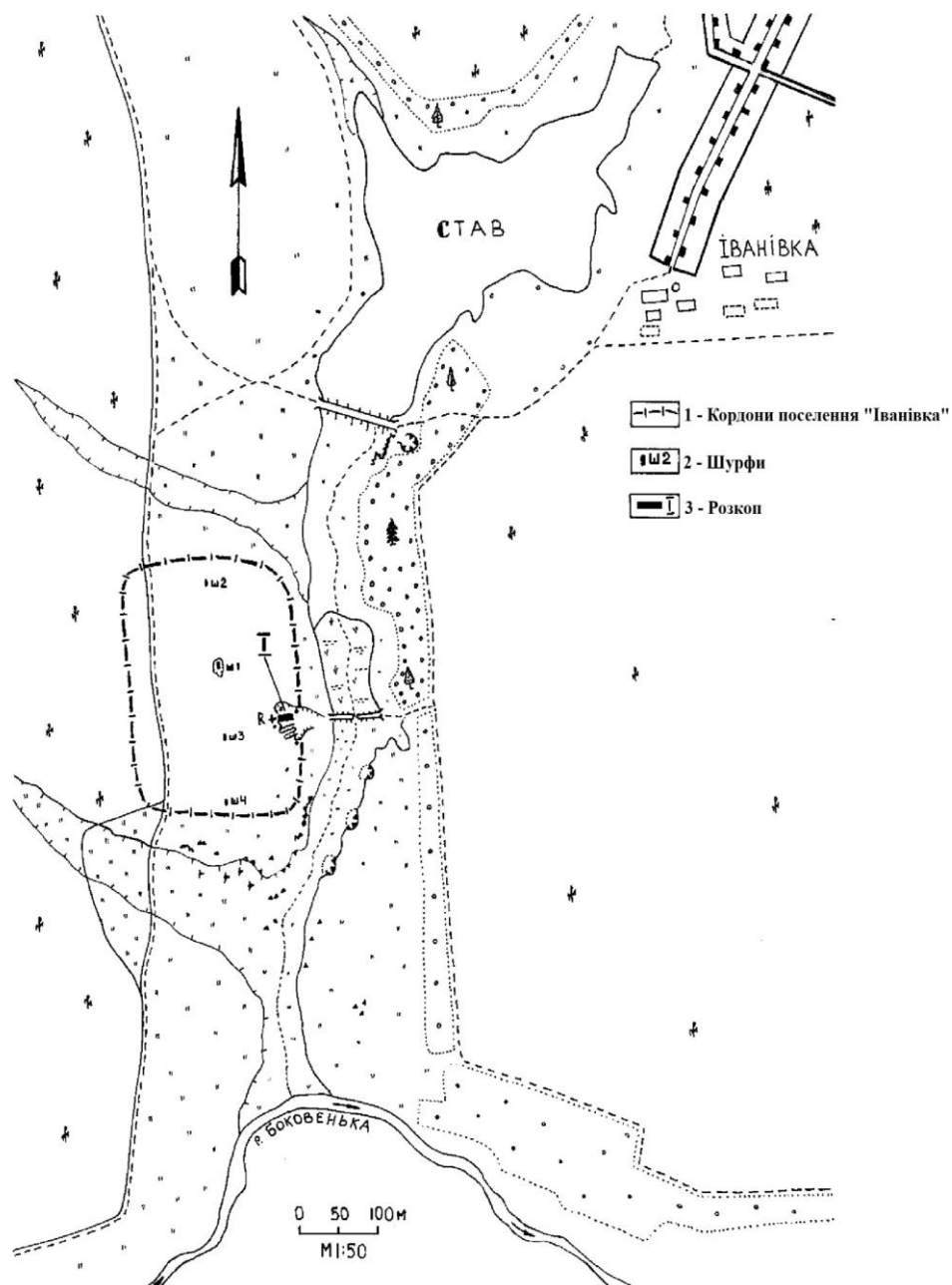
Ключевые слова: период средней-поздней бронзы, баинская, срубная, сабадиновская культуры, поселение Ивановка.

LUKYANCHENKO Yuri, SHEVCHENKO Igor, FILATOV Dmitry

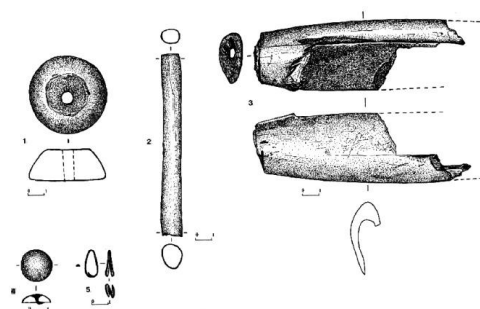
Rescue archaeological research in Dolynska district in Kirovograd region

In the article, the authors highlight the main results of archaeological research rescue the eastern part of the settlement Ivanivka. Excavations have provided numerical material, characteristically refers to the period of middle-late Bronze Age.

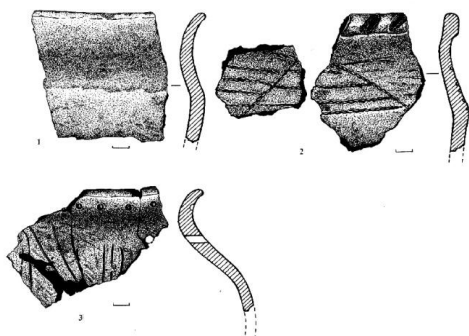
Key words: middle-late Bronze Age, Babinska, Zrubna, Sabatynivska cultures, settlement Ivanivka.

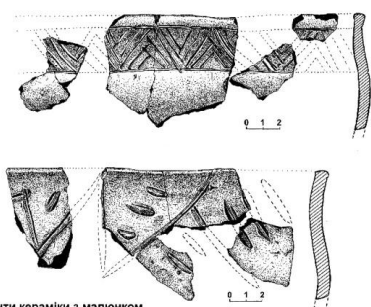
Мал.1 План-схема поселення «Іванівка» с.Червоне Пишненської сільради, Долинського району, Кіровоградської області.

Мал. № 2

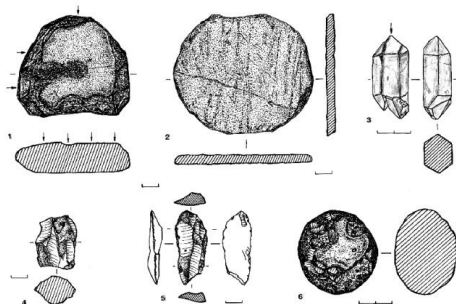

Мал. № 4

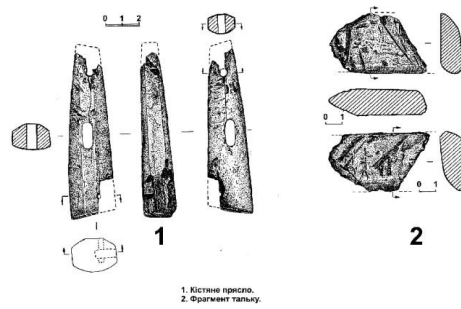

Фрагменти кераміки з малюнком.

Мал. № 6

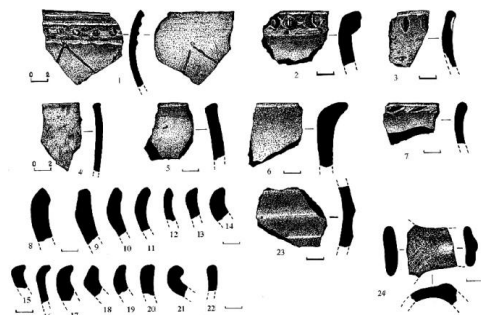

Мал. № 8

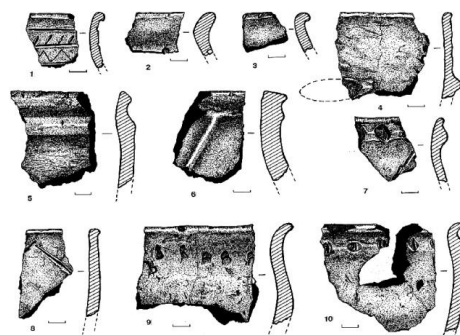

1. Кістяне пресо.
2. Фрагмент таліу.

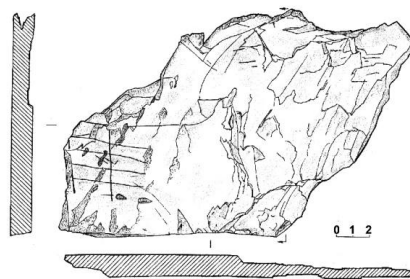
Мал. № 3

Мал. № 5

Мал. № 7

Загальний вигляд сланцевої плити з прочерченням.

Мал. № 9

УДК 9.902(477.84)
Галина МАЗЕПА
(Збараж, Україна)

ПАМ'ЯТКИ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Статтю присвячено висвітленню пам'яток трипілья на Тернопільщині, досліджених археологічною службою «Подільська археологія», подано інформацію про археологічні матеріали з поселення Зеленче IV та окремі знахідки даного періоду з інших регіонів області, переданих у фонди Національного заповідника «Замки Тернопілля»

Ключові слова: трипільська культура, археологічні знахідки, поселення Зеленче-IV, антропоморфна та зооморфна пластика.

Трипільська культура – археологічна культура часів енеоліту, назва якої походить від назви с. Трипілья на Київщині. Культура набула найбільшого розквіту між 5500 та 2750 роками до н. е., розташовувалась між Карпатами та річкою Дніпро на території сучасних України, Молдови та Румунії, займала територію загальною площею понад 35 тис. кв. км. У часи розквіту Трипільлю належали найбільші за розміром поселення Європи, а кількість жителів деяких з них перевищувала 15 тис. осіб. Трипільська культура є однією з основних давньоземлеробських культур мідного віку [1:12].

У Збаразькому замку, який є одним з центральних об'єктів Національного заповідника «Замки Тернопілля», діє стаціонарна експозиція археологічного минулого краю, що робить актуальним надходження нових археологічних матеріалів. Окремий експозиційний зал замку присвячений трипільській культурі, де розміщено знахідки з поселення в с. Бодаки, розкопки якого вже понад 20 років проводяться міжнародною енеолітичною експедицією Інституту історії матеріальної культури Російської академії наук. Шість років тому дана експозиція експонувалася в Орлеані (Франція), Гренаді (Іспанія) та Варні (Болгарія). Варто зазначити, що археологічні матеріали трипільського періоду надходять у фонди Національного заповідника «Замки Тернопілля» не лише з розкопок у селі Бодаки, а й з інших територій Тернопільської області, де археологічні дослідження проводяться співробітниками археологічної служби Тернопільщини «Подільської Археології» на чолі з Строценем Богданом Степановичем.

Детальніше хотіли б зупинитися на конкретних знахідках та місцях археологічних розкопок з яких, поряд з іншими матеріалами, які відображають історію різних культур, є і зразки трипільської спільності. Так, це матеріали археологічних розкопок «Подільської археології» 2008 року на вулиці Вільшана у м. Чорткові Тернопільської області, де присутні

знахідки трипільської культури у загальній кількості 36 одиниць, серед них: фрагменти вінця посудин, фрагменти стінки посудин, фрагменти стінок з наліпним вушком, фрагменти горщика, крем'яний брусок, крем'яна пластина, крем'яний нуклеус [2]. Прийняті у основний фонд 2 одиниці: наконечник дротика, крем'яний скребок. Окремі знахідки даного періоду передані з с. Суслівка Чортківського району, як результати розкопок 2011 року, в загальній кількості 230 одиниць [2]. Серед переданих артефактів: фрагменти вінця посудин, фрагменти стінки посудин, фрагменти стінок посудин з наліпним вушком, фрагменти стінок з проколами, фрагменти денця посудин, кам'яна сокира.

Про поширення на Тернопільщині трипілья свідчать знахідки багатошарових поселень даної археологічної спільності у м. Тербовлі та районі загалом. Серед матеріалів дослідження багатошарового поселення в м. Тербовлі по вулиці Шухевича 9, проведених у 2009 році, виявлено і передано у фонди НЗ «Замки Тернопілля» 63 зразки трипільської культури. Найбільш цікавими серед них є: горщик-зерновик, верхня частина біконічного горщика та фрагменти кераміки, які віднесено до основного фонду. У 2010 р. археологічні дослідження пам'ятки археології у м. Тербовлі продовжилися. У результаті розкопок по вулиці Шухевича 2,4,6,8,10,12 у фонди НЗ «Замки Тернопілля» надійшли матеріали трипільської культури в кількості 1132 найменувань [3]. Серед цих знахідок цікавими є – горщик з наліпним вушком, фрагменти мальованої кераміки, фрагмент біноклевидної посудини та кубка.

Старожитності трипілья знайдено і в інших районах Тернопільщини, згідно інвентарного опису матеріалів археологічних розвідок на території Тернопільської області в 2010 році в фонди заповідника передано 262 найменувань знахідок [4]. З археологічних розкопок у м. Бучач, вул. А. Міцкевича у наші фондосховища надійшли матеріали трипільської

культури у загальній кількості 176 знахідок [5]. Серед них: фрагменти вінця посудин, фрагменти денця та стінки посудин. До основного фонду віднесено наступні експонати: крем'яний наконечник стріли, миска, голова статуетки. Також, за цим же актом, у фонди заповідника надійшли матеріали трипілья з розкопок у м. Гусятин, вул. Тернопільська у кількості 18 знахідок. У фонди НДА віднесено наступні знахідки: крем'яний наконечник стріли, грузило, фрагмент стінки посудини [6].

Найбільше знахідок трипільського періоду за останній рік надійшли з археологічних розкопок у Теребовлянському районі – поселення Зеленче IV. В результаті розкопок 2012 року в с. Зеленче Теребовлянського району у наші фонди передано 400 найменувань знахідок пізнього етапу СІ/СІІ розвитку трипільської культури. Основу переданих знахідок складають фрагменти вінця, денця та стінок посудин, фрагменти вінця та стінок миски, фрагменти вінця посудин з наліпним вушком [6]. Крім фрагментів кераміки дуже цікавими та історично цінними є наступні знахідки: тягарці до ткацьких верстатів, пряслиця, мисочки, кубоподібні горщики орнаментовані природними фарбами. Передані матеріали свідчать про поширення на поселенні ткацького виробництва. Згідно акту прийому матеріалів з дослідження пам'ятки археології у с. Зеленче Теребовлянського району у основний фонд прийнято наступні знахідки трипільського періоду: ткацькі тягарці, пряслиця, розтирачі, фрагменти кам'яного молота, крем'яне ядро, миска, фігурка бичка, кубок. У НДА фонди: фрагменти сокири, крем'яна пластина, зернотерка [7].

У фондах заповідника зберігаються тягарці до ткацьких верстатів – зроблені з глини, за формою вони округлі та плоскі (14 од.), менше тягарців у формі усіченого конуса (8 од.) Основу фондових надбань трипільської археології становить велика кількість фрагментів кераміки, уламків керамічних виробів, прикрашених орнаментом типовим для трипілья - хвилястими лініями, трикутниками, змійками. Фарби виготовляли з вохри, крейди, саджі [1: 48].

Останні дослідження (2013 р.) пам'ятки археології у м. Теребовлі вул. Чайковського 7, археологічною службою Тернопільщини «Подільська археологія», виявили різноманітні предмети – від часів Трипілья (4 тис. до н. е.) до періоду Другої Речі Посполитої (20-30-ті рр. ХХ ст.) [8]. Знахідки були передані у Збараський замок. Серед пам'яток даної культури на поселенні знайдено теракоту – вироби з обпаленої

глини (Фото. 1). У трипільській культурі таку назву використовують для керамічних антропоморфних та зооморфних статуеток.

При археологічних розкопках поселення було виявлено велику господарську яму, а поблизу – майданчик, де стояло житло. Сліди попелу свідчать, що воно було спалене, як відомо, трипільці покидаючи поселення, зазвичай спалювали свої хати. В ямі було знайдено надзвичайно багато фрагментів керамічного посуду та п'ять глиняних статуеток – тулуб бичка і нижні частини чотирьох жіночих фігурок. Ці знахідки разом з іншими матеріалами розкопок зберігаються у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Вчені-археологи зазначають, що знайти в одному житлі одразу стільки скульптурок - велика рідкість, зазвичай, знаходять одну-дві. Це навряд чи було показником матеріального статусу, адже в ті часи ще не було поділу на багатого-бідного. Також важко стверджувати, що кількість жіночих фігурок відповідали кількості жінок у родині. І хоча збереглися лише нижні частини жіночих фігурок усі вони мають яскраво виражені ознаки родючості - широкі стегна, а в однієї навіть чітко випирає животик. Археологи нерідко знаходять фігурки вагітних жінок, також майстер у глину перед випалом в животик заліплював зернятко. Це вважалось символом родючості. Фігурки бичка також символізували добробут, родючість. У кожному житлі була своєрідна вівтарна частина, де знаходилась поличка на якій, зазвичай, розміщували модель житла та статуетки свого роду, «іконки» - фігурки кози, бичка, Берегині [9: 64]. Ноги однієї зі знайдених жіночих фігурок майстер зліпив у вигляді досить гострого трикутника (АК-799). Відтак, можна припустити, що її просто запихали у отвір, який розміщувався в поличці. На всіх Берегинях зроблено насічки, що нагадують елементи одягу – пояс, ремінець, прикраси (АК-797-800). На рівні талії, однієї зі статуеток, зроблено дірочки, тож схилиємось до думки, що її підвішували (АК-797). А от на бичку збереглися сліди червоної охри, тобто тварина була розмальована (АК-801). Можливо, що жіночі фігурки також розписували, адже на одній ледь помітний червоний орнамент.

Статуетки залишаються одним із основних джерел вивчення духовної культури трипільців. Фігурки, ймовірно, застосовувалися в певних обрядах, відобразити хід яких на сьогодні є досить складно, але які мали, очевидно, за мету покращення родючості в широкому розумінні цього слова.

Доба Трипілья в Українських землях, зокрема на Тернопіллі, залишила багато своїх

слідів – старожитностей. У Тернопільській області виявлено численні докази-артефакти перебування племен трипільської культури, усіх складових її розвитку. Однак, треба зазначити, що залишки пам'яток трипільської археологічної спільноти на Тернопіллі в цілому ще недостатньо вивчені і потребують подальшого дослідження. В цілому аналізу, обробки, систематизації та формування археологічної колекції потребують матеріали трипільської культури, що знаходяться у фондах заповідника.

Джерела та література:

1. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація / М. Ю. Відейко. – К.: Академперіодика, 2002. – 142 с.
2. Інвентарний опис матеріалів з досліджень пам'ятки археології з м. Чортків, вул. Вільшана, 2008., с. Суслівка, Чортківського району, 2011.
3. Інвентарний опис матеріалів в кількості 1132 найменувань пам'ятки археології в Тернопільській області м.Теребовля по вул. Шухевича 2,4,6,8,10,12, 2010.
4. Інвентарний опис матеріалів в кількості 262 найменувань з археологічних розвідок на території Тернопільської області, 2010.
5. Акт №4 від 19 травня 2011 р. Матеріали з досліджень пам'ятки археології м. Бучач І, вул. А. Міцкевича, м. Гусятин, вул. Тернопільська 5., 2010.
6. Акт прийому №2 від 25 березня 2013 року. Матеріали з дослідження пам'ятки археології с. Зеленче Теребовлянського району, 2012.
7. Акт прийому №147 від 23 липня 2013 р. Матеріали з дослідження пам'ятки археології с. Зеленче Теребовлянського району, 2012.
8. Інвентарний опис матеріалів з досліджень пам'ятки археології а м. Теребовлі, вул. Чайковського 7, 2013.
9. Бурдо Н. Б.Теракота трипільської культури // Рижов С. М., Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю., Магомедов Б. В. Давня кераміка України. Археологічні джерела та реконструкції. – Ч. 1. – Київ, 2001. – 61-146 с.

МАЗЕПА Галина

Памятники трипольской культуры на Тернопольщине.

Статья посвящена освещению информация об археологических материалах из поселения Зеленче IV и отдельных находках данного периода из других регионов области, переданных в фонды Национального заповедника «Замки Тернопольщины» по археологическим исследованиям «Подольской архнологии».

Ключевые слова: трипольская культура, археологические находки, поселение Зеленче-IV, антропоморфная и зооморфная пластика.

MAZEPA Galina

Monuments of Tripolskaya culture in Ternopil region.

The article is devoted to Tripoli attractions in Ternopil studied archaeological service «Podolsky archeology», provides information on archaeological materials from the settlement Zelenche IV and some finds of this period from other regions area allocated to the funds of the National Reserve «Castles of Ternopil.

Keywords: Tripoli culture, archaeological finds, settlement Zelenche-IV, anthropomorphic and zoomorphic plastic.

Фото. 1. Антропоморфні фігурки (фрагменти), м. Тербовля VI-2013, вул. Чайковського 7.

УДК 902.2

Леонід СМІРНОВ, Белла ФОРНОСОВА
(Миколаїв Україна)**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЦЕНТРАЛЬНИХ АРХІТЕКТУРНИХ
КОМПЛЕКСІВ ОЛЬВІЇ ТА ХЕРСОНЕСУ**

У даній статті автори аналізують ряд архітектурних комплексів грецьких міст-держав Ольвії та Херсонесу та визначає їх спільні та відмінні риси.

Ключові слова : Ольвія, Херсонес, архітектура, агора, поліс.

Переселення та освоєння земель Північного Причорномор'я вихідцями з материкової Греції та принесення ними своєї культури на цю територію є великою спадщиною і невичерпним джерелом захоплення для нас, для історії України. Велика й прекрасна культура та мистецтво античності, які і сьогодні вражають нас своєю красою та величчю безумовно вплинули на формування та становлення нашої культурної спадщини. Саме тому дослідження та аналіз центральних архітектурних ансамблів Ольвії та Херсонесу є дуже актуальним, адже вони стали зразком для подальшого планування та забудови міських архітектурних комплексів у наступні епохи Півдня України, в цілому, і м.Миколаєва, зокрема.

Грецькі міста-держави Північного Причорномор'я завжди були під пильною увагою археологів, істориків, мистецтвознавців. У контексті дослідження архітектурних комплексів Ольвії та Херсонесу на особливу увагу заслуговують роботи В. М. Зубара, В. П. Колістова, С. Д. Крижицького, Н. А. Лейпунської, А. С. Русявої, С. М. Рослякова, що присвячені висвітленню різних аспектів історичного розвитку античних полісів.

Мета статті полягає у дослідженні окремих архітектурних об'єктів Ольвії та Херсонесу, визначенні їх схожості та відмінності.

В топографічному відношенні Ольвійський поліс складається з трьох основних частин – Верхнього та Нижнього міста та терасної частини – схилів. В давнину, коли рівень Бузького лиману був нижчим, місто в східному напрямку продовжувалось значно далі сучасної лінії берега. Сьогодні ця частина міста затоплена та розмита водами лиману. Площа міста з часом змінювалась. Найбільших розмірів воно досягло в елліністичний час (VI-I ст. до н. е.): з урахуванням затопленої частини територія Ольвії складала близько 50 гектарів [4: 27]. З заходу і півночі Ольвія обмежувалася Заячою та Північною балками, уздовж яких проходили оборонні лінії, які складались із стін та башт, якими місто було оточене по периметру вже в V ст. до н. е. В оборонну лінію Верхнього міста входили Північні та Західні ворота.

Розквіт Херсонесу припадає на кінець IV-III ст. до н. е. Територія міста досягала 33 га, а населення становило не менш, як 15 тисяч жителів [2: 14]. Місто мало єдине прямокутне планування та було обнесене міцними захисними стінами, мало добре укріплений порт, а в римські часи - цитадель. Наприкінці IV ст. до н.е. до складу Херсонеської держави увійшло узбережжя практично всього Західного Криму [1: 35].

Херсонеський поліс, на відміну від Ольвійського не мав такого чіткого розмежування на частини. Місто поділялося на чотири райони: Північно-Східний, Південний, Північний, Західний. На перехрестях вулиць стояли статуї, на головній площі, біля храмів, встановлювали мармурові таблиці з постановами Народних зібрань [2: 46].

Поліс мав оборонні стіни, які виявленні в південно-східній частині Карантинної бухти. Херсонес мав тісну забудову з вузькими вулицями та невеличкими майданами, розташованими, як правило, в найбільш жвавих районах. У місті існувало постійне планування, завдяки якому квартали займали приблизно однакову площу та перетинались під прямим кутом. В античну епоху кожний квартал складався з 2-4 житлових будинків.

Єдиного регулярного прямокутного планування Ольвія як і Херсонес не мали. Формування їх вуличної сітки проходило стихійно, завдяки рельєфу. В елліністичний час тут велися значні містобудівні роботи щодо впорядкування планування, які, проте, не змінювали загальної планувальної схеми обох міст.

Найбільш повно вивчене планування північної частини Верхнього міста Ольвії. Тут від північних міських воріт починалась Головна повздожня вулиця, по якій потрапляли в культовий та торгівельно-адміністративний центр міста. В Верхньому місті виявлено ще декілька вулиць. Так, від агори до Західних воріт вела Середня вулиця. Від Західних воріт починались сухопутні шляхи, які зв'язували Ольвію з її сільською округою.

Головна вулиця Херсонесу знаходилась у північно-східній частині міста, де

розташовували статуї богам, постаменти з написами, монетний двір та театр.

Центральні ансамблі обох полісів включали у себе Агору. За своїм характером Ольвійська та Херсонеська агори відносяться, скоріше всього до аттичного типу – відносно вільне планування, вигнута конфігурація лінії забудови західної сторони, відсутність по двом сторонам портиків.

Ольвійська агора як площа виникла в кінці VI ст. до н. е. Серед оточуючих її забудов краще всього збереглися залишки споруд кінця IV-III ст. до н. е. Відомості про точну дату виникнення Херсонеської центральної площі, на жаль, відсутні. Відомо, що на агорі встановлювались торговельні ряди.

На півночі Ольвійська агора відокремлювалась від теменосу стоею, яка являла собою двох пролітний в поперечному перетині портик іонічного ордеру, відкритий в сторону агори. Від стої залишилися лише рештки нашарованих базувальних під зовнішні стіни й внутрішній ряд колон. Довжина стої складала 45 м.; її побудова відноситься до кінця IV ст. до н. е. [5: 76].

В III ст. до н. е. в Херсонесі був побудований театр, який вважається єдиним античним театром, який зберігся до наших часів [1: 142]. Античні театри в Греції будували, здебільшого, на схилах пагорбів, що значно полегшувало досягнення потрібної системи акустичного звучання. Херсонеський театр розміщувався під відкритим небом на схилі глибокої балки.

На схід від агори, за східним торговельним рядом міг розташовуватися ольвійський театр (про те, що в Ольвії театр був свідчать написи). В цьому місці на початку 50-х рр. XX ст. були розпочаті розкопки для його пошуку. Однак, залишків театру не знайдено [3: 216]. Не виключено, що ще в давнину на цій території був значний зсув ґрунту, який міг знищити існуючі тут споруди. Існує свідчення, що ольвійський театр був спочатку побудований з

дерева, можливо саме тому він не зберігся до наших днів. Існує ймовірність що ольвійський театр за своїм плануванням був схожий на херсонеський, оскільки система планування та будівництва була схожою, відрізнятися лише місцем розташування [5: 315].

Дослідження містобудування і архітектури Ольвії та Херсонесу відкриває широкі можливості для вивчення зодчества античних міст Північного Причорномор'я в цілому. Очевидно, що деякі розкриті будівлі комплексу Ольвії та Херсонесу у майбутньому можна буде конкретніше реконструювати, однак лише за умови отримання нової додаткової інформації, або шляхом аналогії. Саме тому, питання архітектурних комплексів грецьких полісів Північного Причорномор'я вимагає подальшого більш ретельного вивчення, адже база даних постійно збільшується у зв'язку з продовженням археологічних робіт на території цих міст.

Джерела та література:

1. Античні держави Північного Причорномор'я // Україна крізь віки: у 2 т. – Т. 2. – К., 1998. – 236 с.
2. Кадаєв В. І. Херсонес Таврійський в перших століттях нової ери / В. І. Кадаєв – Х., 1981.
3. Крапивина В. В. Ольвия. Матеріальна культура I-IV вв. н. е. / В. В. Крапивина – К. : «Наук. думка», 1993. – 354 с.
4. Крыжицкий С. Д. Лейпунская Н. А. Ольвия. Раскопки, история, культура. / С. Д. Крыжицкий, Н. А. Лейпунская – Николаев : «Возможности Киммерии», 1997.
5. Крыжицкий С. Д. Ольвия. Историческое исследование архитектурно-строительных комплексов / С. Д. Крыжицкий – К. : «Наукова думка», 1985.
6. Русаева А. С., Русаева М. В. Ольвия Понтийская / А. С. Русаева, М. В. Русаева – К., 2004. – 254 с.

СМИРНОВ Леонид, ФОРНОСОВА Белла

Сравнительный анализ центральных архитектурных комплексов Ольвии и Херсонеса

В данной статье авторы анализируют ряд архитектурных комплексов греческих городов-государств Ольвии и Херсонеса и определяют их общие и отличительные черты.

Ключевые слова: Ольвия, Херсонес, архитектура, агора,

SMYRNOV Leonid, Fornosova Bella

Comparative analysis central architectural complex of Olbio and Chersoneso.

In given article author analyses the row architectural complexes Greek city-state Olbio and Chersoneso and defines their general and discriminating particularities.

Key words : Olbio, Chersones, architectural, city-state, agora.

Всесвітня історія

УДК 94 (575.1)

Абзор АДИЛОВ

(Ташкент, Узбекистан)

АЛИШЕР НАВОИ – ВЫДАЮЩИЙСЯ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ СРЕДНЕВЕКОВОГО ВОСТОКА

Статья посвящена великому поэту, мыслителю средневекового Востока Алишеру Навои. Особое внимание в статье уделено его государственной и общественной деятельности, борющейся за целостность государства, против раздробленности, интриг, насилия и зла.

Ключевые слова: Алишер Навои, государственный и общественный деятель, Хусейн Байкара, внутренняя политическая обстановка.

В истории Узбекистана немало знаменитых личностей, внесших большой вклад в развитие мировой цивилизации. Одним из них является Мир Низамиддин Алишер Навои – выдающийся поэт, мыслитель, государственный деятель, основоположник узбекской литературы (1449-1501).

Важными источниками в изучении политической деятельности Навои являются исторические труды авторов второй половины XV – начала XVI вв.: Абдураззак Самарканди, Мирхонда, Хандамира, Зайниддина Махмуда Васифи, Захириддина Мухаммада Бабура, Мирзо Хайдара Дуглата, Сам мирзы Сафави [1]. В XX в. жизнь и деятельность Алишера Навои изучали востоковеды и филологи В.Бартольд, Е.Бертельс, А.Кононов, А.Боровков, А.Семенов, А.Якубовский, О.Шарафуддинов, М.Айбек, М.Шайхзаде, В.Абдуллаев, А.Хайитметов и т.д. В XXI в. эту традицию продолжили известные узбекские ученые А.Рустамов, С.Ганиева, Б.Валиходжаев, П.Шамсиев, Х.Балтабаев, Ш.Сирождидинов и др.

Навои происходил из знатной семьи. Его отец Гиясаддин Мухаммад был приближенным тимуридского дворца и впоследствии стал правителем города Себзавар. Видя способности отпрыска, он (как писал Давлатшах Самарканди) «истратил все свое богатство на образование сына, и это не прошло даром». Дед Алишера Шейх Абусаид чанг был известным тимуридским эмиром, а дяди Мир Саид Кабули и Мухаммад Али Гариби – талантливыми поэтами. Четырехлетний Алишер пошел в школу, где учились дети знатных семей, в том числе будущий султан Хорасана – Хусейн. Дружба, возникшая в школе между Алишером и Хусейном, продолжалась до конца их жизни [2: 14-28]. После смерти отца Навои пошел служить во дворец Абулкасыма Бабура, правителя Хорасана, который ценил литературу, искусство и сам был поэтом. После смерти последнего Алишер остался в Мешхеде, где учился в медресе. В Герат он вернулся только в 1464 г. В

то время наследство дома Навои, оставшееся от родителей, полностью перешло в руки государства. Приезд Алишера в родной город Герат хладнокровно принял султан Абусаид [2: 36].

В 1466 г. Навои вынужден был оставить Герат и уехать в Самарканд, где обучался в знаменитом медресе Ходжи Файзуллаха Абулайса. В Самарканде он начал участвовать в общественно-политической жизни города. В 1469 г., после нескольких лет борьбы, султан Хусейн установил свою власть в Хорасане и тогда же написал письмо в Самарканд к султану Ахмаду, чтобы тот не препятствовал уходу Алишера в Герат. С этого момента начинается активная государственная деятельность Навои, его участие в управлении страной.

Официально Навои трижды занимал государственные посты: мухрдар (хранитель печати) в 1469-1472 гг., главный визирь в 1472-1476 гг., правитель Астрабада в 1487-1489 гг.

Деятельность в должности мухрдаря. Став правителем Хорасана, Хусейн назначил Алишера на должность мухрдаря. Зная Навои со школьных лет, султан высоко ценил того как порядочного, честного, преданного, высокоинтеллектуального человека. Хусейн понимал, что в тылу у него должны быть авторитетные, надежные люди, которые всегда поддержат правителя. Этот тыл он видел в Навои. В конце 1469 г., когда в Герате вспыхнуло восстание против бесчинств чиновников, Алишер подсказал султану верный выход из сложившейся ситуации. Он лично пришел к бунтующему народу и прочитал указ султана. Хусейн стал вести борьбу со злоупотреблениями должностных лиц. Были арестованы виновные чиновники и облегчена налоговая участь народа.

В 1470 г. принц тимуридской династии Ядгар Мухаммад захватил Герат. Навои лично участвовал в борьбе против Ядгара и посоветовал султану объективно оценить возникшую ситуацию. Как отмечает Хандамир,

«Алишеру удалось разъяснить султану, что нельзя назначать день битвы по звездам, опираясь на звездочетов и определять тем самым будущее государства». Султан прислушивается к советам Навои. Алишер организовал арест Ядгара в Герате, а Хусейн овладел столицей, где воцарились мир и спокойствие [2: 34-45]. После этих событий авторитет Навои возрос. В своих произведениях он воспевал централизованную, крепкую и справедливую власть. Благоустройство страны для Алишера были главной целью жизни. В должности мухрара Навои начал содействовать процветанию Герата как культурной столицы Востока.

Деятельность в должности главного визиря. Алишер был творческой личностью, и хотя служение во дворце мухраром было высокой честью, Навои несколько раз просил султана освободить его от этой должности. Наконец-то султан дал согласие. Но не прошло и месяца, как в феврале 1472 г., несмотря на протест Навои, Хусейн назначает его главным визирем и присуждает звание «Амири кабир» («Великий эмир»), которое тот сохранил до конца своей жизни.

Хандамир отмечал, что «вся дворцовая знать с интересом ждала, каким образом Навои поставит свою первую печать в подтверждении указа султана Хусейна. И к удивлению всех, Навои ставил печать на самом краю указа, а дальше было некуда», что говорило о его скромности. Алишер был высокообразованной личностью, в совершенстве владел арабским и фарси, наизусть знал Коран, великолепно разбирался в толкованиях ислама, относил себя к суфийскому течению «накшбандия» [2: 110].

Будучи визирем, Навои показал как политические, так и организаторские способности. Его назначение на высокую должность получило всенародное одобрение. Полномочия визиря охватывали широкий спектр общественно-политической жизни страны. Отодвинув личную жизнь и творчество на второй план, он, не покладая рук, занимался государственными делами. Навои писал, что «не было времени даже почесать голову, так как поступало очень большое количество жалоб и просьб от населения». Он вел активную борьбу с грабежом и разбоем, из всех сил боролся против насилия и зла, самостоятельно организовывал борьбу по их предотвращению.

Еще одной отличительной чертой деятельности Навои было участие в строительстве многих зданий. Под его личным руководством построено медресе «Ихлосия» в Герате, куда в качестве мударрисов приглашены ведущие ученые эпохи. В южной части медресе

была построена хонака (приют суфиев) «Халосия», в западной части от медресе – медицинский центр «Шифоия», где были собраны ведущие врачи Хорасана. Недалеко от медресе «Ихлосия» была построена большая мечеть, рядом дом чтецов кори – «Дар-ул-хуффаз». Навои в Герате построил медресе «Низамия», в Мерве – медресе «Хусравия», в различных уголках Хорасана соорудил более 20 мечетей, более 10 хонак, более 20 водоемов, 16 мостов, несколько дамб, мавзолеев, большой оросительный канал в Мешхеде. Из собственных сбережений им было построено более 300 различных сооружений. Хатифи перечисляет 373 объекта, касающихся строительной деятельности Алишера.

Также Навои занимался благотворительностью, каждый год раздавал по 2 тыс. комплектов одежды для бедняков, по его приказу часто накрывали стол нуждающимся. Велика заслуга Навои в развитии в селах орошаемого земледелия, торговли и ремесленничества в городах, обеспечении городов водой. Простой народ с благодарностью встречал старания Навои и его авторитет неизмеримо вырос [2: 136-141].

В 1476 г. Алишер Навои подал в отставку с поста главного визиря. Несмотря на уход, он оставался самым влиятельным политическим деятелем во дворце султана Хусейна. Творчество Навои в эти годы было на пике расцвета. В его библиотеке в Герате 70 каллиграфов занимались книжными делами. Навои с приездом в Герат всячески поддерживал культурную среду, не жалея сбережений, помогал представителям науки и искусства. При нем выросла целая плеяда поэтов и литераторов, возникла историческая школа, возглавляемая Мирхондом, потом его внуком Хандамиром. Каллиграфы во главе с Султаном Али Мешхеде переписывали и оформляли большое число книг, возродилась художественная миниатюра во главе с Камалиддином Бехзодом («Рафаэль Востока»), развивалось музыкальное искусство и т.д. Всем этим руководил Навои. Энциклопедист, он с поэтами разговаривал на языке поэзии, с учеными на языке науки, с музыкантами на языке искусства. Султан Хусейн всячески поддерживал деяния Навои в культурной среде, особенно в вопросах поднятия престижа тюркского языка.

Правитель Астрабада. Астрабад (Мазандаран) считался пограничной провинцией, расположенной в западной части государства. Провинция стояла на стыке торгово-экономических связей и имела стратегическую значимость, здесь правили наследники трона и самая приближенная знать

султана. Исходя из этих стратегических соображений, султан назначил Навои правителем Астрабада, хотя тот эту весть принял без воодушевления. Султан понимал, что высокий авторитет, умелая дипломатия, присущие Навои, разрешили бы многие проблемы. Это назначение народ принял одобрительно. К Навои с визитом явились многие чиновники, султан туркменів Ак-куюнлу Якуббек послал ему подарки, а с правителями Азербайджана и Ирака были установлены дружеские отношения.

Будучи правителем Астрабада, Навои установил мир и порядок, обуздал бесчинствующих чиновников, занялся благоустройством провинции – по его приказу были построены бани, водоемы, мечети, мосты и т.д. Обезжая местность, он всегда брал с собой определенную сумму для пожертвований.

После возвращения из Астрабада Навои категорически отказывался занимать какую-нибудь официальную должность. Тогда султан Хусейн перед всей дворцовой знатью дал ему почетное звание «Мукарраби хазрати султан», что в переводе означает «самый приближенный человек султана». Это звание имело высокий почет и требовало от дворцовой знати уважения к Навои.

Хотя в советские времена писали, что между Хусейном и Алишером были враждебные отношения, эти домыслы полностью

отвергаются историческими источниками. Султан в своем трактате «Рисола» очень тепло отзывался о Навои, поддерживал его во всех начинаниях, жаловал большие владения. В 1490 г. Навои поддержал инициативу Хусейна об отправке послов в Москву для установления дипломатических отношений. Огромная заслуга Навои была в том, что во времена правления Хусейна Байкары международное положение государства было крепким и устойчивым.

В жизни поэта начинается новая эпоха, он больше занимается творчеством. В 1498-1499 гг. Навои стал инициатором различных сооружений. В центре Герата была реконструирована главная соборная мечеть, построенная еще до нашествия монголов. В местности Газургах, пожалованной султаном Алишеру, продолжались строительные работы по благоустройству территории. Но тяжелые переживания за судьбу народа и страны сильно подорвали здоровье Навои и 3 января 1501 г. в возрасте 60 лет великий поэт скончался.

Источники и литература:

1. Абдураззок Самаркандий. Матла-и саъдайн ва мажма-и бахрайн / Абдураззок Самаркандий. – Ташкент : Узбекистан, 2008.
2. Узбек адабиети тарихи. – Ташкент: Фан, 1978.

АДИЛОВ Аброр

Алішер Навої – видатний державний діяч середньовічного Сходу

Стаття присвячена великому поетові, мислителю середньовічного Сходу Алішеру Навої. Особливу увагу в статті приділено його державної та громадської діяльності, який боровся за цілісність держави, проти роздробленості, інтриг, насильства і зла.

Ключові слова: Алішер Навої, державний і громадський діяч, Хусейн Байкара, внутрішня політична обстановка.

ADILOV Abror

Alisher Navoi - outstanding state the figure of the medieval East

The article is devoted to the great poet, the thinker of the medieval East - to Alisher Navoi. The special attention in article is given his state and the public work, a state struggled for integrity, against dissociation, intrigues, violence and a harm.

Keywords: Alisher Navoi, state and the public figure, Hussein Baikara, internal political conditions.

УДК 94 (575.1)

Сайора АТАДЖАНОВА

(Ташкент, Узбекистан)

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ (УЗБЕКИСТАН-РОССИЯ)

В данной статье предпринята попытка анализа миграционных процессов Узбекистана, их причины и решения. Миграционная ситуация рассматривается на примере Узбекистана и России и их решения на государственном уровне.

Ключевые слова: миграция, переселение, трудовые мигранты, миграционная служба.

Повышение миграционной подвижности – процесс исторический, необратимый, как и развитие человечества. Он может быть в общем виде охарактеризован ростом интенсивности перемещений, в первую очередь переселений населения. В то же время характер миграционных процессов и миграционная ситуация красноречиво свидетельствуют о социально-экономическом и политическом положении в государствах СНГ и в определенной мере во всем Содружестве в целом. Не составляет исключения и Узбекистан, являющийся одним из наиболее стабильных государств Центральной Азии. Однако, будучи вовлечен в сложные миграционные процессы, порожденные распадом огромной страны, Узбекистан пережил достаточно длительный и напряженный период упорядочения этих процессов.

В современном Узбекистане траектории внешних миграций в значительной мере следуют по тем же направлениям, которые сложились в советское время. Как и прежде, основная часть иммиграции и эмиграции приходится на территорию СНГ. В последнее время внешние миграции характеризуются относительно небольшой и постоянно снижающейся численностью прибывших в республику: это 5-6 тыс. человек в год против 70-90 тыс. человек в советский период и 30-35 тыс. человек в середине 1990-х годов. В количественном отношении 1991 год по размерам иммиграции превосходил первые годы нового века почти в 40 раз, но последние годы – не более чем в 20-25 раз. Согласно статистике, за 1991-2008 гг. в Узбекистан прибыло из-за пределов республики около 450 тыс. человек [1].

Важнейшей негативной тенденцией является появление различных форм вынужденных миграций. Как показывают данные обследований потенциальной и реальной миграции из Узбекистана, многие люди меняют место постоянного жительства неохотно, вопреки желанию, некоторые из них после всех материальных затрат и издержек, связанных с переездами, возвращаются затем обратно.

Применительно к странам происхождения, в частности к Узбекистану, можно выделить целый ряд негативных и позитивных последствий интенсивного оттока населения за их пределы. К негативным последствиям следует отнести следующие:

1. В индустриальных отраслях происходит вымывание кадров. В начале 1990-х годов в Узбекистане напряженная ситуация с кадрами возникла в электроэнергетике, химической промышленности, машиностроении и металлообработке, черной и цветной металлургии и ряде других отраслей и производств.

2. Происходит отток квалифицированной рабочей силы. Выбывает в основном население с относительно высоким уровнем образования и квалификации. Это ставит перед республикой задачу не только преодолеть давно сложившиеся диспропорции и недостатки в формировании квалифицированных кадров, но и восполнить отток квалифицированной рабочей силы.

3. Суверенизация государств, возникновение военных конфликтов, появление беженцев и вынужденных переселенцев разрушили достаточно стройную систему взаимосвязей по подготовке, повышению квалификации и обмену кадрами между республиками [2].

Тем не менее, в первые годы независимости увеличился поток трудовых мигрантов в Российскую Федерацию. Данные Статистического бюллетеня № 11 (482) Межгосударственного Статистического комитета СНГ показывают рост числа работников из Узбекистана, задействованных в экономике России с 2005 по 2009 гг. (2005 г. – 49043, 2006 г. – 105061, 2007 г. – 344559, 2008 г. – 642696, 2009 г. – 666286).

Другая оценка миграционной подвижности населения приводится в работе Е. Садовской. Ссылаясь на данные экспертов, она показывает цифру от 600-700 тыс. до 1 млн. человек (2003-2005 гг.) [3], которые были вовлечены во внешние трудовые миграции в Узбекистане.

Для урегулирования потока трудовых мигрантов Кабинетом министров Республики Узбекистан было принято Постановление № 505 от 12 ноября 2003 года по регулированию процессов трудовой миграции; решение вопросов по обеспечению трудоустройства граждан Республики Узбекистан за рубежом и иностранных граждан в Республике Узбекистан возложено на Агентство по вопросам внешней трудовой миграции (АВВТМ) при Министерстве труда и социальной защиты населения Республики Узбекистан.

Во исполнение вышеупомянутого постановления ведомство участвует в разработке и реализации проектов международного сотрудничества в области трудовой миграции, а также осуществляет координацию выполнения соответствующих решений и обязательств, вытекающих из договоров, соглашений, протоколов и других документов о сотрудничестве с зарубежными странами по вопросам трудоустройства граждан Узбекистана за рубежом.

Отношения Республики Узбекистан и Российской Федерации в области трудовой миграции были оформлены в ходе визита делегации Правительства Российской Федерации в июле 2007 года, в ходе которого были подписаны три основных документа – межправительственные соглашения «О реадмиссии», «О трудовой деятельности и защите прав трудящихся-мигрантов Российской Федерации в Республике Узбекистан и трудящихся-мигрантов Республики Узбекистан в Российской Федерации» (вступило в силу в июне 2009 г.) и «О борьбе с незаконной миграцией».

В 2008-2009 гг. с уполномоченными органами России были проведены встречи по обсуждению возможных вариантов сотрудничества между сторонами в сфере трудовой миграции. Кроме того, в рамках реализации данного Соглашения сторонами были проведены два заседания совместной узбекско-российской рабочей группы 25 марта 2010 г. в Ташкенте и 15 декабря 2010 г. в Москве. По их итогам были утверждены План мероприятий 2010 г., Положение о совместной российско-узбекской рабочей группе, Регламент обмена информацией между российской и узбекской частями рабочей группы. В настоящее время обсуждается вопрос открытия представительств компетентных органов государств-сторон, а также ведутся переговоры относительно разработки проекта Соглашения о сотрудничестве по организованному привлечению граждан Республики Узбекистан для осуществления трудовой деятельности в Российской Федерации.

С 1 января 2015 года вступил в силу закон, по которому мигранты, желающие получить разрешение на временное проживание и работу в России (за исключением высококвалифицированных специалистов), обязаны сдать тест на подтверждение знания русского языка, истории России и основ законодательства РФ. От экзаменов освобождаются недееспособные граждане, люди пенсионного возраста, а также дети. В связи с падением курса рубля в России и вступлением в силу закона об обязательном платном тесте на знание русского языка и истории трудовые мигранты начали массово покидать страну.

Ужесточение миграционного законодательства на территории Российской Федерации вызвано стремлением к упорядочиванию трудовых отношений с иностранными гражданами. Специалистами Министерства труда и социальной защиты Российской Федерации разработаны поправки в порядок трудоустройства иностранных граждан из безвизовых стран, планирующих работать в России с 2015 года после введения системы единого трудового патента. В соответствии с этой инициативой Федеральная миграционная служба разметит на своем официальном сайте реестр компаний, которые желают привлечь к деятельности иностранных граждан, данные о работодателе, вакансиях, профессиях и необходимой квалификации требуемых работников.

Таким образом, иностранных граждан, желающих легально работать в России, можно будет обезопасить от незаконнопослушных работодателей. С другой стороны, Федеральная миграционная служба получит ещё одну возможность для контроля за миграционной деятельностью.

По имеющимся данным, в настоящий момент на заработках за пределами 30 миллионного Узбекистана находятся 4-6 миллионов человек (почти треть работоспособного населения), преимущественно в РФ. В 2015 году власти Узбекистана планируют создать 409,5 тысячи рабочих мест для трудовых мигрантов, которые захотят вернуться на родину. В рамках программы создания рабочих мест и обеспечения занятости населения на 2015 год основная часть рабочих мест для возвращающихся трудовых мигрантов будет создана в семи регионах страны. В частности, мигранты смогут получить работу по месту жительства, либо начать свою предпринимательскую деятельность. При этом они получают поддержку со стороны правительства Узбекистана и коммерческих банков.

В качестве мер, стимулирующих

возвращение на родину, правительство будет предоставлять трудовым мигрантам для организации производства либо оказания услуг по «нулевой» стоимости или в аренду неиспользуемые объекты государственной собственности, а также земельные участки, высвобождаемые в результате сноса неиспользуемых объектов. В качестве инвестиций в такие проекты будут учитываться доходы, полученные мигрантами во время трудовой деятельности за рубежом [4].

Однако в этой сфере остается еще много не решенных вопросов. Правительства Республики Узбекистан и Российской Федерации находятся на пути их решения на государственном уровне.

Источники и литература:

1. Максакова Л. Постсоветские трансформации: отражение в миграциях / Л. Максакова / Под ред. Ж. А. Зайончковской и Г. С. Витковской / Центр

миграционных исследований, Институт народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: ИТ «Адамант», 2009. – С. 323-324.

2. Байгазин М. Миграционная ситуация в Казахстане / М. Байгазин // Центральная Азия и Кавказ, 2004. – №5 (35). – С.196-197.
3. Садовская Е. Международная трудовая миграция и денежные переводы в республиках Центральной Азии: стратегия выживания или стратегия развития? // Международная миграция: экономика и политика: Сборник статей / Е. Садовская / Гл. ред. В. А. Ионцев. – М.: ТЕИС, 2006. (Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир; Вып. 18). – С. 68-84
4. РИА «Новости», 1 декабря [Электронный ресурс] // № 621 – 622. – 1-14 декабря 2014. -Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2014/0621/panorm01.php>

АТАДЖАНОВА Сайёра

Міграційні процеси в Узбекистані в період незалежності (Узбекистан-Росія)

У даній статті зроблена спроба аналізу міграційних процесів Узбекистану, їх причини та рішення. Міграційна ситуація розглядається на прикладі Узбекистану та Росії та їх вирішення на державному рівні.

Ключові слова: міграція, переселення, трудові мігранти, міграційна служба.

ATADJANOVA Sayyora

Migration processes in Uzbekistan in the period of INDEPENDENCE (Uzbekistan-Russia)

This article attempts to analyze migration processes in Uzbekistan, their causes and decisions. The migration situation is seen by the example of Uzbekistan and Russia, as well as his decision at the state level.

Keywords: migration, resettlement, migrant workers, Migration Service.

УДК [904:72]+94(477)»12/14»

Оксана ГОСПОДАРЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ТОПОГРАФІЯ КУЛЬТОВИХ ПАМ'ЯТНИКІВ КАФИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ЇЇ ЕТНОКОНФЕСІЙНОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ

У статті автор крізь призму топографії культових пам'ятників Кафи подає етноконфесійну структуру її населення.

Ключові слова: топографія, громада, етноконфесійна структура, генуезці, вірмени, греки, татари, євреї.

В одній із своїх робіт французький історик М. Балар висунув тезу про «демотопографічну» організацію Кафи – місто поділялося на квартали – контрадо, яких нараховувалося близько шестидесяти, і кожен квартал мав свою етнічну домінанту. Приймаючи цю тезу за висхідну, локалізація культових пам'ятників Кафи дозволяє визначити міські райони, де більшу частину населення становили представники тієї чи іншої конфесії чи общини Кафи, охарактеризувати різні частини міста з точки зору етнічного складу населення.

Середньовічна Кафа мала три містоутворюючі частини: міські квартали всередині цитаделі (castrum); міські квартали в межах зовнішнього оборонного рову – бурги (burgi) і територія житлової забудови за межами фортечних стін – антибурги (antiburgi). Кwartали в міській цитаделі мали чітке планування і єдине архітектурне рішення. Це наводить на думку про те, що це результат будівельної діяльності по відновленню міста відповідно до плану відновлення Кафи (Ordo de Caffa) від 18 березня 1316 р. і інструкцій консулу Кафи від 30 серпня 1316 р. В міських кварталах за межами цитаделі регулярне планування відсутнє. Хаотична забудова бургів теж є результатом втілення в життя норм Ordo de Caffa. Земля комуни тут поділялася на ділянки, які віддавалися в оренду грекам, вірменам, та іншим негенуезьким общинам. На думку М. Балара та Ж. Ванштейна, такі правила містобудівництва передбачали розселення генуезців переважно в цитаделі, яка захищена фортечними стінами, а вихідці зі сходу мали селитися в бургах.

Багатьма дослідниками давно вже була відмічена складна етнічна структура населення Кафи XIII-XV ст., що підтверджується як наративною традицією, так і приватно-правовими актами. Насправді, етнічний склад Кафи важко охарактеризувати перелічивши всі етнічні групи, які проживали в місті протягом XIII-XV ст.

Привілейоване становище в общині Кафи займала генуезці. На початковому етапі існування факторії (кінець XIII ст. – 1308 р.) відомі дві католицькі церкви: Св. Франциска братів міноритів і храм Діви Марії. У 1298 р. в Кафі згадуються два францисканських монастиря. Після 1316 р. кількість церков значно зростає і стає одним з крупних місіонерських центрів поширення римської церкви на Сході. У 1318 р. в Кафі заснована кафедра нової католицької єпархії, межі якої охоплювали територію від Варни в Болгарії до Сарая на Волзі і від північного узбережжя Чорного моря до південних кордонів руських князівств [2: 827].

Кримський археолог С. Бочаров з упевненістю говорить про існування в Кафі до 1475 р. 29 католицьких церков і двох монастирів: Св. Агнеси; Діви Марії; Св. Марії на базарі; Св. Домініка (при монастирі); Св. Домініка; Св. Георгія; Св. Георгія у палаці комуни; Св. Лаврентія; Св. Анни; Св. Миколая; Св. Михаїла; Св. Франциска (при монастирі); Св. Іоанна; Св. Катерини; Св. Даниїла; Св. Антонія; Св. Хреста; Св. Ієрихона; Св. Ангела; Св. Лазаря; Св. Симона; Св. Квіріка; Христа; Св. Апостолів Петра і Павла; Св. Якова; Св. Клари; Св. Марії Магдалени; Св. Марії Венценосної; Св. Себастьяна [4: 63-65].

Більша частина храмів розташовувалася в цитаделі, з упевненістю можна говорити про три церкви, які розміщувалися в бургах – Св. Домініка, Св. Михаїла та Св. Іоанна. Також можна припустити, що одна з церков Св. Георгія розташовувалася в цитаделі поблизу башти Станталіс, інша цього ж святого – часовня у палаці консула. Кафедральний собор Св. Агнеси варто шукати на площі перед Палацом Комуни, один з фасадів палацу був обернений на францисканський монастир, поруч із яким знаходилася церква Св. Франциска. Місце розташування церкви Св. Марії вказано в її назві – на ринковій площі. Церкву Св. Антонія С. Бочаров прив'язує до маяка Св. Антонія, який згадується у письмових джерелах. Храм

розташовувався на найвищій точці цитаделі і міг мати дзвіницю, яку використовували як маяк [4: 66-67].

Найбільш значними та структурованими спільнотами, з якими довелося зіткнутися генуезцям як за стінами цитаделі, так і в межах міста, були вірменська, грецька, татарська і єврейська. Саме в такій послідовності ці народи згадувалися в офіційних документах XIV-XV ст. На думку російського історика О. Єманова, ці чотири спільноти і є тими *compragni*, які згадуються в Уставі Кафи 1316 р. По відношенню до ситуації в Кафі чотирма *compragni* позначалися общини, які оселилися не в степу і, навіть, не в приміських селах, а на території самого міста, між стінами цитаделі і зовнішнім поясом, який мав на початку XIV ст. ще вигляд рову і валу. Місцеві общини вірмен, греків, татар і євреїв, які чисельно не поступалися генуезцям, але не мали їхньої військово-політичної та економічної могутності, визнавали сюзеренітет «генуезької общини», яка на той момент володіла цитаделлю. Саме тому названі етнічні групи титулювалися в офіційних документах Кафи як «навірніші нам» (тобто комуні Генуї). На чолі кожної *compragni* стояв особливий голова – *consul burghi*, і, відповідно, кожна громада мала займати один з «бургів», суміжних з генуезькою цитаделлю [5: 125-127].

Найбільшою із общин була, ймовірно, вірменська. Не можна погодитися з тим, що вона складала 2/3 міського населення та володіла більше ніж 30 церквами. До XV ст. в латинських та вірменських письмових джерелах 1381-1387 рр. згадуються шість вірменських церков, інші назви зустрічаються вже в документах XV ст.: Св. Трійці; Св. Богородиці (при монастирі Гамчак); Св. Саркіса (Сергія); Св. Іоанна Предтечі; Св. Миколая; Св. Мінаса (при монастирі); Св. Георгія; Св. Архангелів Михаїла та Гавриїла; Св. Антона (при монастирі); Св. Стефана; Св. Іоанна Богослова; Воздвиження Христа [4: 83-84].

Здійснюючи, історико-топографічне дослідження Кафи, С. Бочаров ідентифікував три монастирських комплекси генуезького періоду: Св. Мінаса-Михаїла, Св. Богородиці-Гамчак, Св. Антона). Монастир Гамчак був резиденцією вірменського єпископа Кафи. [4: 106].

Вірменське населення Кафи не відрізнялося єдністю, що проявилось в її топографії. О. Єманов виділяє групу вірмен, які концентруються навколо храму Св. Архангелів Михаїла та Гавриїла та орієнтуються на унію з католицькою церквою. Храм знаходився в нижній частині міста, у його північних кордонів. На чолі вірмен-уніатів з першої чверті XIV ст.

стояв єпископ, який вважався другим єпископом Кафи.

Інша група вірмен зосереджувалась на західному кордоні цитаделі, і центруючим началом тут виступав храм Св. Георгія.

В Кафі, крім духовних лідерів – патріарха вірменської церкви та єпископа вірмен-уніатів, які володіли частково правом суду, виділявся очільник військово-адміністративної влади – востікан, якого О. Єманов співставляє з *consul burghi* латинських джерел [5: 129]. Під його керівництвом, ймовірно, вірменські переселенці звели поруч з генуезькою цитаделлю – Френк-Хісар, як зовнішню стіну, так і власну фортецю – Айоц-Берд, що призвело до виникнення своєрідної подвійної цитаделі [3: 68-69].

Питання про чисельність грецької общини викликає різні оцінки. Про її чисельність можна судити по кількості грецьких храмів, але враховувати, що до грецької церкви належали і руські, готи, сирійці та інші, а також що деякі храми були спільними для греків і вірмен.

С. Бочаров на підставі масарій та приватно-правових актів називає 13 грецьких церков: Св. Апостолів; Св. Димитрія; Св. Феодора; Св. Анастаса; Св. Варвари; Св. Акіндіноса; Св. Кіріака; Св. Параскеви; Св. Василя; Св. Микити; Св. Миколи; Св. Георгія; Св. Богородиці [4, с. 68].

О. Єманов вказує собор Св. Петра. Він був кафедральним і згадується з 1366 р. С. Бочаров припускає, що цей храм міг переходити від однієї конфесії до іншої [5: 132; 4: 70].

У масаріях 60-70-х рр. XV ст. зустрічаються згадки про грецький міський район (*contrata*), замок (*castello*), лоджію греків (*loggia grechis*), тобто офіційні будівлі, де мали розміщатися курія, канцелярія, писарі та нотарії. На греків також покладалася обов'язок організації будівництва, ремонту та захисту фортечних стін і башт бурга, в якому проживала грецька громада [5: 133].

Наступною общиною, після вірмен та греків, була татарська. Зрозуміти розмір цієї общини не видається можливим, але треба враховувати той факт, що частина татар дотримувалася християнського віросповідання. Мусульманська частина татарської громади була незначною. Історико-архітектурні дані та свідчення східних джерел дозволяють говорити не більше ніж про п'ять мечетей в період XIV-XV ст. С. Бочаров вказує на те, що існувала лише одна мечеть, яку в 1340 р. відвідував Ібн-Баттута [1: 280].

Також важко говорити про топографічне розташування татар. Якщо грецька община займала південно-східний район нижнього міста,

який виходить до Великого порту, то татарська, ймовірно, могла розташовуватися у північно-східному районі, оберненому до Солхатської дороги. Там знаходилося три мечеті [5: 137].

Четвертою громадою Кафи була єврейська. Топографічно єврейський «бург» локалізується достатньо точно – найпівнічніша, витягнута кутом частина міського простору від Генуезького мосту до Башти св. Фоми. С. Бочарову вдалося локалізувати два іудейських культових об'єкти, які належать різним етноконфесійним спільнотам. Обидві будівлі розташовувалися у південно-західній частині середньовічної міської території на східному схилі гори Мітрідат, у 80 м одна від одної, в центрі групи кварталів, населених переважно тими, хто сповідував іудаїзм. В латинських джерелах к. XIV – поч. XV ст. район, де проживали іудеї, називався Judecha [4: 108].

Таким чином, локалізація культових споруд представників різних конфесій дозволяє більш менш точно визначити райони компактного проживання різних етнічних груп. Проте, знайомство з масовими джерелами показує значну міру взаємопроникнення і змішання різних етносів.

Джерела і література:

1. Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. – СПб., 1884. – 564 с.
2. Устав для генуэзских колоний в Черном море / Вступ. ст., пер. и комм. В. Н. Юргевича // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1863. – Том пятый. – С. 629-837.
3. Айбабина Е. А. Оборонительные сооружения Каффы // Архитектурно-археологические исследования в Крыму: Сборник научных статей – Киев : Наукова думка, 1988. – С. 67-81.
4. Бочаров С. Г. Историческая топография Каффы (к. XIII-1774). Фортификация, культурные памятники, система водоснабжения: дис. на соиск. уч. степ. канд. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история» / Бочаров Сергей Геннадиевич. – Москва, 2000. – 276 с.
5. Еманов А. Г. Образование городской комунны Каффы (до сер. XV в.) (средние века): дис. на соиск. уч. степ. докт. ист. наук: спец. 07.00.03 «Всеобщая история» / Еманов Александр Георгиевич – Екатеринбург, 1997. – 665 с.

ГОСПОДАРЕНКО Оксана

Топография культовых памятников Кафы как отражение ее этноконфессиональной структуры населения

В статье автор сквозь призму топографии культовых памятников Кафы подает этноконфессиональную структуру ее населения.

Ключевые слова: топография, община, этноконфессиональная структура, генуэзцы, армяне, греки, татары, евреи

GOSPODARENKO Oksana

Topography religious monuments of Kaffa as a reflection of its ethnic and religious structure of the population

The article through the prism of the topography of religious monuments Kaffa takes ethnic and religious structure of the population.

Key words: topography, community, ethnic structure, the Genoese, Armenians, Greeks, Tatars, Jews

UDK 94(477)

David HUBENÝ

(Praha, Cheshskaya republika)

POZNÁMKY K ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDĚ NA PODKARPATSKÉ RUSI

Příspěvek podává stručnou informaci o organizaci československé armády na Podkarpatské Rusi a jejímu přístupu k místním brancům, kteří měli díky společné službě s dalšími národy republiky v nejrůznějších částech státu dosáhnout širšího rozhledu a kladného vztahu k republice a jejím jednotlivým národnostem.

Klíčová slova: Československo, armáda, útvary, branná povinnost, školství

Československé armádě po připojení Podkarpatské Rusi a ukončení bojů s Maďarskem připadl úkol vytvořit na tomto území náležitou infrastrukturu pro umístění svých bojových a podpůrných jednotek jak pro jejich mírové ubytování, tak také pro úspěšné vedení případných válečných akcí. Tento drobný příspěvek si klade za cíl seznámit zájemce s organizací československé armády na Podkarpatské Rusi, její mobilizovanou podobou a některými dalšími úkoly, které armáda měla ve vztahu k Podkarpatské Rusi a jejímu obyvatelstvu.

Obranu území mělo na starost zprvu Zemské vojenské velitelství pro Podkarpatskou Rus se sídlem v Užhorodě s doplňovacími okresy Michalovce, Chust, Mukačevo a Užhorod. Velitelství vzniklo 25. října 1919 z velitelství Východní skupiny vojsk a podléhala ji výhradně 12. divize, s níž měla totožné obsazení velitelského sboru. Této divizi podléhaly Pěší brigády 23 a 24 v Mukačevu a Michalovcích a od prosince 1921 tako Polní dělostřelecká brigáda 12 v Užhorodu. V září 1925 došlo k reorganizaci zemských vojenských velitelství a dosavadní Zemské vojenské velitelství pro Podkarpatskou Rus bylo 15. září 1925 přetvořeno na Zemské vojenské velitelství v Košicích. Toto velitelství mělo na starosti obranu Podkarpatské Rusi a východního Slovenska. Zbytek Slovenska spravovalo Zemské vojenské velitelství pro Slovensko se sídlem v Bratislavě. Novému košickému velitelství podléhalo podstatně více doplňovacích okresů a zejména jednotek. V případě útvarů se jednalo o VI. sbor (vzniklý až v polovině 30. let a za mobilizace přetvořený v Hraniční pásmo XVI „*Ferdinand*«, kdy zároveň vznikal nový VI. sbor a velitelství VI. sborové oblasti). Košickému sboru podléhaly ještě 11. (košická), 12. (užhorodská) a 17. (novospišská) divize a další podpůrné jednotky. Zemské vojenské velitelství v Košicích se 27. září 1938 transformovalo ve velitelství IV. armády. Košickými zemskými vojenskými veliteli byli například Ludvík Krejčí v letech 1932–1933, který z této pozice postoupil rovnou na náčelníka hlavního štábu, a Lev Prchala (1933–1938), [3, s.852–853; 4, s.80–81] který za druhé republiky sehrál na Podkarpatské Rusi velmi významnou úlohu a za druhé světové války se stal

členem protibenešovské opozice. Obranu Podkarpatské Rusi v mírových dobách zajišťovala užhorodská 12. divize brigádního generála Olega Svátka, které přináležely Pěší pluky 20 (Michalovce), 36 (Užhorod) a 45 (Chust), Dělostřelecký pluk 12 (Užhorod) a Remontní baterie 12 (Vranov nad Topľou). Přímou VI. sboru byl podřízen 112. mukačevský dělostřelecký pluk. Sboru a divizi podléhaly i další organizace nacházející se na podkarpatoruském území, např. nemocnice, soudy, věznice atd [9, s. 130–132].

Poněkud překvapivé je, že ještě na podzim 1923 si úřady na Podkarpatské Rusi stěžovaly, že státní úřady z ostatních zemí republiky „*nevěnují dostatečné pozornosti adresování spisů úřadům Podkarpatské Rusi a velmi často se vyskytá, že úřední spisy jsou zasílány nepřislušnému úřadu, který pak je nucen spis na patřičné místo odstoupiti. Tím jednak je vyřizování protahováno, jednak zbytečně se zatěžují jednotlivé úřady. Zejména docházejí ve větším množství nesprávně zaslané spisy vojenské povahy.*» Úřady proto byly vybídnuty k používání již vydaného „*Seznamu obcí Podkarpatské Rusi*«, který bylo možno si objednat u Civilní správy Podkarpatské Rusi [8].

Od počátku budování armády se počítalo s exteritoriální službou branců, aby se zajistila loajalita menšin a došlo k lepšímu stmelení různých národů republiky, resp. aby povolanci poznali jiné kraje [6, s. 117–120]. Podkarpatoruští branci již od roku 1920 často sloužili v českých zemích, kde se mohli inspirovat po návratu do civilu a přispět k modernizaci Podkarpatské Rusi. Náhradou za odeslané mužstvo byli na Podkarpatskou Rus vysíláni čeští Němci. Pouze v roce 1921 se na nátlak slovenských kruhů dočasně od této praxe opustilo, ale ihned v roce 1922 chtělo Ministerstvo národní obrany obnovit tento systém [1]. Odchod velkých kontingentů rusínských branců do západních částí republiky také požadovala československá civilní správa, neboť se obávala vlivu komunistů na podkarpatoruské nováčky, neboť pak nemohla plně spoléhat na armádu v případě její asistence proti nějakým bouřím a demonstracím. V roce 1924 bylo do historických zemí přiděleno tradičních 30 % procent rusínských branců, ale i to bylo podle viceguvernéra málo a měl obavy z toho, že ze 70 %

jsou podkarpatoruské posádky tvořeny místními odvedenci. Žádal, aby na Podkarpatské Rusi tvořili čeští branci alespoň většinu. Podobný názor sdílela i část rusínské inteligence loajální k Československu. Tento postup též vřele podporovalo Ministerstvo vnitra [7].

Armáda od roku 1936 připojovala na území Podkarpatska za státní hymnu též píseň „Podkarpatskí Rusíni, opustte hluboký sen». V ostatních zemích se tato píseň hrála tehdy, pokud šlo o oficiální podkarpatoruskou příležitost. Vojáci se při této skladbě museli chovat, jako kdyby šlo o hymnu státní [10].

Armáda pořádala pro analfabetické brance kurzy čtení a psaní, což bylo opatření zejména pro podkarpatoruské nováčky, z nichž bylo např. v roce 1927 víc jak 61 % negramotných [2, s. 146]. Od přelomu dvacátých a třicátých let toto číslo lehce klesalo [11, s. 173]. V tomto světle se stává absolutně úsměvným tvrzení, že československým zaměstnancům se na Podkarpatsku „očkovaly škodlivé smyšlenky, že Zakarpatskí Ukrajinci jsou lidem nevzdělaným, nekulturním, méněcenným a neschopným vládnout sobě samému. Tyto rasistické výmysly měly být „důvodem» pro provádění vlčí imperialistické politiky na Zakarpatsku» [5, s. 36]. Jakékoliv odnárodnování nebo utiskování v československé armádě na jazykovém nebo národnostním základě se neprovádělo. Vojáci z menšin nebyli v armádě diskriminováni, byť jejich integrace byla omezená [11, s. 182]. Navíc československá armáda stavěla na univerzální hodnotě kamarádství bez ohledu na národnost, sociální původ nebo vyznání [11, s. 186], takže mladíci z různorodého prostředí se dokázali sžít, ba si někdy v rámci jednotky vytvářeli i vlastní jazyk (směsici rodných jazyků), aby spolu lépe komunikovali. Nepřekvapí, že trochu byl problém s Maďary s ohledem na absolutní jinakost jejich jazyka. Nicméně při sportu a zvláště fotbalu se dokázali domluvit všichni [11, s. 186-188].

Postavení a úspěšnost branců z Podkarpatské Rusi v rámci československé armády se nepochybně

postupně v rámci první republiky zlepšovala tím, jak do řad armády postupně rukovali lépe a lépe vzdělaní branci v důsledku postupně zkvalitňujícího se školství na Podkarpatské Rusi, kteří tak měli větší šanci prosadit se i jako profesionální vojáci. Téma by si však zasloužilo bližší studium.

Příspěvek podává stručnou informaci o organizaci československé armády na Podkarpatské Rusi a jejímu přístupu k místním brancům, kteří měli díky společné službě s dalšími národy republiky v nejrůznějších částech státu dosáhnout širšího rozhledu a kladného vztahu k republice a jejím jednotlivým národnostem.

Prameny a literatura:

1. Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Kabinet ministra – věcné, kart. 71.
2. Deset let Československé republiky. Svazek I. – Praha, 1928.
3. Fidler, Jiří: Francouzští generálové na Slovensku a Podkarpatské Rusi (1919-1925). In: Vojenská historie, č. 3-4, 2000.
4. Fidler, Jiří: Velitelé vyšších velitelství československé branné moci v letech 1918-1939 (Zemští vojenští velitelé a velitelé sborů). In: HaV, č. 4, roč. 1999.
5. Jevsejev, I. F.: Z dějin Zakarpatské Ukrajiny. – Praha, 1956.
6. Kalhous, Rudolf: Budování armády. – Praha, 1936.
7. Národní archiv, fond Ministerstvo vnitra I. – prezidium, sign. 225-106-40, fol. 24, 73-75.
8. Národní archiv, fond Policejní ředitelství Praha II. – stanice a komisariáty, Velitelství jízdy, kart. 34, Oběžníky 1923, inv. č. 1507.
9. Stehlík, Eduard: Mírová organizace československé branné moci 22. září 1938. In: HaV, č. 3, roč. 46, 1997, s. 130-132.
10. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, fond Velitelství Cyklistického praporu 1, kart. 1, čj. 789/1936.
11. Zückert, Martin: Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität. Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918-1938. München 2006.

ГУБЕНІЙ Давід

Зауваження щодо Чехословацької армії на Підкарпатській Русі

Дається коротка інформація про організацію Чехословацької армії на Підкарпатській Русі та її відносини з місцевими військовими. Дається характеристика становлення відносин між військовими, які були пов'язані загальною службою з іншими народами республіки, в різних частинах держави, для досягнення більш широкого бачення і позитивного ставлення до республіки та її окремих національностей.

Ключові слова: Чехословаччина, армійські підрозділи, відомства, військовий обов'язок, освіта

HUBENYY David

Notes on the Czechoslovak army in Subcarpathian Rus

We give a summary of the organization of the Czechoslovak army in Subcarpathian Rus and its relationship with the local military. Describes the relationship between the military establishment, have been associated common services with other peoples republic in different parts of the state, to achieve a broader vision and a positive attitude to the republic and its individual nations.

Keywords: Czechoslovakia, army units, departments, military service, education

UDK 94(477)

Martin GUSE

(Liebenau, Bundesrepublik Deutschland)

ERINNERUNGEN UND REFLEKTIONEN ZUR NS-ZWANGSARBEIT – ZIELE UND ARBEITSSCHWERPUNKTE DER «DOKUMENTATIONSSTELLE PULVERFABRIK LIEBENAU» IN DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

Die Pulverfabrik Liebenau war zwischen 1941 und 1945 einer der größten Rüstungsbetriebe des «Dritten Reiches». In unmittelbarer Umgebung der Ortschaften Liebenau und Steyerberg (Landkreis Nienburg/Weser) hatten ab 1939 Baumaßnahmen in ungewöhnlichen Dimensionen begonnen. 70 Vertragsfirmen errichteten das 12 qkm große Werk im Auftrag des Oberkommandos des Heeres (OKH) und der Firma Wolff & Co. aus Walsrode. Unter dem Tarnnamen «Anlage Karl» entstanden über 400 einzelne Produktionsgebäude – davon 21 unterirdische. Sie wurden durch ein Straßennetz von 84 Kilometern und Schienenstränge von 42 Kilometern Länge miteinander verbunden. Im Jahr 1941 nahm die Eibia GmbH – eine Tochterfirma von Wolff & Co. – die Produktion auf. Mit den beiden kleineren Schwesterwerken in Bomlitz und Dörverden lag die maximale Leistung im Berechnungszeitraum 1943/44 bei 33 600 Jahrestonnen an Pulvern und Treibkörpern. Die Eibia GmbH gehörte damit zu den größten Pulverproduzenten im «Dritten Reich», was auch darin seinen Ausdruck fand, dass Eibia-Geschäftsführer Wolff als Leiter des «Sonderausschusses Pulver» dem Rüstungsminister Albert Speer unmittelbar verantwortlich war.

Mit dem gigantisch anmutenden Produktionskomplex entstand in einer rückständigen und ländlich strukturierten Gegend ein rüstungsspezifischer Mikrokosmos, der in beiden Orten ein eng verzahntes System von acht Lagerkomplexen (drei Stein- sowie fünf Holzbarackenlager) zur Unterbringung der Arbeitskräfte umfasste. Die Rüstungsproduktion wurde unter Rückgriff auf insgesamt über 20 000 Zwangsarbeiter/innen aus dem von der Wehrmacht besetzten Europa durchgesetzt, wobei die circa 6 000 Häftlinge des «Arbeitserziehungslagers» Liebenau, die etwa 3 500 sowjetischen Kriegsgefangenen und die osteuropäischen Zwangsarbeiter/innen besonders miserablen Lebensumständen ausgesetzt waren. Über 2 250 der Häftlinge und Zwangsarbeiter/innen starben an Mangelkrankungen, Hunger und Mißhandlungen, aber auch durch Erschießungen oder Hinrichtungen durch den Strang.

Eine Sonderstellung nahm das «Arbeitserziehungslager» (AEL) Liebenau ein, das im Jahre 1940 von der Gestapo-Leitstelle Hannover

in Liebenau in enger Kooperation mit Wolff & Co. errichtet wurde und bis 1943 bestand. Es diente zur Disziplinierung deutscher und ausländischer Arbeiter/innen aus dem gesamten norddeutschen Raum und war reichsweit eines der ersten seiner Art.

Die Pulverfabrik Liebenau wurde nach dem Einmarsch britischer Truppen im April 1945 nicht zerstört. Vielmehr nutzten die Briten das Werksgelände und einzelne Lagerkomplexe für ihre Zwecke. In den 1950er und 1960er Jahren entwickelte sich die Fabrik zu einem der größeren Munitionswerke im NATO-Gebiet. Bis 1994 wurde dort Munition hergestellt – zuletzt durch die niederländische Firma «Eurometaal». Auch die Bundeswehr nutzte einige Fabriksektionen und -gebäude als Munitionsdepot. An zwei unterschiedlichen Standorten unterhielten die amerikanischen Streitkräfte zudem ein Lager für Atomwaffen. Die militärische Nutzung des Geländes prägte damit das gesellschaftliche Leben in Liebenau und Steyerberg über 50 Jahre hinweg in hohem Maße.

Durch die Nachkriegsnutzung als NATO-Rüstungsstandort ist die Pulverfabrik in ihrer historischen Grundsubstanz, d.h. in voller Komplexität und Ausdehnung, bis heute vollständig erhalten geblieben. Trotz einiger Überformungen stellt der 12 qkm große Werkskomplex mit seinen 400 getarnten Einzelgebäuden ein letztes «originär» erhaltenes Relikt dar, das eine einzigartige Authentizität vermittelt. Wesentliche Teile des Geländes stehen für regelmäßige historisch-inhaltliche Führungen zur Verfügung. Die Dokumentationsstelle kooperiert hier seit 1999 eng mit dem Eigentümer – der Industrieverwaltungsgesellschaft (IVG) Bonn.

Zugleich haben die Standorte der ehemaligen Zwangsarbeiterlager Spuren hinterlassen. Zwei Steinlager sind als «Waldsiedlung Liebenau» und «Lebensgarten Steyerberg» ebenso bis heute erhalten, wie das «Ledigenheim» als Jugendhilfewohnprojekt. Bei den Standorten der hölzernen Barackenlager finden sich Zeichen der vergangenen Nutzung. Als Relikte von Rüstungsproduktion und NS-Zwangsarbeit nehmen sie im Gesamtblick auf die örtlichen Gegebenheiten einen wesentlichen Platz in Spurensuche und Gedenkstättenarbeit ein.

Neben dem Werksgelände, den acht Lagerkomplexen sowie dem künftigen Gebäude der Dokumentations- und Bildungsstätte erinnert die Kriegsgräberstätte Hesterberg an die ca. 2 250 Todesopfer der NS-Zwangsarbeit im Werk. Es handelt sich zugleich um einen der größten Friedhöfe für sowjetische Kriegsgefangene auf dem Gebiet des Landes Niedersachsen. Auf den Gemeindefriedhöfen in Liebenau und Steyerberg verweisen etliche Grabsteine auf die westeuropäischen Todesopfer der Zwangsarbeit. Das Gelände der heutigen Hauptschule in Liebenau war von 1940 bis 1943 Standort des «Arbeitserziehungslagers» Liebenau. Dort erinnern eine Gedenkplakette (seit den 1980er Jahren) und ein von Jugendlichen unter Anleitung der Dokumentationsstelle im Jahr 2007 entworfener und fertig gestellter «Friedensplatz» an die extremen Haftbedingungen und die Todesopfer dieses Lagers.

Geschichte und Ausformung der Dokumentationsstelle Pulverfabrik Liebenau

Der Umstand, dass das Gelände der ehemaligen Pulverfabrik bis Mitte der 1990er Jahre weiterhin für Rüstungszwecke genutzt wurde und das Betreten für Unbefugte verboten blieb, trug maßgeblich dazu bei, dass die Geschichte des Ortes in den Nachkriegsjahrzehnten weitgehend in Vergessenheit geriet. Dies änderte sich zunächst anlässlich der gesellschaftlichen Auseinandersetzung um die Fragen zu rüstungsspezifischen Altlasten Mitte der 1980er Jahre (Umweltproblematik), entscheidend aber im Zuge der Entschädigungsdebatte zur NS-Zwangsarbeit Ende der 1990er Jahre. Verstärkte Anfragen nach Nachweisen und Dokumenten sowie erste Besuche ehemaliger Zwangsarbeiter/innen, die vor Ort nachhaltige Resonanz hinterließen, führten 1999 zur Gründung des Vereins «Dokumentationsstelle Pulverfabrik Liebenau e.V.», mit dem erklärten Ziel, eine dauerhafte Dokumentations- und Bildungsstätte zu etablieren.

Kernanliegen der künftigen Dokumentations- und Bildungsstätte in einem separaten Gebäude sind vier untrennbar miteinander verbundene Arbeitsfelder, die bereits jetzt die tragenden Säulen der Vereinsarbeit bilden:

1. Erforschung der Geschichte des Ortes, einschließlich der vielfältigen und komplexen Hintergründe und Verflechtungen. Die gewonnenen Erkenntnisse werden in Publikationen wie Büchern, Broschüren, Ausstellungen, wissenschaftlichen Texten, Faltblättern und Internetpräsentationen aufbereitet.

2. Internationaler wissenschaftlicher Austausch durch Workshops, Tagungen und Partnerschaften mit Archiven, Museen, Universitäten und Institutionen aus (ost-) europäischen Ländern (derzeitiger Schwerpunkt Ukraine, Belarus und Polen) und Japan.

3. Pflege von Kontakten zu ehemaligen Zwangsarbeiter/innen sowie Häftlingen und deren Angehörigen (Besuche und Gedenkveranstaltungen in Liebenau und den jeweiligen Heimatländern).

4. Bildungsarbeit, insbesondere mit Jugendlichen:

- a) Gezielte integrative (Jugend)-Bildungsarbeit unter Einbeziehung der vereinsinternen Jugend-Arbeitsgemeinschaft;

- b) Internationale Jugendaustauschprojekte und Schulpartnerschaften zur Thematik - mit den derzeitigen Landesschwerpunkten Ukraine, Belarus und Polen.

Diese Zielsetzungen und Arbeitsschwerpunkte werden von der Samtgemeinde Liebenau und dem Landkreis Nienburg/Weser maßgeblich getragen und seit Jahren finanziell gefördert. Die Errichtung und der Dauerbetrieb der künftigen Dokumentations- und Bildungsstätte werden über die Parteigrenzen hinweg einhellig begrüßt. Seit August 2008 fördern die Stiftung niedersächsische Gedenkstätten in Celle, die Samtgemeinde Liebenau und der Landkreis Nienburg/Weser das Projekt «Aufbau und Etablierung der Gedenk- und Bildungsstätte Liebenau» in Form von jeweils jährlich befristeten Zuschüssen für eine projektbezogene Personalstelle im Umfang von 30 Wochenstunden. Die wissenschaftliche Fachkommission der Stiftung niedersächsische Gedenkstätten hat die Arbeit der Dokumentationsstelle mehrfach begutachtet und sich in ihren Beratungen wiederholt und ausdrücklich für die Errichtung der Dokumentations- und Bildungsstätte ausgesprochen, und dabei die Besonderheiten der historischen Konstellation vor Ort und die bereits mehrfach überregional ausgezeichnete Jugend- und Zeitzeugenarbeit des Vereins hervorgehoben. Seit 2013 begleitet eine internationale besetzte Expertenkommission die Planungsarbeiten zum Bau der Dokumentation- und Bildungsstätte Liebenau. Die Projekte in den Bereichen Recherche, Zeitzeugen- und Jugendbegegnungen, Sonderveranstaltungen und Workshops sowie Dokumentation & Bildungsmaterialien wurden durch die jährlichen Zuwendungen der Samtgemeinde Liebenau, des Fleckens Steyerberg und des Landkreises Nienburg/Weser finanziert. Hinzu kamen hohe Sach- und Geldspenden sowie geldwerte Zuwendungen aus der Region (Zivilgesellschaft, Wirtschaft und politische Parteien). Die Dokumentationsstelle akquirierte zudem erhebliche Finanzförderungen durch Stiftungen (z.B. Erinnerung, Verantwortung und Zukunft (EVZ) in Berlin, Hans-Böckler-Stiftung in Düsseldorf, Stiftung niedersächsische Gedenkstätten

in Celle und das WABE-Netzwerk – «Weser-Aller-Bündnis: Engagiert für Demokratie & Zivilcourage» – ein von den Landkreisen Nienburg/ Weser und Verden getragener Verein).

Die «Dokumentationsstelle Pulverfabrik Liebenau» hat derzeit 120 Mitglieder. Der Vorstand besteht aus sieben Personen und setzt sich vornehmlich aus den Vertretern der politischen Parteien des Rates der Samtgemeinde Liebenau zusammen. Die Vereinsmitglieder halten ständigen Kontakt zu ehemaligen Zwangsarbeiter/innen und AEL-Häftlingen und deren Familienangehörigen (Kooperation mit der zweiten und dritten Generation) an ihren Heimatorten. Sie organisieren Besuche sowie Sammlungen zur humanitären Unterstützung der NS-Opfer. Nach außen wird der Verein von einem Geschäftsführer vertreten, der sämtliche Arbeiten und Aktivitäten des Vereins koordiniert und leitet. Er hat langjährige Erfahrungen als Pädagoge sowie im Bereich der Gedenkstättenarbeit.

Bereits im Jahr 2002 etablierte sich die interne Jugend-Arbeitsgemeinschaft als fester Bestandteil der Vereinsarbeit. Die seitdem kontinuierlich wirkende AG ist mit vielfältigen Arbeitsmaterialien für die Bildungsarbeit und einer eigenen Webseite (www.japl.de) an die Öffentlichkeit getreten, um vor allem Gleichaltrige über die Geschichte der NS-Zwangsarbeit in der Pulverfabrik zu informieren. Seit 2004 finden jährlich internationale Begegnungen von Jugend- und Schulgruppen aus Deutschland und der Ukraine, Polen und Belarus statt, was die daran beteiligten (deutsch-ukrainischen) Jugendlichen in der zweisprachigen Broschüre «Grenzen überwinden – Freundschaften aufbauen...» (2008) dokumentiert haben.

In Kooperation mit unterschiedlichen Trägern der Bildungs- und Kulturarbeit bietet die Dokumentationsstelle regelmäßig Vorträge, Lesungen, Ausstellungspräsentationen und Sonderveranstaltungen an. Der Erfolg der bisherigen Aktivitäten ist vor allem auf die hohe Akzeptanz in den politischen Gremien vor Ort – der Kommune (Mitwirkung im Vorstand) und des Landkreises – zurückzuführen sowie auf das aufrichtige Interesse und die aktive Förderbereitschaft in weiten Teilen der Bevölkerung (Vereine, Bildungsträger, Firmen, Einzelpersonen, Pädagog/innen mit Schulen).

In den letzten Jahren war das öffentliche Interesse weitaus größer als die Möglichkeiten, dieses zu befriedigen. Durch die bisher erfolgten Maßnahmen im Bildungsbereich, die beiden Webseiten und die Medienberichterstattung (Print, Radio und TV) hat das überregionale Interesse sehr stark zugenommen. Schulen und Bildungsträger wünschen eine deutlich intensivere Zusammenarbeit, die durch das ständige Angebot

der künftigen Dokumentations- und Bildungsstätte, mit entsprechenden Räumlichkeiten und unterschiedlichsten Präsentations- und Arbeitsformen, nachhaltig gewährleistet werden soll.

Darüber hinaus konnte die bisher geleistete Gedenkstättenarbeit in vielfältiger Weise international vernetzt werden. Hier sind die zahlreichen Kooperationsprojekte mit Partnerschulen und -gruppen in der Ukraine (Kiew, Krolewez, Schostka, Perwomajsk, Chmelnitzky, Perejaslaw-Chmelnytzkyj und Iwankiw) sowie mit wissenschaftlichen Einrichtungen in der Ukraine, Belarus und Polen zu nennen (Staatsarchive in Kiew, Sumy und Chmelnitzkij, Museum des Großen Vaterländischen Krieges in Kiew, Stadt Perwomajsk – alle Ukraine; Internationale Vereinigung «Verständigung» in Minsk und Staatliche Mascherow Universität Witebsk, beide Belarus; Stiftung Polnisch-Deutsche Versöhnung, Warschau, Polen). Mit folgenden wissenschaftlichen Einrichtungen wurden langfristig wirksame Partnerschaftsurkunden unterzeichnet: Institut für Geschichte der Ukraine an der Nationalen Akademie der Wissenschaften in Kiew sowie Nationale Suchomlinsky Universität Mykolaiw (Ukraine).

Zahlreiche Kooperationsanfragen aus dem europäischen Raum bieten Anknüpfungspunkte für weitere grenzübergreifende Projekte und verweisen auf die internationale Wahrnehmung und Bedeutung von Liebenau als Dokumentations- und Bildungsstätte.

Schwerpunkte in der (internationalen) Bildungsarbeit der Dokumentationsstelle Pulverfabrik Liebenau

Zu den Besonderheiten des historischen Ortes, seiner Geschichte und seiner Erhaltung kommt eine in dieser Ausrichtung, Form und Intensität ungewöhnliche und bereits mehrfach ausgezeichnete (u. a. vom Bundespräsidenten, der Stiftung «Erinnerung, Verantwortung und Zukunft» sowie durch die Vereinigung „Gegen Vergessen – Für Demokratie«), international und integrativ ausgerichtete, Jugendbildungsarbeit. Der Verein hat als spezielles Profil eine sozialpädagogisch-begleitende Jugendarbeit entwickelt, die Jugendliche mit Benachteiligungen oder Behinderungen einbezieht und weitgehend an die internationalen Jugendaustauschprogramme gekoppelt werden konnte. Das Thema «NS-Zwangsarbeit am Beispiel der Pulverfabrik Liebenau» bildet dabei den Ausgangspunkt für inhaltliche Auseinandersetzungen, die an historische Aspekte anknüpfen und sich auf das heutige Miteinander beziehen. Als Stichworte seien genannt: Wahrung der Menschenrechte und der Demokratie, Teilhabe und Verantwortung in

Deutschland und in Europa, Friedenserziehung, Völkerverständigung, Konfliktbearbeitung und Toleranz, Integration, Migration nach 1945, Zukunftswerkstatt. Gefördert werden sollen damit nicht nur die Persönlichkeitsbildung der Jugendlichen und deren Sensibilität hinsichtlich rechtsextremer oder populistischer Parolen und Tendenzen. Es sollen in der methodisch entsprechend ausgerichteten Projektarbeit außerdem Selbständigkeit, Sicherheit und Eigenverantwortung trainiert werden. Die Erfahrung sozialen Lernens in einer Gruppe, gerade zu den oben genannten Themenbereichen, kann einen Beitrag dazu leisten, die junge Generation zu verantwortungsbewusster Mitbestimmung und Mitgestaltung und zu weiterem zivilgesellschaftlichen Engagement innerhalb einer demokratischen Gesellschaft zu motivieren. So wurden in enger Kooperation mit Haupt- und Förderschulen sowie Einrichtungen der Jugendhilfe bereits mehrfach junge Menschen mit Lernschwierigkeiten, sozialen Auffälligkeiten oder einer Behinderung in Gedenktreffen, den internationalen Jugendaustausch und die Bildungsangebote einbezogen. Im Jahr 2006 setzten sich Jugendliche in einem Arbeitsförderungsprojekt künstlerisch und handwerklich mit dem historischen Geschehen auseinander und schufen beeindruckende Skulpturen aus Stahl und Stein, die ihren Ort in der künftigen Gedenkstätte finden werden.

Die Jugendbildungsangebote richten sich an die Zielgruppe der 14 bis 27jährigen, aber auch Grundschulklassen konnten – erfreulich sind die positiven Rückmeldungen der Lehrkräfte und Eltern – bereits behutsam an die Thematik herangeführt werden. Erfolge sind erfahrungsgemäß in hohem Maße abhängig von der jeweiligen Konstellation. Grundlegende Voraussetzung ist in jedem Fall eine intensive und altersgerechte Vorbereitung, ebenso wie eine den Reaktionen, Bedürfnissen und Fähigkeiten entsprechende Nachbereitung durch alle Beteiligten (Lehrer/innen, Betreuer/innen, Kinder und Jugendliche – nach Möglichkeit auch deren Eltern sowie die Dokumentationsstelle). Nur so lassen sich Lern- und Denkprozesse anstoßen und nachhaltige Effekte erzielen. So wichtig der Dokumentations- und Bildungsstätte Liebenau kurzfristige Besucher/innen einer Dauerausstellung sind, ihr Kernanliegen besteht in intensiver, integrativer und nachhaltiger Bildungsarbeit in regionalen und internationalen Konstellationen.

Schicksalsklärung und internationale Kontakte

Die regelmäßigen Besuche ehemaliger Fremd- und Zwangsarbeiter/innen und ihrer Familien aus Frankreich, den Niederlanden, Polen, Belarus und der Ukraine in Liebenau zeigen deren persönliches Interesse an der Aufarbeitung dieses Teiles ihrer Biographie. Sie stellten und stellen sich

als Zeitzeug/innen zur Verfügung. Ihre Erinnerungen werden gesammelt und nach didaktischen Gesichtspunkten aufbereitet (Video, Tonbanddokumente, Broschüren, Ausstellungen etc.). Es hat sich erwiesen, dass dies auch für die Herkunftsgesellschaften der Gäste von besonderer Bedeutung ist. Besonders eindringlich offenbart sich das an dem nicht selten bis heute bestehenden «Verratsvorwurf» gegenüber ehemaligen Zwangsarbeiter/innen in ihren Heimatländern (z.B. in den Niederlanden, der Ukraine und Belarus). Nicht zuletzt deshalb wird die Dokumentations- und Bildungsstätte Pulverfabrik Liebenau die Kooperationsangebote für ein internationales Publikum forcieren: beispielsweise durch den Ausbau wissenschaftlicher Zusammenarbeit, die Fortführung des internationalen Jugendaustausches, den Druck von mehrsprachigen Publikationen, die Erstellung einer mehrsprachigen Homepage im Internet sowie durch die mehrsprachigen Bildungsangebote des Hauses.

Der internationale Austausch – speziell der Jugendaustausch – sichert die nachhaltige und gleichberechtigte Auseinandersetzung und Kommunikation zwischen jungen und erwachsenen Bürgern aus europäischen Ländern, vor allem mit dem Ziel der Verständigung und der Annäherung. Aktuelle Brüche, Unwissen oder Desinformation im aktuellen politischen Diskurs zur Frage von Krieg und Frieden in Europa (Ukraine-Rußland-Krieg) markieren den erheblichen Nachholbedarf in dieser Fragestellung. An Stelle propagandistisch aufgeladener Rezeptionen sind die Differenzen und Brüche innerhalb der «Europäischen Erinnerungspolitik» durch Sichtbarmachung der unterschiedlichen und länderspezifischen Hintergründe, Ansätze und Ausrichtungen zu diskutieren und zu reflektieren (Faktenbasis statt Ideologie). Deshalb werden in Liebenau weitaus stärker als im bisherigen Umfang internationale und europäische Gäste begrüßt und betreut. Es entsteht ein europäischer Ort der Begegnung, des Austausches und des Lernens, in dem langfristig zudem folgende ergänzende Themenbereiche bearbeitet werden können: Ausformung und Bedeutung des «Kalten Krieges» mit der entsprechenden Nachkriegsnutzung des Werksgeländes, Friedenserziehung, Konfliktbearbeitung, Toleranz, Bekämpfung von Formen des Rassismus und des Antisemitismus, Wahrung der Demokratie und der Menschenrechte.

Die Dokumentationsstelle kann gegenwärtig auf eine enge Vernetzung und Zusammenarbeit mit einer Vielzahl von wissenschaftlichen und pädagogischen Institutionen aus dem (ost-) europäischen Ausland verweisen. Ausländische Besucher/innen nutzen die Angebote der Dokumentationsstelle in besonderem Maße:

➤ im Rahmen von wissenschaftlichen Workshops und Austauschprojekten (Historiker/innen, Sozialwissenschaftler/innen u.a. aus Polen, Ukraine, Belarus, Russland und Japan) – zuletzt: Internationaler Workshop in Liebenau zu Erinnerungspolitik und Opferbildern: «70 Jahre Überfall auf die Sowjetunion» vom August 2011 mit Gästen aus Ukraine, Belarus und Rußland;

- im Zuge familiärer Recherchen (Niederlande, Schottland, Wales, Australien, Polen, Ukraine, Belarus und Russland);
- im Kontext der Gedenktreffen und Jugendaustauschprogramme der Dokumentationsstelle (Niederlande, Ukraine, Belarus, Polen, Italien);
- im Rahmen externer internationaler Bildungsprojekte von Schulen und Bildungsträgern (mit Besuch der Dokumentationsstelle).

Als Ergebnisse der bisherigen Arbeit sind beispielsweise der wissenschaftliche Austausch und die gemeinsamen Recherchen mit dem Institut für Geschichte der Ukraine in Kiew (in Archiven und hinsichtlich weiterer Zeitzeugen) sowie die in Zusammenhang mit den Jugendbegegnungsprojekten verwirklichten Dauerausstellungen zur Zwangsarbeit in der Pulverfabrik in den Museen der Städte Krolewez («Iwan Dudar – Lebensweg eines ukrainischen Künstlers», 2009) und Perwomaiskij („Karl Payuk», 2012) hervorzuheben. In Schostka wird bis zum Jahr 2015 erstmals in einer ukrainischen Stadt eine offiziell veranlasste Gedenkstätte zum Schicksal der ehemaligen Zwangsarbeiter/innen entstehen. Etwa 700 junge Frauen und Männer aus Schostka und Umgebung waren 1942 zur Zwangsarbeit in die

Pulverfabrik Liebenau verschleppt worden. Vor diesem historischen Hintergrund entwickelte sich das deutsch-ukrainische Kooperationsvorhaben der Dokumentationsstelle mit der Stadt Schostka, dem Institut für Geschichte der Ukraine und der internationalen Stiftung «Verständigung und Toleranz» (beide Kiew) sowie dem deutschsprachigen Gymnasium Schostka. Die Stadt Schostka und die deutsche Stiftung «Erinnerung, Verantwortung und Zukunft» (EVZ) aus Berlin zeichnen maßgeblich für die Finanzierung des Vorhabens verantwortlich..

Mit der Nationalen Suchomlinsky Universität Mykolaiw (Ukraine) – Institut für Geschichte und Recht – ist in den vergangenen Jahren ein langfristiges gemeinsames Rechercheprojekt initiiert worden, mit Fokus auf das deutsche Besatzungsregime und die Deportation von Bürgern der Region nach Liebenau. Studentische Austauschprojekte sowie gemeinsame Ausstellungen und Präsentationen sind vertraglich ebenso verabredet worden, wie die Erstellung von Materialien für die studentische Aus- und Fortbildung.

Ähnliches gilt für die Zusammenarbeit mit der «Stiftung Polnisch-Deutsche Versöhnung» aus Warschau. Gemeinsam initiierte Jugendbegegnungen sowie Ausstellungspräsentationen und Vortragsveranstaltungen wurden bereits realisiert.

Mit der japanischen University of Tsukuba (Prof. Dr. Taiji Azegami) soll in den kommenden Jahren ein im Jahr 2007 aufgenommenes studentisches Besuchs- und Arbeitsvorhaben zu Fragen des Zwangsarbeitereinsatzes im Dritten Reich und in Japan fortgesetzt werden, das die Tsunami- und Atomkatastrophe vom März 2011 unterbrochen hatte.

ГУЗЕ Мартін

Підсумки роботи та нові завдання Документаційного центру з дослідження історії порохової фабрики м. Лібенау у Федеративній Республіці Німеччина

Надається інформація про історію створення та головну мету діяльності Документаційного центру з дослідження примусової праці під час Другої світової війни на пороховій фабриці м. Лібенау (Нижня Саксонія, ФРН). Описано головні напрямки, форми та методи роботи центру по роботі з молоддю ФРН, України, Білорусі, Польщі та інших країн.

Ключові слова: Документаційний центр, примусова праця, порохова фабрика, м. Лібенау, молодіжне співробітництво.

GUZE Martin

Results and the new prospects of Documentation Centre for Research of the history of gunpowder factory in Libenau in the Federal Republic of Germany

The author presents information about the history and main goal of Documentation Centre for Research on forced labor during World War II on a powder factory in Libenau (Lower Saxony, Germany). He describes the main directions, forms and methods of work of Center for the youth of Germany, Ukraine, Belarus, Poland and other countries.

Keywords: Documentation Center, forced labor, powder factory, Libenau, youth cooperation.

2005: Impression vom Deutsch-ukrainische Jugendaustausch in Liebenau.

2007: Schüler/innen und Absolventen einer Berufsbildungsmaßnahme pflanzen und bauten gemeinsam den «Friedensplatz Liebenau», der auf dem Hof der Liebenauer Schule an die Todesopfer des «Arbeitserziehungslagers» und der Pulverfabrik Liebenau erinnert.

UDK 94(477)

Juliia DELIBALTOVA

(Praha, Cheshskaya republika)

VÝVOJ KULTURY PODKARPATSKÉ RUSI V 1919-1938

Po první světové válce se na Podkarpatské Rusi etablovaly tři směry, jejichž kořeny je ovšem možné vystopovat už koncem 19. století: velkoruský, ukrajinský a rusínský. V době příslušnosti Podkarpatské Rusi k ČSR (do roku 1939) zaznamenala Podkarpatská Rus i přes různé nedostatky kulturně-národní rozvoj ukrajinského-rusínského obyvatelstva a úroveň byla naprosto nesrovnatelná se stavem za Rakousko-Uherska.

Klíčová slova: kultura, Podkarpatská Rus, divadlo, «Prosvita», časopisu, spolky

Hlavními osvětovými organizacemi na Podkarpatské Rusi byl proruský Duchnovičův spolek a ukrajinská „Prosvita» (osvěta) [4]. «Prosvita» byla založena v roce 1920 z iniciativy okruhu ukrajinské inteligence kolem Augustina Vološina. O činnosti obou spolků si můžeme udělat představu ze zpráv o jejich sjezdech v roce 1923. «Prosvita» uspořádala v budově keramické školy v Užhorodě 25. prosince 1923 svou čtvrtou výroční valnou hromadu, na které předseda spolku dr. Julius Braščajko a tajemník dr. Ivan Paňkevič podali zprávu o činnosti: «Prosvita» měla celkem 750 členů a celkem 82 čítáren, dalších 60 mělo být ještě v brzké době zřízeno. Venkovské čítárny měly 20 – 250 členů, celkem údajně až 4100. «Prosvita» uspořádala v divadle v Užhorodě 40 večerních představení, 13 »lidových představení»¹, 14 školních představení a 1 představení pro vojsko, na venkově pak 52 »lidových představení», 1 školní představení a 1 představení pro vojsko. V Užhorodě uspořádala 11 a na venkově 13 koncertů. Při čítárnách existovalo 29 divadelních kroužků, jež uspořádaly 79 představení, dále 11 pěveckých sborů a jeden hudební sbor v Perečině. Prosvita vydala 39 knih s celkovým nákladem 69 660 výtisků, rozeslala celkem 40 021 knih. Literárně-vědný odbor «Prosvita» vydal v roce 1922 vědecký sborník, připravil vědecký sborník pro rok 1923, na příští rok plánoval vydání maďarsko-ukrajinského právního terminologického slovníku. „Prosvita» založila muzeum, které mělo v roce 1923 zatím 376 sbírkových předmětů. Uspořádala sbírku na vybudování vlastního Národního domu, na který bylo zatím vybráno 48 718 Kč[2].

Oba spolky působily paralelně a v polovině třicátých let vypadala situace takto: koncem roku 1934 měla «Prosvita» na Podkarpatské Rusi 223 poboček a 8 filiálek. Další 2 filiálky existovaly v Prešově a v Bratislavě. Kromě toho existovalo mimo Podkarpatskou Rus sedm čítáren, z toho jedna v Praze. Pobočky včetně čítáren měly

zaregistrovaných 33 000 členů. Při čítárnách existovalo 146 divadelních družin, které předvedly 544 her. Při pobočkách a čítárnách existovalo 21 orchestrů, 98 zpěvácckých souborů a 47 sportovních klubů. Ve stejném roce (1934) bylo uspořádáno 550 akademií a koncertů a 22 loutkových divadelních představení. Bylo uspořádáno 2000 přednášek a zorganizováno 36 vzdělávacích kursů. Ústřední knihovna spolku v Užhorodě měla 6 tisíc katalogizovaných svazků, roční počet výpůjček knih dosáhl 10 000. Spolek se snažil o vybudování vlastního Národního domu v Užhorodě, avšak nesehnal dostatečné prostředky [6, s.299-300]. Spolek Duchnoviče měl 315 čítáren, z toho 16 jich mělo vlastní «Ruské národní domy», tj. budovy pro vlastní spolkovou činnost. Centrální knihovna při Ruském národním domě v Užhorodě měla 4500 svazků. Spolek měl ve svých pobočkách a čítárnách 21 000 členů, z nichž 3112 bylo registrováno jako vlastní členové spolku a ostatní jako členové čítáren. Od roku 1928 do roku 1933 vydával spolek literárně-vědecký časopis *Karpatskij kraj*. V roce 1933 byl vybudován nákladem 900 tis. Kč Ruský národní dům v Užhorodě.

Zřejmě největším úspěchem «Prosvity» bylo zřízení stálé divadelní scény v Užhorodě. Užhorod měl vhodnou divadelní budovu, kde se pořádala občasná představení v maďarštině. (toto maďarské divadlo existovalo až do konce roku 1922, kdy pro nedostatek prostředků zaniklo) [3, s.3-4]. 23 září 1920 hlavní výbor (головний відділ) spolku «Prosvita» stanovil jako jeden z hlavních úkolů pro nejbližší období vybudování stálého ukrajinského divadelního souboru. Odbornou pomoc poskytl především ukrajinští umělci z Haliče. 15. ledna 1921 se za účasti četných hostů uskutečnilo slavnostní otevření «Ruského divadla» (Руський театр). Vznik divadla, které bylo jedinou stálou ukrajinskou scénou v Československu, přivítal a vysoce ocenil Michajlo Hruševskij, ukrajinský historik a prezident poválečné samostatné Ukrajiny, který žil na počátku dvacátých let v exilu v Praze. Prezident T. G. Masaryk věnoval divadlu osobní dar 250 tisíc Kč [7, s. 133]. Divadlo bylo spojeno

¹ Není zřejmé, co se tímto termínem míní, zda odpolední představení za sníženou cenu, představení nenáročných her, anebo představení ochotníků.

s osobností ukrajinského divadelního teoretika Mikoly Sadovského, do roku 1923 rovněž ředitele divadla [8, s. 158]. V letech 1923-1925 byl ředitelem herec a režisér Oleksandr Zagarov, který před válkou působil na velkých scénách v Moskvě, Petrohradě a Kyjevě [7, s.133-134]. Divadlo bylo provozováno spolkem «Prosvita» a mělo roční státní dotaci 60 000 Kč [5, s. 33]. Přes tuto dotaci se od roku 1925 potýkalo s neustálými finančními problémy a spolek «Prosvita» se nakonec rozhodl je k 1. lednu 1930 zavřít [7, s. 134].

V meziválečném období došlo k velkému rozvoji časopisů. Koncem roku 1923 vycházelo na Podkarpatské Rusi 36 časopisů, z toho 21 rusínských (v ukrajinštině a ruštině), 13 maďarských a 2 židovské (jeden v ivritu a jeden v jidiš) [1]. Během let časopisy vznikaly a opět zanikaly. Je samozřejmé, že v tak chudém kraji, jakým byla Podkarpatská Rus, se jakékoli noviny či časopis mohly těžko udržet bez vydatných dotací ať už z ústředí velkých politických stran v Praze, ze zahraničí (především z Budapešti a Varšavy u autonomistických a maďarských časopisů), nebo přímo z vládních zdrojů. Vládní strany se např. dohodly vydávat společným nákladem časopis «Rusin» (Русин) v ukrajinštině. Noviny měly vládní dotaci, avšak po několika letech v důsledku jejího

zastavení zanikly. Přesto měl počet novin a časopisů stoupající tendenci. Podle A. Puškaše vycházelo ve třicátých letech na Podkarpatské Rusi 118 titulů novin a časopisů, z toho 70 v ruském, rusínském a ukrajinském jazyku, 31 v maďarském jazyku, 10 v českém jazyku, 2 v ivritu a 10 bylo jazykově smíšených [7, s. 122].

Prameny a literatura:

1. AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 402, fasc. 10, 1923/2, časopisy na PR koncem roku 1923.
2. AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 402, fasc. 10, 1923/2, referát o sjezdu „Prosvity» 25. 12. 1923.
3. AÚTGM, f. TGM-R, Podkarpatská Rus, k. 403, fasc. 23, opis zprávy viceguvernéra Ehrenfelda kancléři Šámalovi z 15. 1. 1923, čj. (KPR) T 96/23, s. 3-4.
4. DAZO, f. 63, op. 1, delo 4.
5. Olbracht I. Hory a staletí. - 2. vyd. - Praha, 1935.
6. Paňkevič I. Spolek „Prosvita» ... In: Podkarpatská Rus, 2., vyd.,
7. Puškaš A. Civilizacija ili varvarstvo. Zakarpattja 1918-1945. - Praha, 2006.
8. Šlachom do šťastja. - Užhorod, 1973.

ДЕЛІБАЛТОВА Юлія

Розвиток культури Підкарпатської Русі в 1919-1938 рр.

Розкрито та проаналізовано розвиток культури Підкарпатської Русі в міжвоєнний період. Після Першої світової війни культура Підкарпатської Русі формувалася за трьома напрямками. Коріння яких, однак, можна простежити до кінця XIX століття: великоросійський, український і русинський. В даній статті наводиться їх аналіз.

Ключові слова: культура, Підкарпатська Русь, театр, «Просвіта», журнал, асоціації.

DELIBALTOVA Julia

Developing a culture of Carpathian Ruthenia in years 1919-1938.

Exposed and analyzed the culture Carpathian Ruthenia in the interwar period. After World War Culture Carpathian Ruthenia formed in three directions. The roots of which, however, can be traced back to the late nineteenth century: Greatrussian, Ukrainian and Ruthenian. In this article the analysis.

Key words: culture, Carpathian Ruthenia, theater, «Enlightenment», journal, Association

УДК 94 (575.1)

Диларам ИНОЯТОВА

(Ташкент, Узбекистан)

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКИСТАНА

Данная статья посвящена становлению национальной политики после обретения Узбекистаном своей независимости, направленной на объединение своего народа, претворения в жизнь собственной «Узбекской модели» межнационального согласия и толерантности.

Ключевые слова: национальная политика, межнациональное согласие, толерантность, национальные культурные центры.

С обретением суверенитета началась новая эпоха в истории Узбекистана. С первых дней независимости одним из приоритетных направлений проводимых в стране реформ стало создание представителям разных наций и народностей максимально благоприятных условий для возрождения и дальнейшего развития национальных, духовных ценностей, культуры и традиций. Идеи развития общества на основе межнационального согласия и толерантности являются надежной опорой, на которой строится историческое наследие не только народа Узбекистана, но и всего человечества.

В современном Узбекистане проживает более 31,5 млн. человек [1], представители 136 этносов, 16 религиозных конфессий [2]. Все они составляют единый народ Узбекистана, пользуются равными правами и широкими возможностями, вносят свой вклад развитие Родины и укрепление её независимости.

Этнические различия населения Узбекистана не являются препятствием для межнационального согласия и внутригосударственной и национальной интеграции. Руководство Узбекистана выбрало оптимальный подход в национальной политике, чтобы поддержать гармонию между различными этническими общностями независимо от их численности. Такая гуманная национальная политика способствует развитию процессов активизации тех слоев узбекского населения, которые осознают общегосударственное национально-политическое единство, испытывают чувство патриотизма и гордости за свою страну, стремятся внести вклад в развитие республики [3: 197-198].

Руководство Республики Узбекистан стремилось создать равные условия и возможности для развития всех наций, использования родного языка, проявления национальной культуры. Для решения поставленных задач с первых дней обретения суверенитета начала формироваться законодательная база, гарантирующая эффективную защиту национального

равноправия и интересов всех граждан. В Узбекистане основные принципы национальной политики государства отражены в Конституции и находят реальное воплощение в жизнь. Свидетельством тому являются основные конституционные нормы, касающиеся этнополитики, закрепленные в статьях 4, 8, 18, 21, 31, 57, 73, 74, 115; Кодекс о труде Республики Узбекистан (ст. 6); Закон «О государственном языке» (ст. 24); Закон «Об основах государственной независимости Республики Узбекистан»; Закон «О гражданстве»; Закон «О свободе совести и религиозных организациях» (ст. 5); международные договора, касающиеся прав человека и гуманитарного права, ратифицированные Республикой Узбекистан (в том числе Конвенция «О ликвидации всех форм расовой дискриминации», Декларация «О правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам», Заключительный акт Хельсинского совещания ОБСЕ); принятые и ратифицированные резолюции и рекомендации международных организаций, членом которых является Узбекистан (ООН, ОБСЕ, СНГ и т.д.); двусторонние и многосторонние межгосударственные соглашения, регулирующие статус этнических меньшинств; Национальная программа действий в области прав человека.

За годы независимости в Узбекистане были созданы специальные структуры законодательной власти в лице Уполномоченного по правам человека (Омбудсман), при котором образована Комиссия по соблюдению конституционных прав и свобод граждан. Образован Национальный Центр Республики Узбекистан по правам человека. Эти структуры осуществляют государственную политику этнической и конфессиональной толерантности, опираясь на исторические традиции и международный опыт.

Основополагающими принципами национальной политики независимого Узбекистана провозглашены: равноправие всех граждан республики независимо от

национальной, расовой принадлежности, религиозной убежденности и вероисповедания; верховенство прав человека над всеми другими правами, определяющими приоритет личности; уважительное отношение к правам национальных меньшинств, к их языкам, традициям и обычаям; создание необходимых условий для сохранения самобытности, а также свободного и всестороннего развития; опора на высокоразвитую, социально ориентированную рыночную экономику, обеспечивающую защиту каждой семьи, каждого человека независимо от национальности; немедленная ликвидация конфликтных ситуаций в межнациональных отношениях.

В Узбекистане национальным меньшинствам предоставлены широкие возможности для самоорганизации. Это выражается в государственной поддержке национальных культурных центров (НКЦ), имеющих статус самостоятельных организаций и действующих согласно принятым Министерством юстиции Узбекистана уставам. Для координации их деятельности решением правительства Республики Узбекистана в 1992 г. был создан Республиканский межнациональный культурный центр «Байналминал». Подтверждением правильности выбранного пути являются плодотворно действующие 150 НКЦ, из них 15 республиканских, созданных представителями 27 наций и народностей – арабский, башкирский, болгарский, греческий, грузинский, дунганский, литовский, каракалпакский, китайский, крымско-татарский; 2 белорусских; по 3 бухарско-еврейских и уйгурских; по 4 армянских, немецких, польских и турецких; 5 еврейских; по 6 киргизских и украинских; 7 азербайджанских; 8 туркменских; по 10 татарских, таджикских и казахских; 20 русских и 27 корейских. В названиях НКЦ отражена направленность их деятельности. Так, польский НКЦ называется «Светлица Польска», немецкий – «Видергебурт» («Возрождение»), азербайджанский – «Гардашлыг» («Дружба»), русский КЦ Бухарской области – «Согласие и милосердие» и др. [4].

Инициаторами ряда НКЦ в областях (Арабский КЦ в Карши, Каракалпакский культурный центр в Навои и др.) являются работники науки и культуры, экономисты, строители, журналисты, предприниматели и бывшие военнослужащие. Многие из них впоследствии стали лидерами НКЦ.

По инициативе Президента Ислама Каримова Постановлениями Кабинета Министров Республики Узбекистан № 10 от 10 января 1992 года и № 180 от 8 апреля 2003 года учрежден Республиканский интернациональный

культурный центр (РИКЦ) [5: 498], основные задачи которого заключаются в координации деятельности НКЦ, содействии государственным органам и общественным организациям в удовлетворении культурных потребностей национальных групп, проживающих в Узбекистане. Это способствует возрождению национальных традиций, развитию культуры и духовных ценностей национальных групп, оказанию практической и методической помощи НКЦ, координации и контролю их деятельности; установлению сотрудничества с национальными и интернациональными культурными центрами СНГ и зарубежных стран [6: 380].

Придание РИКЦ статуса самостоятельного республиканского учреждения, расширение его прав и обязанностей, обеспечение материальной базы активизировало работу его подразделений во всех областях, открыв широкие перспективы для их плодотворного сотрудничества [7: 165]. Благодаря поддержке РИКЦ все культурные центры установили контакты с посольствами стран, где жили их предки, а также с различными творческими союзами и культурно-просветительскими организациями, министерствами культуры, высшими учебными заведениями, парламентами и деловыми кругами.

Межнациональное согласие граждан Узбекистана ярко проявляется во время проведения государственных праздников и знаменательных дат, таких как Мустакиллик, Навруз, День Конституции, День памяти и почестей, в подготовке которых активное участие принимают РИКЦ и национальные культурные центры. Также РИКЦ проводит республиканские фестивали дружбы и культуры многонациональной страны под девизами «Узбекистан – наш общий дом!», «Наша сила – в дружбе и сплоченности» и др. [4].

Создание культурных центров малочисленных народов, проживающих в Узбекистане, способствует процессу активизации различных социальных слоев и усилению тенденции движения за возрождение и сохранение этнокультурных традиций и самобытности. Национальные культурные центры, деятельность которых координирует РИКЦ, играют положительную роль в деле вовлечения национальных и этнических групп в политическое, хозяйственное и культурное реформирование жизни многонационального общества Узбекистана.

Самостоятельная государственная политика в области межнациональных отношений, цивилизованный и гуманистический

подход к решению межнациональных проблем способствовали стабильности в межнациональных отношениях в Узбекистане. Достижение такого качественного состояния является закономерным результатом национальной политики государства, основанной на гуманизме и общечеловеческих ценностях. Сегодня в Узбекистане многое делается в этом направлении, хотя проблемы остаются. Необходимо добиваться, чтобы противоречия в межнациональных отношениях не являлись определяющими в обществе. И это решаемая задача.

Источники и литература:

1. Доклад Президента И. Каримова на торжественном собрании, посвященном 22-й годовщине Конституции Республики Узбекистан [Электронный ресурс] / И. Каримов. – Режим доступа: [http://norma.uz/publish/doc/text100715_uclublenie_demokraticeskikh_reform_i_formirovaniye_grajdanskogo_obshchestva_-](http://norma.uz/publish/doc/text100715_uclublenie_demokraticeskikh_reform_i_formirovaniye_grajdanskogo_obshchestva_-osnova_budushchego_uzbekistana)

[osnova_budushchego_uzbekistana](http://norma.uz/publish/doc/text100715_uclublenie_demokraticeskikh_reform_i_formirovaniye_grajdanskogo_obshchestva_-osnova_budushchego_uzbekistana) от 27.01.2015 г.

2. Абдухалимов Б. А. Узбекистан – страна межнациональной и религиозной толерантности [Электронный ресурс] / Б. А. Абдухалимов. – Режим доступа: http://www.icc.uz/rus/article/uzbekistan_strana_mej_i_religioznoy_tolerantnosti/
3. Ата-Мирзаев О. Узбекистан многонациональный: историко-демографический аспект / О. Ата-Мирзаев, В. Гентшке, Р. Муртазаева. – Изд. 2, доп. – Ташкент: Янги аср авлоди, 2011.
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icc.uz/rus/article/uzbekistan_strana_mej_i_religioznoy_tolerantnosti/ http://www.icc.uz/rus/cultural_centre
5. Собрание законодательств Республики Узбекистан. – Ташкент, 2003. – № 7-8, ст. 60; 2005. – № 8-9, ст. 67. – 2009. – № 46.
6. Этнический атлас Узбекистана. – Ташкент, 2002.
7. Узбекистан – наш общий дом. – Ташкент: Узбекистан, 2001.

ІНОЯТОВА Діларам

Національна політика сучасного Узбекистану

Дана стаття присвячена становленню національної політики після здобуття Узбекистаном своєї незалежності, спрямованої на об'єднання свого народу, втілення в життя власної «Узбекистанської моделі» міжнаціональної злагоди і толерантності.

Ключові слова: національна політика, міжнаціональна злагода, толерантність, національні культурні центри.

INOYATOVA Dilaram

National policy of sovereign Uzbekistan

The article consists of policy of sovereign Uzbekistan. Uzbekistan reached its independent and has own Independent «Uzbekistan mode» of International conscientiousness and tolerance based on nation consent and joining solidarity.

Keywords: national policy, inter-ethnic harmony, tolerance, national cultural centers.

УДК930.85(100+477)(075.8)

Олена КАРАУЛЬНА

(Миколаїв, Україна)

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПАРАДИГМА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

На основі праці професора Гарвардського університету Деніелл Белла «Прихід постіндустріального суспільства» робиться спроба з'ясувати чинники суспільного розвитку та суспільних відносин виступаючих структурними елементами для України у постіндустріальній фазі цивілізаційного розвитку.

Ключові слова: цивілізаційний розвиток, постіндустріальне суспільство, ментальні стереотипи, механізми національно-державного становлення.

За часи свого існування людство здійснило революційно – корені зміни у промисловості, економіці, соціальній структурі та свідомості, подолавши відстань від примітивних знарядь праці з каменю та дерева до парового двигуна, атомної енергетики, комп'ютерних технологій. На ґрунті набутих знань і розуміння того, що цивілізаційний розвиток відбувається на основі прогресу суспільства від старого до нового, від нижчого до вищого у XVIII ст. з'являються перші теорії цивілізаційного розвитку. Цивілізаційні концепції виступили не як готовий рецепт для розвитку, а як певний пізнавальний орієнтир дійсності. Вони виявляли, аналізували, об'єднували та узагальнювали ряд системотворчих чинників суспільного розвитку та суспільних відносин. Ми не ставимо на меті передавати зміст теоретичних концепцій цивілізаційних теорій. Проте, прагнемо відобразити найважливіші зміни соціального характеру, які на наш погляд, головують у постіндустріальній фазі суспільного розвитку (кінець XX – початок XXI ст.) і потребують бути сформованими в Україні. У межах цивілізаційного підходу моделювання історичного руху суспільства, науковці виділяють сім видів всесвітніх цивілізацій, які послідовно змінювали одна одну: неолітична (VII-IV тис. до н. е.); східно - рабовласницька (III- перша половина I тис. до н. е.); антична (VI ст. до н. е. - VI ст. н. е.); ранньофеодальна (VII-XIII ст.); до індустріальна (XIV-XVIII); індустріальна (60-90 – ті роки XVII ст. – 60-70 роки XX ст.); постіндустріальна (80-ті роки XX ст. – кінець XXI ст. – та можливо початок XXII ст.). Отже, людство пройшло ряд цивілізаційних циклів різного типу економічного, культурного, політичного розвитку і вступило у постіндустріальний період.

Теорію функціонування постіндустріального суспільства доволі детально дослідив професор Гарвардського університету

Деніелл Белл та представив на міжнародному соціологічному семінарі в Зальцбурзі (Австрія). В своїй книзі «Прихід постіндустріального суспільства» науковець підкреслював ряд кардинальних змін, які супроводжують становлення постіндустріального суспільства: зміна суспільної структури, системи занятості, сфери управління, ускладненість у взаємостосунках між суспільною структурою й політичним порядком, підвищення ролі технічного компонента знань, розлогість соціальних, етичних, політичних й культурних параметрів [1]. На перший план пріоритетних ознак науковець виводить інформацію та знання. Хочеться зазначити, що інформація та знання в його теорії виступають у якості товару, їх купують й продають за певну вартість.

Розглядаючи соціальну структуру постіндустріального суспільства Д. Белл зазначав, що головний клас нового соціуму це – клас професіоналів – фахівців, які володіють не тільки глибокими знаннями, а й інтелектуальними технологіями. Коріння постіндустріального суспільства, на погляд Д. Белла, лежать у безпрецедентному впливі науки на виробництво, яке проявилось в ході перетворення електроенергетичної та хімічної галузей промисловості на початку XX століття. В той же час, науковець, попереджав про метаморфозний характер науки, коли вона стає «Великий наукою». Від тоді, тісно переплітається з державою у вирішенні сучасних соціальних і політичних проблем, а це стає проблематичною, а може навіть і утопічною складовою постіндустріального суспільства [3].

За концептуальними поглядами Д. Белла людина без відповідних знань може зайняти лише найнищу сходинку у соціальній структурі постіндустріального суспільства. Розроблена ним модель статусних груп виглядає наступним чином: 1. Клас професіоналів - чотири стани: науковий, технологічний, (прикладні типи знання: інженерні, економічні, медичні)

адміністративний, культурологічний (художня та релігійна діяльність); 2. Техніки та напівпрофесіонали; 3. Службовці і торгові працівники; 4. Ремісники і напівкваліфіковані робочі («сині комірці») [1].

Який статус займати в суспільстві, а й відповідно і рівень життя це – свідомий, самостійний, вибір самої людини. Постіндустріальне суспільство, підкреслював Д.Белл змінило основні чинники виробництва: якщо в аграрній фазі це була земля, в індустріальній – капітал і природні ресурси, то на сьогоднішній день це - знання та кваліфікація. Теорію Д. Белла підтримував Пітер Друкер - професор менеджменту у Вищій школі бізнесу Нью-йоркського університету, професор Соціальних наук та менеджменту в Клермонтському університеті. У монографії «Епоха разруха. Орієнтири для нашого мінючогося общества» науковець акцентував, що знання це – людська потреба, вони невичерпані, не підлягають економічному відчуженню, не є лімітовані. Матеріальні затрати в процес їх набуття, у більшості своїй, несе сама особа. Водночас, набуті знання створюють новий тип соціальної нерівності, бо застосування знань потребує відповідного інтелектуального рівня [2].

Д.Белл підкреслював, що з точки зору статусу (престиж, визнання і, можливо, доходи) клас професіоналів може стати вищим класом нового суспільства, але в самій його структурі відсутній потенціал для формування нового класу як на основі корпоративних характеристик нового економічного класу, так і нового політичного класу, який претендує на владу [4: 42].

Традиційні соціальні конфлікти, стверджував Д. Белл, змістилися з однієї сфери в іншу, з сфери економіки, де люди домагалися порівняльних переваг в статусі, привілеїях та впливах, перемістилися в сферу політики, і в міру цього процесу групи носіїв специфічних інтересів (бідні) та етнічні групи будуть прагнути отримати за допомогою політичних дій привілеї та переваги, які вони не в змозі придбати в економічній сфері. Саме цей процес відбувався і він буде продовжуватися в майбутньому [5: 59].

Науковець припускав, що система керівництва суспільством визначається не передачею влади в спадщину, а політичною системою. І вважав, що питання про те, хто стоїть у керівництві суспільством, залишається відкритим. Скоріш за все, це будуть сітусні групи, більш імовірно, що саме сітуси досягнуть більших корпоративних зв'язків між собою і стануть головними претендентами на суспільну

підтримку, на основні чинники, що визначають державну політику у постіндустріальному суспільстві. До структури сітусних груп (групи сфери прикладання професійної діяльності (вертикальні структури), за Д. Беллом входять: економічні підприємства і комерційні фірми, уряд (юридична та адміністративна бюрократія), університети та науково-дослідні інститути, соціальна сфера (лікарні, служби пошуку і т. д.), військові [1].

Відповідно, постіндустріальна концепція вимагає переосмислення ситуації та пріоритетів розвитку і в Україні. Ми спостерігаємо як звичне соціальне життя України руйнується, механізми які б змогли забезпечити нову цивілізаційну модернізацію відсутні. Ми вийшли з індустріальної фази й не дійшли до постіндустріальної, бо не бачимо свого національного фарватеру. Ми трансформуємося по європейському зразку, йдемо європейським шляхом, адаптуємося до Європи, обираємо європейські стандарти. А де ж механізми національно-державного становлення? Національно – філософська теоретична складова подальшого розвитку?

Як невід'ємному учаснику міжнародних суспільно-політичних реалій, Україні, перш за все, потрібно напрацювати свої національно - адекватні механізми розвитку враховуючи культурно-історичні, соціально-політичні та економіко-географічні чинники. Враховуючі інтереси української нації створити таку систему державно адміністративного устрою, яка сприятиме консолідації українського суспільства та дотриманню прав людини незалежно від її етнічного походження. Виходить парадоксальна ситуація, маючи доволі значний інтелектуальний потенціал, українські науковці не мають фінансової можливості розвивати нанотехнології, біотехнології, альтернативні джерела енергії тощо. Переорієнтувати освітняський український простір не на кількість, а на якість та наближення теоретичного навчання до новітніх технологій розвитку суспільства. Держава повинна потурбуватися, що б оплата за освітні послуги не була найвищою серед європейських країн (як це відбувається зараз), та не стала нездоланною перепоною для значної частини молоді. Не скорочувати викладання науково - природничих дисциплін, бо саме вони, формують науковий світогляд, інноваційну складову світосприйняття та моральну сферу життєдіяльності. Роз'яснити більшості українцям, що потрібно позбавитися від соціальної інфантильності, виробляти потребу самостійно засвоювати нові знання і нову інформацію; креативно використовувати свої досвід; конкурентно та ефективно проявляти

себе як в професійному та і громадянському житті; напрацьовувати особистісні якості фахівця – аналізувати, прогнозувати, проектувати, вибирати, творити. Бути психологічно готовим до зовсім нової ролі держави в житті особи і розуміти, що освіта перетворюється на глобальне підприємство котре працює на створення конкуренто спроможної економіки, заснованої на знаннях.

Україна, позиціонуючи себе яка демократична цивілізація повинна забезпечувати трансформацію та модифікацію окремих суспільних елементів, зберігаючи при цьому своє ядро, базові цінності й властивості. Стадія політичних амбіцій уже минає, і не сьогодні – завтра, можемо втратити уже напрацьовані зачатки тих конституційних принципів без яких постіндустріальне суспільство на нашому просторі взагалі ніколи не наступить.

Джерела та література:

1. Деніелл Белл «Прихід постіндустріального суспільства». – Режим доступу: http://modernlib.ru/books/bell_danie
http://gryadushee_postindustrialnoe_obschestvo_

vvedenie/read/

2. Питер Друкер Епоха разрыва. Ориентиры для нашего меняющегося общества. – ИД «Вильямс»с. – 2007. – Режим доступу: <http://drucker.jofo.ru/77833.html>
3. Джонсон П. Технологические аспекты развития глобального информационного общества [Електронний ресурс] / П. Джонсон // Международный симпозиум [«Глобальное информационное общество : Деятели и жертвы»] (Poitiers-Futuroscope, Франция, 1-5 марта 1999 г.). – Режим доступу: <http://www.ieie.nsc.ru:8101/~forsis/publ/poitiers/john1.html>.
4. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Ульрих Бек ; [пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника]. – М. : Прогресс-традиция, 2001. – 303 с.
5. Табачковский В. Полісвітнісне homo : філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності» / Віталій Табачковский ; НАНУ ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. – К. : Парапан, 2005. – 432 с.

КАРАУЛЬНАЯ Елена

Цивилизационная парадигма общественного развития: украинское измерение

На основе работы профессора Гарвардского университета Дениелл Белла «Приход постиндустриального общества» делается попытка выяснить факторы общественного развития и общественных отношений выступающих структурными элементом для Украины в постиндустриальной фазе цивилизационного развития.

Ключевые слова: цивилизационное развитие, постиндустриальное общество, ментальные стереотипы, механизмы национально-государственного становления.

KARAUŁNA Elena

Civilizational paradigm of social development: Ukrainian dimension

Based on the work of Daniell Bell, Professor of the Harvard university «The coming of post-industrial society» there was made an attempt to find out the factors of social development and social relations that serve as a structural element for Ukraine in the post-industrial phase of sustained development of civilization.

Keywords: civilization development, post-industrial society, mental stereotypes mechanisms of nation-formation.

УДК 94(476):316.647.8=162.1

Андрей КРОТОВ

(Гомель, Беларусь)

ПОЛЬСКИЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ БЕЛОРУССКОЙ ИМАГОЛОГИИ (НА ПРИМЕРЕ ИЗУЧЕНИЯ БЕЛОРУССКОГО СТЕРЕОТИПА ПОЛЯКА)

В статье на примере изучения белорусского стереотипа поляка рассматривается влияние польской науки на развитие белорусской имажологии. Автор, в целом положительно характеризуя это влияние, однако утверждает, что в данном случае оно мотивировано не связанным с наукой желанием откорректировать стереотип, ослабив элемент предвзятости.

Ключевые слова: белорусско-польские межнациональные отношения, белорусский стереотип поляка, имажология.

Белорусский стереотип поляка стал объектом научного интереса в Беларуси только после распада СССР, хотя тот факт, что он заслуживает серьёзного внимания к себе, был очевиден давно – с проявлениями этого стереотипа в сфере белорусско-польских межнациональных отношений приходилось сталкиваться довольно часто. Вне всякого сомнения, сам он был воплощением опыта данных отношений, и в качестве такового являлся одним из факторов, определявших тенденции их дальнейшего развития. В этом своём качестве он вызывает большой интерес представителей разных отраслей гуманитарного знания, в том числе и историков.

Любой национальный стереотип – это критический взгляд на представителей иной этнической общности – «других» или «чужих». Но в основе его лежит самоидентификация, т.е. устойчивое отождествление себя с какой-либо этнической общностью, осознание себя её членом и принятие её системы ценностей. Белорусы, которые имеют некоторые проблемы с национальной самоидентификацией, проще и вернее всего осознают свою уникальность и обособленность от других, сталкиваясь с отчуждённым поведением в отношении себя представителей других народов, имеющих более высокий уровень развития национального самосознания, нежели они сами, прежде всего – народов близкородственных. При неизбежной конфронтации к «чужому» происходило постижение «своего» и осознание собственной принадлежности к белорусской национальной общности.

Белорусский автостереотип (т.е. взгляд на себя или самохарактеристика) развивался через отношение «чужого» к «себе» и «своему». В частности, одним из факторов, стимулировавших пробуждение и развитие этнического самосознания у так называемых «тутэйшых» и содействовавших превращению

их в белорусов было отчуждённое, далёкое от позитивного отношение к ним поляков. Реакцией на него стало формирование негативного стереотипа поляка и закрепление его на обыденном уровне массового сознания белорусов.

В то же время именно представители «кресовой польскости» запустили механизм белорусского национально-культурного возрождения, целью которого было недопущение распространения русификаторских влияний в Беларуси и противопоставления им если уж не польскости, то хотя бы белорусскости. В рамках этого возрождения начала развиваться и белорусская картина мира, частью которого были Польша и поляки. Именно усилиями польских участников процесса белорусского национально-культурного возрождения в польском секторе белорусского этнического мировосприятия не смог укорениться враждебный полякам и Польше стереотип. Конечно, белорусский стереотип поляка, как уже было сказано выше, не был позитивным и не мог таковым быть по определению. Но он не содержал элементов ксенофобии и вражды к полякам, удивительно напоминая польский стереотип мазура, являвшегося основным участником польского колониального движения на территорию Беларуси и воплощавшего собой в представлении белорусов типичного поляка [1: 68–69].

Выяснение и тщательное изучение исторических корней белорусского стереотипа поляка, условий и факторов его формирования необходимо, прежде всего, самим белорусам, ибо имеет большое общественно-политическое значение. Кроме того, изучение белорусского стереотипа поляка, как одного из важнейших стереотипов, является серьёзным вкладом в развитие национальной имажологии, являющейся одним из важнейших источников формирования

исторической памяти белорусского народа, инструментом всё ещё продолжающегося процесса «конструирования» белорусской нации.

Однако и полякам, для которых Беларусь никогда не была чужой страной, это поможет понять, что история белорусско-польских межнациональных отношений, на которые, к счастью, не легла тень ксенофобии, является хорошим фундаментом для развития партнёрства и добрососедства в наши дни. В этом деле белорусский стереотип поляка, который всегда являлся участником и фактором развития белорусско-польских отношений, при условии разумного и грамотного его использования в информационной и идеологической работе, может сыграть весьма значимую позитивную роль.

Что же такое национальный стереотип и почему мы должны считаться с ним, как фактором воздействия на сознание людей?

Национальный стереотип – это средство позиционирования себя и своей национальной группы. Он основан на противопоставлении себя «другим» («чужим»); собственных, позитивно оцениваемых ценностей, традиций, норм, культурных достижений, «их» ценностям, традициям, нормам и культурным достижениям, которые, как правило, оцениваются негативно. Этноцентризм не только позволяет «рассматривать проявление культуры чужого народа сквозь призму своих собственных культурных традиций и ценностей» [2: 10], но и придаёт стереотипу высокую стабильность, устойчивость к внешним воздействиям. Стереотип унифицирует представления об этнической группе, её культуре, истории, утрирует их, делает удобными и лёгкими для восприятия. Благодаря этому он имеет исключительную силу убеждения и инерции.

Изучение социальных стереотипов было начато ещё в 1922 г., когда американский журналист и политический обозреватель Уолтер Липпман впервые ввёл термин «стереотип» в общественное сознание. К 1970-м годам на Западе сложились три типа эмпирических исследований социальных стереотипов: историко-культурный, психо-динамический и познавательный [3].

Дальнейшее развитие исследований привело к тому, что на рубеже 80-х – 90-х гг. прошлого века произошло выделение особой отрасли гуманитарного знания – имагологии (одним из её направлений является историческая имагология. – А.К.). Эта новая наука призвана изучить образы других народов, выявить истинные и ложные представления об их жизни, характер и типологию стереотипов и предубеждений, существующих в общественном

сознании, их происхождение и развитие, общественную роль и эстетическую функцию [2: 7]. Она требует от исследователя не только знаний особенностей жизни, истории и культуры изучаемых народов, но и чувства меры, такта и уважения к ним, тем более что в имагологическом подходе зачастую приходится обращаться не только к тому, что богато эмоционально окрашено, но и намеренно или ненамеренно деформировано [4: 101].

К моменту выделения имагологии в отдельную отрасль знания именно польские учёные, накопившие с 70-х гг. прошлого века большой опыт работы с национальными стереотипами, оказались наиболее активными и успешными популяризаторами имагологических исследований в восточноевропейском регионе, в т. ч. и в Беларуси.

Интерес польских учёных к имагологической проблематике был вполне прагматическим. Сложный характер отношений поляков со своими соседями никогда не выпадал из их поля зрения, но в период кардинальных общественно-политических перемен в Восточной Европе приобрёл чрезвычайную актуальность. Сплошным потоком стали выходить работы, посвящённые польско-немецким, польско-украинским, польско-русским, польско-белорусским и польско-литовским отношениям. Характер стереотипов, ставших закономерным результатом складывания этих отношений, был очевидным и, как считалось, мог помешать Польше занять то авторитетное место в регионе, на которое она, учитывая историческую и политическую ситуацию, могла претендовать. Кроме выявления факторов, повлиявших на характер данных стереотипов, изучались возможности их модификации через ослабление оценивающего-эмоционального компонента и ликвидацию предвзятости [5]. Наиболее перспективным с точки зрения подобных модификационных воздействий являлся белорусский стереотип поляка, который, как уже указывалось, хотя и был негативным, не содержал в себе элементов ксенофобии.

Усиление внимания польских исследователей к проблеме восприятия белорусами Польши и поляков послужило своеобразным катализатором для белорусских учёных, которые взяли, наконец, за изучение белорусского стереотипа поляка.

Изначально эти исследования привлекали внимание польской научной общественности, представители которой, исходя из свойственного польской стороне понимания проблем белорусско-польских межнациональных отношений, стали пытаться влиять на характер и

мотивацию исследовательского интереса своих белорусских коллег, стараясь привить изучаемому им стереотипу новые символические значения. Несмотря на то, что в этом своём стремлении польские учёные проявляют необходимое уважение и такт, для белорусской имагологии большую актуальность приобретает вопрос недопущения подобных влияний, ибо, в конечном счёте, они могут навредить процессу объективного изучения такого сложного объекта, как основанный на предубеждении стереотип, искажив его национальный характер.

Источники и література:

1. Krotau, A. Geneza białoruskiego stereotypu Polski i Polaków / A. Krotau // Przegląd Wschodni. – T. VIII. – Zeszyt 1 (29). – S. 57-74.
2. Хорев В. А. Польша и поляки глазами русских литераторов. Имагологические

очерки / В. А. Хорев. – М. : Индрик, 2005. – 231 с.

3. Kurcz, I. Stereotypy, prototypy i procesy kategoryzacji / I. Kurcz // Praca zbiorowa. Stereotypy i uprzedzenia. – Warszawa: Wyd-wo Inst. Psychologii Polskiej AN, 1992. – S. 29-44.
4. Мусиенко, С. Польская литература в имагологической интерпретации В. А. Хорева [Электронный ресурс] / С. Мусиенко // Балтийский филологический курьер. – 2013. – Выпуск 9. – С. 99-113. – Режим доступа: http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/071/Mysienco_C_99-113.pdf – Дата доступа: 16.01.2013
5. Chlewiński, Z. Stereotypy: struktura, funkcje, geneza. Analiza interdyscyplinarna / Z. Chlewiński // Praca zbiorowa. Stereotypy i uprzedzenia. – Warszawa: Inst. Psychologii Polskiej AN, 1992. – S. 7-28.

KPOTOB Андрій

Польський фактор розвитку Білоруської імагології (на прикладі вивчення білоруського стереотипу поляка)

У статті на прикладі вивчення білоруського стереотипу поляка розглядається вплив польської науки на розвиток білоруської імагології. Автор, в цілому надаючи позитивну оцінку вказаному впливу, водночас затверджує, що в даному випадку воно мотивовано не з пов'язаним науковим бажанням відкоригувати стереотип, послабив елемент упередженості.

Ключові слова: білорусько-польські міжнаціональні відношення, білоруський стереотип поляка, імагологія.

KROTOV Andrej

The Polish development factor of Belarusian imagology (on the example of studying of the Belarusian stereotype of the Pole)

In article on the example of studying of the Belarusian stereotype of the Pole the influence of the Polish science on development of Belarusian imagology is considered. The author, as a whole positively characterizing this influence, however, affirms that in this case it motivated by the desire, not connected with a science, to modify the stereotype, having weakened the element of prejudice.

Keywords: the Belarusian-Polish interethnic relations, the Belarusian stereotype of the Pole, imagology.

УДК 94(4)»0375/1492»: 327

Володимир КУЗОВКОВ

(Миколаїв, Україна)

**ВІЗАНТІЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ГУНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ У ПРАЦІ
Е. ГІББОНА «ІСТОРІЯ ЗАНЕПАДУ І ЗАГИБЕЛІ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ»**

У статті аналізуються погляди Е. Гіббона щодо дій та методів візантійської дипломатії по відношенню до гунського об'єднання.

Ключові слова: візантійська дипломатія, гунни, Е. Гіббон.

Протягом століть відносини з кочовиками Великого степу відносились до пріоритетів зовнішньої політики Візантійської імперії. Візантійська дипломатія намагалась утримувати у безпеці балканські володіння імперії і спрямувати напади кочових племен та інших сусідів, які займали ворожі позиції щодо Константинополю. У IV-V ст. Одну з найнебезпечніших загроз позиціям імперії у цьому регіоні складали гунни. Візантійська політика по відношенню до цього кочівницького об'єднання викликала значну зацікавленість поколінь дослідників. Важливу віху у процесі дослідження цієї проблеми складає праця відомого британського історика XVIII ст. Едуарда Гіббона «Історія занепаду і загибелі Римської імперії».

Відомий дослідник народився у 1737 р. у м. Патні (графство Саррей). Він походив з багатой родини і отримав гарну освіту. Навчаючись у коледжі Святої Магдалени при Оксфордї, зрікся протестантизму і став католиком. Його вибір викликав обурення з боку батьків і Е. Гіббона відправили до Женеви, де їм опікався пастор Д. Палін'як. Під його впливом майбутній вчений повернувся до протестантизму, але ж подвійне привернення вплинуло на формування вільнотомного світогляду [1; 4; 6].

Значну роль в формуванні особисті дослідника відігравала самоосвіта. Е. Гіббон знайомився з античною літературою, зокрема з творами грецьких і римських істориків. У роки юності сформувався інтерес до історії Стародавнього Риму, особливо до проблеми занепаду античної цивілізації. Поступово у історика визрів задум написання історії загибелі Римської імперії. Е. Гіббон працював над створенням праці близько двадцяти років. У 1766-1788 рр. вийшло перше видання «Історії занепаду і загибелі Римської імперії».

Гіббон Е. розглядав історію Візантійської імперії, як продовження римської історії. Отже, його праця охоплювала період від виникнення імператорської влади у Римі до падіння Константинополю під ударами турок-османів.

Зовнішня політика Римської імперії і Візантії займає значне місце у праці Е. Гіббона [5; 7; 8].

Розглядаючи відносини Візантії з кочовим світом Великого Степу, Е. Гіббон на сам перед звертається до історії гунів. У главі XXVI він розповідає про прихід гунів до європейських степів, - подію, що відкрила добу Великого переселення народів у Європі. Аналіз причин міграції гунів доводить багатогранний метод Є. Гіббона, який, крім письмових джерел, враховує і етнографічні. За допомогою наведення прикладу побуту татар XVIII ст. він пов'язує гунську войовничість з структурою їжі, особливостями жител і фізичними вправами. Окремо Е. Гіббон торкається системи управління та принципів спадкування верховної влади. Помістивши у своїй праці екскурс історії держави хунну, автор бачив схожість у політиці Римської імперії і імперії Хань по відношенню до кочових варварів.

Відносинам Константинополя з гунами до Аттілі Е. Гіббон на жаль не приділяє потрібної уваги. Він практично обходить мовчанням набіг гунів на азійські володіння імперії (395 р.), мимохідь згадує допомогу гунського вождя Ульдіса у придушенні виступу готських федератів під проводом Гайни, не звертається до свідості історика Олімпіодора про його власну участь у посольстві до гунських вождів Доната і Харатона (412 р.). Трохи більше уваги автор уділяє розгрому загонів Ульдіса у 414 р., особливо відмічаючи роль візантійських дипломатів, які посіяли розбрат серед гунських союзників та данників [2: 541-542].

Добі Аттілі присвячена значна частина матеріалів глави XXXIV праці. Е. Гіббон вважав, що до його правління гуни «нерідко принижували свою національну гідність, стаючи під прапори своїх переможених ворогів з жадібності до здобичі» [2: 590]. Певні передумови успіхів Аттілі склались завдяки діяльності його дяді і попередника Руаса або Ругіласа. За Е. Гіббоном, Руас ходив грабіжницькими походами у володіння Візантії, і останній доводилось застосовувати дипломатичні зусилля для стримування кочових

нападників. Характеризуючи дипломатичну діяльність візантіїців і гунів Е. Гіббон бере за основу свідчення Пріска Панійського, однак додає власні оціночні судження. Методи візантійської дипломатії характеризуються у праці як «підступні інтриги», а данина, яку сплачувала імперія гунам, як «ганебна».

Оцінюючи політичну могутність Аттіли, Е. Гіббон вважав, що йому по праву можна надавати титул «верховного і єдиного монарха варварів» [2: 594]. За значущістю цей гунський правитель порівнюється з Чингіз-ханом. На думку дослідника, зона впливу гунів доходила до степів Східної Азії, де Аттіла вступив у дипломатичні контакти з Китайською імперією. Подібна точка зору не підтверджується джерелами, однак вона була у дусі сміливих припущень притаманних деяким історикам XVIII ст.

Е. Гіббон у подробицях описує війну Східної імперії з гунами у 441-442 рр., вказує на союзницькі зв'язки Аттіли з королем вандалів Гейзерихом, відмічає руйнівний характер дій гунів у дунайських візантійських провінціях. Черговий раз автор порівнює Аттілу з Чингіз-ханом і, на цей раз, з Тамерланом, вважаючи справедливим прізвисько «Бич Божий» застосовувати і по відношенню до останніх. Історик вважав, що основним мотивом дій гунів у візантійських володіннях слід вважати «дику пристрасть руйнування» і грабунок. Захоплення територій не ставилось за мету. Значну кількість імперських підданих гуни обернули на рабів. Особливо цінували гуни лікарів та ремісників.

Дії візантійських військ проти гунів спіткала невдача. На думку Е. Гіббона, поразки візантіїців зумовила «труслива та себелюбна політика західних римлян» [2: 602], а також відсутність дисципліни. Східний імператор Феодосій II підписав принизливий договір з Аттілою, який, на думку автора, не відповідав його величому титулу «Непереможного Августа». Також Е. Гіббон у подробицях коментує приниження, які доводилось йти візантійській дипломатії у наступні роки, з метою стримування можливих гунських нападів.

Особлива увага в праці приділяється посольству Максиміана до ставки Аттіли, у якому особисту участь приймав історик Пріск. Саме його матеріалами при описі посольства користується Е. Гіббон, як це будуть робити покоління дослідників після нього. У зв'язку з посольством Максиміана автор високо оцінює дії Аттіли у якості політика і дипломата, але відмічає його жадібність [2, 614]. Правління і дипломатична діяльність імператора Феодосія II оцінюються як «безславні». Прийом гунського

посольства, яке прибуло в Константинополь у відповідь на посольство Максиміана, Е. Гіббон називає «найганебнішим випадком його безславного життя» [2, 616].

Глава XXXV змальовує події, пов'язані з походом Аттіли на захід та його загибеллю. Е. Гіббон розповідає про дипломатію візантійського імператора Маркіана і його відмову виплачувати данину Аттілі [3: 18]. Історик відмічає зміну, що відбулась у політиці імперії з приходом до влади нового політика. Однак вважає, що військової відповіді від гунів не відбулось у зв'язку з початком їх походів проти Західної Римської імперії, яку ці кочовики з 450 року розцінювали, як більш сильного противника.

Таким чином, Е. Гіббон у своїй праці показує широкий діапазон дій візантійської дипломатії по відношенню до гунського об'єднання. Однак не всі дипломатичні акції Константинополя їм згадуються. Не завжди присутній розгорнутий аналіз згаданих дипломатичних контактів. Це можна пояснити описовим характером праці. У цілому праця Е. Гіббона сприяла формуванню іміджу візантійської дипломатії, як витонченого і підступного інструменту політики Константинополя.

Джерела та література:

1. Борхес Хорхе Луис. Эдуард Гиббон. Страницы истории и автобиографии // <http://www.lib.ru/BORHES/predislowia.txt>.
2. Гиббон Э. История упадка и разрушения Великой Римской империи: Закат и падение Римской империи: В 7-ми томах. – Москва: Терра – Книжный клуб, 2008. – Т. 3. – 624 с.
3. Гиббон Э. История упадка и разрушения Великой Римской империи: Закат и падение Римской империи: В 7-ми томах. – Москва: Терра – Книжный клуб, 2008. – Т. 4. – 624 с.
4. Камнев С. М. Историческая концепция Эдуарда Гиббона / Автореферат на соискание ученой степени кандидат исторических наук. – Омск, 2010. – 29 с.
5. Королев А.П. К вопросу об интерпретации взглядов Э. Гиббона в отечественной историографии // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 732-735.
6. Крист К. Эдуард Гиббон (1737 - 1794) / Перевод Э. Д. Фролова // <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/frolov/frol030.htm>.
7. Фролов Э.Д. Предисловие к новому русскому изданию «Истории упадка и разрушения Римской империи» Эдуарда Гиббона // Гиббон Эд. История упадка и

- разрушения Римской империи в 7-ми томах.
– СПб: Ювента, 1997. – Т. 1. – С. 5-7.
8. Яснитский С.А. Проблема падения
Римской империи. Эдуард Гиббон /

Автореферат на соискание ученой степени
кандидат исторических наук. – Москва,
2002. – 30 с.

KUZOVKOV Vladimir

Византийская дипломатия и гуннское объединение в работе Э. Гиббона «История упадка и разрушения Римской империи»

В статье содержится анализ взглядов Э. Гиббона на действия и методы византийской дипломатии в отношении гуннского объединения.

Ключевые слова: византийская дипломатия, гунны, Э. Гиббон.

KUZOVKOV Vladimir

Byzantine diplomacy and Hun confederation in work Gibbon Edward «The History of the Decline and Fall of the Roman Empire»

The article contains analysis of E. Gibbon actions and methods of Byzantine diplomacy towards Hun association.

Keywords: Byzantine diplomacy, Huns, E. Gibbon.

УДК 94(497.12) «19»: 929 Пуц

Катерина МАЛЬШИНА

(Київ, Україна)

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІНКА ПУЦА ЗА ЧАСІВ ПЕРШОЇ ЮГОСЛАВІЇ

Висвітлюються основні етапи політичної біографії словенського юриста та політика Домініка Пуца (1879-1945), ранній період життя, біженство, участь у політичному житті Словенії. У 1921-1935 рр. Д.Пуц посідав високі посади у місті Любляна та Королівстві СХС/Югославія, був захисником словенської національної ідеї, значно вплинув на покращення міських умов життя в Любляні та її прикрашення, у чому співпрацював з найвідомішим словенським архітектором Й.Плечніком.

Ключові слова : Словенія, Дінко Пуц, бан, жупан, герент.

Дінко (Доменік) Пуц – відомий словенський юрист і політик (1879-1945), прожив плідне життя, багате на політичні події та доленосні випробування, йому довелося пережити визначальні періоди словенської історії. Щоденна боротьба, особливо у часи національної уніфікації, призводила до розчарувань, на всю роботу та зусилля Д.Пуца політики та преса виливали багато бруду, але це ніколи не ставало приводом для якоїсь політичної помсти: Д.Пуц залишився словенським господарем, дійсним народним жупаном, сумлінним захисником словенської національної ідеї.

Червоною ниткою через все його життя доля відрізаних (за рішенням Паризької мирної конференції та затвердженням цієї несправедливості у Рапалльській угоді 1922 р.) від своєї батьківщини приморських словенців, які потрапили під італійську окупацію у 1918 р., а потім терпіли від фашистського режиму, що й досі залишається травмою в словенській історичній пам'яті вже майже сто років. Приморський біженець Д.Пуц все своє життя намагався допомагати своїм співвітчизникам-біженцям та працювати на благо своєї батьківщини хоча б там, де доля надавала йому таку можливість. Метою автора є прослідити значущі віхи біографії Д.Пуца, розглянути головні напрямки його політичної та культурної діяльності, які значно вплинули на розвиток громадського та політичного життя Словенії.

Д.Пуц народився 6 серпня 1879 р. в Любляні, де навчався, потім вивчав право в Граці та Відні. Там він постав затятим прихильником національного і політичного з'єднання [1]. Листопада 1903 р. Д.Пуц повернувся на батьківщину у званні доктора філософії та пішов на роботу до адвокатської контори Д.Трео у м. Гориця, і відразу ж почав приймати участь у політичному житті. Січня 1905 р. він разом з групою політиків заснували товариство «Національна Просвіта» як центр

національних і культурних устремлінь у Гориці. У січні 1907 р. він увійшов до виконавчого комітету відновленої Національної прогресивної партії в Гориці [3: 215]. Він відігравав видну роль у місцевій організації партії та займався організацією мітингів по всій провінції. На зборах горицьких словенців 18 березня 1912 р. він привернув широку увагу своєю доповіддю про новий муніципальний статут міста Гориця.

З початком Першої світової війни напочатку серпня 1914 р. Д. Пуц був першим серед словенців заарештований за звинуваченням у сербофільстві і поміщений у в'язницю в замку у м. Гориця, але на початку війни з Італією в червні 1915 р. його випустили та як резервного офіцера негайно відправили на Сочанський фронт. Після розпаду Австро-Угорської імперії Д. Пуц повернувся з військової служби та приймав участь у Горицькій Національній раді [2].

Робота серед населення Гориці на початку ХХ ст. принесла великого успіху у приборканні італійського культурного проникнення. Адвокат і політик Дінко Пуц був знайомий з потребами людей. На початку 1920-х рр. словенський народ пережив національну катастрофу – розділення словенських земель між чотирма державами, Італією, Австрією, Угорщиною та Королівством СХС, таким чином, що у Королівстві залишилося тільки 60 % етнічних словенців. Гориція залишилася у складі Італії, згодом туди прийшли фашистські організації, які почали репресії проти національно свідомих словенців.

Це значно вплинуло на подальшу долю Дінко Пуца, який став біженцем серед багатьох своїх співвітчизників, які переселилися з Примор'я в інші райони Словенії, залишивши свої будинки і землі. Таким чином, він повернувся в Люблян як зріла людина, та, знов засукавши рукава, після карколомної поразки, на руїнах моральної спадщини Першої світової

війни, допомагав відбудовувати та знов будувати вільну батьківщину.

1 березня 1919 р. він був обраний представником м. Гориця до тимчасового Народного представництва в м. Брдо, а у 1920 р., через нестерпні умови під італійською окупацією Гориції, переніс свою адвокатську контору у Люблян у та всі свої зусилля присвятив долі окупованого та потім анексованого Примор'я. Коли обговорювалося остаточне розмежування між Італією та Королівством СХС, він видав брошури про словенське Примор'є (м.Трієст, провінція Гориція) англійською та іншими мовами [5; 6].

26 квітня 1921 Д. Пуц був обраний у Люблянську муніципальну раду за списком ЮНП. Коли рада 10 червня 1924 р. була розформована, Д. Пуц за рекомендацією герента (керівника справами муніципалітету) Вільєма Крейчія 10. листопада 1924 р. був призначений у герентську раду, та посідав місце її голови - герента до 7 жовтня 1926 р.

У 1924 р., ще за часів жупана Л. Періча, муніципальна рада вирішила збільшити люблянську міську електростанцію. Жодний варіант не міг знайти захисників. Нова герентська рада під головуванням Д. Пуца взяла це на себе та відразу почала роботу з електрифікації Любляни. Було вирішено поставити дороги, але надійні дизельні двигуни, які могли задоволити великі міські потреби в електроенергії. У лютому 1925 р. були замовлені машини, у листопаді електростанція вже працювала [7: 132-133].

На нових виборах 2 жовтня 1927 р. Д. Пуц знов пройшов у Люблянську муніципальну раду за списком ЮНП. Рада 29 листопада 1927 р. на внутрішніх виборах обрала його жупаном (мером) Любляни. Після введення шостосічної диктатури міська рада була розпущена, й 14 лютого 1929 р. Д. Пуц був призначений жупаном Любляни вже за наказом короля.

За досить довгий період жупанства Д. Пуц значно вплинув на покращення міських умов життя в Любляні та її прикрашенню. Він проводив широкі кампанії, які вимагали великих фінансових жертв. Люблянці визнають заслугу Д. Пуца в тому, що він залучив до художньо-архітектурного прикрашення центру та околиць професора архітектури Й. Плечника.

У сфері забезпечення міського харчопостачання та гігієни, ще за часів свого головування герентською радою, у 1926 р., Д. Пуц збільшив міську бойню та додав до неї великий модерновий холодильник (відкритий 12 травня 1927 р.). Вже на посаді жупана, у 1928 р. Д. Пуц покращив міське водопостачання,

посилив його шляхом розміщення 4-го насосу, розширення мережі водопостачання для міських околиць, провів каналізацію на лівому березі Любляниці, у міських кварталах Шишка та Бежиград, а у 1930 р. в черговий раз збільшив бойню. У сфері транспорту Д. Пуц опікувався облаштуванням пішохідних та дорожніх шляхів. За допомогою використання спеціального Бруківкового фонду [4] заклали бруківкою тротуари та площі всі основних ринків і вулиць Любляни (у 1924 р. проклали: 16371 м², у 1934 р.: 144 641 м²) [1], а також поширили мережу вуличного освітлення у передмістях. Його найбільш гідною роботою, яка на три чверті століття вперед просунула міський транспорт, було прокладення нових трамвайних ліній у передмістях у 1931 р., та кругової траси в центрі міста у 1934 р.

У соціальній сфері Д. Пуц опікувався наданням житла робітникам, для чого в коло центру міста було побудовано житлові будинки з маломірними квартирами. У 1932 р. за рішенням міської ради було побудовано Робітничий Будинок, а також добудовано ще один поверх у притулку для інвалідів.

Дуже багато Д. Пуц зробив для художнього оформлення та архітектурного прикрашення Любляни. За планами Йоже Плечника за часів жупанства Д. Пуца багато кварталів Любляни здобули абсолютно новий естетичний зовнішній вигляд. Також було проведено реставрацію римського валу у кварталі Мірьє, що стало тільки початком відкриття римської передісторії Любляни – римського поселення Емона, початком історико-архітектурного проекту, який здобув своє подальше життя вже у часи словенської незалежності, після 1991 р.

У 1930 р. за планами Й. Плечника було започатковано будівництво унікального монументального «Тримістя», яке прикрасило собою самий центр Любляни. Ця подія відкрила цілу добу будівельних робіт з облаштування мостами весь простір вздовж річки Любляниці у 1932-1933 р. Також були ретельно облаштовані стіни Люблянського замку. Фінансові затрати цієї широкої градобудівельної активності, яка дійсно не тільки прикрасила місто, але й суттєво модернізувала міське життя, призвели до важких боргів, які обтяжували бюджет люблянського муніципалітету протягом багатьох років [2].

Після вбивства короля Олександра у Югославії пройшла хвиля нових призначень на важливі державні посади. Одна з найвищих посад у Югославії, посада бана однієї з двох бановин у Словенії, не була винятком. На місце Драго Марушича, відомого сербського політика та члена правлячої Югославської національної

партії, 8 лютого 1935 р. на посаду бана Дравської бановіни був призначений Дінко Пуц, цю посаду він посідав до 10 вересня 1935 р. [2].

Після уходу у відставку Д. Пуц віддалився від політичного життя і присвятив себе адвокатській діяльності. 3 вересня 1920 він заснував товариство співвітчизників «Соча» (Soča), де збиралися уродженці Примор'я – жителі Любляни. Початок II світової війни зовсім сплутав усі карти у політичному житті словенців. Під час німецької окупації Дінко Пуц почав пропаганду ідей Визвольного фронту серед своїх однодумців і знайомих, і в січні 1944 р. їх вже нараховувалося близько 200. Але 12 вересня 1944 р. його раптом заарештували та відправили у німецький концентраційний табір Дахау, під Мюнхеном, де за 3 місяці до звільнення він помер від висипного тифу.

Доба жупанства Дінко Пуца – це доба прогресу міського життя Любляни у всіх напрямках. Не менш ініціативним він був і на посаді бана Дравської бановіни. Розуміння проблем та перепон словенського національного розвитку, патріотизм, порядність у фінансово-економічних питаннях, бажання покращити життя словенців незалежно від соціальної

приналежності - риси дійсного соціаліста та борця за національне самовизначення, яким й був Домінік Пуц.

Джерела та література:

1. Andrejka R. Puc, Dinko (1879-1945) / Rudolf Andrejka // Slovenski biografski leksikon. – Zv. 8. – Ljubljana, SAZU, 1952. – Str. 415.
2. Dr. Dinko Puc – ban Dravske banovine // Kronika slovenskih mest. – 1935 – Letn. 2. – Št. 1. – Str. 1.
3. Fras M. Mariborski župan dr. Alojzij Juvan in njegov čas / Maksimiljan Fras. – Maribor: EPOS: Društvo Gledališče Kolenc, 2013 (Ljubljana: Formatisk).
4. Nova uredba o kaldrmini // Slovenski narod. – 1928. – Letn. 61. – Št. 114, 18. Maj. – Str. 1.
5. Puc D. La province de Gorice, une terre yougoslave / Dinko Puc. – [S.l. : s.n., 1919?].
6. Puc D. Za naše meje: primorski Slovenci ostanejo zvesti Jugoslaviji!: govor v adresni debati Narodnega predstavništva dne 23. Marca 1919. – Ljubljana: [s. N.], 1919.
7. Sonc S. Zgodovina in razvoj povečanja mestne elektrarne ljubljanske / Stanko Sonc // Kronika slovenskih mest. – 1934. – Letnik 1. – Št. 2. – Str. 132-134.

МАЛЬШИНА Екатерина

Политическая деятельность Динко Пуца в период первой Югославии

Освещаются основные этапы политической биографии словенского юриста и политика Доминика Пуца (1879-1945), ранний период жизни, беженство, участие в политической жизни Словении. В 1921-1935 гг. Д.Пуц занимал высокие должности в городе Любляна и Королевстве СХС/Югославия, был защитником словенской национальной идеи, значительно повлиял на улучшение городских условий жизни в Любляне и ее украшение, в чем сотрудничал с самым известным словенским архитектором Й.Плечником.

Ключевые слова: Словения, Динко Пуц, бан, жупан, герент.

MALSHYNA Catherine

Political activity of Dinko Putz in the first Yugoslavia

The main stages of the political biography of the Slovenian lawyer and politic Dominic Putz (1879-1945), an early period of life, refugees, his participation in the political life of Slovenia are highlighted. In 1921-1935 D.Putz held senior positions in the city of Ljubljana and the Kingdom of SHS / Yugoslavia, was the provider of the Slovenian national idea, he has significantly influenced the improvement of urban living conditions in Ljubljana and its decoration, in what has collaborated with the most famous Slovenian architect J.Plechnik.

Keywords: Slovenia, Dinko Putz, Ban, Zupan, Gerent.

УДК 327 (73+061.1 АСЕАН)

Інна ПІДБЕРЕЗНИХ

(Миколаїв, Україна)

ДІАЛОГ МІЖ США ТА АСЕАН: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Висвітлюються основні етапи розвитку регіональних відносин між АСЕАН та США, питання прискорення економічного розвитку та соціального прогресу в державах Південно-Східної Азії, захист миру та стабільності в Азійсько-Тихоокеанському регіоні.

Ключові слова: зовнішня політика США, Південно-Східна Азія, АСЕАН.

Сучасний розвиток світового господарства характеризується такими протилежними тенденціями, як зростає роль глобалізації й посилюється цілісність світової економіки, створюються і розвиваються міжнародні інтеграційні угруповання. За сучасних умов налічується понад 40 інтеграційних об'єднань за участю більше ніж 120 країн, які різняться за глибиною й характером обраної інтеграційної стратегії та інституціональною будовою, сферою й масштабами діяльності, кількістю країн-учасниць.

Найвпливовішим інтеграційним об'єднанням в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (АТР) є створена у 1967 р. Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

Формування АСЕАН у середині 60-х років ХХ ст. було зумовлене не економічними причинами, а необхідністю військово-політичної стабілізації в Південно-Східній Азії (ПСА). У подальшому політичний чинник сприяв інтеграційній взаємодії в економічній сфері, а також забезпечив сприятливий імідж АСЕАН на світовій арені.

Волею історичних обставин АТР став полігоном найбільш успішних випробувань американських рецептів економічного відродження. З перших Японія досягла вражаючих успіхів, одночасно продемонструвавши всьому світу ефективність політики суворої орієнтації на союз із США. Послідували за Японією Південна Корея та інші східноазійські «тигри». Парадоксальним чином «економічне диво» поєднувалося в цих країнах з глибинним неприйняттям американських цінностей.

Відносини США з союзниками, партнерами і друзями в АТР поступово склалися в систему складної взаємозалежності, визначали, з одного боку, американськими військово-політичними гарантіями безпеки цих країн, з іншого – широким торговельно-економічним обміном. Обидві складові генерували цілком реальні інтереси, які зумовлювали зростаючу залученість США в справи регіону. Такі відносини природно, не були вільні від проблем

і протиріч у сфері політики, економіки та суспільних настроїв.

Незважаючи на той факт, що всі зовнішні партнери Південно-Східної Азії, як здається, сприяють зміцненню їх двосторонніх та багатосторонніх відносин у регіоні, є докази того, що держави Організації Об'єднаних Націй відстають у регіональній гонці.

Крім того, США мають деякі регіональні механізми з АСЕАН, наприклад, США-АСЕАН в торгівлі та інвестиційній рамковій домовленості, США-АСЕАН – підприємницькі ініціативи, спільне розширення партнерства США-АСЕАН разом з Китаєм, Японією та Індією.

В період холодної війни Південно-Східна азійська регіональна група являла собою опозиційний фронт щодо міжнародного комунізму. Стратегічною метою США у відносинах із АСЕАН було створення протидії впливу СРСР, Китаю та В'єтнаму в Південно-Азійському регіоні. США підтримали АСЕАН в ізоляції країн-членів АСЕАН від загрози комунізму, який випливав із Москви та Пекіну.

З одного боку, АСЕАН потрібна була підтримка США в побудові «антикомуністичного» угруповання для того, щоб консолідувати свої політичні та економічні засади проти комуністичної загрози, а з іншого, АСЕАН хотіла твердо триматися в американському таборі. Саме так, в 1977 р. було налагоджено діалог між США та АСЕАН, який був зосереджений на питаннях економічного розвитку, угод преференційної торгівлі між США і АСЕАН, заохочення інвестицій із США до країн ПСА. Загалом, в період «холодної війни» обидві сторони переслідували стратегічні цілі, які базувалися на основі взаємних інтересів.

Зрозуміло, Вашингтон мав справу з членами АСЕАН на індивідуальній основі:

по-перше, АСЕАН розширив багатосторонній підхід у політичній сфері та сфері безпеки в АТР в період закінчення «холодної війни». Зокрема, було створено Регіональний форум АСЕАН, в якому приймали участь і США. Таким чином, зайнявши ліберальний або конструктивістський підхід до регіональної безпеки.

По-друге, США скептично ставилися до АСЕАН. Скептицизм проявлявся у питаннях здатності АСЕАН домагатися конкретних результатів.

По-третє, країни ПСА вбачали Статут АСЕАН як мету зміцнення відносин між АСЕАН-США. Ці країни намагалися зміцнити інституційну базу, їх об'єднання та надати АСЕАН статусу юридичної особи, тим самим подолати організаційні та правові перешкоди для АСЕАН - американських відносин. Отже, вони шукали нову форму двосторонніх відносин, де б США працювали з АСЕАН як з колективним утворенням, роблячи відступ від відносин, які базувалися між Вашингтоном та окремими країнами АСЕАН.

Варто відзначити, що США уважно стежать за розвитком інституціоналізації АСЕАН. У той час, як АСЕАН, дотримується тієї точки зору, в якій «процес» відображає «продукт» і навпаки, у той час як зовнішні сили, такі, як США більш схильні вимірювати продуктивність АСЕАН, як регіонального інституту.

Внаслідок контактів зі США країни ПСА зазнали різноманітного та високого розвитку в різних сферах, розширили торгові відносини, через глобальну реструктуризацію за останні кілька десятиліть зуміли дійти до більш ефективного розподілу робочої сили. Все це зумовило підйом в глобальній економіці.

США вбачають АСЕАН у ролі колективного суб'єкту, здатного приймати колективні дії і нести колективну відповідальність. У спільноті АСЕАН в наступне десятиліття буде відбуватися розгляд широкого кола аспектів, які включають в себе стійкий баланс сил у багатосторонніх механізмах, які не являють собою серйозної загрози для економічної та політичної загрози Вашингтону.

Впровадження статуту АСЕАН має на меті стримування чи покарання противників режиму, які намагаються перешкоджати перетворенню АСЕАН у повноцінне співтовариство до 2020 року.

Діалог між США та АСЕАН, який спочатку стосувався лише економічної сфери, стабільно розвивається сьогодні в сторону політичних питань і питань безпеки. Зовнішні надходження з США — це економічна та військова допомога, щорічні спільні військові навчання, співпраця в управлінні безпеки, державних секторів, а також регуляризація самітів США-АСЕАН, може прискорити темпи створення спільноти всередині самої АСЕАН.

США, як суверенна національна держава, очевидно, мають більше впевненості в індивідуальній роботі з державами, ніж із регіональними групами, такими як АСЕАН.

Отже, участь зовнішніх сил у ПСА буде, безсумнівно, вводити нові цінності та норми в АСЕАН. У субрегіоні країни можуть бути, врешті, соціалізовані даними цінностями і нормами. У цьому відношенні, роль США у політичних, правових, ідеологічних, економічних і стратегічних відносинах є важливою в еволюції співтовариства АСЕАН, як юридичної особи загалом.

Джерела та література:

1. ASEAN Vision 2020-Hanoi Plan of Action. – Jakarta: ASEAN Secretariat, 1999. – pp. 2-3.
2. Acharya. Regional Institutions and Asian Security Order: Norms, Power and Prospects for Peaceful Change / Acharya. – Stanford, California: Stanford University Press, 2003. – 210-240 pp.
3. Sekiguchi Sueo, Noda Makito eds. Road to ASEAN-10: Japanese Perspectives on Economic Integration / Sueo Sekiguchi. – Tokyo and New-York: Japan Center for International Exchange, 1999. – p. 34
4. Desmond Ball. CSCAP: The Evolution of «Second Track» Process in Regional security Cooperation / Ball Desmond. – Washington, D.C.: Center for Strategic & International Studies, 1993.
5. Ralph Cossa. East Asian Community and the United States. U.S. View-One Step Forward, Two Steps Backward / Cossa Ralph. – Tokyo: The Global Forum of Japan, 2006. – p. 61

ПОДБЕРЕЗНЫХ Инна

Диалог между США и АСЕАН: проблемы и перспективы

Освещаются основные этапы развития региональных отношений между АСЕАН и США, вопросы ускорения экономического развития и социального прогресса в странах Юго-Восточной Азии, защиты мира и стабильности в Азиатско-Тихоокеанском регионе.

Ключевые слова: внешняя политика США, Юго-Восточная Азия, АСЕАН.

PODBEREZNYKH Inna

The dialogue between the US and ASEAN: Issues and Prospects

The article discusses the development of relations between ASEAN and the United States, its development strategy. The article reveals the issues to accelerate economic development and social progress in member countries, safeguarding peace and stability in the Pacific Asia region.

Keywords: foreign policy of the USA, Asia Pacific, ASEAN.

УДК 94(4)

Ірина СЕЛІВАНОВА-ЗЕРКАЛЬ

(Миколаїв, Україна)

З ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ СІЛЬСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПТАХІВНИЦТВА) В ПОЛЬЩІ: ТЕНДЕНЦІЇ 1990 – 2000-х РОКІВ

Здійснено спробу проаналізувати історичний досвід переходу від соціалістичної системи господарювання до ринкової економіки на прикладі птахівництва Польщі. Розглянуті особливості збереження колективних форм господарювання та їх економічний потенціал у конкурентній боротьбі за споживача та прибутковість законного бізнесу.

Ключові слова: кооператив, птахівництво, прибуток, права членів кооперативу, держава.

Аграрні перетворення в Польщі відбувалися на принципово відмінних засадах ніж у багатьох постсоціалістичних країн. З 1970-х років польський уряд проводив політику по збільшенню приватних селянських господарств. Тому прийнятий в 1990 роки Закон про оборот земель не викликав в країні протесту та соціальної напруженості. Особливого розвитку набув кооперативний рух. Постановка проблеми зумовлена її науковим та практичним значенням. В науково - теоретичному плані вивчення зарубіжного кооперативного досвіду дасть можливість виявити об'єктивні закономірності та певні особливості його розвитку, що важливо для розуміння історичного процесу в цілому. З практичної точки зору важливість полягає у можливості використання світового досвіду для пошуку ефективних шляхів реформування, та подолання кризових явищ у сільському господарстві України.

Польща набула виняткового ефективного досвіду розвитку кооперації. Впровадження тут практично кожної інновації у організацію аграрної економіки починалася із реалізації низки пілотних проектів та наступною широкою пропагандою одержаного позитивного досвіду і навчання на такій базі всіх зацікавлених. На розвиток аграрного сектору та сільськогосподарських кооперативів Польщі значний вплив чинили зовнішньоекономічні фактори, особливо після відкриття аграрного ринку країни, пов'язаного із вступом країни до ЄС, створенням у країні спільних підприємств. Використовуючи дешеві польські ресурси для виробництва сільськогосподарської продукції (особливо м'яса птиці), іноземні інвестори будують птахофабрики з вирощування бройлерів, не розвиваючи при цьому місцеву сировинну комбікормову базу (оскільки не зацікавлені у вирощуванні зернових культур), заводзячи готову продукцію із своїх країн. При цьому технологічний процес повністю розрахований на використання комбікормів іноземного походження [1]. При виникненні негативних сигналів ринку (як економічних, так і політичних), існує загроза економічній

діяльності птахофабрик через неможливість їх швидкого переведення на польський корм.

Проте такі явища не зупинили розвиток кооперативного руху в сільському господарстві Польщі. І хоча кількість кооперативів та їх членів у різних воєводствах відрізнявся, якість виконаних робіт і наданих послуг не поступався іншим господарським структурам. При цьому першочергового значення кооперативи надавали оперативності та надійності наданих послуг, а також якості виконуваних робіт і виробленої продукції. З розвитком кооперативного законодавства зростає роль цих організаційних форм у розбудові сільських територій. Кооперативам надавалося право залучати до роботи у керуючі органи найманих працівників [2]. Такі працівники наділялися контролюючими функціями щодо діяльності кооперативу як в економічній сфері, так і у соціальній. До їхньої компетенції входив розгляд пропозицій від членів кооперативу та вирішення як нагальних, так і довгострокових питань розвитку соціальної інфраструктури територій кооперативного об'єднання. Слід відмітити, що в Польщі часто під кооперативами розуміють ринкові організації фермерів – «групи сільськогосподарських виробників» як вертикально організовані добровільні організації, основною метою яких був спільний продаж продукції учасників. Така спільна реалізація виробленої продукції покращувала ринкові позиції членів групи, хоча й могла призвести до зростання цін. Крім того, це дозволяло фермерам підвищити кількість та якість виробленої продукції, знизити трансакційні витрати, перерозподілити прибуток, який раніше отримували посередники, обмінюватися передовим досвідом господарювання та знаннями. При цьому членство в таких групах виробників не передбачало змін у правах власності на засоби та предмети праці фермерів, у колективній власності знаходився лише прибуток, одержаний від спільної діяльності [3].

Програма модернізації і реструктуризації сільськогосподарського виробництва Польщі 2000-х років передбачала прискорене

роздержавлення держгоспів. Це був болісний процес, який призвів до того, що близько чверті мільйона їх працівників втратили роботу, причому більшість з них потрапили до категорії хронічних безробітних. Водночас відбулося створення нових форм виробництва. На початку 2000-х років у Польщі було 29 господарств (з 2 тис. наявних), що мали площу більше 1 тис. га, з яких 11 належало фізичним і 18 – юридичним особам. 174 господарств мали площу від 500 до 1000 га, в тому числі 86 господарств були приватними і 88 – власністю юридичних осіб. Господарств площею від 100 до 500 га було 940, з яких 691 перебували у приватній власності і 249 – у власності юридичних осіб [4]. У 2002 р. Урядовий центр стратегічних досліджень у Польщі підготував документ „Соціально-економічні трансформації в Польщі», у якому була представлена нова тактика і стратегія розвитку сільського господарства. На думку авторів, епоха, коли ефективність галузі залежала від масштабів, завершувалась і було нагальним розвивати дрібне і середнє виробництва, як найбільш сприятливе до сучасних технологій, які зв'язані в першу чергу з виробництвом біологічно чистої продукції, попит на яку у світі зростає [5]. Польща продовжувала неухильно шукати свого місця у системі європейського сільського господарства.

Сільськогосподарські кооперативи – це добровільні формування фермерських господарств, які дотримувалися пропорційності в реальній участі фермерів у кооперативній господарській діяльності і розраховані на отримання не прибутку, а справжньої виробничої вигоди їх учасників. У країнах ЄС вони були найзначнішими організаційно-економічними формуваннями, що забезпечували захист інтересів сімейних господарств від експансії великого, насамперед, монополізованого капіталу. Ними проводилась активна державна політика підтримки кооперативного руху. До кооперативів не застосовувалась практика подвійного оподаткування [6]. Практика страхування мала за мету забезпечити кооператив ресурсами на випадок непередбачених катастроф. Його особливість в тому, що спільні страхові фонди утворювалися у межах організації і призначалися для поліпшення умов проживання на селі, будівництво об'єктів соціальної інфраструктури.

Діяльність кооперативів у країнах ЄС регламентувалась загальним Законом про кооперацію, який містив загально кооперативні нормативи і положення щодо кооперативів. Загальні нормативи включали механізм організації, членства, обсягів статутного капіталу, приписи щодо оформлення статутної

документації тощо [7]. Крім того визначались сфери можливої кооперативної діяльності: реалізація виробленої фермерами продукції (збутові), продаж засобів виробництва (постачальницькі), надання послуг (сервісні). Законодавчо закріплювалась мінімальна кількість членів кооперативу (не менше трьох осіб). Статутний капітал формувался з обов'язкових паїв (іменних та обмежених в передаванні). Його розмір залежав від виду діяльності кооперативу і фіксувався у зобов'язанні, яке підписував фермер. Пайові внески здійснювалися через відрахування від виплат за доставку в кооператив продукції або надбавок в ціні на куповані через нього товари. Фермери могли сплачувати кілька паїв в залежності від розмірів власного господарства і взятих зобов'язань у діяльності кооперативу. У деяких країнах ЄС паї вносились окремо на утримання поголів'я ВРХ, обсяг поставок і закупівлю продукції у кооперативі. Вони ставали власністю його члена і повертались у випадку виходу зі спільного виробництва [8].

Кооперативи набували юридичного статусу шляхом реєстрації нотаріальними конторами чи комерційними судами. В окремих країнах цій процедурі передувала перевірка відповідності статуту чинному законодавству. На вищий орган управління кооперативу – загальні збори, які обирали правління і раду спостерігачів, покладалось зобов'язання: затвердження балансу, контролю за виконавчими органами, питання пролонгації чи припинення діяльності. Правління мало організовувати управління фондами, інвестиціями, впроваджувати менеджмент, представляти кооператив перед третіми особами. Кількість членів правління у країнах ЄС була різною. У Швейцарії вона досягала восьми чоловік [9]. Економічною діяльністю, як правило, керували наймані менеджери, підпорядковані правлінню і загальним зборам.

Діяльність кооперативу залишалась контрольованою. Внутрішній контроль проводили контрольні органи, обрані загальними зборами з членів і не членів кооперативу. У країнах ЄС серед інших видів і різновидів кооперативів найвищі економічні показники належали сільськогосподарським кооперативам [10]. На кооперативи фермерів припадало близько половини загального обороту кооперативного сектора економіки. Представники уряду і сільськогосподарських кооперативних організацій спільно брали участь у визначенні цін на сільгосппродукцію, субсидування дрібних господарств, встановленні розмірів бюджетних асигнувань на підтримку певних галузей або в цілому фермерського господарства.

Кооперативи відігравали роль ефективного засобу залучення товаровиробників до великомасштабного агро бізнесу, який давав можливість отримувати прибуток не тільки від сільського господарства, а й від інших стадій руху продукції. Практично в усіх країнах ЄС простежувались три головні рівні організаційної ієрархії кооперативних організацій: місцевий, регіональний, національний.

Таким чином Польща продемонструвала конкурентоспроможність використання різних форм кооперативів в птахівництві та інших галузях сільського господарства. Отже українцям не слід повістю відхрещуватись від колективних форм господарювання і намагатись самотужки конкурувати з європейськими товаровиробниками та транснаціональними корпораціями. Наразі, виходячи з аналізу міжнародного досвіду, можна виділити декілька основних напрямків діяльності обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, які безпосередньо впливають на екологічну складову: прийняття рішення та реалізація проектів виробництва, переробки сільськогосподарської продукції; діяльність з організації органічних виробництв та їх сертифікації; забезпечення потреб господарств, що входять до складу кооперативів у наукових розробках, досвіді впровадження найкращих технологій та управління.

Джерела та література:

1. Аграрная реформа в странах Центрально-Восточной Европы и России (1990-2000). – М. : Наука, 2003. – 255 с.
2. Волик А. М. Економічний механізм діяльності кооперативних формувань у зарубіжних країнах / А. М. Волик // Економіка АПК. – 1998. – № 1. – С.90-95.
3. Досвід Канади та країн ЄС у сфері політики з підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих

кооперативів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: agroconf.org/.../dosvid-kanady-es-polityky-pidtrymky-sh-obslugovujuchy-kooperatyviv1_0.pdf (18.01.2015)

4. Majcherek J.A. Pierwsza dekada III Rzeczypospolitej 1989-1999.- Warszawa, 1999.-258 c.
5. Parzymes S. Polska w negocjacjach o wstępie do UE.-Warszawa.-1998.-20c.
6. Piecuch H. Służby specjalne atakują: Od Jaruzelskiego do Kwaśniewskiego.- Warszawa.-1996.-240c.
7. Pierwsza dekada niepodległości: Proba socjologicznej syntezy / Pod red. E. Wnuk-Lipińskiego i M. Ziolkowskiego.-Warszawa.-2001.-160c.
8. Podgorecki A. Społeczeństwo polskie.- Rzeszow.-1995.-180c.
9. Polska i jej nowi sąsiedzi: 1989-1993 / Praca zb. pod red. H. Pracowitego.- Poznań.-1994.-420c.
10. Polska polityka zagraniczna w procesie przemian po 1989 / Pod red. A. Żukowskiego.-Olsztyn.-1999.-310c.
11. Przeobrażenia w urynkowieniu polskiej gospodarki / Pod red. M. Syrka.-Katowice.-1995.-160c.
12. Konkurencyjność gospodarki Polski w dobie integracji z Unia Europejska i globalizacji. – Warszawa.-2000.-Cz II. – С.233.
13. Raciborski J. Polskie wybory. Zachowania wyborcze społeczeństwa polskiego 1989-1995.-Warszawa.-1997.-110c.
14. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
15. Щодо досвіду розвитку кооперації в аграрному секторі Польщі Сахно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/424/>

СЕЛИВАНОВА-ЗЕРКАЛЬ Ирина

Из исторического опыта сельскохозяйственной кооперации (на примере птицеводства) в Польше: тенденции 1990 – 2000 х годов

Осуществлена попытка проанализировать исторический опыт перехода от социалистической системы хозяйствования к рыночной экономике на примере птицеводства Польши. Рассмотрены особенности сохранения коллективных форм хозяйствования и их экономический потенциал в конкурентной борьбе за потребителя и прибыльность законного бизнеса.

Ключевые слова: кооператив, птицеводство, прибыль, права членов кооператива, государство.

SELIVANOVA-ZERKAL'Irina

From historical experience agricultural cooperatives (illustrated) in Poland: trends 1990 – 2000 s

An attempt to analyze the historical experience of transition from a socialist economy to a market economy on the example of the poultry industry in Poland. The features of the conservation of collective forms of management and their economic potential in the competition for the consumer and the profitability of legitimate business.

Key words: cooperative, poultry, profit, the right of members of the cooperative state.

УДК 94 (575.1)

Ранохон ТУРСУНОВА

(Ташкент, Узбекистан)

БЕЗЪЯДЕРНАЯ ЗОНА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ВКЛАД УЗБЕКИСТАНА

В статье рассматриваются инициативы Узбекистана по созданию в Центральной Азии безъядерной зоны как важный вклад в решение проблемы сокращения оружия массового уничтожения.

Ключевые слова: региональная безопасность, ядерное оружие, безъядерная зона.

В условиях обретения независимости главной в Центральной Азии стала проблема поддержания мира и устойчивого развития стран региона. Политические проблемы должны решаться, исходя из принципов суверенного равенства государств, неприменения силы или угрозы силой, нерушимости границ, мирного урегулирования споров, невмешательства во внутренние дела других государств и иных общепризнанных принципов и норм международного права [4: 16]. Каждое государство отстаивает собственные интересы, не всегда совпадающие с интересами других, в то же время есть общие региональные проблемы, касающиеся суверенитета, использования природных ресурсов, развития производительных сил, борьбы против терроризма и т.д. [8: 13].

Наибольшую опасность для человеческой среды обитания представляет безудержная гонка вооружений, производство и хранение оружия массового уничтожения [3: 109-110]. В этой связи для Центральной Азии нерешенной остается проблема полного отказа от использования и хранения ядерного оружия.

Пока не ликвидированы 23 захоронения ядерных отходов в Кыргызстане, где в период с 1944 по 1967 гг. вдоль берегов реки Майлуу-Суу были захоронены отходы переработки урановой руды, требующие укрепления селезащитных дамб и выполнения работ по обеспечению устойчивости склонов в оползнеопасных участках [3: 116]. Большую угрозу представляют запасы бактериологического оружия, складированные на бывшем острове Возрождение в Аральском море. Эта территория, ввиду высыхания Арала, соединилась с сушей и стала доступной не только для возможных биотеррористов, но и для животных, грызунов, которые могут стать разносчиками опаснейших вирусов сибирской язвы [6: 26]. Экологически опасным очагом загрязнения являются хвостохранилища в Навоийской области (Узбекистан), где имеется радиоактивный песок с реальной угрозой ветрового выноса [3: 116]. В то же время самого ядерного оружия в Центральноазиатском

регионе нет. Расположенный когда-то Семипалатинский полигон (Казахстан) по испытанию ядерного оружия был закрыт еще в 1991 г., и после переговоров ядерное оружие было вывезено в РФ. Но это не является гарантией невозможности его появления в обозримом будущем.

Под созданием безъядерной зоны подразумевается неиспользование ядерного оружия, отсутствие его производства и хранения. В мировой практике есть прецеденты создания безъядерных зон: Латинская Америка и Карибский бассейн (Договор Тлателолко 1967 г.), часть Тихого океана (Договор Раротонга 1985 г.), Юго-Восточная Азия (Бангкокский договор 1995 г.) и Африканский континент (Договор Пелиндаба 1996 г.). Других аналогов создания зон, свободных от ядерного оружия, на сегодняшний день нет, хотя попытки предпринимались. Принятая в 1992 г. Совместная декларация о провозглашении Корейского полуострова безъядерной зоной осталась несбыточной мечтой. Такой же остается идея создания свободной от оружия массового уничтожения зоны на Ближнем Востоке, пока больше похожая на утопию.

Основанием создания безъядерных зон стала резолюция ООН, в которой закреплено, что зоны, «свободные от ядерного оружия, являются одним из наиболее эффективных средств предотвращения как горизонтального, так и вертикального распространения ядерного оружия и содействия устранению опасности ядерной катастрофы» [5].

В 1975 г. Генассамблея (ГА) ООН определила критерии статуса безъядерной зоны: условия соглашения о создании зоны должны эффективно обеспечивать отсутствие какой-либо военной деятельности в ядерной сфере; создание зоны должно происходить исключительно на добровольной основе; инициатива должна исходить от стран самого региона; поддержка ядерных держав и всех стран мира будет способствовать усилению значимости создаваемой зоны; условия соглашения должны включать положения об эффективной системе верификации, обеспечивающей выполнение всех

обязательств; соглашение должно способствовать развитию экономики, науки и технологий стран-участниц зоны в области мирного использования ядерной энергии; соглашение о зоне должно быть бессрочным [5].

Необходимо, чтобы безъядерная зона получила признание ГА ООН. Другим важным элементом являются обязательства пяти ядерных государств (США, Великобритания, Франция, КНР и РФ) – «уважать и соблюдать статус безъядерной зоны, не применять ядерное оружие и не угрожать его применением» государствам-участникам.

Укрепление ядерной безопасности в Центральной Азии стало одним из приоритетных направлений во внешней политике Узбекистана. После обретения независимости Узбекистан одним из первых в Центральной Азии проявил активную позицию по созданию в регионе зоны, свободной от ядерного оружия. Инициатива ЦАЗСЯО соответствует Уставу ООН (где содержатся положения, сделавшие разоружение общепризнанной нормой международного права), а также Хельсинкскому заключительному акту ОБСЕ, (где закреплены принципы мирного сосуществования государств). Создание безъядерных зон в качестве неотъемлемого элемента глобального режима нераспространения является одним из фундаментальных положений ДНЯО. Узбекистан первым среди стран Центральной Азии присоединился к этому международному договору в мае 1992 г., показав пример другим государствам региона.

В 1993 г. на 48-й сессии ГА ООН Президент Узбекистана И.А.Каримов выступил с предложением о создании в Центральной Азии зоны, свободной от ядерного оружия [2: 52], безоговорочно поддержанным Казахстаном, Кыргызстаном, Таджикистаном, Туркменистаном. В декабре 1996 г. в Лиссабоне глава государства Узбекистана И.А.Каримов вновь обратился к теме ядерной безопасности и создания в Центральной Азии безъядерной зоны.

Подписание в Алматы (Казахстан) в феврале 1997 г. Узбекистаном, Казахстаном, Кыргызстаном, Таджикистаном и Туркменистаном Декларации явилось правовым фундаментом создания в Центральной Азии зоны, свободной от ядерного оружия. В основу Декларации легли идеи, предложенные Президентом Узбекистана, о необходимости разработки комплексной программы по созданию безъядерной зоны в Центральной Азии и борьбы с ядерными технологиями и сырьем [7]. Этот документ создал атмосферу политического доверия в области ядерного нераспространения. С этого момента ЦАЗСЯО приобрела характер всеобъемлющей

региональной инициативы, выражающей коллективную волю всех пяти государств региона и проживающих в них народов.

15-16 сентября 1997 г. в Ташкенте прошла международная конференция «Центральная Азия – зона свободная от ядерного оружия», ставшая ареной полемики ученых, экспертов и политиков. По ее итогам было принято решение о начале проведения предварительных мероприятий по консультации создания в дальнейшем ЦАЗСЯО.

С 1998 г. стартовал проект по созданию ЦАЗСЯО, в рамках которого 9-10 июля в Бишкеке (Кыргызстан) состоялась встреча в формате 5 государств Центральной Азии (Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан) + 5 ядерных государств (США, РФ, Великобритания, Франция, Китай), с участием ООН. Консультативная встреча в Бишкеке стала демонстрацией твердого намерения центральноазиатских государств добиться поставленной цели.

Особое значение имел 1999 г., в течение которого состоялись серии встреч экспертной группы при участии Департамента ООН по вопросам разоружения, где были проработаны ключевые вопросы подготовки будущих Договоров. Это были непростые совещания, на которых при обоюдных усилиях был найден компромисс по приоритетным направлениям в подготовке необходимых документов. Указанные встречи прошли: 1-3 февраля – в Ташкенте; 27-30 апреля – в Женеве; 5-8 октября – в Саппоро.

Дальнейшее продвижение работы по созданию ЦАЗСЯО протекало в рамках международной конференции в штаб-квартире ООН в Нью-Йорке 24 апреля 2000 г., посвященной Договору о нераспространении ядерного оружия. В ее работе приняли участие 158 стран-участников ДНЯО. По итогам конференции в Заключительный документ было внесено положение: «Конференция ... поддерживает намерение и решимость пяти центральноазиатских государств создать в своем регионе зону, свободную от ядерного оружия, приветствует шаги, предпринятые ими в направлении реализации своей инициативы, и с удовлетворением отмечает значительный прогресс, достигнутый ими в разработке и согласовании проекта ЦАЗСЯО» [1: 32].

Вопросу создания ЦАЗСЯО была посвящена сессия Подготовительного комитета Обзорной конференции государств-участников ДНЯО, которая прошла в апреле 2002 г. Особое значение имела встреча региональной экспертной группы в Самарканде 25-27 октября 2002 г. с целью подготовки проекта Договора о создании ЦАЗСЯО. По ее итогам был согласован

первый проект Договора, который предстал для рассмотрения странам «ядерной пятерки». В ходе конструктивных встреч и переговоров с ядерными державами по тексту проекта Договора государства Центральной Азии проявили решимость в достижении поставленных целей, умение преодолевать разногласия и находить компромиссы, соответствующие их национальным интересам и учитывающие при этом позиции крупных государств.

На седьмой встрече Региональной экспертной группы, состоявшейся 7-9 февраля 2005 г. в Ташкенте, была согласована общая позиция стран региона по тексту Договора с учетом предложений ядерных держав, МАГАТЭ и Департамента по правовым вопросам ООН. Текст Ташкентского заявления был распространен в качестве официального документа Совета Безопасности и 59-й сессии Генассамблеи ООН. По инициативе директора регионального центра ООН по вопросам мира и безопасности в Азии и Тихоокеанском регионе Ц.Ишугури, учитывая активное участие Узбекистана, подготовленный Договор предложено неофициально именовать «ташкентским».

Договор о ЦАЗСЯО был подписан государствами региона 8 сентября 2006 г. в Семипалатинске, т.е. на территории Казахстана, пострадавшего от длительных ядерных испытаний на Семипалатинском полигоне, где когда-то было проведено 459 ядерных взрывов в рамках политики обеспечения военного паритета в годы «холодной войны».

Подписание исторического Договора о ЦАЗСЯО получило одобрение ГА ООН, принявшей 6 декабря 2006 г. специальную резолюцию 61/88 «Создание зоны, свободной от ядерного оружия в Центральной Азии», представленную Узбекистаном от имени государств региона. Генассамблея приветствовала Договор о ЦАЗСЯО как важный шаг в укреплении регионального и международного мира и безопасности.

Узбекистан первым ратифицировал Договор о ЦАЗСЯО 10 мая 2007 г. Договор вступил в силу 21 марта 2009 г. после

ратификации остальными государствами региона.

Логическим завершением инициатив Узбекистана стало подписание важнейшего международного документа – «Протокола о гарантиях безопасности к Договору о Зоне, свободной от ядерного оружия в Центральной Азии» 6 мая 2014 г. в штаб-квартире ООН в Нью-Йорке со стороны представителей «пятерки» ядерных государств – США, Великобритании, Франции, Китая и России.

Появление в Центральной Азии безъядерной зоны, первой в северном полушарии и пока единственной на постсоветском пространстве, стало важным вкладом в решении проблемы уничтожения оружия массового уничтожения.

Источники и литература:

1. Заключительный документ конференции 2000 г. участников Договора о нераспространении ядерного оружия по рассмотрению действия договора // Ядерный контроль. – 2000. – № 5. – С. 32.
2. Каримов И.А. Выступление на 48-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН 28 сентября 1993 г. / И.А. Каримов. – Т.2. – Ташкент : Узбекистан, 1996. – С. 52.
3. Каримов И.А. Узбекистан на пороге XXI века: угрозы безопасности, условия и гарантии прогресса / И.А. Каримов. – Ташкент: Узбекистан, 1997. – С. 109-110, 116.
4. Конституция Республики Узбекистан. Ст.17. – Ташкент: Узбекистан, 2014. – С. 16.
5. Резолюция ООН за № 3472 В (XXX) от 11 сентября 1975 г.
6. Сафаев С. С. Геополитика Центральной Азии / С. С. Сафаев. – Ташкент, 2005. – С.26.
7. Алматинская декларация //Мир, стабильность, сотрудничество. – Ташкент: Информационное агентство Жахон, 1997. – С. 70-72.
8. Табак Г. А. Роль культурных и исторических традиций во внешней политике Республики Узбекистан: Автореф. дисс. ... канд. полит. наук / Г.А. Табак. – Ташкент, 2004. – С.13.

ТУРСУНОВА Ранохон

Без'ядерна зона в Центральній Азії: внесок Узбекистану

У статті розглядаються ініціативи Узбекистану по створенню в Центральній Азії без'ядерної зони як важливий внесок у вирішення проблеми скорочення зброї масового знищення.

Ключові слова: регіональна безпека, ядерна зброя, без'ядерна зона.

TURSUNOVA Ranoxon

Nuclear-free zone in Central Asia: contribution of Uzbekistan

The article considers the initiative of Uzbekistan to create a nuclear-free zone in Central Asia as an important contribution to solving the problem of reducing weapons of mass destruction.

Keywords: regional security, nuclear weapons, foreign policy, nuclear-free zone.

УДК 94 (575.1)

Рано ХАТАМОВА

(Ташкент, Узбекистан)

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

Данная статья посвящена становлению и развитию институтов гражданского общества в Узбекистане, за годы после обретения им суверенитета.

Ключевые слова: Узбекистан, гражданское общество, гражданские институты, некоммерческие неправительственные организации, органы самоуправления граждан.

31 августа 1991 года на VI сессии Верховного Совета республики была провозглашена государственная независимость Узбекистана и принят Конституционный закон «Об основах государственной независимости Республики Узбекистан». 8 декабря 1992 года была принята Конституция (Основной закон) суверенного Узбекистана.

С первых дней обретения суверенитета Узбекистан избрал для себя путь построения демократического правового государства с социально ориентированной рыночной экономикой и формирования гражданского общества, осуществляя реформы на основе собственной «узбекской модели» развития, базирующейся на пяти принципах. Эта модель была выстрадана всем ходом развития страны и продиктована, прежде всего, той непростой ситуацией, которая складывалась после распада СССР, когда необходимо было предотвратить последствия полного разрушения сложившихся экономических связей, не допустить катастрофического спада экономики, роста безработицы, в короткие сроки создать независимые институты власти. Процесс создания независимой государственности неразрывно связан с личностью Президента И. А. Каримова как архитектора нового Узбекистана. Важное значение также имело обеспечение эволюционного развития, преемственности, последовательности, системности проводимых преобразований и недопустимости половинчатости реформ [1].

Формирование гражданского общества в любом государстве представляет собой долгосрочный процесс и носит эволюционный характер. Как известно, нет единой модели демократии и гражданского общества. Каждое государство выбирает свой оптимальный путь демократического развития. Учитывая менталитет узбекского народа, формировавшегося на протяжении тысячелетий в духе толерантности и коллективизма, Узбекистан выбрал свою модель построения основ гражданского общества. Ядро процесса реформирования и обновления

узбекского общества составляет углубление демократических преобразований [2]. Определяя приоритетные направления развития республики в XXI веке, Президент Узбекистана И. А. Каримов на первое место выдвинул задачу либерализации всех сфер жизни, определив суть концепции политического устройства формулой «От сильного государства к сильному гражданскому обществу» [3: 27].

За годы независимости постепенно шаг за шагом создана конституционно-правовая база построения гражданского общества, на основе которой разработана долгосрочная и системная концепция перехода от демократического и правового государства к справедливому гражданскому обществу и она интенсивно совершенствуется. За истекший период в процессе демократического обновления страны принято более 200 законодательных актов, направленных на усиление роли и значения гражданских институтов и решение насущных социально-экономических проблем граждан.

В стране действуют такие национальные институты по правам человека, как Омбудсман, Национальный центр по правам человека, Институт оценки общественного мнения, Институт мониторинга действующего законодательства и целый ряд других организаций.

Прошедшие годы стали временем динамичного становления и развития пользующихся поддержкой широких слоев населения многообразных институтов гражданского общества, негосударственных некоммерческих организаций.

Конституционное закрепление с первых лет независимости принципов деятельности негосударственных общественных организаций создало условия для развития разветвленной сети ННО, отражающих интересы самых различных слоев населения. В настоящее время в республике в разных сферах жизни общества функционируют свыше 5100 ННО, что в 2,5 раза больше, чем в 2000 году. В их числе такие общественные организации, как Общественное

движение молодежи «Камолот», Комитет женщин Узбекистана, Фонд «Соглом авлод учун», Фонд творческих деятелей Узбекистана, общественная организация «Нуроний», Национальная ассоциация негосударственных некоммерческих организаций и др. Гражданские институты, негосударственные некоммерческие организации сегодня становятся важным фактором защиты демократических ценностей, прав, свобод и законных интересов людей, создают условия для реализации гражданами своего потенциала, повышения их общественной, социально-экономической активности и правовой культуры, способствуют поддержанию баланса интересов в обществе. По мере становления и укрепления их авторитета в обществе усиливается роль институтов гражданского общества в осуществлении действенного общественного контроля за деятельностью государственных и властных структур. Сегодня институт общественного, гражданского контроля становится одним из важнейших элементов обеспечения эффективной обратной связи общества с государством, выявления умонастроения людей, их отношения к проводимым в стране преобразованиям [4].

Большое значение в деле динамичного развития ННО в системе институтов гражданского общества, обеспечения их самостоятельности и реальной независимости имело принятие Закона «О гарантиях деятельности негосударственных некоммерческих организаций», направленного на защиту прав и законных интересов, усиление организационно-правовой, материально-технической поддержки деятельности негосударственных некоммерческих организаций.

В последние годы были приняты Законы «Об общественных фондах», «О благотворительности», Постановление Президента Республики Узбекистан «О мерах по оказанию содействия развитию институтов гражданского общества в Узбекистане». Эти и ряд других документов стали существенным стимулом для развития социальной активности институтов гражданского общества.

Знаковым событием в развитии гражданского общества в Узбекистане явилось принятие Совместного постановления Кенгашей Законодательной палаты и Сената Олий Мажлиса Республики Узбекистан «О мерах по усилению поддержки негосударственных некоммерческих организаций, других институтов гражданского общества» и создание при высшем законодательном органе Общественного фонда и Парламентской комиссии, в состав которой входят, наряду с

самими уполномоченными представителями ННО и общественных организаций, также депутаты и ответственные работники финансовых структур.

Важное значение в деле обеспечения дальнейшего развития институтов гражданского общества, усиления их роли в обеспечении прозрачности и эффективности проводимых реформ стало принятие Закона «О социальном партнерстве», предусматривающего четкое разграничение границ и совершенствование организационно-правовых механизмов взаимодействия ННО с государственными структурами в реализации программ социально-экономического развития, решении гуманитарных проблем, защите прав, свобод и интересов различных слоев населения страны.

Одним из таких институтов гражданского общества, призванных объединять самых активных граждан являются политические партии. Они, по своему организационно-правовому статусу являясь негосударственными некоммерческими организациями (ННО), имеют также права в сфере общественного контроля за исполнением на местах законов и других государственных решений [1: 54].

Особую актуальность приобретает дальнейшее совершенствование организационных основ функционирования института самоуправления граждан – махалли, число которых составило более 10 тысяч, расширение функций и обеспечение ее тесного взаимодействия с органами государственной власти и управления. Реализации этой задачи способствовало внесению изменений и дополнений в Закон Республики Узбекистан «Об органах самоуправления граждан» (2014 г.), направленных на превращение махалли в центр адресной социальной поддержки населения, развития частного предпринимательства и семейного бизнеса, а также дальнейшее расширение функций махалли в системе общественного контроля над деятельностью государственных органов управления.

Изменения и дополнения, внесенные в Закон Республики Узбекистан «О выборах председателя (аксакала) схода граждан и его советников» (2014 г.), совершенствовали систему выборов председателей органов самоуправления граждан, обеспечили избрание аксакалами и их советниками самых достойных граждан, повысили значения и роли махалли в обеспечении общественной активности граждан.

Большое значение в демократизации гражданского общества имело принятие Закона «Об общественном контроле в Республике Узбекистан», направленного на создание системного эффективного правового механизма

осуществления контроля над исполнением актов законодательства органами государственной власти и управления со стороны общественности, гражданских институтов.

Продолжается разработка пакета актов законодательства, создающих правовую основу участия ННО в решении важнейших государственных программ в сфере здравоохранения, охраны окружающей среды, обеспечения занятости, особенно среди молодежи, социальной поддержки уязвимых слоев населения и других проблем, имеющих большую социальную значимость.

На современном этапе развития Узбекистана дальнейшее усиление роли ННО и других гражданских институтов, без всякого преувеличения, становится решающим фактором реализации поставленной цели по демократизации, формированию гражданского общества и интеграции страны в мировое сообщество.

Источники и литература:

1. Турсунова Р. Духовный аспект в модернизации институтов гражданского общества (на примере политических партий) / Р. Турсунова. – Ташкент, 2012.
2. Иноятова Д. М. К истории возникновения и функционирования института махалли в Узбекистане / Д. М. Иноятова // Ўзбекистонда давлат бошқаруви ва маҳаллий ўз-ўзини бошқарув тарихи. – Тошкент, 2014.
3. Каримов И. А. Узбекистан, устремленный в XXI век. Доклад на XIV сессии Олий Мажлиса Республики Узбекистан первого созыва 14 апреля 1999 г. / И. А. Каримов. – Ташкент : Узбекистан, 1999.
4. Каримов И. А. Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране: Доклад Президента РУз Ислама Каримова на совместном заседании Законодательной палаты и Сената Олий Мажлиса РУз 12 ноября 2010 г. / И. А. Каримов // Народное слово. – 2010. – 13 ноября.

ХАТАМОВА Рано

Формування і розвиток інститутів громадянського суспільства в Узбекистані

Дана стаття присвячена становленню та розвитку інститутів громадянського суспільства в Узбекистані, за роки після набуття ним суверенітету.

Ключові слова: Узбекистан, громадянське суспільство, громадянські інститути, некомерційні неурядові організації, органи самоврядування громадян.

HATAMOVA Rano

Formation and development of civil society in Uzbekistan

This article focuses on the formation and development of civil society institutions in Uzbekistan for the years after gaining it sovereignty.

Keywords: Uzbekistan, civil society, civil institutions, non-profit non-governmental organizations, self-government bodies.

УДК 94:327

В'ячеслав ЦІВАТИЙ

(м. Київ, Україна)

ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ІДЕОЛОГЕМИ У ФРАНЦУЗЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ ДОБИ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ (XVI-XVIII ст.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

У статті аналізується зовнішня політика і дипломатія європейських держав доби раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.). Особливу увагу приділено інституціональному розвитку дипломатичних служб, інститутам дипломатії, дипломатичному інструментарію та моделям дипломатії провідних держав Європи. Визначено особливості політико-дипломатичних ідеологем у французькому суспільстві XVI-XVIII ст.

Ключові слова: зовнішня політика, дипломатія, ідеологем, дипломатичний інструментарій, інституціоналізація політики, Франція, ранній Новий час (XVI-XVIII ст.).

У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення європейської суспільно-політичної думки та закономірний процес її впливу на становлення та трансформації, відповідний розвиток теорії зовнішньої політики і дипломатії держав Європи [1: 268-274]. Саме в цей період у Франції відбувається процес перебудови політичної та дипломатичної систем у контексті формування нової європейської системи держав. Одним із головних завдань Франції, та її інститутів дипломатії доби раннього Нового часу, стало ідеологічне обґрунтування своєї пріоритетності в міждержавних відносинах і кореляція її зовнішньополітичного курсу. Французька дипломатія в новому статусі спрямувала свої зусилля на вихід на міжнародний плацдарм в якості реального міжнародного актора, здатного впливати на баланс сил на європейському континенті, а не лише як рівноправний учасник блоків, коаліцій та угод.

Поняття «інституціоналізація» активно використовується в науковому інструментарії дослідників, але історики, враховуючи специфіку цього терміну та його концептуально-теоретичну складність, не поспішають залучати термін «інституціоналізація» до методологічного арсеналу історичного пізнання. Така постановка проблеми має показати, яким чином відбувалося виникнення, формування інституціональних основ і розвиток дипломатичних служб європейських держав в контексті формування суспільно-політичної думки та її ідеологем в Європі.

Досліджуючи інституціональні процеси в європейській зовнішній політиці й дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.), автор дослідження прагне показати не лише історію

розвитку зовнішньої політики і дипломатії Франції у загальноєвропейському контексті, яка вже була предметом дослідження науковців, а виокремити її функціональний аспект саме в контексті впливу суспільно-політичної думки на процес інституціоналізації дипломатичних служб в державах Європи у часово-просторовому вимірі, та формуванні зовнішньополітичних та дипломатичних ідеологем в політико-психологічній конструкції ідей щодо формування та трансформації європейської системи держав у XVI-XVIII століттях.

Виходячи з постановки проблеми – маємо вивчати не лише схему хронологічних подій дипломатичної діяльності держав, спираючись на джерельну базу, а показати перетворення зовнішньої політики і дипломатії як політичного явища під впливом суспільно-політичної думки, певних ідеологем, на організовану системоустановчу інституцію, проаналізувати внутрішні та зовнішні функції держави, відповідні зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологем, виявити критерії ефективності зовнішньої політики з погляду формування європейської системи держав чи визначення пріоритетів зовнішньої політики держав Європи, наприклад – Франції [2: 196-203].

Ранній Новий час (XVI-XVIII ст.) був для європейського суспільства часом різнопланових змін та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому, та зокрема – формуванні ментальних установок та особистості нового типу під впливом європейської суспільно-політичної думки раннього Нового часу. Одним із таких чинників впливу слугувало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві, поширенню ідеологем від зовнішньополітичної теорії до

політико-дипломатичної прагматики [3: 76-94; 4: 5: 277-307].

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин. Із цією проблематикою пов'язані й оцінки сучасників щодо різноманітних державно-правових форм і типів правління, зовнішньополітичних та дипломатичних ідеологем, інституціональних політичних процесів, характеристик реальності й створення ідеалів при висвітленні завдань та практичної діяльності влади, у тому числі – й у сфері зовнішніх зносин і дипломатичної практики. Саме через друковану книгу вони могли їх поширювати і апробувати серед інтелігенції, політиків та дипломатів. Особливо поширення набули трактати про форми державної влади і державного устрою, про переговорний процес і правила ведення переговорів, політичні трактати і памфлети, політичні й дипломатичні мемуари тощо [6]. Постійна дипломатична служба у XVI-XVIII століттях набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин.

Наприкінці XV століття у Франції розпочинається процес інституціонального розвитку книгодрукування як відповідь на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення і централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника, і зокрема – французької дипломатії та французької культури. У добу раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) посилюється потреба в алфабетизації населення та книгодрукуванні як новому способі передачі текстів, стає супутнім чинником політико-дипломатичних процесів та дієвості ідеологем, які активно розвиваються в цей період та поширюються через процес культурних трансформацій нового суспільства та ментальних установок особистості раннього Нового часу. Книгодрукування у Франції початку XVI століття вже уособлює власне французьку книжкову культуру і відповідно відбувається процес французького впливу на європейську книжкову культуру, та процес взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [7].

Головним джерелом для вивчення витоків французького книгодрукування другої половини XV століття та його ролі у розвитку культури Франції та книжкової спадщини є французькі інкунабули. У цілому ж французька книга раннього Нового часу є джерелом для вивчення соціо професійних груп та соціально-культурних верств населення та її рецепції як на європейському, так і світовому рівнях.

Професійно соціоорієнтованими групами доби раннього Нового часу були перш за все – духовенство, панівна верхівка, банкіри, дипломати та інтелігенція [8].

Французька книга доби раннього Нового часу відіграла доленосну роль в історії, теорії та практиці французького державотворення, дипломатичної діяльності та гуманістичної культури Франції. У нових політичних умовах формуються й нові ідеологеми, нові погляди на зовнішню політику і дипломатію [9; 10].

Отже, зовнішньополітичні та дипломатичні ідеологеми, як психологічна конструкція нових ідей, нової суспільно-політичної думки XVI-XVIII століття, а також соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювали до морального обов'язку людини і вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятування душі, так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності. Проблеми зовнішньої політики й дипломатії хвилювали уми непересічних сучасників у Франції. Вони перебували в пошуку відповідей на ті питання, які ставила перед ними об'єктивна реальність. Адже цей період європейської історії, і зокрема – в історії Франції – не міг залишити нікого байдужим, так як «мир і злагода – першочергово необхідні речі для королів і держав» [11: 254].

Ідеологічне обґрунтування зовнішньополітичних та дипломатичних ідеологем нової європейської системи міждержавних відносин, пояснення подій і фактів у контексті розвитку суспільно-політичної думки та світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи доби Нової історії й розуміння протистояння політичної теорії та суспільно-політичної практики провідних держав-гравців у політичній грі тогочасної Європи – Франції, Іспанії, Італії та ін.

Спроба побудувати узагальнену модель політико-дипломатичної думки (ідеологем, концептів, теорій тощо) початку особливої, трансформаційної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, ідеологію, державу, дипломатію, внутрішню й зовнішню політику держави, процеси їх інституціоналізації, а, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи, їх світогляд, ідеологеми та ментальні установки.

Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.) – це період трансформації та

інституціоналізації принципово нового суспільно-політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами, та формування нової інституціонально-дипломатичної практики. Як підтверджує історичний досвід значення ідеологем змінюється відповідно до політичної прагматики, а цілеспрямоване використання ідеологем є ефективним засобом управління масовою свідомістю – ідеологема легко запам'ятовується і створює ілюзію розуміння в об'єкті маніпуляції. Розуміти ідеологему означає розуміти цілу ідеологію, зокрема нову зовнішньополітичну ідеологію Франції в контексті європейського лідерства та трансформації системи міждержавних відносин XVI-XVIII ст.

Джерела та література:

1. Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) / В. Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
2. Цатурова С. К. Формирование института государственной службы во Франции XIII-XV веков / С. К. Цатурова. – М.: Наука, 2012. – 638 с.
3. Le Goff J. Les mentalités: une histoire ambiguë / Ed. J. Le Goff, P. Nora // Faire de l'histoire. III. – Paris, 1974. – P. 76-94.
4. Vovelle M. Idéologies et mentalités / M. Vovelle. – Paris, 1982. – 366 p.
5. Chartier R. Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories et questions // Revue de Synthèse. – Sér. 3. – 1983. – V. 8. – P. 277-307.
6. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. / Ф. де Кальер. – М.: Б.и., 2000. – 208 с.
7. Историческая память в культуре эпохи Возрождения / отв. ред. Л. М. Брагина. – М.: РОССПЭН, 2012. – 335 с., ил.
8. Ціватий В. Г. Доба раннього Нового часу (XVI-XVIII ст.): інституціональний вимір європейських дипломатичних практик / В. Г. Ціватий // Історичні, соціологічні, політологічні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. – С. 94-98.
9. Mowat Robert Balmain. A History of European Diplomacy (1451-1789) / R. B. Mowat. – London: Hamden-Connecticut: Archon Books, 1971. – 311 p.
10. Феномен реформ на заході і сході Європи в початку Нового часу (XVI-XVIII вв.): збірник статей / под ред. М. М. Крома, Л. А. Пименовой. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. – 364 с.
11. Masselin J. Journal des Etats Généraux de France tenus à Tours en 1484 / J. Masselin / Ed. A. Bernier. – Paris, 1835. – P. 254.

ЦИВАТИЙ Вячеслав

Политико-дипломатические идеологемы во французском обществе периода раннего Нового времени (XVI -XVIII вв.): институциональное измерение

В статье анализируется внешняя политика и дипломатия европейских государств периода раннего Нового времени (XVI-XVIII вв.). Особое внимание уделяется институциональному развитию дипломатических служб, институтам дипломатии, дипломатическому инструментарию и моделям дипломатии ведущих государств Европы. Определены особенности политико-дипломатических идеологем во французском обществе XVI-XVIII веков.

Ключевые слова: внешняя политика, дипломатия, идеологемы, дипломатический инструментарий, институционализация политики, Франция, раннее Новое время (XVI-XVIII вв.).

TSIVATYI V.

Political and Diplomatic Ideologemes in the French Society of Early Modern Period (XVI-XVII centuries.): Institutional Dimension.

The foreign policy and diplomacy of the European states of the early Modern epoch (XVI-XVIII centuries) is analysed at the article. Particular attention is given to the institutional development to the diplomatic services, the diplomatic institutes, the diplomatic tools and models of the diplomacy of the main European states. The directions of the political and diplomatic ideologies in French society XVI-XVIII centuries.

Keywords: foreign policy, diplomacy, ideologies, diplomatic tools, models of diplomacy, institutionalization of policy, France, early Modern epoch (XVI-XVIII centuries).

Історія України

УДК 94(477):336.14.352»192»

Вікторія АНТОНЕНКО

(Київ, Україна)

ДЕРЖАВНІ ТА МІСЦЕВІ ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ МІСЬКИМИ ФІНАНСАМИ УКРАЇНСЬКОЇ СРР 1920-х рр.

Досліджується історія становлення та організаційна структура державних та місцевих органів радянської влади, відповідальних за функціонування міських бюджетів Української СРР у 20-ті рр. XX ст.

Ключові слова: місцеві фінанси; міський бюджет; міська рада.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності керівних органів Української СРР в умовах нової економічної політики було впорядкування фінансового господарства, що передбачало нормалізацію грошового обігу, реформування податкової системи, побудову бездефіцитних державного та місцевих бюджетів. Якщо особливості здійснення грошової реформи 1922–1924 рр., податкова політика радянської влади та становлення загальнодержавного бюджету УСРР вже неодноразово ставали предметом наукового дослідження істориків, то функціонування системи місцевих фінансів, зокрема бюджетів українських міст у 1920-ті рр., досі недостатньо висвітлені сучасною історіографією.

Диференціацію місцевих бюджетів і, власне, формування окремо міського кошторису прибутків і видатків було затверджено постановою ВУЦВК «Про місцеві кошториси» від 4 січня 1922 р. [1: 12-13]. Однак, задеклароване виокремлення міського бюджету не передбачало надання фінансової самостійності місцевим органам влади: так, 1920-ті рр. минули під знаком боротьби міських рад за свої бюджетні права [2]. Саме тому метою даної публікації є дослідження всієї структури державних і місцевих органів влади, які безпосередньо чи опосередковано впливали на функціонування міських фінансів УСРР.

З метою «направлення всіх фінансових органів по єдиній лінії єдності фінансової політики» за угодою між РСФРР та УСРР ще в січні 1920 р. було сформовано Управління Уповноваженого Народного комісаріату фінансів при РНК УСРР (далі – Уповнаркомфін), що складалося з 4-х відділів: кошторисно-бюджетного, інспекторсько-інструкторського, загально-адміністративного та відділу грошових і розрахункових знаків, а також голови та колегії з 2-х осіб при ньому [3: 3]. Розмежування державного і місцевих бюджетів, їх внутрішня диференціація зумовили необхідність утворення спеціального відомства для впорядкування цієї сфери. Так, у серпні 1922 р. у складі Уповнаркомфіну з'явилося Управління

місцевого бюджету (згодом – Управління місцевих фінансів). Згідно з Положенням про його функціонування, що було затверджене 6 вересня 1922 р., на новостворене відомство покладалися підготовка і розробка всіх законодавчих матеріалів стосовно місцевих фінансів, керівництво, інструктування та ревізія всіх місцевих фінансових органів в УСРР стосовно їхньої діяльності у бюджетній сфері, перевірка та розгляд усіх місцевих кошторисів, складання висновків щодо їх дефіцитності тощо. Відповідні структурні одиниці утворювалися також у складі губернських [4], а з 1926 р. – й округових фінансових відділах [5: 139-167].

За постановою уряду в серпні 1922 р. при Уповнаркомфіні було засновано Міжвідомчу бюджетну нараду, призначену для розгляду надкошторисних витрат, а в серпні 1925 р. – аналогічну нараду при НКФ УСРР у справі розгляду місцевих бюджетів [6: 736-737]. Остання складалася з голови та по одному представникові від Наркомату фінансів УСРР, Наркомату робітничо-селянської інспекції УСРР, Наркомату праці УСРР, Державної планової комісії УСРР та Всеукраїнської ради професійних спілок. До її компетенції входили перевірка місцевих бюджетів щодо їх відповідності до чинного законодавства, встановлення розміру цільової допомоги за рахунок республіканського та субвенційного фондів, розгляд прохань про позики.

Консультативно-дорадчі функції у сфері державних і місцевих фінансів УСРР виконували Бюджетна комісія при ВУЦВК, створена за постановою від 18 січня 1922 р. [7: 40-42], та її «філії» при губернських/округових фінвідділах і райвиконкомах [8: 717-721]. Так, до їхніх повноважень відносилися розгляд і подання висновків щодо формування і виконання місцевих бюджетів, розподілу прибутків і видатків між окремими бюджетними одиницями, господарсько-операційних планів тощо.

До місцевих органів, які безпосередньо відповідали за формування, затвердження і виконання міських бюджетів, належали з'їзди рад, міські ради та виконавчі комітети вищого

рівня. Згідно з «Тимчасовим положенням про місцеві фінанси» 1923 р., складання фінансового кошторису належало до компетенції міських рад. Але цей процес відбувався лише після розмежування губернським/повітовим з'їздом рад на основі попередніх напрацювань відповідних фінвідділів і висновків економічних нарад місцевих доходів і витрат на губернські, повітові та міські. Сформовані кошториси міст попередньо розглядалися тими ж фінвідділами та економнарами, а після схвалення бюджету заштатних міст виносилися на затвердження повітового виконкому, бюджету повітових міст – губернського виконкому, бюджету губернських міст – губернського з'їзду рад [9]. Обмеженими бюджетними правами міські ради володіли й у сфері виконання власних бюджетів, адже за постановою ВУЦВК «Про організацію міських рад робітничих і червоноармійських депутатів» від 20 квітня 1921 р. власних виконавчих органів міськради не утворювали. Натомість міста, які мали статус адміністративного центру, обслуговувалися відповідно губернськими чи повітовими (згодом - округовими) виконками та їх структурними відділами (право ж сформувати власний виконком у складі не більше 7 осіб мали тільки заштатні міста, але виключно за постановою губвиконкому) [10: 208-209].

Із завершенням адміністративно-територіальної реформи постала потреба перегляду бюджетного законодавства УСРР. Упродовж 1925 р. були прийняті постанови ВУЦВК «Про зміну функцій установ Української СРР, що порядкують місцевими фінансами» та «Про міські й селищні ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» [11: 503-516, 1115-1129], а в листопаді 1926 р. нове «Положення про місцеві фінанси УСРР» [12]. Відповідно до цих документів до компетенції міської ради входили розгляд і затвердження бюджету та звіту про його виконання, встановлення в межах міста видів і розмірів місцевих податків і зборів, термінів їх сплати, порушення клопотань про видачу допомоги із республіканського чи окружного фондів, укладання позик. Процес складання кошторису прибутків і видатків міста залишився незмінним. Виконання ж міського бюджету відтепер покладалося на новостворені президії міських рад через відповідні округові фінвідділи, а в містах, що не є округовими чи районними центрами – безпосередньо на президії.

Остаточне оформлення фінансової самостійності міських рад пов'язано із затвердженням у жовтні 1927 р. другою сесією ВУЦВК X скликання нового положення «Про

міські ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» [13: 410-411]. Так, вони здобували право складати, розглядати, затверджувати та виконувати міських бюджет, затверджувати звіти про його виконання. За окривконками ж зберігалася можливість подавати свої зауваження і пропозиції щодо корегування бюджету, однак самі зміни вносилися тільки за рішенням міської ради.

Поряд з органами, відповідальними за формування та виконання міських бюджетів, функціонували також ревізійні комісії, що обиралися на з'їздах рад для здійснення контролю за доцільністю використання місцевих коштів [14: 118-120].

Таким чином, виокремлення на законодавчому рівні кошторису міста в окрему бюджетну одиницю не означало повної фінансової самостійності міських рад. Упродовж 1921-1927 рр. переважаючу роль у процесі формування, затвердження та виконання міських бюджетів відігравали не органи місцевого урядування, а фінансові структури НКФ УСРР. Широкі бюджетні права міські ради здобули тільки напередодні згорання нової економічної політики.

Джерела та література:

1. Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922-1923 рр. – Харків: Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. – 1147с.
2. Жмака В. М. Боротьба міських рад за бюджетні права в 20-х рр. XX ст. // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. – 2013. – Вип. 47. – С. 46-51.
3. Отчет Уполномоченного Наркомфина РСФСР на Украине за 1920 г. // Сборник отчетов Народных Комиссариатов УССР, Уполномоченных Народных Комиссариатов РСФСР при Совнарком УССР и Центральных Учреждений Украины V Всеукраинскому съезду Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. – Харьков: 6-тая Советская типография, 1921. – С. 1-14.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 30, оп. 1, спр. 723, арк. 419-420; спр. 721, арк. 15-18; спр. 714, арк. 95-104.
5. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1926 рік. – Харків: Укрголовліт Урядова друкарня ім. т. Фрунзе, 1926. – 430с.
6. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. – Харків: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1925. – 1785 с.

7. Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922-1923 рр. – Харків : Літо-друкарня «Книгоспілки», 1922. – 1147 с.
8. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік. – Харків : Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. – 1052 с.
9. Постановление ЦИК СССР от 12 ноября 1923 г. «Временное положение о местных финансах». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1857.htm.
10. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 рік. – Харків: Друга Радянська типографія, 1921. – 703 с.
11. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1925 рік. – Харків: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1925. – 1785 с.
12. Устава про місцеві фінанси УСРР від 23 листопада 1926 р. // Систематичний збірник чинних законів УСРР. Т. V. Фінансові закони чинні на 1 вересня 1929 р. – Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1929. – С. 85-154.
13. Друга сесія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів X скликання: Стенографічний звіт та постанови / Оргінстр ВУЦВК. – Харків: [Б. в.], 1927. – 474 с.
14. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік. – Харків : Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, 1924. – 1052 с.

АНТОНЕНКО Виктория

Гоосударственные и местные органы управления городскими финансами Украинской СРР 1920-х гг.

Исследуется история становления и организационная структура государственных и местных органов советской власти, ответственных за функционирование городских бюджетов Украинской ССР в 20-е гг. XX в.

Ключевые слова: местные финансы; городской бюджет; городской совет.

ANTONENKO Viktoria

Public and local organs of municipal financial of Ukrainian cpp 1920th management

The history of the establishment and the organizational structure of the state and the local Soviet authorities responsible for the functioning of the city budgets of the Ukrainian SSR in the 20s of the XX centuries is researched.

Keywords: the local finances; the city budget; the City Soviet.

УДК 316.776.33.1879:32.019.5:94(470+521)

Тетяна БЕРЕЗОВСЬКА

(Миколаїв, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XIX СТ. ЯК ОСНОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті автор висвітлює газетну війну між російською та німецькою пресою 70-80-х років XIX ст. як процес формування громадської думки, що сприяла переорієнтації зовнішньої політики Російської імперії.

Ключові слова: газета, журнал, зовнішня політика, громадська думка, суспільна свідомість.

Сьогодні, коли інформаційна війна впевнено посіла панівне місце в системі взаємин між Україною та Росією, коли мас-медіа вдаються до сумнівних засобів впливу на масову свідомість, постає необхідність простежити певну закономірність, що притаманна російській недійній культурі. І сягає вона своїм корінням і за риторикою, і за софістикою в період газетних війн між російською і німецькою пресою 70-80-років XIX ст.

Саме в XIX ст. періодична преса починає відігравати визначну роль в політичному і духовному житті кожного народу. Вона перетворюється на випробуваний засіб впливу на людську свідомість. Поряд з комунікативними функціями газети все частіше стають виразниками функцій політичних: від бажання обмінятися якимись новинами до свідомого прагнення використати їх, аби створити певну систему впливу на громадську свідомість. Особливо яскраво ця тенденція проявилась після Берлінського конгресу, коли світова преса активно обговорювала його наслідки. Слід наголосити, що це обговорення вийшло за межі суто газетної інформативності й набуло значення міжнародної газетної полеміки. Журналісти і політики назвали її газетною війною або чорнильною війною. У подальшому цей вислів потрапив до історіографії.

Газетна війна проводилася між російською та німецькою пресою. Участь у ній брали петербурзька газета «Голос» та німецькі газети «National Zeitung» та «Post», що були офіціозами князя Бісмарка. Чому офіційна преса дружньої країни звернула увагу на статті в «Голосі», цієї, на перший погляд, непересічної столичної газети, яких налічувалося не один десяток? Адже існувала й офіційна урядова преса, і слов'янофільські газети, і видання М.Н.Каткова. Відповісти на це питання не складно. Адже «Голос» був особистим неофіційним друкованим органом канцлера Росії князя О.М.Горчакова. Тому низка надрукованих

у газеті статей з негативним ставленням до Німеччини і Бісмарка викликала бурхливу газетну війну.

Дослідники, спираючись на вагому джерельну базу, доводять, що жодного разу в XIX ст. громадська думка Росії не тиснула так на уряд, як напередодні й після закінчення російсько-турецької війни 1877-1878 рр. Отже, преса Росії останньої третини XIX ст., як виразниця громадської думки, є одним із вагомих важелів, що значно вплинули на вироблення зовнішньополітичного курсу держави. Метою даної статті є спроба дати відповідь на питання, в якій мірі цю тезу слід вважати справедливою і чи здатна була газетна війна 1879 р. стати кроком до зовнішньополітичної переорієнтації Росії.

Газетна, або чорнильна війна розпочалася в січні і завершилася в серпні 1879 р. У ній відбулося незадоволення й обурення майже всіх верств населення Російської імперії наслідками Берлінського конгресу, а також зовнішньою політикою Німеччини та Австро-Угорщини. Російська преса в зазначений період почала заявляти про себе як про неабияку силу, з якою неможливо не рахуватися, і яка здатна впливати на політику самого високого державного рівня. Російський уряд цілком свідомо закривав очі на відкрито вороже ставлення російської преси до союзних країн Німеччини та Австро-Угорщини, тим самим надаючи громадській думці можливість «випустити пар», накопичений урапатріотичним піднесенням напередодні російсько-турецької війни 1877 р. Уряд непокоївся тим, що суспільне обурення наслідками Берлінського конгресу може набути інших форм, зокрема, вилитися в критику підвалин самодержавства.

Ініціатором газетної війни виступив голова Російського міністерства іноземних справ князь О.М. Горчаков. На початку січня 1879 р. він розмістив у газеті «Голос» статтю, в якій писалося про чорну невдячність князя Бісмарка. Йому дорікали, що Росія в свій час, 1871 року,

дозволила Німеччині розбити Францію. Проте Німеччина не підтримала Росію на Берлінському конгресі [7; 4 січня]. Трохи пізніше «Голос» без будь-якої застороги заявив про недоцільність укладання нової Троїстої угоди, бо Росія і зі старої нічого не мала [7; 24 січня]. Газета стверджувала, що на конгресі «наші союзники стали друзями наших ворогів» [7; 31 січня]. Звичайно, подібні публікації газети такого рівня, як «Голос», носили провокаційний характер і були розраховані на удар особисто проти князя Бісмарка. Як вже зазначалося, підсумки Берлінського конгресу були підготовлені заздалегідь і несподіванкою виявилися лише для враженої громадськості Росії, але жодному разі не для російського канцлера О.М. Горчакова.

Так само виникають деякі питання з приводу часу появи газетних статей. «Голос» висвітлював роботу конгресу в 1878 р., друкував телеграми, ухилявся від будь-яких різких висловлювань. І ось пройшло півроку – і газета заявляє про своє відверте незадоволення політикою канцлера дружньої країни. Сам по собі цей факт не викликав би ніякої уваги. Майже вся російська преса дружно лаяла Німеччину, Бісмарка та Австро-Угорщину. Але, на відміну від інших видань, «Голос» був газетою особливою. Із його змістом знайомилися в усіх європейських урядових кабінетах.

Що спонукало О.М. Горчакова, попри всю дипломатичну виваженість, вдатися до неприпустимих емоційних прийомів? Відповідь не може бути однозначною. Тут і похилий вік російського канцлера, і загальне піднесення громадської думки в країні, а головне, різка нищівна критика з боку видань М.Н. Каткова [8]. Талановитий журналіст, він завзято висміював російську дипломатію. За його спиною стояли московські підприємницькі кола, які дуже сподівалися на отримання замовлень на залізничне будівництво на Балканах. Але замовлення отримала Австрія, тому преса, виразниця інтересів російських промисловців, не стримувала себе у висловлюваннях щодо російського Міністерства іноземних справ.

«Голос» продовжував нападати на Німеччину й Бісмарка. Тексти статей перекликалися. і Бісмарк врешті-решт насторожився. Адже газета такого рівня абсолютно безкарно лаяла перших осіб дружньої країни, і, що головне, ніхто їй не забороняв цього робити. Між тим Головне управління у справах преси не припиняло своєї діяльності. Але вона була спрямована не на обмеження російських газет у їх висловлюваннях проти Німеччини, а у каральних заходах проти державної «крамоли». Зокрема, петербурзька «Біржова газета» отримала перше попередження

щодо своїх статей про Бісмарка, який своїми діями душить свободу [9; арк. 4]. Трохи згодом у журналі Головного управління у справах преси цензор Стрепоухов звернув увагу свого керівництва на газетні рядки «Біржової газети» про те, що Берлін несе небезпеку не в східному питанні, а в тому, що „ця небезпека є боротьбою з конституціоналізмом і свободою в усіх її формах» [10; арк. 22]. Проте ліберальні сентенції газети потонули в морі антинімецької кампанії, що була спричинена російською пресою. Ініціатором же газетної війни виступили «Голос» і «Московські відомості».

Бісмарка занепокоїв політичний авантюризм Горчакова. Свою головну задачу як політика він вбачав у запобіганні розколу Європи на два ворогуючих табори, а острах перед таким розколом називав «кошмаром коаліцій» [11]. Для того, щоб це не здійснилося, Росії і Німеччині необхідно було знаходитися в одній політичній упряжці, в якій третьою повинна була стати Австрія. Бісмарк був переконаний, що Росії потрібний твердий лад всередині країни, а в зовнішній політиці – союз із традиційними партнерами. На його думку, російсько-французька угода здатна привести Росію до катастрофи. Отже, стурбований Бісмарк організував газетну компанію проти Горчакова. У газеті «National Zeitung» з'явилася стаття, в якій Горчаков виставлявся стареньким і позбавленим розуму дипломатом, який проводить не національну, а свою власну політику і дуже необережно заграє з Парижем [12]. Інший офіційоз Бісмарка газета «Post» пророкувала Росії, якщо та залишиться без монархічних союзників, загибель від нігілізму та революції. До речі, жінок-нігілісток газета радила хапати дюжинами, замикати в монастирях і долучати до корисного ремесла» [13].

Разом з тим, Бісмарк не бажав розбурхувати суспільну думку російсько-німецькою газетною полемікою. Німецька преса спробувала пригасити конфліктну ситуацію і запевнила своїх та іноземних читачів у відсутності розбіжностей між Росією та Німеччиною. Проте «Голос» мав войовничий настрій і продовжував писати про політичне зближення Росії і Франції [7, 14 березня]. Але німецька преса на провокації вже не піддавалася і лише стримано нагадала, що без підтримки Німеччини Росія взагалі не наважилась би розпочати війну з Туреччиною 1877 року [14]. Горчаков продовжував залякувати Німеччину можливим союзом з Францією. Бісмарк, у свою чергу, ототожнював виступи російської преси з соціалістичною ситуацією. Він вимагав від російського уряду припинити напади російських

газет на союзні країни – Німеччину та Австро-Угорщину, а також приборкати радикалізм вищих сановників.

Проте на початку 1879 року самодержавний уряд був безсилий скерувати громадську думку в необхідне йому русло. Преса вийшла з-під контролю. На сторінках газет і журналів з'являлися статті, що прямо суперечили офіційному курсу зовнішньої політики. І це було цілком зрозуміло. Якщо петербурзький сановник «Голос» і підприємницькі «Московські відомості» та «Руський вісник» дозволяють собі ляяти Бісмарка і прямо писати про можливість укладання союзу з республіканською Францією, то що вже казати про видання нижчого гатунку.

Таким чином, у свідомість читачів була закладена міна повільної дії. Для такої аграрної країни як Росія дружні відносини з Німеччиною були економічно вигідними. Більшість поміщицьких господарств була зорієнтована на хлібну торгівлю з Німеччиною. Дешевих і якісних німецьких промислових товарів потребували дрібні та середні власники. Переорієнтація на союзні відносини з Францією і розрив традиційного союзу з Німеччиною були на руку лише невеличкій групі вітчизняних підприємців. Вони були зацікавлені в протекціоністській політиці уряду, а також у французьких позиках.

Газетна війна 1879 року стала першим кроком до зовнішньополітичної орієнтації Росії. Вперше за розрив відносин з Німеччиною і налагодження відносин з Францією виступили друковані видання різних кіл суспільства. Царський уряд уже наприкінці літа 1879 року відправив О.М.Горчакова у відставку. На зміну йому прийшов поміркований М.К.Гірс. Олександр II особисто зустрівся зі своїм дядьком, імператором Німеччини Вільгельмом I. Була підготовлена нова російсько-німецька угода.

Перед цією зустріччю в «Урядовому віснику» було надруковано офіційно-урядову заяву про необхідність припинення ворожнечі між російською і німецькою пресою [15]. Ця стаття стала вказівкою для Головного управління у справах преси. Цензори забороняли на 3-5 місяців те чи інше видання, якщо воно висловлювалось негативно про дружні країни. Ці заходи дуже боляче відбивалися на фінансовому стані газет, тому урядову заборону ніхто не порушував. Проте громадська думка Росії була вже підготовлена до розриву відносин з традиційним партнером – Німеччиною. І якщо в царювання Олександра II про такий розрив майже однотайно висловилося преса лише протягом 3-5 місяців 1879 р., то в нове

царювання Олександра III ця теза стала звичайною на шпальтах газет. Організатором критики союзу з Німеччиною виступав М.Н.Катков. Проте не можна не віддати належного і О.М. Горчакову і його офіціозу «Голосу». До речі, газета зазнала репресивних заходів уже в жовтні 1879 р. Після третього попередження за критику російсько-турецької війни видання «Голосу» було призупинено на п'ять місяців, при цьому у Всеподдайнішій доповіді Міністерства внутрішніх справ зазначалося, що в газеті не знайдено антинімецьких настроїв, проте присутній заклик до ліберальних перетворень в Росії та Німеччині [9; арк. 37].

Таким чином, розглянувши деякі політичні та економічні аспекти газетної війни 1879 р., можна зробити висновок, що преса Росії виступила не лише її ініціатором, але й висунула тезу про припинення традиційних союзних відносин з Німеччиною і шукання політичного альянсу з Францією. Хоча Росію і Німеччину пов'язувала династична єдність, спільність торгівельно-економічних інтересів, їх союз був підданий ніщивній критиці з боку петербурзької газети «Голос», офіціозу канцлера О.М.Горчакова, а також московських видань російських промисловців.

Уряд Олександра II спочатку не стримував громадську думку Росії в її самовираженні. Проте, коли це самовираження почало виходити за межу дозволених ризиків, уряд вдався до репресивних заходів. Газети припинили негативні висловлювання про Німеччину. Проте громадська думка була спрямована проти цієї союзної країни. Виражена в різних формах вона продовжувала генерувати підняту газетами тезу про можливість франко-російського союзу, який врешті-решт вже 1887 року набув певних обрисів. Отже, газетну війну 1879 р. можна розглядати як один ідеологічне підґрунтя зовнішньополітичної переорієнтації Росії. Слід зазначити, що російська преса, очолена М.Н.Катковим, поступово переходила на брутальний, вкрай заангажований тон по відношенню до союзницької країни Німеччини. Саме тоді з'явилася теза про Росію, яку всі ображають і ставлять на коліна, а також про необхідність заявити про себе на повний зріст. Журналістський талант Каткова сприяв формуванню громадської думки Російської імперії про зіткнення двох світів: слов'янського і тевтонського і до подальших історичних випробувань.

Джерела та література:

1. Сказкин С.Д. Конец австро-руско-германского союза. Исследование по

- истории русско-германских и русско-австрийских отношений в связи с Восточным вопросом в 80-е годы XIX столетия. – 1879-1884 / С.Д.Сказкин. – М.: РАНИИОН, 1928. – Т.1. – 356 с.
2. Хвостов В.М. Проблемы истории внешней политики России и международных отношений. Избранные труды / В. М. Хвостов. – М.: Наука, 1977. – 401 с.
 3. Чернуха В.Г. Самодержавие и печать // История СССР. – 1986. – № 11. – С. 52-66.
 4. Павленко Г.В. Россия и Германская империя в 70-90-х годах XIX в. Русско-французский союз // «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. 1871-1918 гг. – М.: Наука, 1977. – С. 28-44.
 5. Виноградов К.Б. Мировая политика XIX в. События и люди / К.Б.Виноградов. – Л.: Изд. Ленинград. ун-та, 1991. – 208 с.
 6. Хевролина В.М. Власть и общество. Борьба в России по вопросам внешней политики. 1878-1894 / В.М. Хевролина. – М.: Норма-Цифра, 2000. – 309 с.
 7. Голос. – 1879. – годовой комплект.
 8. Московские ведомости. – 1879. – годовой комплект.
 9. Российский государственный исторический архив (РГИА). – Ф.776 (Главное управление по делам печати). – Оп. 1. – Спр. 15.
 10. РГИА. – Ф. 776. – Оп. 2. Спр. 19.
 11. Бисмарк О. Мысли и воспоминания / О. Бисмарк. – М.: ОГМЗ, 1940. – Т.2. – С. 211.
 12. National Zeitung. – 1879. – Der 11. Februar.
 13. Post. – 1879. – Der 8. September. \National Zeitung – 1897. – Der 30. Marz.
 14. Правительственный вестник. – 1879. – 17 августа.

БЕРЕЗОВСКАЯ Татьяна

Информационные войны последней трети XIX века как основной фактор формирования общественного мнения Российской империи

В статье автор освещает газетную войну между российской и немецкой прессой после Берлинского конгресса 1879 года как процесс формирования общественного мнения, которое повлияло на внешнеполитическую переориентацию Российской империи.

BEREZOVSKAYA Tatiana

Information wars of the last third of the nineteenth century as a major factor in the formation of public opinion of the Russian Empire

The author highlights the newspaper war between Russian and German press after the Congress of Berlin in 1879 as a process of formation of public opinion, which affected the foreign policy reorientation of the Russian Empire.

УДК 355.425.4(477.5)»1943»

Олександр *БІЛОУС*

(Київ, Україна)

ДО ПИТАННЯ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОРМУВАНЬ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ Й СУМЩИНИ

Висвітлено окремі аспекти чисельного складу та кадрового забезпечення партизанських загонів Чернігівщини й Сумщини в 1943 р. Проведено аналіз соціального складу партизанського поповнення, наголошено на різкій зміні політичних настроїв українсько-російських воєнізованих частин, що перебували на службі в противника.

Ключові слова: Північно-Східна Україна, радянський партизанський рух, Чернігівщина, Сумщина.

Діяльність радянського партизанського руху на північно-східних землях України супроводжувалася кількісним зростанням. Порівнюючи чисельний склад ворогуючих сторін на території Чернігівщини й Сумщини (не апелюючи до підрахунків німецької сторони), можемо констатувати, що, починаючи з 1942 р., радянські партизани майже не поступалися в кількості своїм ворогам. Такий паритет лише зрідка порушувався однією або іншою стороною під час проведення диверсійних акцій чи каральних експедицій.

Дотепер це питання залишається недостатньо вивченим через брак історіографічної бази. У науковій літературі чисельний склад учасників «малої» війни здебільшого розглядається в розрізі всіх партизанських формувань України, а не окремих її регіонів [1; 2; 3; 4]. Набагато репрезентативнішою у вказаному сегменті є джерельна база, бо питання кадрового забезпечення неодноразово порушувалися у звітах загонів і з'єднань вказаного регіону, а також у підсумковій документації УШПР [5; 6; 7; 8; 9].

У жовтні 1942 р. – березні 1943 р. для активізації «малої» війни на Правобережжі з території Північно-Східної України були виведені найбоєздатніші партизанські формування, проте їх одразу ж замінили нові. Після відходу на захід основної частини першого Чернігівського партизанського з'єднання під командуванням О. Ф. Федорова на окупованій Чернігівщині залишилася група партизанів чисельністю 300 бійців, очолювана секретарем підпільного обкому КП(б)У М. М. Попудренком [1: 77]. На його загін не покладалися великі сподівання, оскільки до його складу були зараховані ті, які не могли вивести тягаря похідного життя, зокрема хворі й поранені. Однак командирові вдалося створити велике й боєздатне військове формування.

Загальна кількість бійців, згідно зі звітом командування про бойову й партійно-політичну роботу, на момент зустрічі з частинами Червоної армії становила 2 657 осіб [7: 6]. Дещо іншу цифру наводять співробітники ЦДАГО України – автори науково-довідкового видання «Україна партизанська». За їхніми підрахунками, на момент розформування Чернігівське партизанське з'єднання ім. Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка нараховувало 3 027 бійців [1: 78]. Утім, така розбіжність у цифрах не дивує. Командир партизанського загону ім. І. Богуна Чернігівського партизанського з'єднання ім. Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка Є. М. Бочаров, звітуючи про бойову діяльність ввіреного йому підрозділу, наводить різні цифри щодо його чисельності. У першому випадку читаємо: «На 19 вересня 1943 р. партизанський загін ім. І. Богуна нараховував 247 партизанів» [8: 1–4]. Тут же натрапляємо й на нову цифру: «За час свого існування, тобто до дня зустрічі з Червоною армією (22 вересня 1943 р.), загін виріс до 315 бійців» [8: 1–4].

До 22 серпня 1943 р. особовий склад Чернігівського партизанського з'єднання ім. М. М. Коцюбинського під командуванням М. М. Тарануценка збільшився до 1944 бійців [8: 1]. На момент розформування з'єднання налічувало 2460 бійців, не враховуючи 350 партизанів, які стали основою для формування нового партизанського з'єднання під командуванням Ю. О. Збанацького [1: 87].

27 серпня 1943 р. у Більських лісах на Ніжинщині було створено партизанське з'єднання ім. Й. В. Сталіна під командуванням М. І. Шукаєва, до складу якого увійшли парашутисти п'яти організаторських груп – загонів у кількості 55 чоловік [6: 13–14]. Станом на 1 вересня 1943 р. з'єднання складалося з 205 бійців, а на 1 жовтня 1943 р. – з 672 бійців [6: 4–8]. Таке суттєве збільшення особового складу

пояснюється тим, що 150 партизанів, озброєних здебільшого гвинтівками, перевели з Чернігівського партизанського з'єднання «За Батьківщину» за рахунок незаконно відібраних, останніми, вантажів у кількості 108 мішків, скинутих із літаків для нової бойової одиниці [6: 4-8]. Подальше збільшення чисельності з'єднання командир пояснив так: «Вимагали масового вступу в партизани радянських військовополонених, які переховувалися від німців по глухих селах, а також більшою мірою цивільного населення – не військовозобов'язаних із різних причин» [6: 4-8].

Від 12 травня 1943 р. з 15 до 120 осіб збільшилася диверсійна група І. Є. Цимбаліста, переформовившись у партизанський загін ім. О. Я. Пархоменка Чернігівського партизанського з'єднання ім. Героя Радянського Союзу М. М. Попудренка під командуванням І. І. Веремєєнка. Крім того, на бік загону перейшов куш поліції в кількості 60 бійців та 120 козаків. Обидві групи, маючи бойові завдання, діяли самостійно, однак інформацію про результати діяльності подавали загальну [8: 93]. Після з'єднання з Червоною армією 80 партизанів влилися до складу військових частин, решта залишилися для роботи на визволеній території. Поліцію й козаків, передали в розпорядження 149-ї стрілецької дивізії 27-го стрілецького корпусу 65-ї армії Центрального фронту, звідти їх направили в штрафний батальйон [8: 93].

За рахунок колишніх ідейних ворогів в останній місяць окупації зросла кількість партизанського загону ім. М. С. Хрущова. На території Семенівського і Новгород-Сіверського районів за допомогою переагітації вояків національних армій і місцевих станів поліції загін збільшився до 270 бійців [8: 117–119]. Схожа ситуація спостерігалася і в партизанському загоні ім. В. І. Чапаєва під командуванням Г. С. Артозєєва: «Виконуючи завдання командування, було створено загін ім. В. І. Чапаєва в кількості 173 бійців. Організований загін за рахунок військовополонених, які проживали у ворожому тилу, поліції, козаків» [8: 122-123].

З 13 вересня 1943 р. Г. С. Артозєєва призначили командиром Чернігівської партизанської бригади. Упродовж 13 днів діяльності її чисельний склад зріс на 225 осіб, зокрема за рахунок колишніх вояків РВА (Російської Визвольної Армії), жандармів та поліції [8: 169-170]. На момент розформування, 30 вересня 1943 р., до складу Червоної армії направили 1 000 бійців з усім озброєнням. На визволеній території залишилося 87 осіб, які

перейшли в розпорядження Чернігівського обкому КП(б)У, та 113 жінок і дітей [8: 169-170].

14 вересня 1941 р. створено Ічнянський партизанський загін. Про ефективність цього формування свідчить «Звіт командира і комісара загону про бойову діяльність та партійно-політичну роботу»: «Склад загону на 21 вересня 1943 р. (день розформування) – 430 партизанів, у тому числі колишніх військових – 75 чоловік. Прибуло бійців до загону після 1 серпня 1943 р. – 362» [9: 6-10].

Протистояла цим партизанським формуванням досить потужні ворожі підрозділи. З «Довідки дислокації й кількості гарнізонів противника в Україні в 1942 р., які мали безпосереднє завдання боротьби з партизанами», дізнаємося, що в Сумах місцевий гарнізон складав 2 500 вояків, а у Білопільці він на 3500 [6: 132-133]. Така ж ситуація спостерігалася і в інших містах. Так, у Прилуках, де обстановка була спокійнішою, кількість ворожих солдатів оцінювалася у 2 000, а в охопленому полум'ям партизанської війни Ямполі налічувала лише 400 осіб [6: 132-133]. Не змінилася ситуація з партизанськими підрахунками й у 1943 р. У Ворожбі, а також у навколишніх селах перебувало близько 5 000 солдатів, а в Чернігові – втричі менше [6: 134-135]. Такі розбіжності в підрахунках пояснювалися радше браком можливостей у розвідгруп. Часто кількість ворожих гарнізонів визначалася «на око» або заокруглювалася в бік збільшення, аби наголосити на складності умов ведення партизанської боротьби. Крім того, до складу ворогів зараховували не тільки військові формування, а й цивільну адміністрацію та обслуговуючий персонал.

Проаналізувавши викладені вище цифри, можемо констатувати, що стрімке зростання чисельності партизанських загонів у 1943 р., особливо напередодні визволення краю військами Червоної армії, перехід на їхню сторону колишніх політичних та ідеологічних противників було спричинене бажанням встигнути «засвітитися» в лавах радянських партизанів, аби «замилити» дворічну бездіяльність чи відмежуватися від співпраці з противником.

Джерела та література:

1. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук.-довід. вид. / Авт.-упоряд.: О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін.; Редкол.: В. А. Смолій та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319с.
2. Чайковський А. С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941 – 1944

- рр. мовою документів, очима історика.) / А.С. Чайковський. – К.: Україна, 1994. – 255с.
3. Кентій А. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941 – 1944) / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408с.
 4. Коваль М. В. Україна: 1939 – 1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 194с.
 5. ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 275. Звіт розвідувального відділу про роботу за 1942 – 1944 рр. – 153 арк.
 6. ЦДАГО України. – Ф. 71. – Оп. 1. – Спр. 3. Звіт командування з'єднання про бойову діяльність і партійно-політичну роботу з'єднання за період з 27 серпня 1943 р. до 25 лютого 1945 р. – 126 арк.
 7. ЦДАГО України. – Ф. 94. – Оп. 1. – Спр. 2. Звіт командування з'єднання про бойову діяльність і партійно-політичну роботу загонів з'єднання за період з 15 березня до 22 вересня 1943 р. та доповнення до нього (підсумки бойової й диверсійної діяльності загонів з'єднання, списки командного складу, загиблих і зниклих безвісти партизанів). – 29 арк.
 8. ЦДАГО України. – Ф. 94. – Оп. 1. – Спр. 4. Звіти загонів ім. Богуна, ім. С. М. Будьонного, ім. К. Є. Ворошилова, ім. С. М. Кірова, ім. М. І. Кутузова, ім. В. І. Леніна, ім. О. Я. Пархоменка, ім. Й. В. Сталіна, ім. О. В. Суворова, ім. Б. Хмельницького, ім. М. С. Хрущова, ім. В. І. Чапаєва, ім. М. О. Щорса для штабу з'єднання про бойові дії та партійно-політичну роботу за період їхньої діяльності. Звіт про роботу Чернігівської партизанської бригади за період з 13 до 16 вересня 1943 р. – 172 арк.
 9. Держархів Чернігівської обл. – Ф. Р-1376. – Оп. 2. – Спр. 3. Матеріали про формування, склад та діяльність підпільних організацій і партизанських загонів, що діяли на території Чернігівщини у роки німецько-фашистської окупації 1941 – 1943 рр. (доповіді, спогади, звіти, списки). – 73 арк.

БЕЛОУС Александр

К вопросу кадрового обеспечения партизанских формирований Северо-Восточной Украины на завершающем этапе нацистской оккупации Черниговщины и Сумщины

Освещено отдельные аспекты численного состава и кадрового обеспечения партизанских отрядов Черниговщины и Сумщины в 1943 г. Проведено анализ социального состава партизанского пополнения, отмечено резкое изменение политических настроений украинско-российских военизированных частей, находившихся на службе у противника.

Ключевые слова: Северо-Восточная Украина, советское партизанское движение, Черниговщина, Сумщина.

BILOUS Oleksandr

On the issue of the staffing supply of the guerrilla forces of the North-Eastern Ukraine in the final stage of the Nazi occupation of Chernigiv and Sumy regions

Showed some aspects of the strength and staffing supply of the guerrilla groups of Chernigiv and Sumy regions in 1943. Analyzed the social composition of guerrilla replenishment. Marked the sharp change in the political attitudes of the Ukrainian-Russian paramilitary units, which were on the service of the enemy.

Keywords: the North-Eastern Ukraine, the Soviet guerrilla movement, the Chernigiv region, the Sumy region.

УДК 94(477):908

Олег БОБІНА

(Миколаїв, Україна)

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ В МИКОЛАЄВІ 1903–1905 рр. ДО РІЧНИЦІ ПЕРШОЇ МОДЕРНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Соціальна боротьба невід'ємна складова частина соціального життя. Активний соціальний рух робітників Миколаєва починається в 1903-1905 рр. Ця соціальна боротьба носить перш за все економічний характер. Політичний елемент соціальної боротьби не відіграв великої ролі. Радикальні партії в Миколаєві були слабкими, і кадрово, і організаційно. Партії не змогли повністю підкорити рух робітників. Незважаючи на це боротьба миколаївського робітництва стала складовою частиною першої загальноросійської революції початку ХХ ст.

Ключові слова: Миколаїв, соціальний рух, перша революція в Росії, 1903-1905 рр., страйк, забастовка, теракт, Рада робітничих депутатів.

В свідомості сучасних істориків непоміченими залишилися дати пов'язані із активізацією соціального руху і соціальної боротьби в Російській імперії на початку ХХ ст. Масою на увазі селянські бунти в Україні в 1901-1902 рр. і робітничі виступи 1903-1905 рр. Виходячи із сучасних реалій зрозуміло, що 110 річниця першої буржуазно-демократичної революції в Російській імперії пройде непоміченою, скажемо як події дев'ятого січня 1905 р.

Національна історична наука, певним чином, не дійшла до переосмислення і нового розуміння події 1905–1907 рр. на підросійській Україні. Так в «ювілейний» 1905 р. УІЖ опублікував лише дві статті присвячених цим подіям [1]. Ми вже зупинилися на становищі робітництва і першому досвіді соціальної боротьби в Миколаєві [2, 93-95]. Без сумніву черговими етапом цієї боротьби стали події 1903 р. і 1905–1907 рр.

В 1900 р. відбулось одинадцять виступів робітників Суднобудівного («Французького») і Чорноморського заводу. Робітники протестували проти незаконних, на їхню думку, штрафів; вимагали скорочення робочого дня. 1 травня 1900 р. відбулась страйк 300 робітників механічної і токарної майстерні Чорноморського заводу. А після неї «святкування» дня солідарності робітників в «лісках». В 1901 р. зафіксовано одну страйку вантажників комерційного порту з вимогою скорочення робочого дня і підвищення зарплатні. Зазначимо, що до відкриття двох заводів, саме вантажників комерційного порту складали основу робітництва Миколаєва. А в 1902 р. зафіксовано лише демонстрацію під час проводів «політичних» на заслання [3: 16]. Перша половина 1903 р. пройшла без соціальних «стресів». В квітні 1903 р. з'явилися листівки

«Готуйтеся до 1 травня», пішли чутки про єврейський погром, підсилені антиєврейським терором в Кишиневі. 1 травня по всьому Миколаєву були розставлені війська. Особливо багато патрулів було поблизу двох заводів – Суднобудівного і Чорноморського. Цікаво описують ці події рапорт поліцмейстера і стаття в газеті «Іскра». Перший засвідчує, що зранку 1 травня всі майстри Суднобудівного і Чорноморського заводів, більше трьох тисяч душ прийшли на завод і стали до роботи; ... згодом зупинили роботи і вийшли на площу перед заводом і щось почали обговорювати; ... робітники були вражені кількістю поліцейських; ... нікому не дозволялось збиратися групами; ... це все охолодило порив до безладів і майстрові обмежилися посиленням п'янство в лісках до глибокої ночі» [4: 50]. «Іскра» пише, що не працювало декілька заводів, місто мало святкових характер, з самого ранку робітники гуляли містом і по бульвару, а днем зібралися за містом [4: 51]. Довіряти рапорту поліцмейстера без пересторог неможливо, але і європейський зразок святкування змальований «Іскрою» далекий від миколаївської реальності. Протягом травня 1903 р. відбулись виступи робітників заводу братів Донських, майстрових військового порту, кількадемні (до тижня) забастовки Суднобудівного і Чорноморського заводів.

Це були економічні забастовки, з характерними вимогами. Загострення соціальної боротьби відбувається в 20-х числах липня 1903 р. 21 липня робітники двох заводів працювали до 12⁰⁰ і почали вимагати зустріч з управляючим Суднобудівним заводом. Вимагали 8-ми годинний робочий день і збільшення зарплатні на третину. Того-ж дня більше двох тисяч робітників з площі перед заводом почали рух до центру міста, до вул. Соборної. Але солдати «розсіяли» більшу

частину робітників. До перехрестя вул. Соборної і Потьомкінської дійшли лише 150-200 чоловік і тут були розігнані остаточно. Другий день страйки минувся мирно, а 23.07 натовп що зібрався перед Суднобудівним заводом вирішив зупинити роботи і примусити до страйки робітників порту і елеватора, що були поруч з заводом. Війська знову розігнали робітників, та не обійшлося без стрілянини. За підсумками трьохденної страйки арештовано дев'яносто чоловік [4: 112-113]. Робітники приступили до роботи і до кінця року виступів не зафіксовано. Але зрозуміло одне – політичного змісту ці виступи не мали, страйка миколаївських робітників ніяким чином не була складовою частиною т. зв. загального страйку на півдні Росії. 1904 р. в Миколаєві пройшов відносно спокійно, не зафіксовано жодних виступів. Зафіксовано лише заклики під час спектаклю в театрі Шефера відсвяткувати 1 травня; «хвилювання» в зв'язку з річницею забастовки в липні 1903 р.; антивоєнну демонстрацію на залізничному вокзалі під час відправки новобранців. А в березні, знову пішли чутки про єврейський погром на Великдень [4: 81-86].

Новини про січневий розстріл 1905 р. в Санкт-Петербурзі досягли Миколаєва між 10 і 12 січня. Миколаївські робітники ніяким чином не відреагували на розстріл 9 січня, лише поширювались чутки про можливу демонстрацію. Тільки 12 лютого частково забастували робітники Суднобудівного заводу. 15.02 робітники сформували 23 вимоги економічного характеру і стали до роботи, чекаючи відповіді директора І. С. Каннегісера до 25.02. Директор відмовив робітникам. Тому 23.02.1905 р. почалася найдовша забастовка робітників Миколаєва. Вона тривала двадцять два дні. Історики 20-х років зібравши факти, і спогади сучасників зазначали, що робітники щоранку збирались на площі перед заводом, депутати від робітників повідомляли про результати переговорів з адміністрацією Суднобудівного заводу, роздавали гроші із фонду забастовки, вели агітацію, підкреслювався економічний зміст забастовки, політичні складові ні в лютому, ні в березні не відігравали великої ролі [4: 101-102]. Роботи на заводі відновились 17.03.1905 р. Вимоги були задоволені частково. Квітень прийшов в відносному спокої.

Робітники готувались зустріти 1 травня. В ніч на 29.04 поліція заарештувала ряд активістів, спровокувавши вже зранку демонстрацію близько тисячі робітників. Демонстранти пройшли всю Соборну до квартири градоначальника О. А. Енkvіста з вимогою звільнити арештованих. Наступного дня і 1

травня заводи не працювали. Але демонстрацій не було. Протягом травня два великі заводи працювали. Натомість, по два-три дні бастували кишковий завод Бейла, працівниці табачної фабрики Ага, вантажники комерційного порту.

Події квітня-травня 1905 р. не прогнозували масових виступів що відбулися в червні 1905 р. Вперше, в червні, забастували робітники двох казенних заводів – Ракетного і частина Адміралтейства. 14.06.1905 р. о 4³⁰ ранку робітники Чорноморського заводу почали зупиняти штрейкбрехерів, о 8⁰⁰ оголосили страйк суднобудівники. До чорноморців і суднобудівників почали сходитися робітники Ракетного заводу і Адміралтейства. До 10⁰⁰ на площі близько стояли близько трьох тисяч страйкарів [4: 128]. Коли мітингувальники намагались пройти по Соборній війська їх розігнали.

Наступного дня в Миколаєві відбувся перший терористичний акт – замах на поліцеймейстера. Під джогги на яких виступав поліцеймейстер закликаючи демонстрантів, на перехресті Соборної і Нікольської розійтись, кинули дві бомби. Постраждали дві цивільні особи, а поліцеймейстер ні. Наступного дня, 16.06.1905 р., в Миколаєві введений військовий стан. Дізнавшись про це робітники Суднобудівного заводу оголосили загальних страйк, вирішили озброїтись, зібратись ввечері і підняти повстання. Та війська що прибули до прохідної заводу, можливо остудили запал. Крім того в ніч з 16 на 17 червня почались масові арешти. Арешти йшли в липні і серпні. Було заарештовано близько тисячі осіб, вислано більше ста [4: 148]. Масові арешти, активізація поліції і війська ненадовго, до жовтня, заспокоїли місто. Бастували лише Ракетний і Чорноморський завод. Залишались без роботи більше двох тисяч чоловік.

Соціальний рух у вересні 1905 р. запам'ятався миколаївцям новим місцем зібрань робітників. Тепер вони збирались на мітинги і виступи не лише в лісах, біля обсерваторії, на слобідці, а і на цвинтарі. Іноді там збиралось до тисячі чоловік, після виступів, групами йшли у місто, а по дорозі могли побити поліцейського [4: 157]. Особлива ситуація склалась з військовими: «Вечорами натовпи солдат і офіцерів вештались глухими вулицями, бульварами і садами, і зачіпали пристойно одягнених городян; ...бились з поліцейськими; ...влада забороняла вихід солдатів в місто, але це напружувало ситуацію в казармах; напруження зростало, що частково виливалось в п'ять інциденти; кадрове офіцерство п'янствує і творить бешкет» [4: 161].

Соціальне життя завирувало в жовтні 1905 р. На початку жовтня забастували трюмові працівники, що вантажили зерно; 10.10.1905 р. почалась забастовка на залізниці Миколаїв-Харків; 17.10 забастували Суднобудівний і частина Чорноморського заводу. З цього дня ширяться чутки про можливий єврейський погром, оголошується заборони зібрань. 18.10.1905 р. опубліковано Маніфест. На наступний день почався єврейський погром, який тривав три дні.

Погроми в Миколаєві детально описані миколаївськими істориками [5: 152–164]. Україною прокотились погроми в Сімферополі, Мелітополі, Одесі, Києві, Катеринославі. В руках влади, погроми єврейського населення, без сумніву були інструментом боротьби з революцією, методом залякування суспільства. Та єврейські погроми не зупинили загострення соціального життя.

На початку листопада економічний страйк оголосили працівники пошти і телеграфу (2.11.05), згодом Суднобудівний і Чорноморський завод (18.11.05). Весь листопад йшла «революційна робота» серед членів середніх навчальних закладів і училищ. 22 і 23 листопада страйки оголосили м'ясники, вантажники робітники заводу братів Донських. В цих умовах об'єднаний комітет соціал-демократичних організацій оголосив політичну забастовку. Суть нового етапу політичної боротьби: 1) створення і діяльність Ради робітничих депутатів (20.11 – 22.12.1905 р.); 2) спроба формування професійних організацій. І Рада і профспілки вирости з активніючих робітничих заводський депутатів. Робітники двох найбільших заводів активно використовували інститут заводський депутатів відстоюючи свої економічні права.

20.11.1905 р., у неділю, між 11⁰⁰ і 14⁰⁰ невеликому мітингу робітників, на заводській площі, відбулися вибори-формування Ради робітничих депутатів. В Раду було обрано сто чоловік. Робітників – 85, інші 15 – представники партій. Головою першого Ради став В. П. Краснуха. Рада об'єднала представників чотирнадцяти заводів і організацій. Це був без сумніву достатньо представницький орган. Рада створила комісії по боротьбі з безробіттям, фінансову, редакційну (вийшло два номери газети), комісії із збору грошей на озброєння міліції, комісія з видачі і розподілу зброї, по підготовці повстання. Протягом місяця комісії пробували працювати. Довше всіх працювала комісія по боротьбі з безробіттям. Саме вона розподіляла фінансову допомогу. Цікавим видається список тих, хто жертвував на допомогу. Це були редакція газети «Південна

Росія», пп. Бродський, Куперман, Литвиненко, Заманський, Рейтер – управляючий відділом Одеського облікового банку, відділення Петербурзького міжнародного банку, Руський банк, торговельні контори Нейфельда, Дрейфуса, Фрішена, театральний збір із спектаклю в театрі Шефера [4: 217]. Слід зазначити, що в 20.11.1905 р. робітники двох найбільших заводів стали до роботи. Але вже на початку грудня почалась нова хвиля забастовок. Виступали невелика кількість солдатів Інгульського піхотного полку, залізничники, знову заводчани. Забастовки продовжились до 20-23.12.1905 р. В ці дні почались арешти. Збройне повстання, що планувалось на 6.12 не відбулось. Натомість до кінця року арештовано більше ста чоловік. Арешти продовжились і в січні 1906 р.

Історія соціальної боротьби миколаївського робітництва в 1903-1905 рр. свідчить про те, що політичні ідеї «Геть самодержавство», «За Установчі збори», «Політичні права і свободи» дуже повільно розумілись і розповсюджувались серед пролетаріату. Якби не хотіли соціал-демократи, робітництво важко сприймало ці ідеї, а політичні, партійні організації були слабкими і не дуже популярні. Натомість робітники активно відстоювали свої економічні права, використовуючи різні форми страйків і своїх депутатів. Робітництво Миколаєва швидко мобілізувалось, і самоорганізовувалось. Час працював на радикальні політичні сили, на поляризацію суспільства, на підвищення свідомості робітництва, а влада бачила перед собою лише охороні функції.

Джерела та література:

1. Ботушанський В. М. Перегук революцій / В. М. Ботушанський // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 107–113; Ресент, О. П. Революційні і соціальні рухи трудящих мас України / О. П. Ресент // УІЖ. – 2005. – № 4. – С. 89–107.
2. Бобіна О. В. Соціальне становище і соціальний рух робітників Миколаєва в кінці XIX – початку XX ст. / О. В. Бобіна / Аркасівські читання (11-12 квітня 2014 р.): матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2014.
3. Хроника революционного рабочего движения на Украине (1900–1917). Справочник. / Составители: Белоцкая О. А., Лазанская Т. И., Лавров Ю. П. (руководитель коллектива) // Обга Белецкая, Татьяна Лазанская, Юрий Лавров. – К. : Наукова Думка, 1987. – 375 с.

4. 1905 год на Николаевщине. Хроника, статьи и материалы по истории революции 1905 года на Николаевщине. Под ред. В. М. Фридовского, Е. О. Осиновой, И. И. Лисина // В. Фридовский, Е. Осипова, И. Лисин. – Николаев: Издание Никисткарта и Комиссии при Окрисполкомс по
- празднованию 20-летия революции 1905 г., –1925. – 407 с.

5. Щукин, В. В. Земляки. Очерки истории еврейской общины города Николаева (конец XVIII – начала XX вв.) / В. В. Щукин, А. Н. Павлюк. – Николаев: Издательство Ирины Гудым, 2009. – 352 с.

БОБИНА Олег

Революционные события в Николаеве 1903-1905 гг. К годовщине первой современной революции в Российской империи

Социальная борьба неотъемлемая и составляющая часть социальной жизни. Активное социальное движение рабочих г. Николаева (Украина) начинается в 1903-1905 гг. Эта социальная борьба носит, прежде всего, экономический характер. Политический компонент этой борьбы не имел большого значения. Радикальные партии в Николаеве были слабыми, и профессионально, и организационно. Эти партии не смогли полностью подчинить себе рабочее движение. Не смотря на это борьба николаевских рабочих стала составной частью первой российской революции XX в.

Ключевые слова: Николаев, социальное движение, первая революция в России, 1903-1905, стачка, забастовка, теракт, Совет рабочих депутатов.

BOBINA Oleg

Revolutionary events in Mykolayiv 1903-1905 years. By the first anniversary of the revolution in the modern look of the Russian Empire

Social struggle is an integral and component part of the social life. The active social movement of the working people in Mykolayiv (Ukraine) started in 1903-1905. Mostly, this social struggle had economic nature and the political component of this struggle was not of great importance. The radical parties in Mykolayiv were weak both in professional and organizational ways. These parties were not able to bring the working class movement under their control. In spite of this fact, the struggle of the Mykolayiv working people became an integral part of the first Russian revolution in the 20th century.

Key words: Mykolayiv, social struggle, first revolution in Russia, 1903-1905, industrial action, strike, terrorist attack, Soviet of working people's deputies

УДК 94.(477.84) 1648/1657

Оксана БРЕГІН

(Збараж, Україна)

ЗБАРАЖЧИНА В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІД ПРОВОДОМ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В 1648-1657 рр.

У доповіді розглядаються яскраві сторінки історії Збаражчини які тісно пов'язані з Визвольною війною українського народу 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького.

Ключові слова: Зборівський договір, Переяславська рада, війна, князь, військо, гетьман.

Після смерті Юрія Збаразького в 1631 році, на якому вигас рід князів Збаразьких, Збараж разом з околицями перейшов до князів Вишневецьких, яким належали великі маєтності на Лівобережній Україні. Жорстоким і ненависним катом українського народу, відступником від віри своїх батьків був Ярема Вишневецький. Князь Ярема придушив повстання Якова Остряниці. На зборах шляхти князь високо підіймав шаблю і кричав: «Ось чим приборкати козаків!». Шість козаків-парламентарів від Хмельницького наказав посадити на палю [1].

Звістка про перемогу селянсько-козацького війська над польською шляхтою під Жовтими Водами і Корсунем долинула на Збаражчину. До Збаража приїхав сам Ярема, привіз 50 гармат, зброю, порох. Прибуло підкріплення з угорців. Збаразька фортеця була повністю готова до оборони на випадок повстання.

Готувався до затяжної війни і Богдан Хмельницький. Він через духовенство, селян присилав своїх людей і кликав до боротьби. За наказом гетьмана Максим Кривоніс зі своїм селянсько-козацьким військом рушив на Волинь, а Нестор Морозенко - на Поділля для піднесення повстання [2].

У кінці вересня 1648 року війська Максима Кривоноса здобули, здавалося, неприступні замки у Крем'янці, Вишнівці і направилися в Збараж. Князь Ярема, переодягнений на селянина, втік до Львова.

Зважаючи на надзвичайну міцність Збаразької фортеці, Максим Кривоніс таємно домовився з українцями замкової залоги, які вночі спустили міст, відкрили браму і майже без крові здобув фортецю. Забрав 50 гармат, порох і зброю, знищивши монастир отців Бернардинів, рушив на Львів.

Отямившись від страху, князь Ярема в 1649 році повертається до Збаража і Вишнівця. Після кровопролитних і жорстоких репресій над

місцевим населенням, він приступив до підготовки фортець до «майбутньої домашньої війни». Завіз нові гармати, порох, зброю продовольство, зміцнив замкові мури, відбудував костел отців Бернардинів, змінив залогу в Збаразькому замку, взявши до неї тільки угорців, німців і поляків. Сам князь поїхав поповнювати і озброювати своє тисячне військо [3].

Новий польський король Ян Казимир оголосив «посполите рушення», закликав до війни з козаками.

Розпочав підготовку до нової війни і Богдан Хмельницький. Він уклав договір з ханом Іслам-Гіреєм III про допомогу, поповнив свої полки і сотні, і навесні рушив на Україну. «Починається Збаражская война 1649 року», як пише автор «Літопису Самовидця», яка закінчилася Зборівською угодою і стала славною сторінкою боротьби за свободу України [4].

Недовго тривав Зборівський договір. У 1650 році посилюється нова підготовка до війни. Повернення М. Калиновського і М. Потоцького з татарського полону прискілило нові воєнні дії.

Готуючись до війни, польський король Ян Казимир пішов на Волинь, маючи понад 100 тисяч вояків.

Гетьман Богдан Хмельницький також вирушив зі своїм 60-тисячним військом. Між Колодном і Збаражем гетьман став табором в травні 1651 року.

Слід підкреслити оцей волелюбний дух, що огорнув увесь народ. Без мобілізаційних карток, нагадувань, погроз щоденно прибували десятки, а той сотні селян, робітників під прапори Богдана Хмельницького.

У таборі під Колодном гетьман ділить своє військо, поповнює його. Польські історики значно перебільшують чисельність козацького війська, щоб показати своє лицарство. Вони твердять, що в таборі було 170 тисяч війська, що є явним перебільшенням.

Крім організаторських справ гетьман займається міжнародними справами. Він посилає посольства до Москви, Угорщини, Туреччини, стежить за внутрішніми подіями в Польщі. Добре налагодив контррозвідку.

Відомо, що в Колодненському таборі, ще до прибуття Іслам Гірея, було 5 тисяч татар під командуванням Нурадіна, але він підпорядковувався гетьманові, а цей забороняв татарам самовільно залишати табір.

Важливим питанням, яке хвилювало Богдана Хмельницького, було озброєння вояків, достатня кількість пороху, зброї, продуктів харчування. Усіх, хто приходив без зброї, без коней гетьман відсилав додому. Тримав міцну військову дисципліну. Дезертирів, злодіїв він віддавав татарам у полон [5].

Більше місяця стояло козацьке військо в таборі, чекаючи прибуття Іслам-Гірея з ордою, а цей все зволікав. Лише 19 червня 1651 року прибув у табір хан Іслам-Гірей, а через три дні козацьке й татарське війська рушили через Вишнівець, Крем'янець під Берестечко. Тут вони застали добре укріплений польський табір у кращому місці. Добірне 150-тисячне польське військо, що мало в своєму складі 120 000 добре озброєних найманців, готове було до бойових дій.

Б.Хмельницький під Берестечком мав 100 000 козацько-селянського війська і 50 000 татар. На озброєнні у них було 40 гармат.

Бій під Берестечком не був такою поразкою, як змальовують польські дослідники, і все-таки завдав значної шкоди запорозькому війську. Ян Казимир сподівався, що після такої перемоги йому вдасться підкорити Україну. Проте у цю важку годину український народ проявив надзвичайну моральну силу й бойовий дух. Селяни Поділля заявляли: «Воліємо головами полягти, ніж бути рабами». Такий дух панував в селах Збаразького повіту.

Полонивши Б.Хмельницького, татари повезли його через Крем'янець зупинившись у Вишнівці. Після викупу Б.Хмельницький проявив надзвичайну енергію. Центром оборони гетьман обрав Білу Церкву. Восени 1653 року знову розгорілося полум'я війни. Польський король Ян Казимир, зібравши своє військо, прийшов на Поділля і став табором біля Гусятина, під Жванцем. Богдан Хмельницький з татарами став у Гусятині [5].

Під Жванцем Іслам-Гірей ще раз показав себе не союзником України. Він без відома козаків уклав перемир'я з поляками. За 100 000

червінців продався. Це остаточно переконало гетьмана у розриві союзу з татарами.

А в січні відбулася Переяславська рада – союз України з Росією на рівних правах.

Настав 1655 рік і знову старовинний Збараж п'ятий раз на своїй землі зустрічав війська Б.Хмельницького разом з російськими стрільцями. Через Старий Збараж направлялися на Львів. Під Озерною відбувся кривавий бій. Союзником Польщі виступили татари. У бою дуже потерпіли татари і російські стрільці, полягли і козаки [6].

З тих часів біля Доброводів на Зубовій горі – найвищій точці Збаражчини - знаходиться козацька могила, де вічним сном сплять герої.

Ніяка інша історична подія не запала так глибоко в душу і серце кожного українця, як Визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. під проводом Б. Хмельницького. Тут нічого дивного немає. Адже шість разів великий гетьман разом з козаками побував на нашій Збаразькій землі. Тут відбувалися події, що вирішували долю нашого народу [7].

Минає чимало літ від тих часів, а вони оживають в пам'яті народу знов і знов. Беліч збаражан поповнили ряди козацького війська, не один поліг під Берестечком, Жванцем чи Старокостянтиновим. Частина збаражан, не чекаючи нових тортур від Яреми, чи інших посіпак, забирали свої сім'ї і втікали в українські степи, закладали нові оселі і називали їх рідними назвами. Багато пісень, дум, переказів, оповідей, приказок часів Визвольної війни ввійшли в скарбницю усної народної творчості, що постали на Збаражчині, в тому ж числі і «Пісня про Морозенка», яка облетіла весь світ.

А скільки на Збаражчині козацьких могил: у Верняках, Доброводах, під Кретівцями, а в Лісках між Вищими і Нижчими Луб'янками і Новим Рогівцем - цілий цвинтар. Місце це, як твердять старожили, обрав сам гетьман.

Джерела та література:

1. Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648 - 1654 р. р. – Київ, 1972 р.
2. Субтельний О. Історія України – Київ, 1993 р.
3. Журнал «Збараж місто в Медоборах», №3/99 р.
4. Крип'якевич І. Історія України. – Львів. 1991 р.
5. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький . – Львів. 1990 р.
6. Субтельний О. Історія України. – Київ. 1991 р.

7. Мєріме П. Українські козаки та їхні гетьмани. Богдан Хмельницький. – Львів – 1990.
8. Малєвич А. Літопис землі Збаразької. – Збараж, 1996 р.
9. Дорошенко Д. І. Нарис Історії України – К. : Світ 1991, - Том II.

БРЕГИН Оксана

Збаражчина в период освободительной войны украинского народа под руководством Б. Хмельницкого в 1648-1657 годах

В докладе рассматриваются яркие страницы истории Збаражчины которые тесно связаны с Освободительной войной украинского народ 1648-1657 гг. под руководством Богдана Хмельницкого. Ключевые слова: Зборовский договор, Переяславская рада, война, князь, войско, гетман.

BREGIN Oksana

Zdarazhchina in the period of liberation war of ukrainian people under the direction of Khmelnytskyi in 1648-1657

The report reviews the bright pages of history Zbarazh region are closely related to Ukrainian Liberation war 1648-1657 led by Bohdan Khmelnytsky.

Keywords: Zborowski contract Pereyaslav Rada, war, prince, army, hetman.

УДК 94 (477.7)

Андрій ВАСИЛЕВИЧ

(Миколаїв, Україна)

**ВИКЛАДАЦЬКИЙ КОРПУС ЗАЛІЗНИЧНИХ УЧИЛИЩ
ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)**

Робота презентує спробу аналізу педагогічного складу технічних залізничних училищ на Півдні України у дорадянський час. Подано списки викладачів, їх соціальний статус, рівень освіти, особистий внесок у педагогіку, наукова діяльність.

Ключові слова: залізничні училища, Миколаїв, Одеса, Південь України, Російська імперія, Херсонська губернія, Рюмін, Дібольд, Біанки.

З падінням кріпосного права у 1861 р. швидкими темпами в Російській імперії починає розвиватися крупне капіталістичне чи фермерське господарства, що призвело до появи на українських землях, й особливо на теренах Степової України, широкої мережі залізниць, що перетворило регіон на район торговельного зернового господарства.

Залізниця потребувала великої кількості кваліфікованих кадрів середньої та нижчої ланки, які повинні були обслуговувати зростаючу залізничну мережу. Для їх підготовки 21 жовтня 1871 р. в Одесі за сприяння Російського товариства пароплавства і торгівлі (РОПіТ) відкривається перший на Півдні України професійно-технічний заклад залізничного профілю – Одеська реміснична школа підготовки техніків залізничної служби [15:10] (першими на території України були училища в Харкові та Києві [12:17-18]). У 1877 році школа була перейменована на Одеське технічне залізничне училище і переведена в спеціально побудований для неї будинок на станції Одеса-Товарна.

Не дивлячись на широкий розмах нововідкритого училища в Одесі, воно не могло задовольнити зростаючий попит у залізничних кадрах. Саме тому у 1873 р. на ст. Ольвіопіль Херсонської губернії (нині – м. Первомайськ Миколаївської області) було відкрите залізничне училище для підготовки майстрів залізничного шляху. З 1874 р. на його базі почало працювати технічне залізничне училище [6:20]. Програма й система підготовки була подібна до системи Одеського училища.

У 1894 р. було відкрито залізничне училище у Миколаєві. В журналі «Железнодорожник» за 1904 р. зазначалося: «У зв'язку з нестачею техніків з будівничої справи перед урядом було піднято питання про заснування технічних залізничних училищ особливого типу з посиленням викладання предметів будівельної спеціальності. Перше таке училище було відкрито в 1894 році в Миколаєві при Харківсько-Миколаївській залізниці» [9:4].

Програма підготовки у всіх училищах була майже однаковою. Так в Одеському залізничному училищі, на початку XX ст. навчання було 4-річним. Перший рік у підготовчому класі опановувалися винятково загальноосвітні предмети. В наступних трьох класах вивчали арифметику, геометрію та землемірство, фізику та телеграфію, мистецтво будівництва, загальну і прикладну механіку, креслення, гімнастику, спів тощо. Серед спеціальних дисциплін необхідно зазначити: вправи на телеграфному апараті, парова та паровозна механіка, залізнична справа, креслення по залізничній справі, землемірству та частин паровозу, столярна та слюсарна майстерність. Необхідно відмітити, що слюсарством та ковальською справою учні займалися щоденно по 3 години [15:10-11].

Зрозуміло, що якісну освіту насамперед забезпечують високоякісні фахівці. Як і в будь-якому навчальному закладі, у залізничних училищах викладачі поділялися на штатних і вільнонайманих. Останні, як правило, запрошувалися з інших навчальних закладів міста (шкіл, училищ, гімназій тощо) і викладали переважно загальноосвітній цикл предметів: чистописання, спів, гімнастику, гігієну тощо. Винятком був лише законовчитель (викладач Закону Божого), який обов'язково входив до штату.

Так у середині 1890-х років в Одеському залізничному училищі викладали: начальник училища, механік-будівник Михайло Олексійович Тарутин (загальна і прикладна механіка, вправ на лічильній лінійці); інспектор училища, інженер-технолог Федір Дементійович Шишко (математичні науки: арифметика, геометрія із землеміром, фізика з телеграфією і креслення з прикладної механіки); інженер-механік Олександр Вікторович Купецький (будівельне мистецтво, залізнична справа, креслення із землеміру, частини паровоза, парова механіка); завідувач навчальними майстернями, інженер-механік Дмитро Власович Зав'єнко (обробка металів і дерева (технології),

рахівництво, керівник слюсарної та ковальської майстерності); помічник завідувача навчальними майстернями Василь Петрович Петров (початкове креслення та практичні заняття столярному ремеслу).

Усі вони мали високу освіту: Ф.Д. Шишко отримав освіту у Санкт-Петербурзькому технологічному інституті, а інші закінчили Імператорське Московське технологічне училище (ІМТУ) [10:128; 14; 15:13].

Окрім того у 1889 р. в училищі працював помічником завідувача навчальними майстернями, вчений майстер Семен Семенович Інштетов, який також закінчив Імператорське Московське технологічне училище у 1887 р. [3:230-231].

Вільнонайманих викладачів, які не користувалися правами державної служби й отримували платню поурочно, було четверо: викладач практики на телеграфному апараті (Степан Семенович Набок); викладач чистописання (Сергій Павлович Павлов); учитель співу (Олександр Олександрович Олександров); вчитель гімнастики, який був одночасно і наглядцем училища (відставний полковник Павло Єгорович Єгоров) [10:128; 15:13].

На початку ХХ ст. викладачами професійних предметів були: начальник училища, статський радник Сергій Данилович Савченко (інженер-механік, випускник ІМТУ), інспектор училища, статський радник Євген Васильович Беліцай (інженер-механік, випускник ІМТУ), колезький радник Василь Модестович Володимиров (інженер-механік, у 1914 р. – начальник училища), начальник училища, статський радник Станіслав Ігнатович Персідок (інженер), Микола Андрійович Глебов (інженер-механік, випускник ІМТУ), Іван Олександрович Аносов (інженер-технолог) [4:371; 5:376; 7:65].

Із наведеного вище видно, що більшість педагогічного складу Одеського залізничного училища, що викладали професійні предмети, закінчили вищі чи середні спеціальні навчальні заклади технічного профілю, лідером серед яких є Імператорське Московське технічне училище.

Не менш професійним (а у деякій мірі і кращим) був педагогічний колектив Миколаївського залізничного училища. Усі начальники училища, інженер-механіки: Іоасаф Ніканорович Юр'єв (1894-1896), Дмитро Олександрович Кир'яков (1896-1906) та Микола Іванович Фадєєв (1906 – після 1915) були випускниками ІМТУ, мали державні нагороди. Останній є автором відомої на той час книги «Строительное искусство».

Математичні науки викладали університетські вчені, інспектори училища,

кандидати фізико-математичних наук: Роберт Робертович Дібольд і випускник Московського університету, колезький радник Тихон Петрович Громов [9:10; 2:114; 1:87]. Останній пропрацював в училищі усього два навчальних роки (1898-1900), оскільки 17 липня 1900 р. наказом № 98 Міністерства шляхів сполучення був призначений начальником новоутвореного Саратовського залізничного училища, де і пропрацював до 1918 р. [13].

Р.Р. Дібольд був досить помітною фігурою у технічній освіті: колезький асесор, член Ради Миколаївського відділу Російського технічного товариства, Голова постійної комісії товариства по технічній освіті. Працював в училищі у 1896-1898 і 1901-1906 рр. до свого призначення начальником Кременчуцького технічного училища (1906). Саме у часи його праці, завдяки високому рівню викладання педагогічного колективу, у 1897 р. училище отримало бронзову медаль і диплом від Миколаївського відділення Російського технічного товариства за роботи, експоновані на технічно-ремісничій виставці у Миколаєві [11]. У 1906 р. Р.Р. Дібольд за відмінну працю був нагороджений орденом Св. Анни 3-го ступеня [8].

У 1899-1902 рр. в училищі викладав будівниче мистецтво та залізничну справу відомий інженер і педагог Володимир Володимирович Рюмін (1874-1937). Отримав широку популярність як пропагандист науки і техніки. Закінчив хімічне відділення Харківського технологічного інституту (1899). З переходом у 1902 р. на викладацьку роботу до Миколаївського середнього механіко-технічного училища повністю віддав себе педагогічній роботі. Володимир Володимирович був прогресивним педагогом-новатором: ставив незвичайні досліди, стежив за новинами зі світу техніки, і ділився ними з учнями, розробляв власні оригінальні методики викладання. Багато приділяв уваги популяризації досягнень науки і техніки.

На завершення хотілося б згадати й учителів загальноосвітніх предметів, що працювали в училищі: учитель музики Карл Антонович Бінки (автор гімну училища, композитор); викладач чистописання, надвірний радник, вчений рисувальник Микола Петрович Євстратов (випускник Строганівського художнього училища, педагог); наглядч і викладач гімнастики відставний полковник Андрій Якович Клюєв; викладач гімнастики штабс-капітан Ілля Іванович Білецький; учитель музики Григорій Феофанович Манілов (заслужений діяч мистецтв УРСР, музикант, диригент).

Отже ми бачимо досить потужний кадровий склад педагогічних колективів залізничних училищ, що діяли на Півдні України. Особливо велику увагу приділяли викладачам професійних дисциплін технічного характеру, які викладалися переважно особами з вищою освітою (більшість інженерів-педагогів були випускниками Імператорського Московського технічного училища, яке прирівнювалося до вищого рівня освіти).

Формування та функціонування стабільного педагогічного колективу здійснювалося багато у чому завдяки вмілому керівництву директорів та інспекторів навчальних закладів, тому адміністративні працівники ретельно підбиралися з осіб, що мали великий практичний досвід. Саме ці викладачі змогли сформувати в учнів професійні навички майбутніх залізничників, вміння генерувати оригінальні ідеї на виробництві, у будівництві, управлінні.

Джерела та література:

1. Адрес-календарь и справочная книга Николаевского градоначальства на 1902 год. – Николаев : Русская типо-литография, 1901.
2. Адрес-календарь и справочная книжка гор. Николаева (Херсонской губернии) на 1900 год. – Николаев : Тип. Л. П. Белолипского, 1899.
3. Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1889 год. – Одесса : Типография штаба войск Одесского военного округа, 1888.
4. Адресная и справочная книга на 1908 год «Вся Одесса». – Одесса : Издание и ред. Л. А. Лисянского, 1908.
5. Адресная и справочная книга на 1910 год «Вся Одесса». – Одесса: Издание и ред. Л. А. Лисянского, 1910.

6. Богатчук С. С. Подготовка кадров залізничників в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Інтелігенція і влада. – 2009. – Випуск 16: Серія «Історія». – С.17-27.
7. Вся Одесса. Адресная и справочная книга всей Одессы с отделом Одесский уезд на 1914 г. – Одесса : Типография «Порядок», С. К. Цессарского, [1914].
8. Железнодорожник. – 1906. – №145 (12). – 6 апреля. – С.213.
9. Нарыжный А.И. Старейший на Украине. Очерки истории Николаевского техникума железнодорожного транспорта имени академика В. И. Образцова / А. И. Нарыжный, И.С. Павлик, П. Н. Тригуб. – Николаев: Б.и., 1994.
10. Новороссийский календарь на 1893 год. – Одесса: Типография В. В. Кирхнера, 1892. – Отделение III.
11. Пономарева Е. Развитие железнодорожного транспорта в Николаеве во второй половине XIX – начале XX вв. / Елена Пономарева [Электронный ресурс] // Николаевский Базар. – Режим доступа: <http://bazar.nikolaev.ua/content/развитие-железнодорожного-транспорта-в-николаеве-во-второй-половине-хix-начале-xx-вв>
12. Пузанов М. Ф., Терещенко Г.И. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР. – К. : Вища школа, Головное изд-во, 1980.
13. Саратовский железнодорожный техникум [Электронный ресурс] // Информационное агентство «СарИнформ». – Режим доступа: <http://okt.sarinform.ru/node/118597>
14. Список выпускников и преподавателей ИМТУ, МММИ, МВТУ, МГТУ с 1865 до 2012 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://people.bmstu.ru>
15. Технические и профессиональные учебные заведения г. Одессы. – Одесса : Типография А. Шульце, 1895.

ВАСИЛЕВИЧ Андрей

Преподавательский корпус железнодорожных училищ на юге Украины (конец XIX-начало XX столетия)

Работа представляет попытку анализа педагогического состава технических железнодорожных училищ на юге Украины в досоветское время. Подано списки преподавателей, их социальный статус, уровень образования, личный вклад в педагогику, научная деятельность.

Ключевые слова: железнодорожные училища, Николаев, Одесса, Юг Украины, Российская империя, Херсонская губерния, Рюмин, Дибольд, Бианки

VASILEVICH Andrey

Teaching staff of railway engineering colleges in the South of Ukraine (late nineteenth-early twentieth century).

The work represents an attempt to analyze the teaching staff of railway engineering colleges in the South of Ukraine in the pre-soviet times. Posted lists of teachers, their social status, education, personal contribution to pedagogy, scientific activity.

Keywords: Railway College, Mykolayiv, Odessa, South Ukraine, Russian Empire, Kherson's province, Rumin, Dibol'd, Bianki.

УДК 94 (629.5) (477)

Євген ВДОВИЧЕНКО

(Херсон, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ПІДВОДНИХ ЧОВНІВ НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті проаналізовано світові особливості та тенденції формування та функціонування підводного флоту напередодні Першої світової війни 1914-1918 рр. Акцентовано увагу на реалізацію конструкторських новацій у галузі підводного кораблебудування. Показано відношення чиновницького апарату до створення нового класу бойових кораблів. Вказано на технічні недоліки перших субмарин (велика тривалість занурення, мала живучість при наявності течій, ненадійність торпедних апаратів, відсутність водонепроникних переборок, тощо). Відтворено динаміку поповнення бойового підводного флоту та його експортну складову.

Ключові слова: Підводний флот, субмарина, Перша світова війна, Південь України, Чорноморський флот.

Технічний прогрес у суднобудуванні в кін. XIX – поч. XX століть вніс значні зміни не лише в тактико-технічні елементи надводних кораблів. Безумовним його досягненням стає поява у військово-морських флотах світу підводних човнів. Напевно, жоден тип корабля в історії світового суднобудування не привертав до себе такої пильної уваги, як субмарини. Поворотним етапом у пошуку можливих конструкційних рішень підводних човнів є 80-90-ті роки XIX ст. Поява електричних двигунів, акумуляторів, бензинових і газових моторів дозволила вирішити головну технічну проблему – створити двигуни для плавання як у надводному положенні, так і під водою. Завдяки зусиллям цілого ряду конструкторів у Великобританії, Італії, Німеччині, Росії, США, Франції з'явилися підводні судна, що стали прообразом сучасних субмарин. Нові плавучі засоби сполучали у собі, з одного боку, невеликі габарити й відносну простоту обладнання, з іншого боку – потайність дії при порівняно потужному озброєнні. Наприкінці XIX – початку XX ст. конструктори-новатори А. Лобеф (Франція), Д. Голланд (США) і С. Лек (Лейк, США) створили три боєздатні підводні човни принципово різних типів, відповідно: «Narval» (1898 р.), «Fulton» (Holland-9) (1901 р.), «Protector» (1902 р.) [1]. Згодом у більшості промислово розвинених країнах інженери-суднобудівники, орієнтуючись на конструкційні рішення ентузіастів-новаторів, створили нові типи човнів.

Як бойова сила підводні човни поступово здобувають повне визнання серед керівного складу військових флотів морських країн. Початок XX ст. якраз позначений введенням серійного будівництва підводних човнів. У 1900 р. у Франції заклали чотири вдосконалених човни типу «Narval». В Англії, за кресленнями Д. Голланда, розпочали будувати п'ять кораблів

нового типу. У США закладається серія із семи човнів [2].

Щодо позиції Морського міністерства Російської імперії, то вона була характерною для більшості чиновників військових відомств провідних морських країн того часу. Відсутність досвіду використання підводних човнів, їхня технічна недосконалість, низька мореплавність не дозволяли командуванню флотів сприймати їх як перспективний бойовий клас кораблів.

Російсько-японська війна 1904-1905 рр. продемонструвала доцільність включення підводних човнів до складу бойових флотів і відповідно спонукала суднобудівні заводи до їхнього виробництва. У розглянутий період підводне суднобудування перестало бути приватною справою окремих конструкторів-ентузіастів. Найбільш розвинені економічно й технічно країни перейшли від експериментів до планомірного створення нового класу бойових кораблів [3].

Саме в цей час на човнах починають використовуватися дизельні двигуни. У 1892 р. Рудольф Дизель (1858-1913 рр.) запропонував двигун внутрішнього згорання – із само згоранням від стиснення повітря в циліндрі. З використанням дизеля (замість бензомоторів) човен став більш безпечним, а дальність підводного руху збільшилася вдвічі. Вперше дизель встановлено на підводному човні «Aigrette» за проектом А. Лобефа (спущено на воду у 1904 р.) [6]. Хронологія появи дизельних підводних човнів у складі військово-морських флотів така: «Aigrette» (1905 р.); російська – «Миного» (1909 р.); британська – D-1 і шведська – №2 (1911 р.). Згодом дизелі стають основним двигуном всіх бойових кораблів такого класу [4].

На суднобудівних підприємствах Півдня України не будували спочатку підводних човнів, що позбавляло можливості накопичувати належний досвід в цьому перспективному

напрямку кораблебудування. Варто зазначити, що підводні човни взагалі ніколи не були у числі улюбленців адміралів царського флоту. Вони більше тяжіли до могутніх, багато гарматних панцерників, ніж до сірих, приземистих субмарин. Таке відношення іноді призводило до гидких анекдотів. Перед першою світовою війною, для залучення добровольців у підводний флот, було порушено питання про підвищення платні офіцерам підводникам. Реакція чинів Адміралтейства була позитивною, але досить своєрідною: «Можна і додати, все рівно всі потонуть» [5].

Все це призвело до того, що на початок війни Чорноморський флот мав лише шість підводних човнів різних конструкцій, але фактично не знав, що з цими кораблями роботи. Керівництво Чорноморського флоту традиційно замовляло кораблі різних модифікацій за кордоном, нехтуючи вітчизняним виробником. Так німецькій фірмі «Круп» було доручено побудувати три субмарини типу «Е». Побудова даних човнів (що в Росії отримали назву «Карась», «Карп», «Камбала») на жаль підтвердило роками перевірену істину – поспішні рішення заказів без достатнього досвід заводу-виробника рідко приносять гарні результати. Так, вже при пробному зануренні підводний човен «Карась» ліг на дно на глибині 30 метрів. При піднятті на стапель для огляду човна «Карп» виявили велику кількість недоліків. Потрібно було збільшити об'єм паливних цистерн, удосконалити систему занурення та вентиляції, змінити конструкцію рубки, збільшити діаметр вхідного люку, доробити рульовий пристрій.

Варто зазначити, що одночасно із підводним човном для Росії фірма «Круп» заклала першу німецьку субмарину «U – 1» майже того ж тонуажу. У порівнянні із «російськими» човнами німецький будували повільно. Причина була простою, на прикладі російського зразка з його недоліками – вносити поправки у власну субмарину. Наприклад, носовий торпедний апарат на російських човнах був зміщений до низу під кутом по відношенню до ватерлінії, як на старих міноносцях. На малих глибинах стрільба неможлива – торпеда вривається у ґрунт. З'ясувавши цю обставину, німецькі конструктори встановили торпедні апарати на своїй субмарині горизонтально. А у трьох підводних човнах Чорноморського флоту цей кут було збережено. Також на відміну від німецького аналога, рубки на російських човнах були негерметичними [6].

Іншим іноземним виробником підводних човнів стала американська фірма Holland-VII Джона Філіпа Голланда. Чорноморський флот

використовував 3 з 7 одиниць побудованими заокеанськими майстрами човнів (в Росії отримали назву «Судак», «Лосось» та «Нарвал»). З одного боку простота та надійність конструктивних рішень, висока надійність систем і механізмів дозволила човнам типу Holland XXXIA знаходитися у строю 3 роки і стати своєрідним довгожителем російського підводного флоту. З іншої сторони серйозним недоліком цих субмарин вважали використання бензомоторів, особовий склад учадівав, підвищувалася вогне та вибухо небезпечність, бензин коштував дорого. Завод «Л. Нобель» спроектував полегшений дизельний двигун, однак він не мав достатнього запасу міцності – часто виходили із ладу різноманітні вузли та деталі; особовому складу часто було потрібно витрачати багато часу на ремонт. Так наприклад, човен «Лосось» після аварії під час навчань у серпні 1909 р. постійно аж до війни, знаходився у капітальному ремонті [6].

Єдиним підводним човном, що був на озброєнні Чорноморського флоту вітчизняного зразка напередодні Першої світової війни стала субмарина проекту «Морж». Дані човни були побудовані по проекту І. Бубнова і не поступалися по багатьом параметрам кораблям іноземного виробництва. Разом з тим, треба відмітити, що у субмарин «російського типу» були серйозні недоліки. Так, наприклад їх міцний корпус не розділявся на відсіки водонепроникними переборками. І. Бубнов помилково вважав, що вони можуть бути неефективними, а тому в інтересах кращого внутрішнього розташування і проживання вирішив зовсім від них відмовитися. Пізніше практика показала глибоку помилковість цього рішення, коли три човни, що потрапили у аварію (тип «Барс») загинули отримавши відносно незначні пошкодження. Іншим недоліком субмарин «російського типу» була невдала система занурення човна (досить повільно – до трьох хвилин і більше). Хоча варто зазначити, що дані недоліки пропонувалося нівелювати, ще при проектуванні суден даного типу. Але конструктори, що побоювалися зриву строків будівництва і підводники, яким наприклад заважали переборки у плані координації спільних дій [7].

Отже, навіть досвід використання субмарин не дав відповіді на питання – як використовувати підводні човни у майбутніх бойових діях. До серпня 1914 р., моряки багатьох країн вважали, що підводні човни – це специфічна зброя берегової оборони, на кшталт рухомого мінного корабля. Всі ці проблеми прийшлося вирішувати вже під час реальних бойових дій.

Джерела та література:

1. Абрамсон Я. В. Стефенсон и Фултон: (Изобретатели паровоза и парохода): Их жизнь и научно-практическая деятельность: биогр. очерки // Я. В. Абрамсон. – Спб. – Типогр. литогр. фотогр. Штейна В. И. – 1893. – С. 70.
2. Дебу К. И. Подводное плавание (История подводного плавания, современные успехи техники субмарин и значение их в военноморском деле и для научных изысканий) // К. И. Дебу. – СПб. : Изд-во Нового журнала литературы, искусства и науки. – 1905. – С. 14-15, 205-210.
3. Рижева Н. О. Історія суднобудування на теренах України (від давніх до новітніх часів) / Н. О. Рижева. – К. – ПП Сергійчук М. І. – 2008. – С. 360.
4. Крючков Ю. С. Подводные лодки и их создатели. 1900-2000 гг.: Драмы людей, кораблей и идей // Ю. С. Крючков. – Николаев. – ИИП «Степь – Инфо» . – 2007. – С. 30-33.
5. Тарас А. Е. Подводные лодки Великой войны 1914-1918 / А. Е. Тарас. – М. – АСТ. – Мн. – Харвест. – 2003. – С. 17.
6. Подводное кораблестроение в России... – С. 350-362.
7. Русские подлодки в первой мировой войне [Электронный ресурс]: http://flot.com/users/lapin/Imperial/great_war.htm

ВДОВИЧЕНКО Евгений**Особенности построения подводных лодок в начале XX столетия**

В статье проанализированы мировые особенности и тенденции формирования и функционирования подводного флота накануне Первой мировой войны 1914-1918 гг. Акцентируется внимание на реализацию конструкторских новаций в области подводного кораблестроения. Показано отношение чиновничьего аппарата к созданию нового класса боевых кораблей. Указано на технические недостатки первых субмарин (большая продолжительность погружения, малая живучесть при наличии течений, ненадежность торпедных аппаратов, отсутствие водонепроницаемых переборок, и т.д.). Воспроизведена динамика пополнения боевого подводного флота и его экспортная составляющая.

Ключевые слова: Подводный флот, субмарина, Первая мировая война, Юг Украины, Черноморский флот.

VDOVICHENKO Eugen**Features of construction of submarines in the early XX century**

The article analyzes the characteristics and trends of global development and operation of submarine before World War of 1914-1918. The attention is focused on the implementation of design innovations in the field of submarines. Showing related bureaucracy to create a new class of warships. Specified in the technical shortcomings of the first submarines (long duration dives had survivability in the presence of currents torpedo unreliability, lack of watertight bulkheads, etc.). Reproduced dynamic replenishment combat submarine and its export structure

Keywords: submarine force, submarine, World War, South Ukraine, the Black Sea Fleet.

УДК 908(477)

Сергій ВЕРГУН

(м. Київ, Україна)

ТРАНСПОРТНА ЖАНДАРМЕРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КИЇВСЬКОГО ЖПУЗ

У роботі С. Вергуна «Транспортна жандармерія українських губерній Російської імперії: історія становлення Київського ЖПУЗ» виділено основні етапи становлення першого на територіях України структурного підрозділу транспортної жандармерії у правоохоронній системі Російської імперії – Київського ЖПУЗ.

Ключові слова: транспортна жандармерія, Київське ЖПУЗ, ОКЖ, основні етапи, жандармсько-поліційний нагляд.

Система правоохоронних органів, що діють у межах дотримання законності, відіграє важливу роль у внутрішньо - політичному житті сучасної незалежної України, особливо сьогодні, коли в умовах неоголошеної війни на сході терористичні організації бойовиків здійснюють підриви транспортних шляхів (залізничні колії, мости, переправи, тощо) на плечі лягає багато важливих обов'язків, які прямо пов'язані з забезпеченням безпеки та громадського порядку, що фактично виступає ключовим аспектів життєдіяльності правової держави.

Актуальність нашого дослідження становить вивчення досвіду діяльності правоохоронного інституту транспортної жандармерії на залізницях українських губерній Російської імперії.

Наукову новизну складає вивчення етапів становлення першого на території сучасної України структурного підрозділу у системі транспортної жандармерії Російської імперії – Київського ЖПУЗ.

Проблема становлення транспортної жандармерії висвітлена у наукових працях таких українських та зарубіжних дослідників як: Гончарова Ю. [1], Єрошкін М. [2], Мамлеєвої Д. [3], Панько В. [4], Чайковський А. [5], Щербак М. [6].

Становлення і розвиток транспортної жандармерії у Російській імперії пройшло шість основних етапів. Перший етап припав на період з 1792 р. до 1826 р. і був відзначений існуванням близько 60 жандармських військових підрозділів для спеціального нагляду за внутрішнім порядком, сформованих двома шляхами (зі служб при губернських адміністраціях (жандармерії внутрішньої варті) та з військових підрозділів (спеціальних тимчасових військових підрозділів при штабах командирів військових корпусів під час закордонного походу російської армії 1813-1814 рр.; лейб-гвардії жандармський напівескадрон) при відсутності єдиного централізованого управління ними. З придушенням заколоту військових 1825 – 1826

рр. (відомий в історії як повстання декабристів), пов'язано другий етап становлення транспортної жандармерії і він охопив межі з 1826 р. по 1844 р., коли разом зі створенням Третього відділення було сформовано Корпус жандармів (з 1836 р. Окремий корпус жандармів), очолений графом О. Бенкендорфом, якому підпорядковувались практично всі (за виключенням гвардійського напівескадрону) жандармські частини та підрозділи, в тому числі і залізничні поліцейські управління, перше з яких (Окреме поліційне управління Санкт - Петербурзько - Московської залізниці) в системі міністерства шляхів сполучень (до 1864 р. – Головне управління шляхів сполучень і громадських приймалень) було утворено у 1844 р. з метою контролю за створенням належних побутових умов найманим робітникам на будівництві залізниць та забезпеченням у достатній кількості калорійного й якісного їхнього харчування, своєчасного надання медичної допомоги, нарахуванні і виплаті підрядчиком без затримок заробітної плати. Становлення транспортної жандармерії у подальшому був відзначений подальшою інституалізацією її підрозділів, яка припала на третій етап з 1844 по 1867 р., що характеризувався специфікою, за якої поліційні управління залізниць виконували свої функції у населених пунктах віддалених від губернських чи інших центрів, фактично являючи собою органи виконавчої влади на місцях та виконуючи функції загальної поліції. Оформлення транспортної жандармерії в окремий воєнізований жандармсько-поліційний підрозділ в системі міністерства внутрішніх справ пов'язано з завершенням Кримської війни (1853 – 1856 рр.), широким розгортанням залізничного будівництва у 1860 рр., реорганізацією Корпусу жандармів та необхідністю підвищення ефективності діяльності ПУЗ в Росії, з добою «Великих реформ» 1860 - 1870-х рр. і викликаною нею модернізацію усіх сфер життя самодержавної Росії й охоплює четвертий період з 1867 р по

1906 р., особливістю якого стало юридичне закріплення правового статусу транспортної жандармерії в системі правоохоронних органів імперії (положення «Порядок запровадження жандармського нагляду на будівництвах залізниць», (1867 р.), «Правила о порядке действий чинов Корпуса жандармов по исследованию преступлений. (1871 р.)», відомі як «закон 1871 р.», «Правила» (1878 р.), «Загальний Статут Російських залізниць» (1885 р.) «Поліційні залізничні правила» (1885 р.), розширення повноважень ЖПУЗ у боротьбі з радикальною політичною опозицією (перевірка на благонадійність робітників та службовців залізниць, нагляд за зборами та мітингами, книжковою та газетною торгівлею в районах залізничних станцій, право арешту осіб за підозрою у неблагонадійності, застосування адміністративного заслання) та остаточне розмежування повноважень між ними та ГЖУ, подальша розбудова системи органів транспортної жандармерії (основним підрозділом якої стають 29 жандармських поліційних управлінь залізниць (ЖПУЗ), зокрема, в українських губерніях 5 (Київського ЖПУЗ (1868р.) [7], Харківського [8], Катеринославського [9], Кременчугського [10], Одеського [11]), що утворились в результаті реорганізації 1867 р., 1873 р., 1887-1888 рр., 1893 р., 1899 р.) й організація патрульно – постової служби на залізницях (1903 р.). На початок XX ст. складала кількісно найбільший склад (29 ЖПУЗ) у системі ОКЖ, але поліційно-жандармська система потребувала змін, з якими пов'язаний наступний період в історії діяльності транспортної жандармерії в період Першої Російської демократичної революції 1905-1907 рр. та у післяреволюційну добу, що характеризувався взаємодією з підрозділами загальної поліції у боротьбі зі страйковим рухом на залізницях та забезпеченню охорони й безпеки руху імператорського потягу, розробкою і затвердженням ряду нормативно-правових актів («Положення про районні охоронні відділення» (1906 р.), «Положение об охранных отделениях», «Инструкция начальникам охранных отделений по организации наружного наблюдения», «Инструкция по организации наружного (филерского) наблюдения», «Инструкция по организации и ведению внутреннего (агентурного) наблюдения» (1907 рр.); розширенням повноважень ЖПУЗ (створено «Особливий комітет з охорони залізниць» й відповідних його підрозділів на окремих ділянках залізниць, надано право начальникам ЖПУЗ використовувати регулярні військові частини у надзвичайних ситуаціях на залізницях; наглядати за неблагонадійними особами та за

намірами радикальних організацій у зоні їхньої діяльності; мати у своєму розпорядженні, як штат постійних на великих залізничних станціях, так і на стратегічно важливих станціях додаткових таємних агентів; запроваджено облік залізничних службовців, підозрюваних у політичній неблагонадійності).

Роки Першої світової війни (1914 – 1917 рр.) стали останнім періодом функціонування транспортної жандармерії, який вирізнявся кількісним зростанням штату ЖПУЗ та найширшими повноваженнями ЖПУЗ за півстолітній час їхнього існування, крім основних функцій (нагляд за залізницею, залізничними районами, внутрішній контроль за службовцями залізниць та неблагонадійними, що проживали в підзвітному їм районі, попередження страйків) військовослужбовці ЖПУЗ несли відповідальність за безпечне пересування військових потягів, забезпечення взаємодії з органами контррозвідки на місцях та боротьбу зі спекуляцією на залізниці; надавали необхідну допомогу біженцям (перевезення, розміщення, охорона пунктів перебування, своєчасне забезпечення продовольством) і вели 10 березня 1917 р. постановою Тимчасового уряду «Про ліквідацію Департаменту поліції» разом з ліквідацією системи імперських правоохоронних було ліквідовано й інститут транспортної жандармерії.

Варто зауважити, що від моменту початку свого функціонування в правоохоронній системі Російської імперії (1844 р.), транспортна жандармерія лише збільшувала кількість своїх відділень та штату, особливо активно розширення проводилося в системі жандармських поліційних управлінь залізниць в українських губерніях.

В українських губерніях транспортна жандармерія розгорнула свою діяльність зі створенням Київського ЖПУЗ, з командним центром у Києві. Згідно нашої класифікації, ця подія припадає на третій період в історії становлення транспортної жандармерії в системі ОКЖ і була обумовлено інтенсивним будівництвом залізниць у Південно-Західному краї Російської імперії. З метою забезпечення загального жандармсько-поліційного нагляду на Московсько-Київській, Києво-Одеській залізницях імператорськими указами від 29 вересня і 14 грудня 1868 р. було утворено Київське ЖПУЗ: «29 сентября, Именной указ, объявленный в приказе Военного министра о правах начальников Жандармских полицейских управлений железных дорог. Государь Император, согласно представления Шефа Жандармов, Высочайше повелевает соизволить: 1. Начальникам Жандармских Полицейских

управлений вновь учрежденных железных дорог, а именно: ...Московско-Киевской, Киево-Одесской с ветвями, присвоить командирам полков предоставленные. 2. По требованию довольствия, всех вообще Начальников Жандармских Полицейских Управлений, т.е. предоставить им все требования и отчеты по предметам довольствия представлять непосредственно в подлежащие учреждения Военного Министерства, отвечая за правильность своих требований, не подлежащих дальнейшему засвидетельствованию, как указано в § 33 положения о Корпусе Жандармов [12: 300] «.

Подальше будівництво залізниць в українських губерніях Російської імперії (тільки за період 1866-1879 рр. протяжність залізничних колій вже складала понад 4,5 тис.верст) обумовило створення нових ЖПУЗ та їхніх відділень в українських губерніях Російської імперії. Станом на 1917 р. налічувалося 33 ЖПУЗ і 322 відділень, на території сучасної України діяло 5 жандармських поліцейських управлінь залізниць у Києві, Кременчуці, Харкові, Одесі та Катеринославі.

Джерела та література:

1. Гончарова Ю. В. Жандармские полицейские управления железных дорог: дисс., 1867-1917 гг.: дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Ю. В. Гончарова – М., 2000 – 239 с.
2. Ерошкин Н. П. Очерки истории государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М. : Высшая школа, 1960. – 368 с.
3. Мамлеева Д. Р. Организационно-правовые формы деятельности транспортной полиции России в XIX веке: историко-правовое исследование: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Д. Р. Мамлеева. – М., 2010. – 29 с.
4. Панько В. В. Организационно-правовые основы функционирования железнодорожной жандармерии в дореволюционной России и ее деятельность по противодействию преступности: Историко - правовой аспект : автореф. Дисс. на соискание ученой степени канд. юр. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. В. Панько. – СПб., 2006. – 20 с.
5. Чайковский А. С. Айсберг: з історії органів внутрішніх справ і державної безпеки України / А. С. Чайковский. – К. : Парламентське видавництво 2013. – 703 с.
6. Чайковский А. С. За законом і над законом з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (IX-поч.XX ст..) / А. С. Чайковский, М. Г. Щербак. – К. : Україна, 1996. – 269 с.
7. Центральний Державний історичний архів України (далі ЦДІАУ) – Ф. 278. - оп. 1 – Спр.1 Журнал входящих и исходящих документов 15 января – 31 декабря 1869 г. – 4 с.
8. ЦДІАУ – Ф. 309. – оп. 1 – Спр. 1 Циркуляр Отдельного корпуса жандармов от 12 июня 1913 г. об уничтожении в жандармских полицейских управлениях железных дорог розыскных алфавитных карточек на разысканных преступников 1913, 339арк.
9. ЦДІАУ – Ф. 907. – оп. 1 – Спр. 1 Журнал входящих и исходящих документов.
10. ЦДІАУ – Ф. 1554. – оп. 1 – Спр. 1 Журнал входящих и исходящих документов.
11. ЦДІАУ – Ф. 341. – оп. 1 – Спр. 1 С розыскными циркулярами Департамента полиции по политическим делам 10 октября 1906 – 1911.
12. Полное собрание законов Российской империи. Собрание Второе. Том XI. Отделение 2. 1836 г. – №9355. – СПб.: Тип. П. Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1837. – 893с.

VERGUN Сергей

Транспортная жандармерия украинских губерний русской империи: история становления Киевского ЖПУЗ

В работе выделены основные этапы становления первого на территориях Украины подразделения транспортной жандармерии в правоохранительной системе Российской империи – Киевского ЖПУЗ ж.д.

Ключевые слова: транспортная жандармерия, Киевское ЖПУЗ ж.д., ОКЖ, жандармско-полицейский надзор.

VERGUN Sergey

Transport gendarmery of the Ukrainian provinces of the Russian empire : history of becoming of Kyiv ZhPUZ

In research «Transport Gendarmerie Ukrainian provinces of the Russian Empire: the history of formation of the Kiev railway ZHPU» made by S. Verhun revealed main stages of the first in Ukraine transport gendarmery units in the law enforcement system of the Russian Empire - the Kiev railway ZHPU.

Keywords: transport gendarmery, Kiev ZhPUZh.d., OKZH, gendarmerie police surveillance.

УДК 355.211.3(477)»192»

Ольга ВІЛЬХОВИК

(Полтава, Україна)

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЧЕРВОНОАРМІЙСЬКИХ ЧАСТИН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (ПОЧАТОК 1920-х рр.)

Висвітлюється матеріальне забезпечення червоноармійців в Україні: постачання озброєнням, обмундируванням, грошима. Характеризуються наслідки політики більшовиків щодо слабого забезпечення Червоної армії, зокрема, приєднання червоноармійців до повстанського руху.

Ключові слова: червоноармійці, обмундирування, озброєння.

Прихід більшовиків до влади в Україні ознаменувався впровадженням радянської політики у повсякденне життя українців. Особливу роль вони приділяли будівництву Червоної армії, яка стала їхньою опорою у боротьбі за владу. Для успішної мобілізації радянське керівництво проводило велику агітацію серед українського населення, обіцяючи різного роду преференції червоноармійцям. Серед них основне місце займали матеріальні обіцянки, виконання яких було покладено на Наркомпрод. Але на практиці реалізувати їх виявилось досить складно.

Мета дослідження: матеріальне забезпечення червоноармійських частин на території України на початку 1920-х років.

Історіографія теми радянського військового будівництва загалом і проблеми матеріального забезпечення червоноармійців, мобілізованих до Червоної армії, зокрема, за оцінкою фахівців перебуває на стадії формування.

У новітній українській історії окремі аспекти проблеми розробляють

Я. Тинченко [1], А. Здоров [2], Л. Гриневич [3]. Джерельною базою даного дослідження є архівні матеріали з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, державного архіву Харківської області. Їх аналіз дозволяє поглибити і конкретизувати уявлення про масштаби і форми матеріального забезпечення червоноармійців.

У той час коли формування органів місцевої влади, у тому числі й продовольчих, тільки розпочиналося, продовольча криза неухильно наростала. На території України продовжували існувати «спекулятивні ціни», а заготівлю продовольства здійснювали різні організації без будь-якого дозволу Наркомпроду. За відсутності чітких інструкцій та керівних документів було вкрай важко налагоджувати цю справу, а регіональним органам доводилося діяти на свій розсуд [4: 9].

За таких умов питання постачання Червоної армії всім необхідним, включаючи

продовольство, фураж, паливо, зброю, боєприпаси, обмундирування, технічні засоби, мало визначальне значення для утримання влади. Як наслідок у промисловості та постачанні був узятий курс на централізацію виробництва, широке застосування надзвичайних заходів політики «воєнного комунізму». Планове забезпечення Червоної армії продовольством здійснювалося за рахунок продрозкладки, під яку в 1918 р. підпадали хліб і зерновий фураж, а в 1919-1920 рр. – всі продукти сільського господарства за умови заборони торгівлі [5: 13]. Проте і цього не вистачало.

Потрапивши у червоноармійські казарми, новобранці зіштовхувалися із бідністю і нереалізованими обіцянками. «Приміщення червоноармійців, - зазначалось у доповіді Лебединського військкомату, - вимагає ремонту. Сплять червоноармійці на ліжках, але без матраців, одягнені в літнє обмундирування, яке у багатьох перетворилося на лахміття. Взуття у багатьох літнє, для ремонту матеріалу немає» [6; 32]. Про подібну ситуацію доповідали чекісти, аналізуючи політичний стан Полтавської губернії з 1 по 15 вересня 1920 р.: «... постачання Губвійськомату дуже слабе, останній час обмундирування червоноармійців відсутнє за винятком 25 гвинтівок, які обслуговували домашні караули, грошовими коштами забезпечуються погано, що часто гальмує роботу Гарнізону-військового інженера дивізії (ГВІД). З інженерно-технічним забезпеченням становище катастрофічне, жодна установа не йде на зустріч» [7; 40]. Схожа ситуація була і в решті більшовицьких військових частинах. Наприклад, у доповіді про стан 14-ї армії і Політвідділу Реввійськради зазначалося: «Постачання армії організовано погано. Немає патронів, гвинтівок, обмундирування, червоноармійці голодують, не отримують забезпечення по три дні; платні не платять по 2-3 місяці. Колишня повстанська дивізія Махна, що складається з добровольців, тепер називається 3-тя бригада майже вся босоніж і платні не отримує вже три місяці. Червоноармійці ходять в жіночих кофточках.

Третя дивізія отримала на 1000 осіб 10 пудів хліба, який виявився з цвіллю» [8; 43]. Порівняно з 1919 р. ситуація не змінилася і в 1923 р., що видно із донесення Політуправління Українського Військового округу: «У 15 дивізії босих 75%, в 21 полку 7 дивізії – 100 босих і в 5 полку Черказдива - 300 босих. У губбатереї 7 дивізії поповнення повністю роззуте і роздягнуте. Необмундированість в 3-й дивізії доходить до 70%. Становище інших частин приблизно таке ж, що викликає сильне невдоволення червоноармійців» [9; 2]. Цим було зумовлене виникнення спекуляції серед військових. У огляді найбільш важливих моментів у роботі Політуправління Українського воєнного округу за липень 1923 р. констатувалося: «Важке матеріальне становище штовхає командний склад на додатковий заробіток, вдаючись з цією метою до допомоги дружин і родичів. За цей час зареєстровано декілька випадків, коли радянська комерційна діяльність командного складу та сімей з різного роду торговцями призводять командний склад до економічної залежності від цих торговців. Зазначені явища мали місце в 44 дивізії» [10; 50].

Аналіз доповідей Вищої військової інспекції показує, що військові частини нерідко виконували невластиві для них функції, займалися так званим «самозабезпеченням», а реквізиції набували різних форм та розмаху. Достовірно встановлено, що практично всі радянські господарства на території губернії було зруйновано «безсистемними реквізиціями» відділів постачання військових частин [11; 11, 26, 29]. Мали місце випадки, коли між військовими та селянами складалися такі ж стосунки, як між завойовниками та переможеними. У селян відбирали гроші, особисті речі, призначали контрибуції, їм погрожували заходами «за законами воєнного часу» [12; 424].

Проте багато червоноармійців, вихідців з України, не бажали грабувати український народ, більшовицька політика матеріального забезпечення спровокували їх приєднатися до повстанського руху в Україні. Цікавим є те, що очолювали, зазвичай, повстанські загони люди, що опосередковано відносилися до військової служби. Так, в одному з протоколів засідання «Постійної наради» від 8 липня 1920 р. говорилося: «З огляду на те, що на чолі більш-менш організованих банд здебільшого, як видно з оперзведень, стоять колишні офіцери, є необхідним, як міра запобіжного характеру – вилучити всіх колишніх офіцерів – не комуністів і тих, що не мають доручень від партійних

органів з села, з цією метою піти з клопотанням, куди слід про недопущення надалі у села колишніх офіцерів, які отримують відпустки від лікарських комісій та Радянських установ. Видати і широко розповсюдити по селах наказ по тилу про сувору відповідальність аж до несення вищої міри покарання за приховування, сприяння і співчуття бандитам, зберігання зброї і заступництво за дезертирам» [13; 78].

Отже, матеріальне забезпечення Червоної армії було незадовільне. Цьому сприяли економічна криза та відсутність чіткої політики щодо продовольчого постачання червоноармійців. Як наслідок новобранці зіткнулися з невинуватими обіцянками, що стало однією з причин їхнього приєднання до повстанського руху в Україні.

Джерела та література:

1. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 - березень 1918) [Текст] / Я. Тинченко. – Київ-Львів: Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України, 1996. – 371 с.
2. Здоров А. Український Жовтень. Робітниче-селянська революція в Україні (листопад 1917 – лютий 1918 р.) [Текст] : Монографія / А. Здоров. – Одеса : Астропринт, 2007. – 272 с.
3. Гриневич Л. В. Військове будівництво в Україні у 20-ті - на початку 30-х рр. ХХ ст.: національний аспект [Текст]: дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 / Л. В. Гриневич; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 1995. – 204 с.
4. Бурмага В. Здійснення радянської продовольчої політики на Катеринославщині в 1919-1923 роках: військово-політичний аспект [Текст] : автореф. канд. ... іст. наук : 07.00.01 / Бурмага Володимир Петрович. – Дніпропетровськ. – 2005. – 19 с.
5. Ганин А. «Помнят псы атаманы, помнят польские паны ...». Почему побеждала Красная армия? [Текст] / А. Ганин // Родина. – 2011. – № 2. – С. 12-27.
6. ДАХО. – Ф. Р-2550. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 32.
7. ДАХО. – Ф. Р-2550. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 40.
8. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 120. – Арк. 43.
9. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1762. – Арк. 2.
10. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1762. – Арк. 50.
11. ДАХО. – Ф. 4367, оп. 1, спр. 32, арк. 11, 26, 29.
12. ДАХО. – Ф. 2690, оп. 1, спр. 1, арк. 424.
13. ДАХО. – Ф. Р-200. – Оп. 1. – Спр. 1. – 78.

ВИЛЬХОВИК Ольга

Материальное обеспечение красноармейских частей на территории Украины (начало 1920-х годов)

Освещается материальное обеспечение красноармейцев в Украине: снабжение вооружением, обмундированием, деньгами. Характеризуются последствия политики большевиков в отношении слабого обеспечения Красной армии, в частности, присоединение красноармейцев к повстанческого движения.

Ключевые слова: красноармейцы, обмундирование, вооружение.

VILHOVIK Olga

Material support of the Red Army units on the territory of Ukraine (early 1920s)

Covers material support of the red army in Ukraine: the supply of arms, ammunition, and money. Characterized by the consequences of the policy of the Bolsheviks in relation to the weak security of the red army, in particular, joining the red army to the rebel movement.

Keywords: red army uniforms, weapons.

УДК 346.232: 911.375 (477-25) «1871/1914»

Юрій ГЛИЗЬ

(м. Київ, Україна)

МЕХАНІЗМИ ОБМЕЖЕННЯ ВЕРХОВНОЮ ВЛАДОЮ САМОВРЯДУВАННЯ МІСТ (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ 1871-1914 рр.)

В повідомленні йдеться про механізми, які використовувала верховна влада Російської імперії аби контролювати і спрямовувати діяльність органів міського самоврядування, що їх вона запроваджувала в наслідок ліберальних реформ міського управління. На прикладі Київської міської думи висвітлюється ключова роль губернатора, на якого покладался адміністративний контроль за діяльністю думи і управи.

Ключові слова: самоврядування, губернатор, губернське з міських справ присутствіє, Київська міська дума та управа.

*«Самостійність – це жива
душа самоврядування»
Ієремія Бентам [1:298]*

До реформи міського врядування верховну владу Російської імперії підштовхнули господарська занедбаність міст, відсутність соціальних послуг й неспроможність місцевої влади до їх благоустрою. На відміну від західноєвропейського міста, у Росії не було таких багатовікових розвинутих торгівельно-економічних центрів з активним міським соціумом. Російські міста просякли бюрократично-чиновницьким духом і переживали занепад, виразним показником чого була антисанітарія з регулярними спалахами епідемій, котрі були повсюдно, через що її називали «бактеріальними ворітьми Європи» [2: 799].

Особливістю самоврядування у містах Західної Європи було те, що воно тісно пов'язувалося із розвитком суспільства, які, взаємодоповнюючи один одного, склали цілісний живий організм. Породжене технічним переворотом, колективним виробництвом і торговим капіталом, європейське місто XIX ст. виросло до колосальних розмірів та поширилося по всьому світу як універсальний акумулятор соціальної енергії, як синтез його еволюції в минулому [3: 57].

За укладеною Левом Веліховим схемою, Європа продемонструвала три типи самоврядування: 1) англійський, з широкими повноваженнями міської влади, 2) німецький – являв собою синтез бюрократичного і суспільного елементів і 3) французький – централізований. В Росії ж самоврядування втілювалося за взірцем німецького і французького типів. При запровадженні міських положень в імперії, влада керувалася державною теорією самоврядування, розробленою

Лоренцом Штейном і Рудольфом Гнейстом, згідно якої на виборних членів міського управління покладалися державні завдання. Тобто не відокремлення міського самоврядування від держави, а втілення ним державних інтересів стало її головною метою [4: 238, 242].

З 1871 р. Київська дума отримала можливості для творення європейського модерного міста і на своєму шляху їй довелося долати перепони, зокрема й неоднозначне ставлення верховної влади до самоврядних принципів. Тож ми маємо дослідити механізми обмеження верховною владою міського управління та виявити його наслідки.

На думку знаних істориків, Міське положення 1870 р. було найближчим до потреб містян, адже дало можливість створити нові за характером й спрямуванням діяльності самоврядні установи, функції яких зводилося до суцього муніципальних [5: 231]. Разом з тим держава запроваджувала інституції для контролю за діяльністю дум та управ. Губернатор повинен був схвалювати списки виборців у Києві, обраних гласних і міського голову. На останнього, як господаря міста, зверталася найбільша увага, адже безпосередньо через нього губернатор впливав на міське управління. При затвердженні його на посаді враховувалися дані, що містилися у формулярному списку, зокрема його соціоетнічне походження чи віросповідання. Допущення небажаних осіб на таку високу посаду було неприпустимим [6: 193]. Губернатор наділявся правом ініціювати засідання думи, винести на розгляд гласних власну пропозицію, як от виділення щорічно 70

тис. руб. на утримання поліції [7: 350-351]. Йому щоразу направлялася копія порядку денного засідань думи, до якого він міг вносити корективи, зокрема, до питань підвищення чи запровадження нового податку, продажі міської власності, утвердження бюджету. Копії рішень думи у вигляді протоколів також надсилалися губернаторові і його дозвіл на публікацію у «Губернских ведомостях» надавав постановам думи законності.

Крім думи губернатор контролював міську управу, якщо йшлося про договори із концесіонерами, торговцями, товариствами, підприємствами і т.п. Щоразу після укладання угоди передавали на погодження губернаторові. До таких належать договори з товариствами водогону [8: 23-36], газовим А.Є. Струве [9: 11-21], Київської міської залізниці [10: 1-37], з К.Я. Балкіним про прокладення каналізаційної мережі [11: 497-505]. Взаємодія міського врядування і губернатора торкалася і культурно-освітньої сфери, зокрема 1896 р. ним було дозволено взяти 300-тисячну позику для заснування Політехнічного інституту та виділити міську землю під будівництво його корпусів [12:20-21], а 1910 р. – 900-тисячну позику для учительського інституту [13:10].

Ще однією формою контролю губернатора була можливість ревізування Київської міської управи, що вперше відбулося 1887 р. Адже саме там траплялися найбільші розкрадання міських коштів. Перш за все губернатор контролював, щоб у щорічних бюджетних розписах було виділено достатньо коштів на так звані обов'язкові витрати, тобто державні. Також губернатор схвалював розроблені управою щорічні обов'язкові для киян правила, які вимагали дотримуватися чистоти на вулицях, подвір'ях, правильної їзди на транспорті, пожежної безпеки [14]. Крім них губернатор схвалював програму міського журналу «Известия Киевской городской думы», в якому з 1880 р. публікувалися протоколи засідань думи. Останнє було спрямоване на зменшення впливу думи на громадську думку, бо самодержавство вважало це власною прерогативою. Тим більше, що губернатори у цьому невидимому протистоянні часто програвали, адже їх призначали з колишніх військових та з поліцейськими функціями, тоді як вони мали б обиратися з юристів [15: 66].

Спеціальною інституцією для розгляду неправомірних дій міського врядування, а фактично для контролю над ним, було створене на чолі з губернатором губернське з міських справ присутствіє. Ця установа, як влучно про

неї висловився відомий юрист Едуард Берендтс, була свого роду місцевим органом адміністративної юстиції [16: 108]. Зібрання присутствія могли ініціювати губернатор, міський голова або управа. До його складу входили: віце-губернатор, управляючий казенною палатою, прокурор окружного суду, голови мирового з'їзду і губернської земської управи та міський голова Києва, як представник губернського центру краю [17:318]. Меншість у представництві цього інституції від міського управління була не випадковою, адже вирішення будь-яких питань визначалося простою більшістю голосів. На його засідання могли виноситися скарги містян щодо порушення виборчої процедури; спірні питання між міським головою, думою та управою; між міським управлінням та земствами; не виконанням думою обов'язкових витрат. В разі незгоди із рішенням губернського з міських справ присутствія дума мала право оскаржити його у Сенаті.

На зміну відносно демократичного Положення 1870 р., нове 1892 р., за одним із визначень, призвело до перетворення недавно самоврядних інституцій у прикажчиків самодержавства [18:297-309]. Нову їх роль підтверджує циркуляр міністра внутрішніх справ 1893 р., в якому вказувалося, що віднині управи «носять характер правительственных учреждений и потому ... (в них) должно находиться зеркало установленного образца» [19:25]. Тобто закон інтегрував управу, як виконавчий орган міського врядування, у систему державного апарату. В результаті міський голова і вся виконавча ланка міського управління ставали державними чиновниками та могли піддаватися під суд та каратися губернською адміністрацією. Одним із прикладів кримінального провадження була справа 1902 р. стосовно перевищення повноважень члена міської управи І. А. Снежка, котрий за рішенням губернатора сів на лаву підсудних [20: 1-2]. Таким чином відбулося обмеження влади думи і трансформація ролі губернатора з наглядача за законністю над діями міського управління до її поєднання із доцільністю.

Верховна влада ліквідувала деякі елементи самостійності міського управління, в результаті чого дума опинилася у ролі «вершника без коня» [21 (1,97-115)]. Це призвело до зміни вектору діяльності міського управління – працюючи на зібраннях думи, в управі, гласні боялися викликати невдоволення губернатора, а тому реальні потреби міста ставали другорядними.

Отже, нами було прослідковано, що функції обмеження міст за Положенням 1870 р. покладалися на губернатора, який мав контролювати законність у діях думи та управи. Йому ж верховна влада доручила стежити за фінансовою дисципліною останньої. До важливої складової повноважень губернатора входило і кадрове забезпечення міського управління. На губернське з міських справ присутствія покладалася розгляд правомірності дій міською думою та управи. Переведення, за Положенням 1892 р., усього виконавчого органу самоврядування на державну службу позбавило його приставки само-.

Джерела та література:

1. За: Велихов Л.А. Основы городского хозяйства: Репринт. изд. – М.: Наука, 1996. – С.298.
2. Норман Дейвіс. Європа. Історія. – К.: Основи, 2006. – С. 799.
3. Велихов Л.А. Указ. соч. – С.57.
4. Велихов Л.А. Указ. соч. – С.238,242.
5. Нардова В.А. Городское самоуправление в России после реформы 1870 г. // Великие реформы в России. 1856-1874. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – С.231.
6. Горбачев В.П. Городская реформа 1870 года в Украине. – Донецк: Донецкий юридический институт ЛГУВД, Международная ассоциация историков права, 2008. – С.193.
7. Протоколы Киевской городской думы. – 1873. – № 20. – С.350-351.
8. Протоколы Киевской городской думы. – 1871. – № 17. – С.23-36.
9. Протоколы Киевской городской думы. – 1871. – № 20. – С.11-21.

10. Известия Киевской городской думы. – 1889. – № 22. – С.1-37.
11. Известия Киевской городской думы. – 1890. – № 43. – С.497-505.
12. Известия Киевской городской думы. – 1896. – № 28. – С.20-21.
13. Державний архів Київської області. – Ф.9. – Оп.26 – Спр.93. – Арк.10.
14. Свод обязательных для жителей г. Киева постановлений по городскому общественному управлению, изданных с 1871 г. по 1913 г. включительно. – К.: Гор. обществ. упр., 1914. – XXIII + 311 с.
15. Гессен В.М. Вопросы местного управления. – СПб.: Издания Право, 1904. – С.66.
16. Берендтс Э.Н. Связь судебной реформы с другими реформами императора Александра II и влияние её на государственный и общественный быт России – Петроград: Сенатская тип., 1915. – С.108.
17. Воробьева Ю.С. Губернское по городским делам присутствие // Государственность России (конец ХVв. – февраль 1917 г.): Сл.-спр. – Кн.1 (А-Г). – М.: Наука, 1996. – С.318.
18. Велихов Л.А. Указ. соч. – С.297-309.
19. Цит. за: Петербургская городская дума, 1846-1918. – СПб.: «Лики России», 2005. – С.25. Зерцало служило емблемою законності в Росії, яке було обов'язковим атрибутом державних закладів.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.442. – Оп.655 – Спр.12. – Арк.1-2.
21. Шрейдер Г.И. Наше городское общественное управление. Этюды, очерки и заметки. – Т.1. – СПб.: Паровая скоропечатня «Восток», 1902. – С.97-115.

ГЛЫЗЬ Юрий

Механизмы ограничения верховной властью самоуправления городов (на примере Киевской городской думы 1871-1914 гг.)

В сообщении говорится о механизмах, которые использовала верховная власть Российской империи, чтобы контролировать и направлять деятельность органов городского самоуправления, которые она вводила в результате либеральных реформ городского управления. На примере Киевской городской думы освещается ключевая роль губернатора, на которого возлагался административный контроль за деятельностью думы и управы.

Ключевые слова: самоуправление, губернатор, губернское по городским делам присутствие, Киевская городская дума и управа.

GLIESE Yuriy

Mechanisms re strictions supreme authority of the government of cities (by Kyiv city council 1871-1914 гг.)

In the message refers to the mechanisms used by the supreme power of the Russian Empire to control and direct the activities of local government that it introduced complete them as a result of liberal reforms of urban governance. By Kyiv city council covered the key role of the governor, who relied administrative control over the activities of Kyiv city council.

Key words: self-government, governor, gubersncoe on city affairs prysutstviye, Kyiv city council.

УДК 94(477)»1965/1991»

Юлія ГУБАНОВА

(Миколаїв, Україна)

РЕЛІГІЙНЕ ДИСИДЕНТСТВО НА МИКОЛАЇВЩИНІ В 60-70-х рр. XX ст.

Висвітлюється релігійне дисидентство на Миколаївщині в 60-70-х рр. XX ст.: утиски, адміністративний тиск та терор віруючих та діячів церкви, їх спротив режиму.

Ключові слова: Миколаївщина, дисидентство, релігія, спротив.

В Україні за весь час існування радянської влади не припинялася боротьба, спрямована проти існуючого ладу. Рух опору за ці роки зазнавав численних піднесень і спадів, видозмінювався, однак ніколи не був знищений пануючою системою. Новим проявом протесту та непокори можна вважати дисидентство, яке виникло в кінці 50-х – на початку 60-х рр. Одним з напрямків останнього вважається релігійне дисидентство.

Теоретично радянська конституція гарантувала свободу віросповідання. Але режим постійно вживав заходів для боротьби з релігійними віруваннями. Вони включали в себе обмеження релігійних публікацій, заборону навчати дітей релігійним основам, проведення серед них атеїстичної агітації та пропаганди, засилання агентів у середовище священнослужителів і церковної ієрархії, закриття культових споруд, застосування громадських та економічних санкцій, обмеження можливості здобути освіту. Проте духовна безплідність радянської ідеології, з одного боку, та обурення жорстокою політикою режиму, з іншого, зумовили відновлення потягу до релігії, особливо на селі. Разом з тим зростала бойовицькість віруючих [1].

На початку 60-х в СРСР активізувалась сумнозвісна робота щодо обмеження діяльності церкви. У листопаді 1961 р. облвиконком Миколаївської області прийняв рішення «Про проведення тимчасового обліку релігійних об'єднань, будівель та майна». Встановлено, що в Миколаївській області на 1 січня 1962 р. діяли 43 тимчасові церкви, 26 молитовних домів. Загальна кількість віруючих становила 47600 чол., у тому числі в містах – 26550 чол., в селах – 20910 чол. Кам'яних храмів – 55, дерев'яних – 4, глинобитних – 10. З них пам'яток архітектури державного значення – 3. В області правила релігійну службу 74 священники, 4 диякони та 34 псаломщики [2].

В 1963 р. в області припинили існування релігійні громади Російської православної церкви в селі Щербані Вознесенського району, села Маринівка Доманівського району, міста Нова Одеса, сіл Себіно, Куйбишево

Новоодеського району, Семенівка, Аннівка Братського району, та в місті Миколаїв в районі Старого Водопою. За рік вилучені церковні приміщення в селі Казанка, місті Новий Буг, селі Ново-Павлівка Баштанського району, селі Олександрівка Вознесенського та Мостове Доманівського районів. Крім того, отримана санкція на вилучення церковних приміщень в селах Матвіївна Новоодеського та Калинівка Снігурівського районів [3].

За порушення радянського законодавства про культ в 1963 р. покарано 6 священників. Як правило, в якості покарання було зняття з реєстрації, внаслідок чого священник втрачав дозвіл офіційної влади на проведення богослужінь. Здебільшого, провину знаходили в проведенні релігійних обрядів на дому. За сигналом голови комісії по культам Миколаївської сільської ради, було покарано священника Сивуляка, за встановлений факт хрещення дітей та відспівування померлих у будинках віруючих. Також за хрещення дітей на дому був знятий з реєстрації священник села Михайлівка Первомайського району Фастюк [4]. Обряд хрещення в церквах перебував під «неусипним оком» партії. Так, в 1964 р. до комітету партії Заводського району міста Миколаєва надійшов список з прізвищам 23 охрещених в церкві дітей, батьки яких перебували в лавах КПРС, з вимогою покарання винних. В коло обвинувачених потрапив навіть Герой Соціалістичної праці, член КПРС М. Подченко [5].

У той же час 13 серпня 1965 р. Миколаївський облвиконком доповідав Голові Президії Верховної Ради України «Про виконання Постанови Президії Верховної Ради УРСР «про деякі факти порушення соціалістичної законності по відношенню до віруючих» – «в нашій області порушень не було» [6].

В зв'язку з тим, що чисельність діючих церков була не значною, багато віруючих влаштовували молитовні кутки на дому, що, звичайно, теж не сприймалося радянською владою. Віруючі села Лимани Березанського району на правах оренди знімали будинок для

проведення релігійних обрядів, на які запрошувався священник з села Нечаяне Чайковський. За подібну «самодіяльність» священника знято з реєстрації.

В селі Нікольське Братського району, дві монахині – Христина та Марія Антонови, влаштували на квартирі громадянина Ткаченка молебні, на які з'їжджалися мешканці навколишніх сіл [7].

Враховуючи збільшення подібних випадків, районним комітетом партії та органам виконавчої влади були дані жорсткі рекомендації, що передбачали сумлінне вивчення релігійної обстановки в кожному селі, виявлення всіх діючих незареєстрованих релігійних громад та недопущення їх подальшої діяльності, попередження всіх власників незаконних молитовних будинків про протиправний характер діяльності та вилучення у них всіх церковних приналежностей.

Деякі райони області особливо «відзначились» в антирелігійній роботі. У звітах 1967 р. про стан православної релігійної діяльності виконкоми Березанського, Братського, Доманівського, Новобузького та Новоодеського районів рапортували, що в даних районах церкви відсутні [8]. 13 травня 1969 р. Миколаївський облвиконком прийняв рішення «Про посилення контролю за виконанням законодавства про релігійні культу», в якому зобов'язав райвиконкоми забезпечити суворий контроль за дотриманням відповідних законів [9].

Активний спротив влада чинила намаганням віруючих відзначати церковні свята. Так, на святкування Великодня 1968 р., місцевими партійними осередками під пильний нагляд був взятий кожен священник, віруючий, кожна з нечисленних церков. З вимогою покарати винних до партійного керівництва області звертається секретар Арбузинського районного комітету партії Васильєв. За його словами, під час пасхальної літургії, що проходила в церкві села Костянтинівка, багато віруючих приїхало з Доманівського та Братського районів, де діючих церков немає: куди дивилися в цей час місцеві партійні органи йому невідомо. Особливо обурило Васильєва, що з села Олександрівка віруючі приїхали на автомобілі, який для них виділив місцевий колгосп [10]. В місті Миколаєві відмічено факт, що в вечірній та нічний час в церквах батьки присутні разом з неповнолітніми дітьми. Реакція на це членів комісії з контролю за виконанням законодавства про культу була відповідною – виявляли, хто вони, місце проживання, в якому учбовому закладі навчаються та проводили роз'яснювальні бесіди.

В 1971 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про підсилення атеїстичного виховання населення». В ході її виконання Миколаївський обком КПУ ініціював низку заходів адміністративного та кримінального характеру стосовно робітників, службовців та, особливо, членів компартії, які відзначали релігійні свята, хрестили дітей, проводили весілля в церкві. До січня 1972 р. з лав партії виключено 62 членів партії за хрещення дітей, 16 – за відмову від проведення «комсомольських весіль», 9 – за активну участь у відзначенні Різдва та Пасхи. При підтримці комсомольських організацій проведено 4 відкритих громадських судових процеси над церковно- та священнослужителями, за матеріалами яких притягнуто до кримінальної відповідальності 5 осіб. Єдиним пунктом звинувачення була присутність під час здійснення обрядів хрещення неповнолітніх осіб [11]. Незважаючи на це, територіальні партійні організації відзначали помітне збільшення кількості прихожан в церквах та сектантських організаціях.

Обмеженість та малоефективність методів легального впливу на зростаючий рівень духовної культури сприяв прийняттю в 1976 р. нової редакції «Положення про релігійні об'єднання в УРСР», де зазначалось, що церква, здійснюючи свою діяльність не повинна вмішуватися в державні справи, політичне життя суспільства. Порушення зазначеного пункту положення каралося ув'язненням до 3-х років [12].

Станом на 1 січня 1978 р. в області залишилось 44 зареєстровані релігійні общини РПЦ, з них 8 – тимчасово призупинили діяльність. В той же час зростала кількість віруючих в сектах. Всього зареєстровано 1966 чол., 547 – не зареєстрованих. На 1 січня 1979 р. офіційно зафіксовано 43 православні релігійні общини. В 34 приходах, що залишились служили 34 постійних священники, в 6 приходах 2-3 рази на місяць священники служили за сумісництвом [13]. Церковні і релігійні діячі та навіть деякі віряни, які не хотіли відмовлятися від своєї віри, і в хрущовську добу і в часи «застою» зазнавали жорсткого адміністративного тиску, поєднаного з терором. Лише з розгортанням демократичних процесів в СРСР в часи горбачовської «перебудови» утиски та репресії по «релігійному напрямку» на Миколаївщині були припинені.

Джерела та література:

1. Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 3. – К.-Миколаїв : Світогляд, 2007. – С. 44

2. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність: Науково-популярний довідник. – Миколаїв : вид-во МФ НаУКМА, 2001. – С. 126.
3. ДАМО. – Ф. 5162. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 4-7.
4. Там само. – Арк. 10.
5. Там само. – Арк. 12-13.
6. ДАМО. – Ф.-Р. 4760. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 45.
7. Заковоротный Д. И. Храмы Прибужья / Д. И. Заковоротный. – Николаев : изд-во Гудым И.А., 2004. – С. 115.
8. ДАМО. – Ф.-Р. 5028. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 150.
9. Заковоротный Д. И. Храмы Прибужья / Д. И. Заковоротный. – Николаев : изд-во Гудым И.А., 2004. – С. 117.
10. ДАМО. – Ф. 5162. – Оп. 1. – Спр. 599. – Арк. 2-5.
11. ДАМО. – Ф.П. 7. – Оп. 18. – Спр. 84. – Арк. 43.
12. ДАМО. – Ф.П. 7. – Оп. 18. – Спр. 88. – Арк. 12.
13. Заковоротный Д. И. Храмы Прибужья / Д. И. Заковоротный. – Николаев: изд-во Гудым И.А., 2004. – С. 118.

ГУБАНОВА Юлия

Религиозное диссидентство на Николаевщине в 60-70-х гг. XX ст.

Освещается религиозное диссидентство на Николаевщине в 60-70-х гг. XX в.: притеснения, административное давление и террор верующих и деятелей церкви, их сопротивление режиму.

Ключевые слова: Николаевщина, диссидентство, религия, сопротивление.

GUDANOVA Yuliya

Religious dissident is on Mykolaiv in 60-70th XX of century

Illuminated religious dissidence in Nikolaev in the 60-70-s. XX century: harassment, administrative pressure and terror believers and church leaders, their resistance to the regime.

Keywords: Nikolaev, dissidents, religion, resistance.

УДК 94(477) «18/19»

Олександр ДОНІК

(Київ, Україна)

РОЛЬ ПІДПРИЄМЦІВ У РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

На прикладі впровадження електричного трамваю у великих містах України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. висвітлюється роль підприємців у процесі модернізації міської транспортної інфраструктури. Особливу увагу приділено київському трамваю як одному з яскравих прикладів активної участі приватного капіталу, насамперед іноземного, у розвитку міського електротранспорту.

Ключові слова: підприємці, електротранспорт, модернізація міської інфраструктури, електрика, трамвай.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. найбільш активно процеси розвитку міського господарства проявлялися в тих центрах України, які демонстрували найвищі показники торговельно-промислової активності та були значними транспортними вузлами краю. Найважливіші перетворення у процесі модернізації простору міського життя відбувалися із запровадженням електричної енергії, яка з кінця ХІХ ст. стає «генератором» нової епохи, що йшла на зміну ері свічок. Увійшовши в повсякденне життя містян у вигляді освітлення вулиць і приміщень, руху трамваїв, у промислове виробництво через використання електродвигунів і приладів, електрика створювала відчуття реальних змін. Натомість на фоні відносно низького рівня розвитку електротехнічної галузі в Російській імперії на межі ХІХ–ХХ ст. через економічне відставання цієї країни від найрозвинутіших держав (навіть у 1913 р. за виробництвом електричної енергії на душу населення Росія суттєво поступалася лідерам у цій галузі – США і Німеччині – відповідно у 18,5 і 7,5 рази) [1: 80], мізерного фінансування енергетики державою склалася ситуація, коли в електроенергетиці міст українських губерній у цей час монополні позиції посів іноземний капітал.

Особливо яскраво це виявилось стосовно запровадження та експлуатації електричного трамваю. Поява останнього в міському житті призвела до кардинальних змін у традиційних уявленнях про громадський транспорт, який раніше повністю забезпечувався кінним тяглом. Відомо, що в розвитку трамвайних підприємств, які з'явилися в Україні, виділяють два періоди: перший припав на 1890-і рр., другий – на 1910–1915 рр. [2: 133]. Зокрема, найперший електричний трамвай у підросійській Україні з'явився в Києві (1892 р.), потім у Катеринославі та Єлисаветграді (1897 р.), Севастополі (1898 р.),

Житомирі й Кременчуці (1899 р.). На 1918 р. електричний трамвай працював у 12 містах у межах 9 українських губерній [3: 10–11].

Іноземці охоче вкладали капітали у транспортну інфраструктуру міст Росії. Найбільше у цьому сегменті процвітали бельгійські компанії. Узагалі капіталісти з вказаної країни на початку ХХ ст. розглядали електростанції і трамвайне господарство в російських містах як свою монополію, маючи покровителів у найвищих сферах імперської бюрократії. До 1913 р. практично в усіх найбільших міських центрах імперії, включаючи Москву і Санкт-Петербург, трамвайні підприємства контролювалися з Бельгії спеціально створеними акціонерними товариствами, цінні папери яких високо котирувалися на європейських біржах. Так, 1911 р. бельгійські концесіонери володіли, орендували або контролювали 58 із 97 електричних підприємств, що існували в Росії. Зокрема, в українських губерніях бельгійські трамвайні компанії виступали операторами цього виду транспорту у 8 із 12 міст [4: 1168].

Найбільшим бельгійським підприємством було Товариство одеських трамваїв. «Компанія тяги та електрики» пустила трамвай у Кременчуці та Севастополі. «Взаємна компанія трамваїв» запровадила цей вид транспорту в Катеринославі та 1905 р. викупила всі акції київського трамваю. Товариство «Трамвай та електрика в Росії» збудувало трамвай у Сімферополі (1914 р.) [5; 6; 7; 8: 42–45; 9: 74, 80, 86; 3: 9]. На базі кожного такого підприємства було створено місцеві акціонерні товариства, штаб-квартири яких знаходилися на території Бельгії, звідки походила й більшість акціонерів. Зокрема, правління Товариства Київської міської залізниці (ТКМЗ) у 1916 р. складалося з п'ятьох бельгійців (Р. Бетта, Е. Дельфоржа, Г. Дальбру, А. де Лабордера та М. Ле-Годе) і лише одного

російського підданого (М. Бродського). Левова частка з 36 000 акцій цього товариства, власниками яких були 29 осіб, належала семи бельгійцям (кожен володів від 3000 до 3600 акцій); за кількома росіянами-акціонерами рахувалося не більше 100 цінних паперів на особу [10: 4, 18].

Трамвайні системи будували і російські підприємці, як це було в Києві (до 1905 р.), Єлисаветграді, Житомирі, та місцеві філії іноземних фірм – «Російське товариство Вестінгауз» (Євпаторія) і «Загальна компанія електрики» (Вінниця). Для експлуатації цих підприємств також виникали акціонерні товариства, чії акції потім зазвичай викупували бельгійські компанії [3: 9].

Як було зазначено на IV Всеросійському електротехнічному з'їзді (1907 р.), що відбувся в Києві, найвищою енергооснащеністю з усіх українських губернських осередків на той час вирізнялося саме це місто (за цим показником напередодні Першої світової війни Київ займав третє місце – після Санкт-Петербурга та Москви) [1: 80]. Такий стан в енергетичній галузі міста багато у чому склався саме завдяки активності підприємців – як місцевих, так і іноземних.

У липні 1889 р. Київська управа уклала концесійний договір на 45 років з Товариством київської міської залізниці. Остання, протяжністю 26,2 км, мала бути на кінній і паровій тязі. Товариство очолював підприємець, за фахом військовий інженер, А. Струве (разом із цукрозаводчиком Лаз. Бродським був найбільшим її акціонером), котрий до цього збудував у 1870 р. залізничний міст через Дніпро, провів водогін та облаштував газове освітлення в Києві [11: 166, 148–149].

Короткий досвід експлуатації конки (з 1891 р.) показав, що вона не давала суттєвого прибутку на крутих київських вулицях (коні швидко втомлювалися). Та й парова тяга не знімала проблему високої собівартості перевезень. А тому питання переведення міської залізниці на електрику набувало неабиякої актуальності (згідно з договором, підприємець залишив за собою право застосовувати електричний двигун на дослідній ділянці шляху). А. Струве добре орієнтувався в останніх світових технічних новинках і, зокрема, був обізнаний щодо успішного використання електричного трамваю в Німеччині й Франції. Підприємець запропонував, з огляду на круті київські узвози, збудувати трамвай з

електродвигуном системи Спращ, який набув широкого поширення в Європі [12: 11–19].

Проект трамваю був новим не тільки для Росії, а і Європи, а тому його передали на розгляд спеціальної експертної комісії у Санкт-Петербурзі. Зрештою за сприяння електротехнічного відділу Російського технічного товариства проект А. Струве з пуску електричного трамваю було затверджено техніко-будівельним комітетом МВС у 1891 р. [12: 10]. Саме завдяки підприємницькій ініціативі, інженерним знанням та далекоглядності голови правління ТКМЗ у Києві вже наступного року з'явився електричний трамвай. Із 1 червня (13 за н.ст.) 1892 р. одноколією курсували два трамвайних вагони від Олександрівської площі на Подолі до Царської площі біля Хрещатику [11: 166]. Досвід експлуатації першого в Російській імперії електричного трамваю показав відчутну перевагу в технічному та економічному відношенні електротяги, на яку до кінця 1894 р. було переобладнано всі 9 наявних маршрутів із кінною й паровою тягою протяжністю 36 км. Водночас тривало прокладання нових електрифікованих ліній. Наприкінці 1890-х рр. стали до ладу всі трамвайні лінії Києва згідно з контрактом 1889 р. [13: 21; 14].

Утім, на початку XX ст. київський трамвай перейшов до рук іноземних власників. Коли 1904 р. помер Лазар Бродський – найбільший акціонер ТКМЗ (йому на той час належало близько 70% акцій), виставлені спадкоємцями на продаж активи придбали бельгійські підприємці, які у січні 1905 р. у Брюсселі створили товариство «Київські трамваї» (з 4537 акцій ТКМЗ 4195 належали бельгійцям) [14]. Товариство «Київські трамваї», отримавши право на діяльність у Росії на 30 років, перебувало у сфері впливу вже згаданого вище великого бельгійського трамвайного тресту «Взаємна компанія трамваїв» (йому також належали трамвайні господарства в Одесі й Саратові). У травні 1905 р. було обране нове правління «Київських трамваїв», яке очолив «пароплавний король» Д. Марголін, котрий мав найширші зв'язки серед місцевих ділових кіл [13: 26–27].

«Бельгійський період» в історії київського трамваю характеризувався зовнішнім розвитком підприємства, коли будувалися нові лінії й допоміжні шляхи до них, удосконалювався і збільшувався рухомий склад (1916 р. товариство володіло 201 електричним вагоном і 28 причіпними), безперервно зростав

пасажиropoтiк (для прикладу, у 1915 р. було перевезено 95 318 543 пасажира, а наступного року – уже 108 633 538) [15: 2, 7–11, 13, 25–26]. Утім громадськість виявляла невдоволення політикою правління ТКМЗ щодо безпеки роботи, отримання високих прибутків (за офіційним звітом правління ТКМЗ, у 1916 р. чистий дохід, який надійшов у розпорядження акціонерів, становив 1 105 797 руб.) без належної з часом модернізації їхніх електропідприємств [3: 284; 13: 27]. До того ж Київська дума, зважаючи на високу прибутковість електричного трамваю, уже з 1909 р. почала виступати, згідно з умовами договору, за достроковий викуп цього виду транспорту у власність міста за багатомільйонну суму, аж ніяк не бажаючи чекати 1935 р., коли після закінчення терміну дії концесії всі трамвайні підприємства мали перейти міському управлінню безкоштовно [16: 26].

У вересні 1912 р. Київська дума ухвалила рішення про достроковий викуп трамваю у січні 1915 р., започаткувавши негласну війну між міською управою і ТКМЗ, яка переросла у судову тяганину, що негативно позначилося на стані самого підприємства. Однак викуп так і не було реалізовано навіть із падінням монархії в 1917 р. Навесні наступного року трамвайне підприємство перейшло в міську власність [14].

Таким чином, найважливіші зміни в процесі модернізації міського простору в Україні з кінця XIX ст. були пов'язані із запровадженням електричної енергії, завдяки чому міста, насамперед великі, стали першими осередками проживання, в яких до повсякденного життя поступово входив і електротрамвай. Передусім велика заслуга у цьому належала підприємцям, серед них важливу роль відігравали іноземці. У цілому розбудова трамвайної мережі в українських містах на початку XX ст. відбувалася спільними зусиллями місцевих та іноземних підприємців, які діяли на концесійних або орендних засадах, що яскраво засвідчив приклад впровадження цього виду електротранспорту в Києві.

Джерела та література:

1. Каменева В. О. З історії електроенергетики Києва (1890–1917 рр.) // Нариси з історії

- техніки: 3б. наук. праць. – К., 1960. – Вип. 6. – С. 59–83.
2. Вологодцев И. К. Особенности развития городов Украины. – Харьков, 1930. – Вип. 2. – 205 с.
3. Тархов С., Козлов К., Оландер А. Електротранспорт України: Енциклопедичний довідник. – К., 2010. – 912 с.
4. Велихов Л. Поход бельгийцев на Россию в электрическом деле // Горное дело. – 1915. – № 15–16. – С. 1167–1169.
5. Договор на устройство и эксплуатацию городской железной дороги (трамвая) и электрического освещения в г. Кременчуге. – СПб., 1898. – 86 с.
6. Договор на устройство и эксплуатацию электрического трамвая в Севастополе. – СПб., 1897. – 31 с.
7. Договор на постройку в городе Елисаветграде электрической дороги. – К., 1898. – 26 с.
8. Тархов С. Первый в Крыму: история трамвая и троллейбуса в Севастополе. – Севастополь, 1998. – 299 с.
9. Полунин Д. Б., Сарсакова В. М., Титова М. В. Вековой маршрут одесского трамвая. – Одесса, 2003. – 240 с.
10. Державний архів м. Києва (Держархів м. Києва). – Ф. 209. – Правління Товариства Київської міської залізниці. – Оп. 2. – Спр. 1. – Протоколи засідання правління і доповідь правління загальному зібранню акціонерів, грудень 1915 – листопад 1916 р. – 21 арк.
11. Ковалинский В. Киевские хроники. – Кн. II. Юбилей 2012. – К., 2012. – 318 с.
12. Держархів м. Києва. – Ф. 149. – Київське електричне товариство. – Оп. 1. – Спр. 1. – Проект електричного двигуна системи «Спрач», лютий 1891 р. – 19 арк.
13. Киевский трамвай за сорок лет: 1892–1932. – К., 1933. – 159 с.
14. Корнійчук Д. Електричний трамвай у Києві з'явився раніше, ніж у Санкт-Петербурзі та Москві // http://www.oldkyiv.org.ua/data/el_tramvai.php?lang=ua
15. Держархів м. Києва. – Ф. 209. – Правління Товариства Київської міської залізниці. – Оп. 1. – Спр. 18. – Звіт правління Товариства Київської міської залізниці за 1916 р. – 37 арк.
16. Обзор деятельности Киевской городской думы за четырёхлетие: 1906–1910 гг. – К., 1910. – 118 с.

ДОНИК Александр

**Роль предпринимателей в развитии электротранспорта в Украине
в конце XIX – начале XX вв.**

На примере внедрения электрического трамвая в крупных городах Украины в конце XIX – начале XX вв. освещается роль предпринимателей в процессе модернизации городской транспортной инфраструктуры. Особое внимание уделено киевскому трамваю как одному из ярких примеров активного участия частного капитала, в первую очередь иностранного, в развитии городского электротранспорта.

Ключевые слова: предприниматели, электротранспорт, модернизация городской инфраструктуры, электрика, трамвай.

DONIK Oleksandr

**Role of entrepreneurs in development of electric transport in Ukraine
in the end of 19th – early 20th centuries**

On the example of introduction of electric tram in the metropolises of Ukraine in the end of 19th – early 20th centuries the role of entrepreneurs is illuminated in the process of towns' transport infrastructure modernization. Main attention is spared to the Kyiv tram, as one of prime examples of active voice of private equity, first of all foreign, in development of municipal electric transport.

Keywords: entrepreneurs, electric transport, towns' infrastructure modernization, electricity, tram.

УДК 94(47)08+656.23:339.56 «XIX»

Ірина ЖИЛЕНКОВА

(Київ, Україна)

ТАРИФНА ПОЛІТИКА ЗАЛІЗНИЦЬ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КОНТЕКСТІ ІНТЕРЕСІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ (КІНЕЦЬ XIX ст.)

Розглянуто історичну еволюцію залізничного тарифу Російської імперії в контексті модернізації економічних та суспільних відносин, що відбувалася наприкінці XIX ст. Доведено, що запровадження та реалізація єдиних державних тарифів дозволило б забезпечити контроль над фінансово-економічною діяльністю залізниць, підвищити їх рентабельність, збільшити прибутки казни.

Ключові слова: тарифна політика, залізниці, протекціонізм, імпорт.

У системі податкових і митних заходів уряду Російської імперії з 1880-х рр. важливу роль почали відігравати транспортні, перш за все, залізничні, тарифи. Головною причиною цього стали суперечності між заходами держави в митній політиці, з одного боку, і тарифною практикою приватних залізниць. При цьому в Російській імперії експорт перевищував імпорт не тільки за фактичною цінністю, але найперше за вагою і масою сільськогосподарських і промислових товарів, що перевозилися. Достатньо сказати, що на світовий ринок відправлялося щорічно сотні мільйонів пудів зернових і цукру, а також продукція металургійної та гірничозаводської промисловості – рейки, залізна й марганцева руди, кам'яне вугілля тощо. Навпаки, імпорт складався із набагато менш габаритних товарів. Як результат, до 75% товарних вагонів рухалося порожніми від кордонів Російської імперії, у внутрішні райони [1: 3–4].

З огляду на це, природно, що залізниці вживали заходів до залучення вантажів саме у зворотних напрямках, оскільки це потребувало замалих додаткових втрат – від 1/1000 до 1/2000 коп. з пудо-версти. Певну роль тут відігравала і конкуренція на магістралях від портів і прикордонних пунктів до внутрішніх ринків. Не бажаючи втрачати можливість перевезення вантажів, залізниці часто йшли на неабияке зниження тарифів. Завдяки цьому ввіз іноземних товарів отримав суттєву підтримку. Імпортні товари мали значно нижчі тарифні ставки порівняно з внутрішніми залізничними сполученнями. Проте перехід держави до протекціоністської політики, тобто енергійного і послідовного сприяння вітчизняній промисловості в її конкуренції з іноземною, вимагав негайного впливу і на транспортні тарифи. «Останні повинні бути приведені, – як зазначав дослідник К. Загорський, – у відповідність із завданнями митної політики. Причому зусилля спочатку мали спрямовуватися лише на ввізні залізничні тарифи з метою

утримання їх ставок на такому рівні, щоб вони захищали внутрішні ринки від конкуренції іноземних продуктів. Із часом... залізничні тарифи мали поступово перетворюватися для держави із простого засобу охорони вітчизняної торгівлі й промисловості на одне з найважливіших і могутніх знарядь у боротьбі з чужоземними конкурентами не тільки на внутрішніх вітчизняних ринках, але й на зовнішніх, іноземних [1: 4–5].

Для вирішення цих та деяких інших аспектів цієї проблеми 8 березня 1889 р. проведено реформу, яка «відіграла помітну роль в економічному розвитку країни в наступні десятиліття, перетворивши залізничні тарифи на ефективне знаряддя політики індустріалізації». Мова йде про затвердження державної монополії на залізничні тарифи. Важливим її мотивом стало й те, що вона обумовлювалася фінансовими інтересами державної скарбниці.

З огляду на це, у 1890 р. Міністерство фінансів висловилося за узгодження митних і залізничних тарифів. А в доповіді І.О. Вишнеградського імператорові Олександру III наголошувалося на підпорядкуванні тарифної діяльності залізниць державним інтересам. Захисному митному тарифу мав відповідати ряд залізничних тарифів, і відомство розцінювало такий проект як «основу суворо продуманої і послідовної національної торгово-промислової політики».

Однак, як з'ясувалося пізніше, не всі наслідки тарифної реформи на залізничному транспорті були вдалим. 18 листопада 1888 р. повелінням імператора Олександра III тарифну справу було передано з Міністерства шляхів сполучення до Міністерства фінансів. Контроль за тарифами на залізницях очолив С.Ю. Вітте [2: 205–208]. Значно пізніше він визнавав це рішення помилковим. У своїй промові 7 квітня 1910 р. в актовому залі Міністерства шляхів сполучення С.Ю. Вітте наголошував на шкоді, заподіяній тарифній справі через відсторонення від неї Міністерства шляхів сполучення.

Позбавлений провідних державних посад, він негативно оцінював огульне підвищення тарифів на залізницях. Великим злом він уважав «ухвалення законодавчими установами законопроекту про поштовий збір на залізницю, що було по суті тим же підвищенням тарифів».

Такого ж погляду дотримувалися й представники великого промислового і торгового капіталу. 21 лютого 1908 р. депутація Ради з'їздів промисловості й торгівлі зустрічалася з І. Шиповим у зв'язку з призначенням його на посаду міністра торгівлі й промисловості. Увагу було звернено на те, що поточна тарифна політика, коли підвищення тарифів диктується потребами державної скарбниці у фінансових засобах, «перетворює залізничні тарифи на систему непрямих податків». І. Шипов ухилився від прямої відповіді на поставлене питання, проте заявив, що є «переконаним протекціоністом» [3: 294–295]. Утім, подібні висловлювання були характерними для всіх вищих урядовців Російської імперії. У листопаді 1911 р. відомий промисловець Г. Крестовніков наголошував на тому, що уряд розглядає промисловість і торгівлю як насос для викачування з населення фінансових засобів». Це здійснювалося не тільки за рахунок промислового податку, земського обкладання та поштового збору, але й «огульним підвищенням тарифів на залізницях» [4: 60–61, 82].

На високий рівень залізничних тарифів впливало чимало чинників: необхідність стимулювання експорту с/г продукції і гірничозаводської промисловості, перевезення товарів на внутрішньому ринку на далекі відстані, конкуренція морськими і річковими фрахтами та комерційні міркування.

Загалом же, успішний експорт товарів багато у чому залежав саме від державної тарифної політики на залізницях і водному транспорті. Для прикладу, уряд Німеччина наприкінці XIX ст. встановив експортні пільгові тарифи на залізничних магістралях до морських портів. Аналогічних пільг очікували й виробники та експортери Російської імперії. Як правило, землевласники та хліботорговці скаржилися на завищені залізничні тарифи на хліб та інші сільськогосподарські продукти, що вивозилися на світовий ринок. Їхні клопотання до уряду зводилися до того, щоб тариф зменшувався пропорційно, тобто залежно від відстані: за 1000 верст провозу по 1/100 коп. з пуда, за 500 – по 1/50, за 600 – по 1/60, за 700 – по 1/70, за 900 – по 1/90 коп. з пуда [5: 77].

Зависокі залізничні й річкові тарифи становили значну частину хлібної ціни, знижуючи тим самим конкурентоспроможність цього товару на світовому ринку. Так,

м. Олександрівськ Катеринославської губернії з річковим портом було розташоване на відстані 18 верст від дніпровських порогів. Порт був надзвичайно перевантажений, оскільки сюди до нього надходили залізницею хлібні вантажі у великих обсягах з Катеринославської, Харківської та інших українських губерній. Далі хліб перевантажувався і «вирушав у закордонні порти». У 1899 р. вантажообіг Олександрівської гавані досягнув 4,5 млн пудів [6: 653].

Для експортної торгівлі величезне значення мав рівень тарифів як на залізницях, так і водному транспорті. Проте товарні перевезення на Нижньому Дніпрі були монополізовані пароплавними компаніями під егідою групи банків. Унаслідок цього тарифи були завищеними, що призвело до гальмування вантажообігу дніпровським водним шляхом і зниження конкурентоспроможності українських виробників хліба на ринках європейських країн.

Запровадженою після з 1889 р. державною монополією на залізничні тарифи прагнули скористатися підприємці. Зокрема, донецькі вуглепромисловці, поряд із пропозиціями про зниження тарифів на перевезення палива клопотали про одночасне його підвищення на імпорте вугілля з балтійських портів. Уряд йшов назустріч цим побажанням. Донецьке мінеральне паливо вже перевозилося до Москви за тарифом не 1/60 коп. з пудо-версти, а 1/100 коп. Із 1 серпня 1895 р. також було знижено залізничні тарифи на перевезення вугілля з Донецького басейну на відстань понад 500 верст, що дало змогу до певної міри конкурувати з іноземним мінеральним паливом у прибалтійському й Московському регіонах. Зокрема, пільговий тариф для Морського міністерства на кам'яне вугілля становив 1/150 коп. з пудо-версти [7: 539–540].

Однак промисловці й далі висловлювали своє незадоволення вибіркоким підходом уряду до тарифного регулювання на залізничній мережі. Міністерство шляхів сполучення безперервно критикувалося з боку часопису гірничопромисловців через відсутність радикальної реформи в залізничному господарстві. На переконання видання, головне відомство проводило тільки заходи паліативного характеру і на цьому заспокоювалося, забуваючи про корінні реформи, які «у вигляді чисельних проектів здійснюють свій звичайний паперовий рух по канцеляріях і всіляких нарадах» [8: 34].

Безперечно, залізничні тарифи стали потужним важелем економічної політики уряду, що доволі болісно зачіпало інтереси всіх галузей господарства, у тому числі й землеробства. Новий міністр фінансів В.М. Коковцов уважав, що розпоряджатися цим важелем має право тільки його відомство. Поза сумнівом, що уряд

розглядав залізничні тарифи переважно з фіскального погляду. Більш конструктивною у цьому питанні була позиція Міністерства торгівлі й промисловості, котра відображала потреби розвитку продуктивних сил. Так, на переконання промисловців, підвищення залізничних тарифів із фіскальною метою руйнувало їх основний принцип, який мав відображати тільки «плату за послугу».

Важливим аспектом залізничної тарифної політики стало питання про її узгодження з системою діючих митних тарифів. Рада з'їздів представників промисловості й торгівлі виходила з того, що думка про незалежність однієї від іншої неправильна і посилалася на практику Німеччини. Остання «зміцнювала свій захисний митний тариф строго відповідною системою залізничних тарифів». Проте Міністерство фінансів мало протилежну думку, і лише напередодні Першої світової війни, «хоча й обережно, але визнало необхідність узгодження системи залізничного і митного тарифу» [9: 365].

Як би там не було, намагання промисловців вплинути на тарифну політику уряду за великим рахунком не мали успіху. З 1909 р. розпочалося нове зростання тарифних ставок. Попри збільшення обсягів перевезень на залізничній мережі, чистий дохід останньої в основному визначався підвищенням тарифів. В абсолютних цифрах, за даними Міністерства фінансів, прибуток залізниць з 1908 р. по 1913 р. зріс зі 161 млн до 473 млн руб., або на 194%. Із цього приводу сторінки часописів підприємницьких організацій рясніли наріканнями «на урядовий тарифний гніт». Рада з'їздів представників промисловості й торгівлі знову звинувачувала уряд у тому, що залізничні

тарифи дедалі більше перетворювалися із знаряддя торгово-промислової «на знаряддя фіскальної політики» і, де-факто стали «невдалою формою стягування податків».

Джерела та література:

1. Загорский К. Я. Железнодорожные тарифы в России и Германии в связи с экономической политикой этих стран. – СПб., 1914. – 84 с.
2. Витте С. Ю. Воспоминания: в 3 т. – М., 1960. – Т. 1 (1849–1894). – 555 с.
3. Промышленность и торговля. – 1908. – №5. – С. 271–295.
4. Журналы заседаний экстренного съезда представителей промышленности и торговли, состоявшегося 10, 11 и 12 ноября 1911 г. в Петербурге. – СПб., 1912. – С. 60–82.
5. Штейнгель Е. А. О некоторых существенных причинах нашего хлебного кризиса и возможного его устранения в будущем // Труды Императорского вольного экономического общества. – СПб., 1895. – Т. 1. – №1/3. – С. 63–77.
6. Государственная дума, четвертый созыв, 1913–1914 гг., сессия вторая / Стенографические отчеты. Ч. 1: Заседания 1–28: (15 октября 1913 г. – 21 января 1914 г.). – Санкт-Петербург, 1914. – XXIV с., 2096 стб.
7. Труды XI Съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в городе Харькове с 20-го октября по 9 ноября 1886 года. – Х., 1886. – Ч. 1. – LX, 483 с.
8. Горно-заводское дело. – 1910. – №2. – С. 30–41.
9. Промышленность и торговля. – 1914. – №7. – С. 361–365.

ЖИЛЕНКОВА Ирина

Тарифная политика железных дорог Российской империи в контексте интересов внешней торговли (конец XIX в.)

Рассмотрена историческая эволюция железнодорожного тарифа Российской империи в контексте модернизации экономических и общественных отношений, которая происходила в конце XIX в. Доказано, что введение и реализация единых государственных тарифов позволило бы обеспечить контроль над финансово-экономической деятельностью железных дорог, повысить их рентабельность, увеличить доходы казны.

Ключевые слова: тарифная политика, железные дороги, протекционизм, импорт.

ZHILENKOV Irina

The tariff policy of the railways of the Russian Empire in the context of the interests of foreign traders (the end of the nineteenth century)

Historical evolution of railway tariff of the Russian empire is considered, in the context of modernization of economic and public relations, which was carried in the late 19th century. Writing and implementation of unified state tariff demonstrated that helped to ensure control over the financial-economic activities of railway to improve profitability, increase revenue coffers.

Key words: tariff policy, railroads, protectionism, import.

УДК 94(477):63(091)

Олексій ЗАХАРЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

«НОВИЙ АГРАРНИЙ ПОРЯДОК» НАЦИСТІВ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ

Проаналізовано реалізацію в період німецько-румунської окупації України «нового аграрного порядку». Розглядаються заходи окупаційної влади по впровадженню аграрної реформи, її етапи і причини провалу.

Ключові слова: аграрна політика, «життєвий простір», колонізація, реформа

Окупаційна аграрна політика нацистських загарбників донедавна досліджувалась вибірково і обмежено. В останні роки доступ до раніше засекречених архівів дозволив впритул наблизитись до наукової розробки даної теми. Значно розширена джерельна база дозволила простежити складне і суперечливе коло питань щодо практичної реалізації «нового аграрного порядку» на тимчасово окупованій території України. Автор статті ставить завдання показати виняткове місце Південної України в колонізаторських планах нацистів, розглянути особливості здійснення аграрної політики у цьому регіоні, її трансформацію в залежності від перебігу подій на Східному фронті.

В нацистських планах завоювання і освоєння «життєвого простору» особливе місце належало Південній Україні і Криму. Німецький фронтовий кіножурнал «Дойче вохеншау» повідомляв, що на третій день після окупації м. Миколаєва, 19 серпня 1941 року, сюди з короткочасним візитом на власному літаку «Кондор» прибув Адольф Гітлер. Це був його перший приїзд на українську землю. Фюрер побував у місті незадовго до зустрічі з італійським дуче Беніто Муссоліні, яка відбулась в Умані 28 серпня 1941 року [3:10-15]. Приліт нацистського вождя до Миколаєва не випадковий. Ще на таємній нараді 16 липня 1941 р. А. Гітлер заявив своїм підлеглим: «Крим із прилеглими територіями (область північніше Криму) мають стати областю імперії. Ці прилеглі райони повинні бути якомога більшими» [8: 162]. Мова йшла про створення в Причорномор'ї, Приазов'ї і в Криму «особливої» імперської території, яку Гітлер назвав «Готенланд» і планував, попередньо знищивши і виселивши звідси усе місцеве населення, заселити її виключно німцями-колоністами, прибулими з рейху [7:483]. Неабияку активність в наміченій колонізації Північного Причорномор'я і Криму виявив рейхсфюрер СС Г. Гімлер, який хотів створити на цих землях заселену есесівцями «Готську область» (Готенгау) [4: 28-29]. Роздачею землі і розселенням есесівців займалося спеціально створене ще задовго до агресії Головне управління раси і поселень Ру СХА [6: 9]. Для

пришвидженої аграрної колонізації краю і економічного освоєння південноукраїнських степів керівництво Третього рейху збиралося задіяти виховану в нацистському дусі молодь членів Гітлерюгенду і спілки німецьких дівчат БДМ, які з моменту приходу до влади нацистів проходили обов'язкову щорічну сільськогосподарську практику. Саме молоді багатодітні селянські сім'ї представників вищої «нордичної раси» мали заселити, обжити і назавжди витіснити з рідної землі «неповноцінне» у расовому відношенні місцеве населення. Крім вихідців із рейху до аграрної колонізації планували залучити близьких до «істинних арійців» за «нордичними» ознаками австрійців, данців, норвежців, шведів, голландців, британців. На територію кримського півострова фюрер мріяв пересилити своїх земляків – вихідців із австрійського Тіроля, тому й призначив австрійця А. Фрауенфельда генерал-комісаром округу «Крим». Нацистський вождь ні з ким не хотів ділитися перлиною Причорномор'я. Коли у серпні 1941 р. до Вермахту долучилися для ведення спільних дій італійські війська, Гітлер у таємному наказі командуючому 11-ю німецькою армією ріттеру фон Шоберту розпорядився ні за яких обставин й близько не допускати італійський корпус, що увійшов до складу цієї армії до бойових дій у Південній Україні і використовувати союзників якомога далі від узбережжя Чорного моря [3:12]. Зазіхали на землі Північного Причорномор'я і румунські завойовники. Маршал Антонеску пообіцяв щедро нагородити українською землею вояків румунської армії. За наказом помічника ставки румунського верховного командування генерала Тетеряну у військових частинах напередодні вирішальних боїв за Одесу почали складати списки солдат і офіцерів охочих заволодіти земельними наділами в Придністров'ї та Прибужжі [1:174]. З дозволу фюрера румунські загарбники майже три роки хазяйнували у так званій «Трансністрії» (території у межах річки Дністра і Південного Буга) і то тільки на період окупації. Знаючи про тимчасовість свого перебування у Причорномор'ї, румунські окупанти й поводитися відповідно, намагаючись

максимально спустошити сільськогосподарські ресурси регіону для задоволення своїх колосальних потреб у продовольстві та сировині. Тому аграрна політика румунських загарбників була цілком спрямована на тотальне хижацьке пограбування українського села. У цьому відношенні румунська армія навіть перевершила Вермахт, особливо під час відступу з Північного Причорномор'я навесні 1944 р. Тільки для діючих на території України військових частин румунське командування розраховувало щорічно, шляхом грабунку і реквізиції, одержувати 94500 т. пшениці, 31 000 т. фуражу, 206 500 т. кормів для коней, 135 500 т. картоплі [2:292].

Головним завданням і основною метою нацистської аграрної політики стало налагодження безперебійного постачання продовольством і сировиною Вермахту і рейху. За рахунок сільськогосподарських ресурсів України цілком утримувались і союзні Німеччині румунські, італійські, угорські, словацькі і хорватські війська. В аграрній політиці окупантів у Північному Причорномор'ї чітко простежуються три основні етапи. Перший етап (з серпня 1941 р. по січень 1942 р.) характеризує політику військової і цивільної окупаційної влади в умовах «бліцкригу» і до його провалу; другий – в період затяжної війни (лютий 1942 р. – липень 1943 р.), й третій, заключний етап, пов'язаний з великим загальним відступом німецько-румунської армії на південній ділянці Східного фронту, коли ворожі зайти вдалися до варварської тактики «випаленої землі» - тотальної руйнації, грабунку і спустошення промисловості і сільського господарства краю. Особливо жакливі часи настали безпосередньо перед самісіньким визволенням Південної України від загарбників – у лютому – березні 1944 року.

На першому етапі аграрної політики в умовах «блискавичної війни», захопивши за короткий час значні території України, оголосивши всю завойовну землю власністю Третього рейху і взявши курс на створення воєнних поселень німецьких колоністів, гітлерівське керівництво вважало доцільним, передусім з економічних міркувань, зберігати велике сільськогосподарське виробництво, яке утворилося в Україні у передвоєнні роки. У своєму вузькому оточенні Гітлер наполягав, що за будь-яких обставин слід повністю підпорядкувати собі існуючу колгоспну систему, створену Сталіним, оскільки вона давала змогу встановити абсолютний контроль за сільськогосподарським виробництвом, збором, вилученням і відправкою до Німеччини великих партій продовольства та сировини.

У грудні 1941 р. Червона Армія перейшла у контрнаступ під Москвою. «Бліцкриг» з

тріском провалився. На окупованій території ширився партизанський рух. У війну з рейхом вступила найпотужніша держава світу – США. На початку 1942 року утворилася антигітлерівська коаліція. Ці обставини докорінно змінили ситуацію. Військове протистояння набуло затяжного, тривалого, виснажливого характеру. Все це змусило Гітлера все ж дозволити Розенбергу провести в дію «новий аграрний порядок» (Neue Agrarordnung), оголошений рейхсміністром 15 лютого 1942 року. Згідно указу колгоспи перетворювалися на громадські господарства (Gemeinwirtschaften), радгоспи на державні маєтки (Staatsgüter), МТС – на опорні пункти. Другий етап реформи передбачав перетворення частини громадських господарств, які виконають поставки, до статусу сільськогосподарських кооперативів (Landbaugenossenschaften). На третьому етапі реформи передбачалося створення обмеженої кількості одноосібних селянських господарств (Einzelwirtschaften). Весь сільськогосподарський інвентар розподілявся по «десятихатках», на чолі яких стояв призначений окупантами бригадир, контроль за бригадами здійснював сільський староста. У румунській зоні окупації – губернаторстві «Трансільванія» (Одеська область, південні райони Вінницької і західні райони Миколаївської областей), аграрний закон був проголошений 14 березня 1942 р. згідно розпорядження №55 І. Антонеску – Г. Алексану. За цим законом колишні колгоспи перетворювалися в трудові громади, а радгоспи – на державні ферми. Трудові громади ділилися на трудові бригади, які в середньому нараховували по 20-30 сімей. За ними закріплювалося близько 200 га землі [5:188].

19 червня 1942 р. економічний штаб «Схід», головна група сільського господарства ухвалили розпорядження «Практичне здійснення нового аграрного порядку», в якому наголошувалося, що основним змістом «нового аграрного порядку» є поступовий перехід від колективного до одноосібного господарювання в межах кооперативів (хліборобських спілок). В РКУ в 1942 р. до цієї категорії господарств станом на 1 грудня перейшло 10,4 % громадських господарств [1: 186].

На другому етапі окупаційної аграрної політики нацисти розробили грандіозні плани по економічному і господарському освоєнню засушливих районів Південної України. Це ще раз говорить про виняткове значення цього регіону, оскільки більше ніде на захопленій радянській території за час окупації вони не планували нічого подібного. 30 липня 1942 р. на ім'я рейхскомісара Е. Коха надійшла пам'ятна записка відносно зрошення Південної України і Криму водами Інгульця і Дніпра. План зрошувальної системи подавався на окремій

карті з усіма подробицями і розрахунками. Відкриття першої черги зрошувальної системи планувалося вже на осінь 1943 р. Оскільки степові райони Північного Причорномор'я завжди страждали від суховіїв, у липні 1942 р. окупанти підготували розпорядження про висадку лісосмуг. Для покращення вивозу зібраного урожаю в рейх генерал-комісар Миколаєва Е. Оперман 28 вересня 1942 р. видав наказ про будівництво вузькоколіїних залізниць в генеральній окрузі «Миколаїв» [5:190-191]. Таким чином, на другому етапі аграрної політики нацисти намагалися налагодити економічне життя для подальшого ведення війни, розпочали господарське освоєння Північного Причорномор'я, але не для покращення життєвого рівня селянства, а виключно для більш ефективної експлуатації сільського господарства у власних цілях і закладення фундаменту для повоєнної колонізації краю вихідцями з рейху.

Катастрофа Вермахту і військ союзників під Сталінградом спричинила нову, ще більш суттєву військово-політичну кризу в керівництві Третього рейху. Намагаючись суттєво виправити скрутне становище перед вирішальною битвою світової війни на Курській дузі, нацисти неабияк активізували зусилля на негайному вирішенню аграрного питання шляхом приватизації землі. Перед початком операції «Цитадель», з дозволу фюрера, рейхсміністр окупованих східних областей А. Розенберг оголосив від імені рейху 3 червня 1943 р. «Декларацію німецького уряду про приватну власність селян на землю». Цей документ обіцяв надати землю не тільки селянству, а й тим, хто перебував на примусових роботах у Німеччині (остарбайтерам) і навіть червоноармійцям, закликаючи їх до масового дезертирства напередодні Курської битви.

Але вносити будь-які зміни було вже запізно, оскільки Червона Армія, розгромивши на Курській дузі добірні німецькі війська, остаточно захопила ініціативу і перейшла у наступ по всьому фронту. Тому заключний, третій етап аграрної політики позначився

відвертим хижацьким пограбуванням і нищенням сільськогосподарських ресурсів України. Відступаючи з Лівобережної України і Донбасу, за наказом фюрера окупанти здійснювали варварську тактику «випаленої землі» - тотально спустошуючи українську землю, піддаючи усе руйнації та знищенню. «Новий аграрний порядок» не дав очікуваних результатів і зазнав цілковитого краху. Визволивши українську землю від ворога, радянські війська зірвали злочинні наміри нацистів перетворити її на німецький «лебенсраум» - життєвий простір, в якому корінному населенню не відводилось місця.

Джерела та література:

1. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944 (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів).-Миколаїв : КВІТ, 2004. – 503 с.
2. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине 1941-1944. В 2 кн. Книга первая. Борьба в подполье. – К. : Наукова думка, 1985. – 400 с.
3. Петров Б. Н. Как делили Украину Гитлер и Муссолини / Б. Н. Петров//Военно-исторический журнал. – 1992. – № 6. – с. 10-15.
4. Родионов В. «Истинные арийцы». Расовые мифы Гитлера / Владимир Родионов. – М. : Яуза –пресс, 2012. – 384 с.
5. Селянство Півдня України: історія і сучасність. Збірка доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – Миколаїв : МДУ, 2003. – 240 с.
6. Семенов К. К. Дивизии войск СС. История организации, структура, боевое применение / Константин Семенов. – М. : Яуза – пресс, 2007. – 288 с.
7. Симонов К. Сто суток войны /Константин Симонов. – Смоленск : Русич, 1999. – 576 с.
8. Ямпольский В. П. «... Уничтожить Россию весной 1941 г.» (А. Гитлер. 31 июля 1940 года): Документы спецслужб СССР и Германии. 1937-1945 гг. / Владимир Ямпольский. – М. : Кучково поле, 2008. – 656 с.

ЗАХАРЧЕНКО Алексей

«Новый аграрный порядок» нацистов в Южной Украине

Проанализирована реализация в период немецко-румынской оккупации Украины «нового аграрного порядка». Рассматриваются мероприятия оккупационной власти по осуществлению аграрной реформы, её этапы и причины провала.

Ключевые слова: аграрная политика, «жизненное пространство», колонизация, реформа.

ZAKHARCHENKO Olexiy

Nazi's «new agrarian order» in the South Ukraine

Analyzed during the implementation of the German-Romanian occupation of Ukraine «new agrarian order.» We consider the actions of the occupation authorities on the implementation of agrarian reform, its stages and causes of failure.

Key words: agrarian policy, living space, colonization, reform.

УДК 930.23

Микола ЗЕРКАЛЬ

(Миколаїв, Україна)

СУЧАСНА УКРАЇНЬСКА ІСТОРІОГРАФІЯ СПРОТИВУ УКРАЇНЦІВ В ГУЛАГІ

Виствітлюється сучасний стан історичної наукової розробки проблеми ГУЛАГу та українства в лещатах тоталітарного режиму радянської сталінської системи, концептуальні підходи до висвітлення глибинного змісту цієї установи. Звертається увага на збереження в надзвичайно несприятливих умовах української національної ідентичності та спротиву 20 тисяч українських в'язнів.

Ключові слова: табір, ГУЛАГ, в'язень, повстання, спротив, ідентичність.

Дослідження тоталітарно-репресивної радянської системи в українській історіографії розгортається своєрідно та притягує до себе увагу багатьох істориків пострадянського простору. При роботі над своїми науковими розвідками українські історики використовують відкриті фонди центральних та місцевих архівів (справи реабілітованих раніше репресованих мешканців УРСР). Актуальність дослідження даної проблеми полягає саме в тому, щоб всебічно висвітлити історико-територіальні особливості проведення місцевими правохоронними органами заходів по кількісному поповненню українськими в'язнями ГУЛАГу. Використання статистичного та порівняльного методів створюють умови лише для приблизного визначення кількості засуджених. Нажаль значна частина архівних фондів СБУ так і залишаються закритими для дослідження науковцями, це справи з яких не було прийнято рішення про реабілітацію. Тобто політичні зміни в країні не створюють умови для комплексного та об'єктивного дослідження документальної бази тоталітарної каральної радянської системи. Фактично дослідники-історики опиняються в ситуації коли офіційно всі органи державної влади зрікаються від традиційної цензури та секретності в своїй діяльності, а реально надають можливість працювати лише з обмеженим колом історичних документів. Так, в рішенні Конституційного Суду від 20 січня 2012р. №2-рп/2012 на тлумачення положень статей 32 і 34 Конституції України підкреслюється, що «інформацією про особисте та подружнє життя особистості є будь-які відомості та/або данні про відношення немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки та інше, пов'язані з особою і членами його родини, за виключенням інформації, яка торкається здійснення функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень. Така інформація про особу є конфіденційною»

Хронологічно процес дослідження реабілітаційного процесу в Україні можна поділити на три етапи: перший - з середини 1950-х рр. до середини 1980-х рр., другий - з другої половини 80-х рр. до 1991 р., а третій почався з 1991 р. і триває по тепер. Слід підкреслити, що спрямованість робіт була лише на місцевий рівень, а подальша доля засуджених «випадала» із поля зору дослідників [1]. Основна увага приділялась осмисленню тоталітаризму, сутності репресивної політики та її спрямованість [2].

Положення про доступ до інформації про особу і поширення такої інформації врегульовано також Законами України «Про інформацію», «Про захист персональних даних», «Цивільним кодексом України» (стаття 302).

Вимоги Закону України «Про захист персональних даних» поширюється на надання доступу до матеріалів архівно-слідчих справ репресованих громадян, які містять персональні дані цих громадян, оскільки такі дані є обробкою персональних даних. Частиною четвертою статті 16 Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» передбачено, що доступ до документів НАФ, які містять конфіденційну інформацію про особу, а також створюють загрозу для життя або недоторканості житла громадян, обмежується на 75 років з часу створення даних документів, якщо інше не передбачене законом. Раніше зазначеного терміну доступ здійснюється за згодою громадянина, права і законні інтереси якого можуть бути порушені, а у випадку його смерті – за згодою спадкоємців.

В даному контексті, державні архіви при вирішенні питань доступу до архівно-слідчих справ репресованих громадян, керуються положенням статті 15 постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. «Про трактування Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», які визначають, що реабілітовані або за їх згодою або у випадку смерті близькі родичі мають право ознайомитись

з матеріалами закритих виробництв кримінальних або адміністративних справ і отримати копії документів не процесуального характеру [3]. Знайомитись з такими справами вони можуть лише у випадку, якщо в них немає даних, які можуть негативно вплинути на честь, законні права і інтереси як самих постраждалих, їх родичів, так і інших громадян [4].

Офіційним періодичним друківаним органом, який займається друкуванням архівних документів висвітлюючих в тому числі і діяльність ГУЛАГу на території України є часопис «3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ» з 1994 р. Кожен номер має певну тематичну спрямованість друкованих архівних матеріалів [5]. Окремі аспекти рекрутування в'язнів ГУЛАГу висвітлені в роботі В. К. Барана і В. М. Даниленко «Україна в умовах системної кризи (1949-1980 рр.)», але лише опосередковано [6].

Мемуарна література минулих ув'язнених ГУЛАГу починається з тритомника «Червона калина» Віталія Юрченка (Юрій Карась-Голинський). В 1947 р. Семен Підгайний видав книгу «Українська інтелігенція на Соловках [7] яка висвітлює коло засуджених і умови їх перебування там. Мемуарні роботи Григорія Костюка [8], Олександра Канюки [9], Підгайного С. [10], Сирко І. [11] розкривали специфіку положення і способи виживання в табірних умовах українців. Окремого дослідження заслуговує перебування на Соловках Матвія Івановича Яворського, історика, вченого.

Однією з важливих з наукової точки зору є книга Євгена Грицяка «Норільське повстання». Значимість цієї книги обумовлена тем, що вона написана безпосереднім учасником повстання в'язнів Норільського Горлагу в травні-серпні 1953 р. Притягує увагу той факт, що основними учасниками цього повстання були етнічні українці, причому дослідники підкреслюють той факт, що керували ним саме військові, а не представники оунівського підпілля. Українські історики в своїх роботах намагаються підкреслити бунтарський український дух. Українство об'єднало свої зусилля в процесі революційного, системного протесту і все це виникло на підставі використання досвіду підпільної та конспіративної роботи західноукраїнських націоналістів

В роботі підкреслюється міжнародна конфронтація української громади та представників інших національностей, в тому числі росіянами.

Дослідженню норільського повстання присвячена також робота Макарова «Норільське повстання. Травень- серпень 1953 р.» [12]. В якій автор звертає увагу на те, що ініціатором і

рушійною силою протестного руху виступали саме співробітники табору, які поширювали різні байки та загострювали міжнародну ворожнечу. Охоронці з прихильністю ставились саме до «блатних», тобто засуджених за кримінальні злочини, які складали кістяк внутрішнього самоврядування серед в'язнів, а з прибуттям великої групи українців ситуація змінилась. Адміністрація намагалась за будь-яку ціну підпорядкувати традиційній формі управління в'язнів, шлях був обраний кривавий, потрібно було зламати силу волі та духовний настрій за допомогою розстрілів та показових покарань. Повстання охопило 20 тисяч в'язнів та 6 таборів. Вимоги торкались скорочення робочого дня з 12 годин до 8 годин, зняти номери з одягу, що натякало на аналогії з концентраційними таборами фашистів, перегляд справ політичних в'язнів. Сьогодні історики дискутують з приводу кваліфікації цього повстання – що це повстання чи страйк. Кожен табір мав свою специфіку та хронологічні межі руху. Так найбільш тривалим воно було в третьому каторжному таборі і тривало з 5 червня до 4 серпня. Фактично із приблизно 20 тисяч учасників руху загинуло 150 чоловік.

Українські історики основну увагу зосереджують на розгляді ГУЛАГу як практичного втілення репресивної тоталітарної машини радянської комуністичної ідеології спрямованої на позбавлення людини національної, культурної, економічної та соціальної ідентичності, порушення будь-яких норм моралі та права заради підтримання тоталітарної державної системи, наприклад в роботах О. С. Рубльова [13].

Взагалі ніяких позитивних аспектів в діяльності ГУЛАГу українські науковці не знаходять і не шукають [14].

Таким чином існуюча наукова українська історична література спрямована на обґрунтування концептуального підходу, що ГУЛАГ був формою прояву сталінської імперської конструкції яка була створена для нищення представників національної інтелектуальної еліти, зокрема української. Завдяки чому уповільнився розвиток української культури та науки.

Джерела та література:

1. Бажан О.Т. Ресталінізація в Україні другої половини 1960-х років // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: 36. ст. – К., 2002. – Вип.20-21. – С. 648-662.
2. Костюк Г. О. Сталінізм в Україні (Генеza і наслідки): Дослідження і спостереження сучасника – К. : Смолоскип, 1995. – 508с.
3. З порога смерті: Письменники України - жертви сталінських репресій /Авт. кол.:

- Бойко Л.С. та ін. – К. : Рад. письменник, 1991. – С. 328.
4. Кравців Б. На багряноту коні революції PROLOG INC., 875 West End Ave., New York 25, N.Y. USA. – С. 39.
 5. З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ №1/2(24/25). – Київ. – 2005. – 230с.
 6. З порога смерті: Письменники України - жертви сталінських репресій / Авт. кол.: Бойко Л. С. та ін. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 328.
 7. З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ №1/2(24/25). – Київ. – 2005. – 230с.
 8. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади. – Едмонтон, 1987. – Кн. 1. – С. 487–660 (Ч. IV – «Окаянні роки»).
 9. Канюка О. Від Гужівки до Біломор-каналу: Свідчення концтабірника 1930-их рр. – Нью-Йорк, 1988. – 207с.
 10. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках: Спогади 1933–1941. – [Б. м.], 1947. – 93 с. Передрук в Україні з біогр. додатком «Галичани на Соловках» (автор Є. Гасай) див.: Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках: Спогади 1933–1941 рр. / Ред. Р. Матейко і Б. Мельничук. – Тернопіль, 1999. – 124с.
 11. Сірко І. «Ті незабутні роки». - Ужгород. – 1978. – 120с.
 12. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24982727.html>
 13. Рубльов О. С. Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського // Укр. іст. журн. – 1997. – № 4. – С. 112.
 14. Подкур Р. Ю., Рубльов О. С. Історіографія політичних репресій в Україні (друга половина 1980-х – 1990-ті рр.) // Політичні репресії в Україні (1917-1980-ті рр.). – К., 2007. – С. 11.

ЗЕРКАЛЬ Николай

Современная украинская историография сопротивления украинцев в ГУЛАГЕ

Исследуется современное состояние исторической научной разработки проблемы ГУЛАГа и украинцев в тисках тоталитарного режима советской сталинской системы, концептуальные подходы к освещению структурного значения этого учреждения. Обращается внимание на сохранение в крайне враждебной среде украинской национальной идентичности и сопротивление 20 тысяч украинцев заключённых.

Ключевые слова: лагерь, ГУЛАГ, заключённый, сопротивление, идентичность.

ZERKAL Nikolay

Modern ukrainian historiography resistance ukrainians in the GULAG

We investigate the current state of scientific research of the history of the Gulag and Ukrainians in the grip of the totalitarian regime of the Soviet Stalinist system, the conceptual approach to the coverage of the structural value of the institution. Attention is paid to the preservation of an extremely hostile environment of Ukrainian national identity and resistance of 20,000 Ukrainian prisoners.

Key words: camp, GULAG, prisoner, resistance, identity.

УДК 61.4

**Аркадій КІСЕЛЬОВ, Віктор ЗЮЗІН,
Анатолій РУДЕНКО, Ольга ПАРХОМЕНКО**
(м. Миколаїв, Україна)

ВИДАТНІ ПОСТАТІ ВИТОКІВ МЕДИЦИНИ МИКОЛАЇВЩИНИ XVIII – XIX ст.: ДАНИЛО САМОЙЛОВИЧ ТА ЙОГО ПОСЛІДОВНИКИ

*На основі архівних та літературних джерел подаються дані про витоки медицини
Миколаївщини, діяльність видатних постатей XVIII – XIX століття.*

Ключові слова: витоки, медицина, видатні постаті.

В плеяді видатних медиків другої половини XVIII та XX століть, які прославили Миколаївщину, почесне місце посідають військові лікарі. Більшість з них до цього часу залишаються маловідомими для широкої громадськості.

Після тривалої війни з турками Росія у 1788 р. отримала вихід в Чорне море. Для боротьби з турецьким військовим флотом Росія приймає рішення про створення флоту шляхом будівництва на півдні суднобудівного заводу. Намісник Новоросійського краю Г.Потьомкін в особистому дорученні на ім'я свого помічника купця Михайла Фалєєва від 27 серпня 1789 р. писав: «Фаберову дачу іменувати Спаське, Вітовку – Богоявленськ, забудовану верф на Інгулі – місто Миколаїв [1].

Г.Потьомкін запросив знаменитого на той час архітектора Стасова та італійського архітектора Береста, яким і доручив побудувати Миколаїв. Місто було розплановано на рівні квадратні, прямі і широкі вулиці з вільним рухом транспорту до торгового порту.

Під час турецької війни серед солдат і моряків, а також населення спалахнула епідемія чуми. Для боротьби з епідемією Г.Потьомкін запросив в Харсон знаменитого лікаря по боротьбі з чумою в Москві (1775 р.) Данила Самойловича Самойловича (1744-1805 рр.) і дав йому великі повноваження, користуючись якими Самойлович ввів жорсткі карантинні заходи, провів мікроскопічні дослідження «О существе яда язвенного». Він створив «Медицинские собрания», які по суті були одним з перших товариств в Росії санітарно-просвітницької діяльності [2].

Після ліквідації епідемії Д.Самойлович вступає до діючої армії під командуванням О.Суворова. Під час штурму Кінбурнської фортеці, ризикуючи життям, Д.Самойлович на полі бою надавав медичну допомогу солдатам і офіцерам, двічі пораненому О.Суворову. Після одужання О.Суворова Д.Самойлович звернувся до нього з пропозицією організації похідного шпиталю поблизу фронту воєнних дій. В своєму рапорті О.Суворов просить Г.Потьомкіна нагородити Д.Самойловича за успішне лікування поранених на Кінбурні і дозволити

створити шпиталь поблизу театру воєнних дій із зручними умовами перевезення поранених річкою. Для створення похідного шпиталю в с. Вітовка, Г.Потьомкін віддав розпорядження М.Фалєєву «...крайне настает надобность учредить походный лазарет в Витовке. Я приказал для сего привезти кибитки, домики походные и несколько мулов. Если к сему прибавить еще шалашей, то достаточно будет. Я желаю, чтобы Вы всем там распорядились, прислав поставщиков для довольствия» [3].

Головним лікарем Вітовського шпиталю був призначений Данило Самойлович. Створення похідного шпиталю йшло повільно. Довідавшись про це Г.Потьомкін дав розпорядження М.Фалєєву «В Витовке как найкоротче учредить походный лазарет» [1].

16 червня 1788 р. Вітовський шпиталь прийняв перших поранених, яких привезли з Очакова на трьох баржах. Для того щоб позбавити Д.Самойловича від господарських турбот М.Фалєєв призначив капітана Ціммермана будівником-наглядачем Вітовського шпиталю.

Передбачаючи тривалу війну з турками Г.Потьомкін дав розпорядження губернатору Нашекіну в Катеринослав «...надать всемерную помощь Фалееву в строительство госпиталя из каменных зданий вместо войлочных юрт и походных кибиток ...в Богоявленске построить лучший госпиталь. Чтобы в оном и Херсонские больные пользовались, полагая здешнее место и воду несравненно здоровее Херсонского» [1].

Д.Самойлович працював у Вітовському шпиталі з травня 1788 р. до вересня 1790 р. і був звільнений з посади головного лікаря за доносом німця аптекаря, якого Самойлович звільнив з роботи за крадіжку ліків. Д.Самойлович покидає Богоявленськ і їде в Очаків, де працює над науковою роботою «Способ всеподобнейший по восстановлению в армиях медико-хирургической науки» [4]. Не отримавши позитивного рішення щодо працевлаштування, Д.Самойлович написав листа цариці Катерині II «Я немощен, изнурен и несчастлив до того, что имея гласные свидетельства от светлейшего князя, нахожусь третий год без жалования и без места, быв прежде с 1784 по октябрь 1790 год

главным в наместничестве Екатеринославском и в области Таврической доктором». [4]. Цариця після тривалих розміркувань врешті написала Г.Потьомкіну: «Трудоустроить по своему усмотрению». Чорноморська управа Миколаєва назначила Д.Самойловича інспектором Чорноморської лікарської управи. Він переїздить в Миколаїв, де закінчує написання наукової роботи про чуму, складає карантинний статут, який держава у 1803 р. видала як Указ [5].

У 1804 р. стан здоров'я Д.Самойловича погіршився. Важка і виснажлива праця, пов'язана з постійними поїздками, робота в шпиталях, лікування хворих на чуму, навчання підлікарів в шпиталі, відірваність від сім'ї, постійні напруження нервово-психічного стану, викликаного жорсткою боротьбою за свої права як лікаря і вченого підірвало здоров'я Д.Самойловича. Останнім ударом було захворювання на жовтяницю. 20 лютого 1805 р. він помер «от жестокой желчной лихорадки, сопряженной с холерическими припадками» [5].

В ознаменування подвигу першого лікаря Миколаївщини, вченого, Почесного Академіка 12-ти європейських Академій Наук в день 225-річчя з дня народження Данила Самойловича Самойловича історики медицини України і Миколаївщини провели урочисті збори, встановили пам'ятник та пам'ятні дошки на території обласної лікарні (місце поховання), Жовтневої районної лікарні (місце роботи), виготовлені ювілейні медалі, які були надіслані до музеїв Києва, Москви, Ленінграда, Будапешта, Софії. Ім'ям Д.С.Самойловича названа одна з вулиць Миколаєва та обласний медичний коледж.

У 1791 р. Вітовський шпиталь в Богоявленську був переіменований в морський шпиталь і в 1817 р. переведений в Миколаїв, де знаходиться і зараз як гарнізонний військово-морський шпиталь, будівництво і реконструкція якого тривали понад 40 років [6].

Послідовниками першого лікаря Миколаївщини були військові лікарі М.Таубе, А.Лаврентьєв, М.Хомицький, В.Страдомський.

Після закінчення у 1856 р. Кримської війни головним лікарем Миколаївського військово-морського шпиталю призначено Миколу Федоровича Таубе. Він розумів, що шпиталь без прозекторської, лабораторії та інших допоміжних структур не повноцінний, розумів необхідність підготовки молодих спеціалістів шляхом курсів, нарад, зборів, наукових дискусій. За свої кошти він створив при шпиталі анатомічний музей, пропонує лікарям шпиталю відкрити для населення Миколаєва «лакувальницю для приходящих», створює спілку військово-морських лікарів міста, заручився підтримкою журналу «Медицинские прибавления к морскому сборнику», до якого щорічно вислав протоколи

і звіти створеного товариства лікарів [7]. За пропозицією М.Таубе в Миколаєві створений Комітет суспільного здоров'я.

Після виходу на пенсію М.Таубе головним лікарем шпиталю був призначений Андрій Олександрович Лаврентьєв, який в той же рік обирається і головою товариства морських лікарів. Він вніс багато пропозицій щодо покращення санітарного стану Миколаєва та попередження розвитку інфекційних захворювань серед населення. А.Лаврентьєв за свої кошти відкрив в Миколаєві лакувальницю для приходящих мешканців, де безкоштовно лікував хворих, особисто склав Статут про надання безкоштовної медичної допомоги мешканцям Миколаєва, безкоштовного щеплення проти віспи всім дітям міста. Зустрівши спротив більшості лікарів він звернувся за допомогою до військового губернатора. У 1863 р. це звернення було розглянуто і прийнято рішення головного командира Миколаївського порту про таксу за прийом хворих, відкриття при шпиталі відділень для жінок і дітей «нижніх чинів», виділено одного лікаря і фельдшера для надання невідкладної медичної допомоги населенню міста для «первоначального пособия заболевшим детям и женщинам с разъяснением о вреде происходящем от неопрятности» [8]. Циркуляр губернатора Миколаєва на ім'я головного лікаря шпиталю закінчувався офіційно затвердженою таксою для лікарів «прием и лечение бедных жителей – бесплатно. За прием одного человека доктору медицины – 5 рублей, всем остальным врачам – три рубля [9].

Особливе відношення до витоків розвитку медицини і охорони здоров'я населенню Миколаєва належить лікарю військово-морського шпиталю Василю Андрійовичу Страдомському (1881-1908 рр.). Звільнившись від служби на флоті, В.Страдомський переїхав до Миколаєва, де його обрали секретарем товариства морських лікарів, членом наглядової ради міської лікарні, «гласним членом» міської Думи Миколаєва і згодом членом Управи. За його клопотанням в Миколаєві у 1906 році відкрита повивально-фельдшерська школа [6].

Засновником бактеріологічної служби в Миколаєві вважається лікар військово-морського шпиталю Едуард Смельянович Кібер. Він запропонував свої міркування щодо забудови міста, вирішення питання водопостачання, каналізації, розвитку інших структур комунального господарства, попередження появи серед населення заразних хвороб. За дорученням міської управи Е.Кібер розробив санітарні правила для організацій, закладів і громадян міста, склав проект водогону і каналізації.

Е.Кібер вніс на розгляд міської Управи матеріали досліджень і розроблені ним санітарні

правила по охороні навколишнього середовища в період епідемії холери. За порадою Е.Кібера міська Управа для ліквідації водного шляху передачі холери на перехрестях вулиць встановила котли, в яких кип'ятили воду для безкоштовної роздачі мешканцям міста.

У 1896 р. Е.Кібер запропонував здійснювати щеплення проти віспи усім новобранцям, які призивались в армію і на флот. За його пропозицією міська Управа створила віспаний телятник для отримання віспенного детриту. [10].

Ріст населення Миколаєва, постійне поповнення робітників з різних регіонів Росії змусило міську Управу створити стаціонарну медичну допомогу цивільному населенню міста. У 1881 р. поряд зі шпиталем була відкрита міська лікарня на 35 ліжок, яка скоро перестала задовольняти потреби в стаціонарній медичній допомозі. Не маючи державних коштів для будівництва нової лікарні, міська Управа звернулася до мешканців міста з проханням надати грошову допомогу для будівництва народної лікарні. На зібрані кошти у 1890 р. була введена в експлуатацію Миколаївська міська народна лікарня на 240 ліжок.

Керівництво військово-морського шпиталю рекомендувало на посаду головного лікаря міської народної лікарні доктора медичних наук Кліментія Антоновича Хоміцького. 4 вересня 1890 р. (в день сторіччя Миколаєва) К.Хоміцький був обраний головним лікарем міської лікарні. Свою роботу на посаді головного лікаря він почав з реорганізації роботи міської лікарні: створені спеціалізовані відділення, до їх роботи залучені кваліфіковані лікарі з військово-морського шпиталю, відкриті клінічна та бактеріологічна лабораторії, розподілені лікувальні корпуси на чисті (терапевтичний, хірургічний, пологовий будинок, дитяче відділення) і заразні (інфекційне відділення, шкіряно-венерологічне відділення) [11].

Проведені дослідження архівних і літературних джерел дають можливість стверджувати, що військова медицина Миколаєва була засновником створення

медицини і охорони здоров'я населення Миколаївщини, першими паростками якої були фабрично-заводська медицина, потім міська медицина (Миколаїв, Очаків, Вознесенськ) і нарешті земська медицина для населення Херсонського повіту Херсонської земської Управи.

Джерела та література:

1. Державний архів Миколаївської області. – Фонд 243, оп.2, скр.9, арк.9-96. Спр.15, арк.56, 330, 336.
2. Куприянов В. В. Мысль Д.Самойловича об улучшении медико-хирургической науки. // Вестник хирургии. 1957. – № 3. – С.137.
3. Афанасьев Д.К. К истории города Николаева. – Одесса. // Русский архив. 1902. –С. 216.
4. Самойлович Д. С. Избранные произведения. – М.: Издание Академии Медицинских Наук СССР, 1949. – С.16, 284, 286.
5. Центральный государственный архив г. Ленинграда:
6. Фонд 1297, оп.296 за 1793-1899 гг. Отчеты Витовского военного госпиталя.
7. Фонд 1294 за 1799-1891 гг. Отчеты Витовского военного госпиталя.
8. Ермилов В. С. Пам'ятні дати, події і факти з історії охорони здоров'я Миколаївщини. Миколаїв, 2007. – С. 7.
9. Кісельов А.Ф., Ключко В.І. Життя і діяльність першого лікаря Миколаївщини, сина Вітчизни Д.С.Самойловича. Миколаїв, 2004. – 58 с.
10. Медицинские прибавления к Морскому сборнику. – С.-Петербург. 1882. –С. 55-57.
11. Медицинские прибавления к Морскому сборнику. // Отчет о деятельности Николаевского военно-морского госпиталя за 1895 год. – С.-Петербург. 1896. – С.66-209.
12. Медицинские прибавления к Морскому сборнику. // Отчет о деятельности Николаевского военно-морского госпиталя за 1896 год. – С.-Петербург, 1897. – С. 89-93.
13. Василевский П. П. Городская медицина Херсонской губернии. – Одесса, 1904. – С.5-66.

КИСЕЛЕВ Аркадий, ЗЮЗИН Виктор, РУДЕНКО Анатолий, ПАРХОМЕНКО Ольга

**Выдающиеся личности истоков медицины Николаевщины
XVIII-XIX столетия: Данил Самойлович и его последователи**

На основе архивных и литературных источников представлены данные об истоках медицины Николаевщины XVIII-XIX столетий.

Ключевые слова: истоки, медицина, выдающиеся личности, последователи.

KISELEV Arkadiy, ZUZIN Viktor, RUDENKO Anatoliy, PARHOMENKO Olga

The outstanding personalities of the medicine origins in XVIII-XIX centuries: Danyl Samoilovych and his followers.

The article reveals the data about the origins of Mykolaiv's medicine in XVIII-XIX centuries based on archival and literary sources.

Key words: origins, medicine, outstanding personalities.

УДК 614.1.2

Аркадій КІСЕЛЬОВ, Юрій ГУЗЕНКО, Анатолій РУДЕНКО

(м. Миколаїв, Україна)

МЕДИЧНІ ЛІКАРСЬКІ ТОВАРИСТВА ХІХ-ХХ ст. ТА ЇХ РОЛЬ В ОХОРОНІ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ МИКОЛАЇВЩИНИ

На підставі літературних джерел другої половини ХІХ і початку ХХ століття вивчено діяльність лікарських товариств військово-морського шпиталю та спілки лікарів міста Миколаєва, визначена їх впливова роль на діяльність міських і земських Управ в питаннях охорони здоров'я населення Миколаївщини.

Ключові слова: медицина, лікарські товариства, охорона здоров'я.

Перші відомості про лікарські товариства Миколаївщини відносяться до другої половини ХІХ століття. За прикладом військових лікарів С-Петербурга у 1859 р. було створене Миколаївське відділення товариства морських лікарів. Очолив товариство морських лікарів Миколаєва лікар Микола Федорович Таубе, який на першому засіданні товариства запропонував проект статуту морських лікарів портових міст (Миколаїв, Одеса) [1].

Мета створеного товариства – взаємний обмін, думками, придбання новітніх навичок і втілення їх в життя, підвищення теоретичних знань шляхом проведення диспутів, вивчення причин захворювань, аналізу окремих випадків захворювань. Створене товариство морських лікарів мало 35 лікарів. Усі засідання товариства проводились в морському шпиталі один раз на місяць і оформлялись відповідним протоколом.

Голова товариства морських лікарів Микола Федорович Таубе оформив юридичний зв'язок з журналом «Морской сборник», який видавався в С.-Петербурзі, мав спеціальний додаток «Медицинские прибавления к морскому сборнику». З 1861 р. протоколи товариства морських лікарів Миколаєва регулярно друкувалися в «Медицинских прибавлениях к морскому сборнику» [1-5].

Друковані протоколи військово-морських лікарів м. Миколаєва свідчать про широке коло діяльності товариства, значна частина якої відносилась до лікування інфекційних хвороб, якими страждали військові (скарлатина, дифтерія, туберкульоз, венеричні хвороби), менша частина обговорень стосувалась розгляду санітарного стану Миколаєва, демографічним процесам і організації медичної допомоги жінкам і дітям військовослужбовців та організації медичної допомоги мешканцям міста [3]. Висновки і пропозиції з питань санітарного стану Миколаєва і медичної допомоги мешканцям міста обов'язково направлялись в Миколаївську міську Управу для прийняття заходів.

У 1867 р. за зразком товариства морських лікарів медичне цивільне суспільство Миколаєва створило свою спілку лікарів. Бажаючих вступити в товариство було 31 чоловік, які на своєму першому засіданні довго сварились щодо Статуту. Особливу сварку збурювали приватні лікарі Миколаєва, яких ніхто і нічого не цікавило. Сварки привели до того, що через два роки товариство перестало існувати [6].

У 1894 р. лікар Я. Раппопорт звернувся з відкритим листом до лікарів Миколаєва з закликом відродити діяльність товариства міських лікарів і створити «Общество народного здравия» за прикладом Москви, С.-Петербурга, Самари та інших міст Росії, в склад якого пропонував включити крім лікарів і представників інтелігенції міста [7; 8].

Товариство було створено в травні 1895 р. і затверджено Херсонським губернатором. На першому засіданні Я. Раппопорт зробив доповідь «Краткий обзор общественного здравоохранения и очерк деятельности «Русского общества народного здравия», а лікар В.Страдомський доповів «О задачах Николаевского общества». На першому засіданні було зареєстровано 78 членів, з яких 28 лікарів, 11 вчителів, 8 інженерів, 2 астронома. З 1895 р. по 1898 р. товариство лікарів Миколаєва провело 9 засідань, на яких були розглянуті питання надання медичної допомоги мешканцям міста, «будівництво дитячих площадок», створення дитячих ясел, охорони здоров'я підлітків, фізичного розвитку дітей, забезпечення питною водою населення та будівництво каналізації [8; 9].

Діяльність товариства лікарів Миколаєва в основному була націлена на благодійність і милосердя. На благодійні внески товариство створило в скверах дитячі майданчики, організувало денний притулок для дітей робочих суднобудівельного і механічного заводів.

Зі створенням губернських земських Управ на Миколаївщині, яка в ті часи входила до Херсонського повіту, лікарями губернії ставиться питання перед губернатором про

створення в повітах і губернії земських медичних товариств, вищим дорадчим органом яких мав бути повітовий і губернський з'їзд лікарів. Першим дозволим Херсонським губернатором губернський з'їзд лікарів відбувся у 1874 р., другий – лише через 5 років. До першої світової війни було проведено з дозволу губернатора 16 з'їздів лікарів і представників земських Управ. За рішенням з'їзду лікарів губернії в Херсоні була створена центральна медична бібліотека, а з 1892 р. в Херсоні став видаватися журнал «Врачебная хроника Херсонской губернии». На з'їздах важливе місце займали питання щодо організації медичної допомоги «сельскохозяйственным рабочим вообще и пришлым в частности в Херсонской губернии в санитарном отношении», організації боротьби з інфекційними захворюваннями, про положення акушерської допомоги сільському населенню, про медико-санітарне діло в містах Миколаїв, Херсон і Одеса, про організацію дитячих притулків в волостях, повітах і містах губернії [9; 10; 11]. Як результат одного з цих обговорень в Миколаєві у 1899 р. була затверджена посада міського санітарного лікаря з оплатою за рахунок повітової Херсонської земської Управи.

Питання, що обговорювались на з'їздах лікарів повітів, губернії були настільки життєдієвими, що вимагали негайного рішення губернатора, земських управ, але земці-дворяни та поміщики, які займали ключові позиції в управах, нажалі, ніяких заходів не приймали, вважаючи, що питання охорони здоров'я відносяться до категорії «повинностей необязательных». Про це було виразно сказано на губернському з'їзді лікарів Миколаєм Тезяковим, зробивши аналіз 45-річної діяльності Херсонської земської медицини «Участковая земская медицина после 45-летнего существования находится почти в том же беспомощном состоянии, как и в первые годы своего существования. Народное невежество со всеми его вековыми предрассудками в области народного здоровья остается во всей своей силе» [12; 13; 14].

При всіх недоліках діяльності лікарських товариств Миколаївщини вони мали значний вплив на діяльність губернських і міських Управ. Громадські лікарські товариства Херсонської губернії стали прикладом суспільної медичної допомоги населенню в умовах капіталізму, стимулювали розвиток дільничого принципу медичного обслуговування, розробки нормативів штату, ліжок, радіусу обслуговування, втілення в життя санітарної статистики, принципів боротьби з епідемічними

захворюваннями, втілення в життя санітарно-гігієнічної освіти тощо.

За висловлюванням основоположника радянської медицини Зіновія Соловйова «Земская медицина оставила после себя недостроенное здание, в каждом камне которого чувствуется затраченная энергия его строителей – земских медицинских работников. Стоит недостроенное здание и ждет настоящего хозяина, который завершит его достойным образом, пользуясь опытом строителей, привлекая все новые творческие силы» [15].

Таким чином можна стверджувати, що товариство лікарів військово-морського шпиталю було взірцем у створенні і діяльності міських і земських лікарських товариств, які сприяли розвитку медицини і охорони здоров'я населення Миколаївщини у другій половині XIX і початку XX століття. Лікарські товариства та їх діяльність були родючим полем, зерно з якого живить нащадків.

Джерела і література

1. Обзор деятельности общества морских врачей города Николаева за 1859-1860 гг. // Медицинские прибавления к Морскому сборнику. С.-Петербург. – 1861, выпуск I. – С. 31, 33.
2. Обзор деятельности общества морских врачей города Николаева за 1861-1862 гг. // Медицинские прибавления к Морскому сборнику. С.-Петербург. – 1863, выпуск IV. – С. 27-30.
3. Обзор деятельности общества морских врачей города Николаева за 1865-1866 гг. // Медицинские прибавления к Морскому сборнику. С.-Петербург, 1867. – Выпуск VII. – С. 17.
4. Обзор деятельности общества морских врачей города Николаева за 1873-1874 гг. // Медицинские прибавления к Морскому журналу. – С.-Петербург, 1876. – Выпуск XVI. – С. 457.
5. Обзор деятельности общества морских врачей города Николаева за 1893-1894 гг. – С.-Петербург, 1895. – № 8. – С. 95.
6. Протоколы общества врачей города Николаева за 1869 год. – Николаев, 1869. – С. 1-9.
7. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1913 год. – Николаев, 1913. – С. 40, 156.
8. Протоколы общества врачей города Николаева за 1893 год. – Николаев, 1894. – С. 80.
9. Горбенко М. Л. Деятельность ясельных приютов в поселке Березнеговатое. Врачебная хроника Херсонской губернии. – 1904. – Выпуск IX. – С. 339.
10. Василевский П. П. Городская медицина в Херсонской губернии. – Херсон, 1904. – С. 3-63.

11. Доклады 14 съезда врачей и представителей земских и городских управ Херсонской губернии. – Херсон. : Издание Херсонской губернской управы, 1892 г. – С. 33-111.
12. Тезяков Н. И. Медицинская и санитарная организация в городах Херсонской губернии и желательные в ней изменения. – Херсон, 1895. – С. 10-78.
13. Тезяков Н. И. Исследования в санитарном отношении сельско-хозяйственных рабочих и организации за ними врачебно-санитарного надзора. Доклад на V Пироговском съезде врачей. Херсон. // Врачебная хроника Херсонской губернии, 1904. – Выпуск 9. – С. 345.
14. Четвертый съезд врачей и членов земских управ Херсонской губернии в городе Александрии. – Херсон : Издание Херсонской губернской управы, 1875. – С. 4.
15. Соловьев З. П. Профилактические задачи лечебной медицины. – М. 1956. – С. 56.

КИСЕЛЕВ Аркадий, ГУЗЕНКО Юрий, РУДЕНКО Анатолий

Медицинские врачебные общества XIX-XX столетий и их роль в охране здоровья населения Николаевщины

На основе литературных источников второй половине XIX и начала XX столетия изучена деятельность врачебного общества военно-морского госпиталя и общества врачей города Николаева, определена их влиятельная роль на деятельность городских и земских управлений в вопросах охраны здоровья населения Николаевщины.

Ключевые слова: медицина, врачебные общества, земские управления, охрана здоровья.

KISELEV Arkadiy, GUZENKO Yuriy, RUDENKO Anatolii

Medical doctor's societies and their role for health protection of the Mykolaiv's population in XIX – XX centuries

The article deals with the analysis of the doctor society's activity of the naval hospital and the Mykolaiv doctor's society. Their role for the activity of city and county governments concerning the matters of health protection of the Mykolaiv's population is defined in the article.

Keywords: medicine, doctor's societies, county governments, health protection.

УДК 94 (477.7)

Геннадій КОВАЛЬ

(Новосафронівка, Україна)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕШКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ В ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ ТА СКЛАД ГЛАСНИХ ДУМИ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Висвітлюється діяльність Олешківської міської думи в галузі промисловості та подається склад гласних в кінці XIX – на початку XX століття, подаються визначення думи по питанням розвитку промисловості, яка була в місті дуже слабо розвинута.

Ключові слова: Олешківська міська дума, постанови думи, промисловість, гласні думи.

З історії розвитку кожного населеного пункту складається історія розвитку господарства всієї країни, народу, господарського комплексу. Питання діяльності Олешківської міської думи в галузі промисловості, фактично, не вивчалось з причини її малого розвитку та дослідженню питань земельних відносин та розвитку землеробства, перевезень по Дніпру.

На початку XX ст. великих промислових підприємств у місті Олешки не було. Діяли лише друкарня, кустарні майстерні, олійниця, паровий млин, невелике підприємство для виготовлення шипучих вод, а також 13 вітряків [1: 575; 2: 542]. Олешківська міська в межах своїх повноважень дбала про розвиток промисловості в місті, приймала свої відповідні рішення.

3 березня 1885 року: про відведення міщанину Григорію Іванову на шаландній пристані для побудови кузні [3], 22 квітня 1886 року: міщанину Петру Прибилову місця під побудову кузні [4], 17 червня 1887 року: Про відмову міщанину Цибульському в клопотанні про дозвіл побудувати кузню [5], 25 листопада 1888 р.: про дозвіл міщанину Григорію Цибульському побудувати кузню [6], 8 жовтня 1888 року: про залишення відкритим питання про клопотання міщанина Іванова про дозвіл побудови кузні [7].

29 липня 1886 року: про доручення міській управі видати селянину Михайлу Філіпову дозволу на побудову вітряного млину [8]. 10 грудня: про відхилення клопотання Ізраїля Фукса про зменшення міського податку з його лісного складу [9]. 23 січня 1888 р.: про утворенні кондиції на віддачу з торгів в арендне утримання міської бійні [10]. 3 квітня 1888 року: про асигнування 200 рублів на розширення міської бійні [11]. 14 червня 1888 року: про видання обов'язкових постанов відносно забою свиней, про доручення управі здійснити ремонт бійні [12]. 2 серпня 1889 року: про влаштування двох точок для вивезення нечистот із міської бійні [13]. 1887 рік: 3 міської

бійні, відданої з торгів з 1 квітня 1885 року по 414 рублів у рік – 414, з пекарень 20 [14]. 1888 рік: склад лісу на міських місцях 240, недоїмки 72,50, з пекарень 20 [15].

Олешківська міська управа, оголошує, що в присутності її 23 лютого 1888 року, в 10 годин ранку, будуть здійснені торги, без переторжки, на віддачу у відкупне утримання міської бійні, по кондиціям, затвердженим думою, на три роки, з 1 квітня 1888 року по 1 квітня 1891 року. Торги почнуться з 300 рублів і будуть затверджені управою за тією особою, яка запропонує на торгах найвищу ціну. Кондиції до торгів, можна розглянути в управі у всі дні, крім святкових, з 10 годин ранку до 1 години дня. Бажаючі торгуватися запрошено в день торгу із залогами рівними 1/3 річної відкупної суми [16]. 14 червня 1888 року: про дорученню члену управи Бінцейгу скласти список виборців до 1 серпня [17]. 30 червня 1888 року: про тимчасове виключення Ліханського із складу гласних. 10 липня 1888 року: про доручення секретарю управи Невелю виконання обов'язків секретаря думи [18]. 19 жовтня 1888 року – про опублікування виборчих списків. 6 листопада 1888 року – про вибір міського секретаря [19]. 26 листопада 1888 року: про виключення гласного Панасенко із зборів на три засідання. 15 грудня 1888 року – про затвердження списків виборців і призначення термінів виборів [20]. 28 лютого 1889 року – про визначення (определение) утримання міському голові. 5 березня 1889 року – про проведення виборів міського секретаря на нове чотирьохріччя [21]. 16 лютого 1889 року – про обрання Сафронова на нове чотирьохріччя на посаду міського голови, а Молчанова заступаючим його місце [22]. Утримання міського суспільного управління 1887 рік: платня міському голові 662,50, членам управи 900, секретарю думи 200 [23]. На 1888 рік: платня міському голові 800, членам управи 900, секретарю думи 250, секретарю управи і бухгалтеру 550 [24].

13 грудня 1897 року в місті Олешки на виборах по міському положенню 1892 року на чотирьохріччя з 1898 року, з включенням в цей список одного гласного із євреїв, обраного Таврійським губернським по земським і міським справам присутством в засіданні 1897 року, згідно 3 –ій примітки до статті 24 міського положення тома II, видання 1892 року і пропозиції міністерства внутрішніх справ 17 листопада 1897 года за № 10602 було обрано 23 гласних та 7 кандидатів [25].

Наведемо список гласних Олешківської міської думи та кандидатів до них на чотири роки з 1902 року по 1906 рік. Вибори відбулися на зборах виборців 31 січня та 7 лютого 1902 року: поселянин І. І. Кругляков, селяни П. І. Мусулевський, В. А. Нащокін, міщани А. Ф. Балашев, Я. Д. Мігуля, Ф. В. Чорний, І. С. Піхарев, І. І. Ромко, Т. Ф. Іванов, Ф. С. Піхарев, Д. Й. Кушніренко, І. В. Терентьев, О. І. Федоров, олешківські 2 – і гільдії купці С. Т. Балков, Н. П. Софронов, дворяни О. М. Колчанов, Л. В. Кривцов, почесні громадяни М. Д. Дробілка, К. Л. Яковлев, провізор Б. С. Бінцейг, колезький асессор В. В. Прасолов, відставний унтер – офіцер П. Я. Сапков, колезький регістратор Володимир Анастасійович Анастасьев. Кандидати в гласні: міщани М. В. Чорний, І. І. Мартиненко, Н. П. Гребченко, М. Д. Поляков, вільний штурман М. Й. Кушніренко [26].

Список гласних Олешківської міської думи та кандидатів до них, обраних по міському положенню 1892 року на чотирьохріччя з 1906 року: колезький радник М. М. Пакеев, колезький асессор В. В. Прасолов, відставний унтер – офіцер П. Я. Сапков, потомственный почесний громадянин Ф. В. Чорний, почесний громадянин М. Д. Дробілко, надвірний радник М. Ф. Данилов, Міщани С. Й. Мірошніченко, Й. В. Цвірінько, П. В. Руденко, Д. Й. Кушніренко, Л. І. Трутенко, І. С. Піхарев, І. І. Ромко, М. В. Чорний, Г. П. Лебедев, І. В. Терентьев, М. Й. Кушніренко, Д. С. Китаєв, купець І. О. Попов, селяни В. Р. Петров, С. З. Годіна, А. К. Павлов, провізор Б. С. Бінцейг, дворяни Г. Д. Дементьев, О. М. Колчанов. Кандидати: вільний матрос А. Є. Єрмаков, селянин І. І. Булах [27].

Осіб та закладів, які мали право участі у виборах гласних в Олешківську міську думу на чотири роки з 1910 року було 290 [28]. В списку з 26 євреїв, яких могли обрати в гласні, троє мали свідоцтва 2 розряду та утримували торгово – промислові заклади в місті Олешки: олешківський купець Соломон Менделейови Вайнштейн, міщани Яків Ісаакович Бельський,

Моїсей Аронович Лейбенсон, решта володіли нерухомим майном [29].

Список гласних Олешківської міської думи, обраних на чотирьохріччя з 1910 року: дворянин Є. М. Білімов, почесний громадянин М. Д. Дробілко, вільний матрос І. І. Солдатов, купці І. Т. Афанасьєв, С. М. Вайнштейн, колезькі асессори А. Ф. Лобков, М. М. Пакеев, почесні громадяни К. Л. Фастиковський, Ф. В. Чорний, М. Д. Дробілко, міщани С. Є. Рубльов, М. Й. Кушніренко, О. Т. Митрофанов, М. С. Полешук, М. В. Чорний, А. С. Піхарев, С. Й. Мірошніченко, Р. Й. Мірошніченко, І. А. Шадлун, В. Р. Данільченко, Я. Д. Мігуля, І. С. Піхарев, Г. М. Цибульський, Ф. А. Яковлев, Г. М. Трутенко, П. М. Дубравний, О. А. Григорьевич, Г. Ф. Яковлев, М. О. Непрядов, Д. Є. Данильченко та два кандидати [30]. В списку осіб та закладів, які мали право участі у виборах гласних в Олешківську міську думу на чотири роки з 1914 по 1917 роки, складеному 15 листопада 1913 року, їх було 304. В списку євреїв, яких могли обрати в гласні, складеному тоді ж, були: олешківські міщани Соломон Аронович Вассерман, Мордух Аронович Грейдін, Йосип Давидович Торнапольський, Зейлік Зусманович Фукс та херсонський купецький син Герш Давидович Ірлін, всі вони мали свідоцтва 2 розряду [31].

Гласні обрані на чотирьохріччя з 1914 року: купці І. Т. Афанасьєв, С. М. Ванштейн, дворяни О. М. Колчанов, Є. М. Білімов, генерал – майор Є. М. Козінцев, губернський секретар Н. П. Софронов, потомственні почесні громадяни Ф. В. Чорний, М. С. Полешук статські радники М. М. Пакеев, В. Ф. Ненайденко, особисті почесні громадяни М. Д. Дробілко, К. Л. Фастиковський, колезький радник А. Ф. Лобков, відставний унтер – офіцер П. Я. Сапков, селяни І. І. Мартиненко, І. В. Гараненко, міщани І. С. Грицаєнко, Я. Г. Тіль, К. П. Софронов, М. Й. Кушніренко, Г. П. Лебедев, І. І. Ромко, В. П. Григорьев, О. Т. Митрофанов, М. В. Чорний, І. В. Терентьев, А. Д. Савінкін, А. С. Піхарев, С. К. Лебедев та п'ять кандидатів [32]. Міським головою міста Олешки у 1912 році був Никифор Прохорович Сафронов [33: 700].

В Олешківську міську думу 6 серпня 1917 року на термін по 1 січня 1919 року було обрано 38 гласних: № 1 – й, від Союзу домовласників 8 чоловік, № 2 – й, від єврейського товариства – 3, № 3 – й, від Олешківської ради робітничих, солдатських і селянських депутатів 23 чоловіка, № 4 – й, від товариства курортного благоустрою – 1, № 5 – й, від союзу інвалідів – 2, № 6 – й, від

союзу земських і городських службовців – 1 [34].

Таким чином, ми бачимо, що міська дума дбала про розвиток промисловості в місті, не дивлячись на її слабкий розвиток.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл Української РСР. В двадцяти шести томах. Херсонська область. Інститут історії Академії Наук УРСР. Київ – 1972. – С. 575.
2. История городов и сел Украинской ССР. В двадцати шести томах. Херсонская область. Институт Истории Академии Наук УССР. – Киев, 1983. – С. 542.
3. ТГВ. – 1886. – 27 мая.
4. ТГВ. – 1886. – 12 июля.
5. ТГВ. – 1887. – 27 августа.
6. ТГВ. – 1888. – 29 марта.
7. ТГВ. – 1888. – 20 декабря.
8. ТГВ. – 1886. – 30 вересня.
9. ТГВ. – 1888. – 1 марта.
10. ТГВ. – 1888. – 12 апреля.
11. ТГВ. – 1888. – 4 июня.
12. ТГВ. – 1888. – 6 вересня.
13. ТГВ. – 1889. – 23 листопада.
14. ТГВ. – 1887. – 2 июня.
15. ТГВ. – 1888. – 13 сентября.
16. ТГВ. – 1888. – 11 февраля.
17. ТГВ. – 1888. – 6 вересня.
18. ТГВ. – 1888. – 8 вересня.
19. ТГВ. – 1889. – 11 февраля.
20. ТГВ. – 1889. – 14 февраля.
21. ТГВ. – 1889. – 27 апреля.
22. ТГВ. – 1889. – 8 июня.
23. ТГВ. – 1887 – 9 июля.
24. ТГВ. – 1888. – 13 сентября.
25. ТГВ. – 1898. – 8 января.
26. ТГВ. – 1902. – 7 марта.
27. ТГВ. – 1906. – 16 мая.
28. ТГВ. – 1909. – 11 сентября.
29. ТГВ. – 1909. – 18 сентября.
30. ТГВ. – 1910. – 6 апреля.
31. ТГВ. – 1913. – 31 декабря.
32. ТГВ. – 1914. – 2 сентября.
33. Вся Россия. 1912. Т. 1. – С. 700.
34. ТГВ Временного правительства. – 1917. – 19 сентября.

КОВАЛЬ Геннадий

Деятельность Олешковской городской думы в отрасли промышленности и состав гласных думы в конце XIX - в начале XX века

Освещается деятельность Олешковской городской думы в области промышленности и подается состав гласных в конце XIX - начале XX века, подаются определения думы по вопросам развития промышленности, которая была в городе очень слабо развита.

Ключевые слова: Олешковская городская дума, постановления думы, промышленность, гласные думы.

KOVAL Gennadiy

Activity of Oleshkovsky of municipal thought in industries of industry and composition of vowel thoughts in the end XIX - in beginning of XX of century

Oleshkovskaya activities covered city council in the industrial and warehouse served vowels at the end of XIX - early XX century, serves definition thoughts on issues of the industry, which was in a very poorly developed.

Keywords: Oleshkivska City Council, Council resolutions, industry, vowels Duma.

УДК 323.1

Марина КОЗИРЕВА

(Миколаїв, Україна)

НАСЛІДКИ ДЛЯ МИКОЛАЇВЩИНИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙН

На основі опублікованої статистики розглядаються наслідки для Миколаївщини адміністративних змін та соціально-економічних трансформацій періоду Першої світової та громадянської війни.

Ключові слова: адміністративні зміни, соціально-економічні трансформації, Перша світова війна.

Напередодні Першої світової війни територія Миколаївщини входила до складу Херсонської губ., однак у ході революції й громадянської війни та по їх завершенні зазнала значних адміністративних перетворень. Ще під час військових дій радянська влада (вважаючи негативною спадщиною дореволюційного поділу нерівномірність у розмірах площі й кількості та густоті населення) вдалася до адміністративно-територіальних змін [1: 70-72]. Губернські й повітові ревкоми і виконкоми стали стихійно утворювати однорідні райони. Це призвело до відходу від прив'язки господарських районів до адміністративно-територіальних кордонів [2:18].

З встановленням радянської влади Херсонську губ. 28 січня 1920 р. поділили на Одеську та Херсонську (з центром у Миколаєві). В грудні 1920 р. Херсонська губ. перейменована на Миколаївську; у 1922 р. її приєднано до Одеської. До Миколаївської губ. відійшли 2 повіти кол. Херсонської губ. – Херсонський та Єлисаветградський, до яких з бувшої Таврійської губ. приєднано частини Одеського й Олександрійського повітів та цілком Дніпровський повіт. Миколаївська губ. складалася з 4 повітів (Єлисаветградський, Миколаївський, Херсонський та Дніпровський). 7 березня 1923 р. Миколаївський повіт перетворений на Миколаївську округу, що увійшла до складу Одеської губ. [3: 2].

На Миколаївщині за 5 довоєнних років народжуваність була вищою за смертність – на 1000 чол. 46,85 народжень та 26,05 померлих (прирост – 20,8), по Миколаєву – 39,65 народжень й 26,12 померлих (прирост – 13,53). На 1917 р. показники в місті зменшилися (29,2 народжень і 24,0 померлих). А у період громадянської війни показники смертності стали значно перевищувати за народжуваність (у 1919 р. – 23,0 народжень і 39,4 померлих). Ще сильнішою ця тенденція стала із остаточним встановленням радянської влади (у 1920 р. – 10,2 народжень і 22,8 померлих) [3: 110-111].

Напередодні Першої світової війни чоловіків у Херсонській губ. було більше за

жінок (на 1914 р. 50,7% та 49,3% відповідно у. У Миколаєві, де внаслідок особливостей попередньої колонізації завжди було перевищення чоловічого населення, в 1914 р. на 61975 чол. припадало 55604 жінки [3: 112]. Однак у післявоєнний час ситуація змінилася навпаки: у 1925 р. по Миколаївській окрузі було 223352 чол. та 246189 жінок.

У передуючий період внаслідок природних, історичних та культурних умов йшло активне переміщення населення (переважно українського та російського) на південь. Серед сприяючих цьому чинників провідне місце посідала перенаселеність, при наявності екстенсивної форми землеробства, у місцевості виходу. Вагомим міграційним фактором, зокрема для росіян, стали й події громадянської війни, що змусили «багатьох «тікати» на південь». Звідси на Миколаївщині (з її незначною, у порівнянні з іншими українськими регіонами, людською щільністю) [3: 112-115] розпочаті ще у довоєнний час колонізаційні процеси активно продовжувалися.

За відсутності в регіоні значних запасів природних копалин основним заняттям населення здавна було сільське господарство. У дореволюційний час площа Миколаївської округи (1028646 дес.) за категоріями землевласників поділялася так: селянська надільна земля – 39,35%, приватновласницька – 50,01%, церковна – 2,08%, установ – 0,34%, державна – 4,58%, міська – 3,64%. З націоналізацією землі радянською владою розподіл між землекористувачами радикально змінився: селянам у користування надано 84,92%, колективам 2,42%, радгоспам 1,30%, іншим установам 1,42%, містам 0,87%, у державному використанні 9,07% [3: 121].

Посівна площа Миколаївської губ. у 1920 р. порівняно з 1917 р. становила 63,4%. В межах Миколаївської округи вона зменшилася з 762913 дес. у 1914 р. до 278992 дес. у 1922 р. По деяких районах краю на поч. 1920-х рр. найбільш поширеним видом озимини став низькосортний хліб – т.зв. суржик (суміш пшениці із житом).

Знизилася врожайність посівних культур. З 1 дес. в пуд. у 1913 та 1925 рр. відповідно вона становила: жита – 56,0% і 28,2%, озимої пшениці – 54,0% і 36,8%, ярової пшениці – 43,4% і 13,3%, ячменю – 61,2% і 18,0%, вівса – 59,3% і 30,2%, кукурудзи – 99,2% і 68,1%. Тільки врожайність проса зросла з 39,1% до 39,4%. Середня багаторічна врожайність, що у 1902-1911 рр. сягала 37,5 пуд. з дес., у 1923-1924 рр. складала 15,36 пуд. з дес. Внаслідок зниженої врожайності і скорочення посівних площ валовий збір зернових по всіх культурах у порівнянні з двоєним часом зменшився: у 1914 р. він становив 32 млн. пуд., у 1923-1924 рр. – 5562428 пуд. Після врахування всіх витрат по сільському господарству залишок, який можливо було викинути на ринок у 1925 р., становив менш 10% довоєнного товарного надлишку. Водночас у селянських господарствах зросла площа чистих паров. У 1914 р. пар на надільних землях становив 0,6% від площі пашні, а на всіх землях 2,3% пашні, то у 1920-1921 с/г році пари займали 5,7% всієї площі [3: 124-126; 4: 22].

Змінилася площа пізніх культур. У Херсонському повіті в 1914 р. пізні посіви становили 6,6% від площі засіву і 4,6% від всієї пашні, у 1921 р. – 13,4% всіх засівів або 7,7% від всієї пашні. Динаміка розподілу селянських засівів (у % до посівної площі) по Миколаївському і Херсонському повітах у 1914, 1916 та 1920 рр. відповідно виглядала так: озимина (жито, пшениця) – 14,4%, 20,0%, 12,5%; ярові ранні (пшениця, ячмінь, овес) – 89,4%, 71,8%, 74,9%; ярові пізні (просо, гречиха) – 0,5%, 0,8%, 2,5%; масляні (олія, рапс, льон, коноплі) – 0,2%, 0,2%, 2,5%; просапні (кукурудза, баштанні, картопля, буряк та ін.) – 4,5%, 7,2%, 7,8%. Збільшення засівів пізніх ярових, масляних і деяких просапних було пов'язане з натуралізацією селянського господарства і нерівномірним підвищенням ринкових цін на різні продукти рослинництва. Хоч до Першої світової війни населення Миколаївської губ. споживало переважно привезену олію і культура соняшника була слабо розвинена, в умовах економічної скрути популярність соняшникового насіння серед мешканців регіону неухильно зростала і на поч. 1920-х рр. вже вся губернія харчувалася власною олією і здатна була вивозити її до інших районів.

Військові дії позначилися на наявності робочої сили у сільському господарстві краю. Вже у 1914 р. відчутною стала нестача робочих рук, що змусило Єлисаветградське повітове земство, на прохання землевласників, звернутися з клопотанням залишити на зимовий час наявних в повіті військовополонених.

Клопотання задовольнили і до квітня 1915 р. 993 чол. працювали з оплатою у 8 крб. на місяць [5: 82]. До Першої світової війни сільське господарство в регіоні вважали галуззю, що приносила мінімальний відсоток на витратний капітал, а ціна на пшеницю встановлювалась попитом-пропозицією. За воєнний час ситуація кардинально змінилася: не стало вільної конкуренції і покупець переважно був один. За цих умов встановлення твердої ціни на пшеницю стало руйнівним для населення, переважна більшість якого займалася сільським господарством – основою держбюджету і у мирний час базою для фабрично-заводського виробництва. Внаслідок, витрати на дес. у 1915 р. збільшилися на 23,43% [6: 1-2].

Відчутних змін зазнала промисловість. У довоєнний час у Миколаєві було 44 промислових підприємства, на яких працювало 16921 чол. У 1915 р. кількість робітників зросла до 21324 із виробництвом на суму в 61665417 крб. Також малося 882 ремісничо-кустарних підприємства з 1793 працюючими із валовим заробітком 1120740 крб. На долю Миколаївського порту, що у дореволюційний час здійснював експортні операції з мільйонними оборотами, до Першої світової війни із загальної суми експорту припадало до 20%. У 1913 р. обсяг експорту становив 1788541,1 т, та у 1923-1924 рр. впав до 425832,9 т. Якщо до війни головними експортерами з Миколаївського порту були агенти закордонних фірм, то із встановленням радянської влади ними стали державні, кооперативні та громадські установи. Та незмінними залишилися головні предмети експорту (зернова й олійна продукція, марганцева і залізна руда та продукти тваринництва), а також перевага експорту над імпортом, бо в останньому традиційно вела Одеса. Значний вплив на експорт з Миколаївського порту мала залізниця Миколаїв-Водопій-Снігурівка-Апостолово, будівництво якої було розпочато у 1913 р. і завершено вже під час Першої світової війни. Ця лінія залучала до експорту всі вантажі з хліборобського району вздовж залізниці, а також залізну й марганцеву руду з Криворіжжя і Нікопольщини [3: 151-169]. Крім залізниці, до механізованих сухоходних шляхів сполучення відносився єдиний в окрузі миколаївський електричний трамвай, відкритий 21 грудня 1914 р., що замінив побудовану у 1897 р. кінно-залізну дорогу. Та у 1918 р. трамвай змушений був припинити роботу до травня 1922 р. [3: 178].

Тож, зміни на Миколаївщині в період Першої світової і громадянської війни мали переважно негативні наслідки.

Джерела та література:

1. Дмитрієнко М.Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрої України в 1919-1920 рр. / М.Ф.Дмитрієнко // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С.68-78.
2. Горбик В.О. До питання про районування України / В.О. Горбик, П.І. Скрипник // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С.17-27.
3. Николаевщина. Краеведческий сборник. – Николаев, 1926. – 244 с.
4. Отчет Николаевского губэкономсовещания Совету Труда и Оборона за январь-сентябрь 1921 г. – Николаев, 1921. – 98 с.
5. Сельскохозяйственная хроника Елисаветградского уезда, июль, август, сентябрь и октябрь 1915 г. – Херсон, 1915. – 89 с.
6. На темы дня // Известия Херсонского Уездного Земства. – 1916. – 3 июня (№ 23).

КОЗЫРЕВА Марина

Последствия для Николаевщины Первой мировой и гражданской войн

На основе опубликованной статистики рассматриваются последствия для Николаевщины административных изменений и социально-экономических трансформаций в период Первой мировой и гражданской войны.

Ключевые слова: административные изменения, социально-экономические трансформации, Первая мировая война.

KOZYREVA Marina

Implications for Mykolayiv region First world and the civil war

Based on published statistics the results of administrative changes and social and economic transformations during the First World War and the Civil War for Mykolaiv region are under the review.

Keywords: administrative changes, socio-economic transformations, First World War.

УДК 94. (477.51)

Федір КОКОШКО

(Миколаїв, Україна)

ВІЙНА В УКРАЇНІ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

В статті проводяться паралелі між трагічними подіями війни 1941-45 років і теперішнім часом. Висвітлюється схожість та відмінність в тому, що вже було і відбувається зараз. Перед українським народом виникла чергова загроза його існуванню і будь що треба знову вистояти і перемогти.

Ключові слова: агресія, геополітика, пропаганда, обороноздатність, перемога.

Так було завжди – остання війна затьмарює попередню. Про Першу світову забули, коли розпочалася Друга світова. День Перемоги 9 травня був всенародним святом в Україні допоки минулою війною вважалася Велика Вітчизняна 1941-1945 рр. Хотілося б, щоб так було вічно, але в 2014 році мова йшла не про те, як традиційно відсвяткувати цей День, а як його спокійно пережити, щоб не сталося провокацій, зіткнень, спалахів насильства. Через те, що в Україні, на жаль, знову йде війна, якої ніколи ще не було, з незрозумілою трагічною назвою – «гібридна», по новому сприймаються події 70-річної давнини.

І відмінностей між обома війнами багато. Німці воювали відкрито, вони не «заблукали», обпившись шнапсом, на територію іншої держави, їхня форма мала всі відзнаки належності до Третього рейху, казати, що проти радянської влади повстав невдоволений колективізацією, репресіями та голодом власний народ, не було ніякого сенсу. Такого відвертого цинізму який ми спостерігаємо сьогодні, коли з трибуни ООН представник Росії відверто на чорне каже біле і навпаки, не спостерігалось.

Про початок Великої Вітчизняної війни радянський народ дізнався не відразу, а лише через 8 годин після початку бойових дій. Перша половина дня 22 червня 1941 року не відрізнялася від будь-якої іншої вихідної неділі. Не маючи жодної інформації ні звідки, люди й не здогадувалися, що вже тисячі їхніх громадян на західному кордоні загинули і ще більше були поранені, переживши весь жах і страхіття того, що відбувалося.

В миколаївському драмтеатрі імені В. Чкалова йшла денна вистава О. Корнійчука «В степах України». Глядачі реготали, слухаючи веселі діалоги акторів п'єси з колгоспного життя селян. В антракті на сцену вийшов адміністратор театру і схвильовано сказав, що по радіо виступив В. Молотов й повідомив про напад гітлерівської Німеччини. Почуте настільки всіх шокувало, що артисти не змогли продовжувати виставу, та й іншим було вже далеко не до сміху [1: 97].

Коли перший шок минув і люди трохи прийшли до тями, то подумалося, що країна володіє значними збройними силами, які неодноразово демонстрували кадри радянської кінохроніки, що Червона армія могутня й непереможна, що доктрина в нас наступальна, воювати ми будемо на чужій території малою кров'ю і треба лише зачекати новин про бойові дії, які будуть надходити з території Польщі та Східної Пруссії. Не дарма ж люди працювали шість днів на тиждень у три зміни на заводах, які цілодобово диміли, виробляючи безліч різноманітного озброєння та набоїв. Держава, в якій перемогла соціалістична революція, довгі роки жила в капіталістичному ворожому оточенні, й постійно готувалася до війни, яка вважалася неминуchoю в світі, де існують такі різні системи. Готувалася, відмовляючи людям у всьому, запровадивши продуктові картки й позганявши селян у колгоспи, заради примарного майбутнього у вигляді перемоги світової революції й побудови комуністичного суспільства на Землі, коли не залишиться жодного експлуататора.

І от тепер, з початком бойових дій, треба було переконатися, що ті жертви, які навіть і не сприймалися як жертви, а як обов'язкові, об'єктивні, необхідні зусилля по зміцненню обороноздатності країни, були покладені з періоду запровадження першої п'ятирічки не дарма, і що війна про неминучість якої не давали народу забути всі засоби масової інформації, закінчиться швидкою та впевненою перемогою.

Але сталося навпаки. І не тільки для народу, який не міг знати всієї могутності радянської воєнної машини, але й для самого вождя. Сталін, перетворивши Радянський Союз, ні, не у військовий табір, а в закритий воєнний завод, зі своєю «диявольською» пам'яттю найкраще за всіх знав істинний стан справ про те, в якого озброєного монстра перетворилася держава, ніяк не міг повірити в суцільний розгром всього Західного фронту і після захоплення німцями Мінська впав в такий ступор, що на два дні закрився у себе на дачі в Кунцево, переживаючи крах розробленої ним же

наступальної доктрини. Коли найближчі соратники приїхали до нього, то йому здалося, що його вирішили заарештувати й страшенно перелякався. Пройде небагато часу і Сталін отримає звання генералісимуса за перемогу у Великій Вітчизняній війні, буде одягати білу форму з золоченими погонами. Вважатиметься, та й досі ще вважається, що лише завдяки йому розгромлено коричневу чуму й ліквідована загроза світові.

Справа в тому, що диктатори потрапляють у пастку, яку вони ж самі й вирили. Та пропаганда, яка призначена для підвладних народів, починає з часом проникати у свідомість вождів і вони самі опиняються в її полоні, не помічаючи цього. Вони вірять власній пропаганді, роблячи абсолютно неправильні висновки, керуються не доцільністю й логікою, а сформованими фатальними комплексами. Усвідомити й відмовитися від хибного і смертельного шляху є вище їхніх сил та їхнього розуміння. До крайньої межі вони тягнуть як свої так і чужі народи. Так було раніше, теж саме відбувається і сьогодні.

Для Путіна розвал СРСР став величезною геополітичною катастрофою минулого століття. Цю особисту трагедію й небачену несправедливість для нього та великої кількості колишніх «совків» треба будь що виправити, незважаючи на незручності, втрати й можливі трагічні наслідки, які зовсім неважко передбачити. Цій його психотравмі підпорядковані всі його дії на міжнародній арені за останній період. Для нього не має значення, що пройшло 23 роки й виросло ціле покоління, яке виросло та сформувалося у пострадянський період і не ностальгує за ковбасою по 2.20, тому що при всьому бажанні попередніх поколінь ностальгія не передається у спадщину. Захоплений ідеєю переграти історію по-новому, він не звертатиме уваги на її об'єктивні закони, згідно яких імперії не поновлюються, ні на стрімке зубожіння власних громадян, які у свою чергу згодні потерпіти заради імперських амбіцій, яким не здійснитися.

Більше того, оголошується, що в Україні нібито триває внутрішня громадянська війна, ніяких російських військ на території нашої держави немає і бути не може, а на всі численні факти, які вказують на Російську Федерацію як на країну-агресора, відповідь одна – «а ви доведіть!». Так й взагалі, Росія війну не оголошувала. Як і Німеччина у 1941. Щодо останньої, то це не відповідає дійсності.

Як би не намагалася заперечити цей факт вся ідеологічна машина радянської пропаганди, війна 22 червня 1941 року була Радянському Союзу оголошена.

Про це свідчить не хто-небудь, а безпосередній учасник тих подій, Начальник Генерального штабу, маршал (на той момент генерал армії) Жуков Г. К. В 4 години 10 хвилин ранку Західний та Прибалтійський особливі округи доповіли про початок бойових дій німецьких військ на сухопутних ділянках округів. В 4 години 30 хвилин ми з С. К. Тимошенко приїхали в Кремль. Всі викликані члені Політбюро були вже зібрані. Мене і наркома запросили до кабінету. Й. В. Сталін був блідий й сидів за столом, тримаючи в руках набиту тютюном трубку. Він сказав, що треба терміново зателефонувати в німецьке посольство. В посольстві відповіли, що граф фон Шуленбург просить прийняти його для термінового повідомлення. Прийняти посла було доручено В. М. Молотову. Через деякий час в кабінет швидко увійшов В. М. Молотов й промовив, що німецький уряд оголосив нам війну [2: 266]. І все це пропустила жорстока воєнно-політична цензура, то які можуть бути сумніви.

Але це ще не все. Рішення про оголошення війни приймалося не в Москві, а в Берліні. В ніч на 22 червня посла Радянського Союзу в Німеччині Деканозова викликали до міністра іноземних справ Німеччини Ріббентропа, перекладач якого Ерих Зоммер і став тією людиною, устами якої Німеччина російською мовою оголосила війну СРСР.

Був зачитаний вголос меморандум німецького уряду з численним переліком прикордонних інцидентів, порушень повітряний і наземних прикордонних зон, й так далі. Отже, Гітлер формально нібито виправдовував свій напад на Радянський Союз. Деканозов слухав читання меморандуму мовчки. Єдина фраза яку він промовив, була: «Я дуже жалкую». Потім він і Бережков (перекладач Деканозова) попрямували до виходу [3: 30].

Звичайно ж, те, що війна була оголошена, аніскільки не виправдовує тих, хто її розв'язав. Але й особливого сенсу в тому, що цей факт приховували – ніякого. В російських інформаційних новинах постійно повторюють, що Росія не оголошувала Україні війну. Таким чином, нічого якби і не відбувається. Слід пам'ятати при цьому, що з оголошенням війни чи без оголошення, агресори і загарбники залишаються агресорами і загарбниками.

Росія бажає не лише інвестицій і технологій, але й одночасного визнання статусу РФ, якщо не як над-, то хоча б як великої держави, з правом голосу з будь-якого глобального питання та без втручання інших країн у свої внутрішні справи. Тобто Росія хоче увійти до глобальної системи, бажає доступу до

світових ринків, говорить про «світові» та «європейські» стандарти, про «цивілізовані держави», про те, що вона є частиною Європи, але при цьому заперечує західні цінності.

Росія повторює старі одвічні помилки. В соціалістичні часи радянська еліта помилково думала, що, оскільки СРСР досяг воєнного паритету з США й випередив Америку з виробництва сталі, він став наддержавою. Але наддержавність визначається не тонами сталі й не барелями нафти. Допоки Радянський Союз мірявся ракетами з США, люди в західних та деяких азійських країнах стали жити суттєво краще і при цьому в умовах куди більшої свободи. А впевнений у своїй могутності, закритий від світу тоталітарний Союз розпався. Радянська еліта десятиріччями плутала тактичні

успіхи зі справжньою перемогою. Те саме сьогодні спостерігаємо і в Російській Федерації. Історія візьме велику ціну за невивчені уроки.

Джерела та література:

1. Кокошко Ф. І. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни. Історична наука: проблеми розвитку // Матеріали Міжнародної наукової конференції (17-18 травня 2002 р.). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – С. 97-100.
2. Жуков Г. К. Воспоминания и размышления. – 2-е изд., доп. – Т. 1. – М.: Агенства печати Новости, 1974. – 431 с.
3. Мазуркевич С. А. Энциклопедия заблуждений. История. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 451 с.

КОКОШКО Федор

Война в Украине в исторической ретроспективе

В статье проводятся параллели между трагическими событиями войны 1941-45 годов и нынешним временем. Освещается сходство и различия в том, что уже было и происходит сейчас. Перед украинским народом возникла очередная угроза его существования и непременно нужно снова выстоять и победить.

Ключевые слова: агрессия, геополитика, пропаганда, обороноспособность, победа.

KOKOSHKO Fedor

War in Ukraine in historical retrospect

The article parallels between the tragic events of the war of 1941-45 and the current time. Highlights the similarities and difference that has been and is happening now. Before the Ukrainian people has created yet another threat to its existence and what we need to survive and to win.

Key words: aggression, geo-politics, propaganda, defense, victory.

УДК 930.1 [323.29] (477) , «1945/1953»

Роман КРАЙНІК

(Миколаїв, Україна)

НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ УРСР В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ТЕРОРУ: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Аналізується сучасна вітчизняна історіографія масових політичних репресій проти працівників закладів освіти, студентів та учнів радянської України в повоєнний час.

Ключові слова: вчителі, студенти, учні, історіографія, дослідники, репресії.

Починаючи з другої половини 1980-х рр., під час лібералізації суспільно-політичного життя в СРСР, активізуються вітчизняними дослідниками наукові пошуки щодо висвітлення заборонених за радянської влади сторінок історії.

За цей досить короткий проміжок часу з'явилася велика кількість праць наукового, документального, публіцистичного характеру, пов'язаних з українським національним спротивом радянській владі в повоєнний час. Тому, сучасна історична наука вимагає від істориків детального, політично незаангажованого аналізу складних взаємовідносин радянської влади з українським населенням, задля уникнення будь-яких політичних спекуляцій. Перед сучасними дослідниками постала нагальна потреба об'єктивної історіографічної характеристики наявного масиву публікацій з цієї проблеми задля точного відтворення історичного минулого та усунення всіх неточностей у взаємовідносинах більшовиків з населенням.

Очевидно, що сталінський політичний режим застосовував до власного народу масовий політичний терор.

Українська інтелігенція, як активна категорія цивільного населення, не стояла осторонь протидії процесам репресивного наступу на права, свободи громадян та активно приймала участь у антирадянській діяльності. У відповідь на це, радянська влада розгорнула широкомасштабний наступ на педагогічних працівників, студентів, учнів вітчизняних навчальних закладів.

Розвиток сучасної історичної науки вимагає детальної історіографічної характеристики наявних публікацій з теми масових політичних репресій проти педагогічних працівників. Особливий інтерес викликає повоєнна доба, через започаткування нової хвилі сталінського терору в УРСР та насильницьку радянізацію західноукраїнських земель.

Роблячи історіографічний аналіз наявних публікацій з цієї проблеми в хронологічній послідовності, необхідно визначити поступову

зміну підходів авторів до висвітлення проблеми від обережного припущення застосування репресивних дій влади проти власного народу, до аргументованої характеристики терору та, останнім часом, фактичного замовчування фактів репресій, або навіть їх заперечення.

Розглядаючи в хронологічній послідовності опубліковану літературу сучасних вітчизняних дослідників, слід виокремити декілька праць, виданих за часів існування СРСР, які першими дають об'єктивне уявлення читачам про роль та історичне значення участі педагогів у антирадянській діяльності.

Одним з перших на ґрунтовному науковому рівні розкриває правду про безчинства радянської влади дослідник тоталітаризму – Ю. Шаповал. Зокрема монографія «У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні», на основі досить широкої джерельної бази об'єктивно проаналізував сталінську систему державного управління та частково охопив проблему взаємовідносин тоталітаризму з освітянами України, визнавши їх становище одним з найгірших з-поміж соціальних категорій населення [1].

Праця має велике громадське значення, тому викликала широкий суспільний резонанс і послугувала прикладом наслідування іншим науковцям для предметного дослідження репресивної політики Й. Сталіна.

Продовжуючи наукову характеристику злочинів радянської доби Ю. Шаповал у 1994 р. публікує солідне дослідження «Людина і система: (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні)» [2].

Метою автора монографії стало висвітлення репресивної політики проти української інтелігенції, зокрема в повоєнний час. Науковець протиставив тоталітарну радянську систему та суспільство, акцентуючи увагу на особистості, яка втрачала будь-які громадянські права. Значення публікації збільшується через застосування автором, архівних даних, раніше закритих для дослідників фондів.

В іншій праці історик обґрунтовано розкриває нові, раніше невідомі факти злочинів

радянської системи у всіх сферах суспільно-політичного життя, безпосередньо торкаючись питання масових репресій у закладах освіти, як невід'ємної частини свідомої державної політики [3].

Одне з найбільш авторитетніших радянських наукових видань «Український історичний журнал», позбавившись жорсткої цензури піднімає дискусію щодо участі працівників освіти з об'єктивної точки зору. Публікуються статті, в яких піднята на розгляд раніше заборонену тематику.

Слід відмітити колективну статтю О. С. Рубльова та Ю. А. Черченка «Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті–40-ві роки XX ст.)», де частково порушене питання репресій проти західноукраїнського студентства та вчителів за підозри в злісній антирадянській діяльності [4].

Дослідники здебільшого на сторінках публікації намагалися пояснити суть репресивної політики проти високоосвічених людей. На початку 1990-х рр. науковці, щоб не бути голослівними, активно роблять науковий аналіз розсекречених документів, спогадів очевидців терору та іншим матеріалам. Так, в 1993 р. опубліковано збірник «Літопис нескореної України», який має велике наукове, громадське значення, через доступ широкого загалу до раніше невідомих фактів репресій, зокрема в закладах освіти [5].

Логічним продовженням публікацій актуальних документальних матеріалів, присвячених боротьбі влади з народом, став вихід другої книги «Літопис нескореної України» в 1997 р. [6]. В публікації матеріалів та документів йдеться про активну агітаційну роботу ОУН-УПА серед педагогічних колективів, студентства в повоєнний час через переконання не вступати до піонерських, комсомольських організацій, не вживати російську мову. В документальних матеріалах зазначений мирний характер акцій через переконання молоді, розповсюдження літератури ОУН-УПА.

Репресивна політика влади проти працівників закладів освіти частково проаналізована в монографії І. Винниченка «Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання» [7]. Праця є загальним науковим дослідженням і включає перші з часів проголошення суверенітету України незалежні оцінки ганебних явищ примусового переселення українців, серед яких було чимало педагогічних працівників та студентів. Автор наводить статистичні дані кількості переселенців та соціальний склад знедолених. Однак, точних характеристик, кількісних показників І.

Винниченко у своєму дослідженні не подає, зазначивши необхідність продовження наукового аналізу даної проблематики в подальших наукових розвідках.

Науковець І. І. Білас, у власному солідному творчому доробку охарактеризував роботу радянської репресивно-каральної системи, яка діяла ціле направлено проти окремих соціальних категорій радянського суспільства [8]. Історик зробив комплексний аналіз карної системи та судочинства, виокремивши типові звинувачення для населення.

У 1998 р., В. Сергійчук опублікував солідний збірник документальних матеріалів «Десять буремних літ: Західноукраїнські землі в 1944-1953 роках. Нові документи і матеріали» [9]. Праця допомагає реконструювати історичну правду з урахуванням залучених до наукового обігу фактів про терор в Західній Україні, пов'язаний з репресивними діями влади в закладах освіти. Цінність підтверджується розсекреченими даними з архівосховищ.

Велике наукове значення в контексті характеристики піднятої проблеми має публікація С. Сворака «Молодіжний націоналістичний рух у школах та вузах західних областей України (1944-1953 рр.)» [10].

У 2000 р. побачила світ монографія відомого дослідника злочинів сталінізму М. М. Шитюка «Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки XX століття» [11]. Використавши широку базу, яка включала розсекречені дані архівних фондів, періодику, спогадів очевидців терору, М. М. Шитюк першим опублікував монографію про сталінські репресії на регіональному рівні. Проаналізував широке коло проблем, виокремивши терор проти інтелігенції Півдня України. Зокрема цій проблемі присвячений підрозділ монографії, де на конкретних прикладах охарактеризований терор влади проти педагогічних працівників, студентів, учнів шкіл на Півдні УРСР.

У контексті дослідження проблеми масових репресій, значущою є книга «Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст. Історичні нариси» [12]. Вона є комплексним дослідженням терору в українській державі. Зміст праці ґрунтується на окремих аспектах боротьби радянського керівництва проти різних соціальних груп населення. Тому, авторами чітко та обґрунтовано викриваються злочинні дії генсека в усіх сферах суспільно-політичного життя. Публікація має великий науковий інтерес, як одна з перших, що комплексно викриває злочини влади проти суспільства.

Значима публікація «Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: Історичні нариси», яка побачила світ у 2002 р. [13]. Авторський колектив поставив за мету проаналізувати процеси репресій в Україні.

Зокрема в ній містяться дані щодо боротьби радянської влади з педагогічними працівниками після закінчення війни. Заслугує на увагу проблема проявів терору і тероризму у протистоянні радянської влади та ОУН і УПА в західноукраїнському регіоні післявоєнної доби. В контексті піднятої проблеми дослідження відкриваються способи протистояння українських націоналістів з радянськими правоохоронцями.

Відомості щодо наукової інтелігенції у повоєнний час містяться у статті «Українського історичного журналу» М. В. Ковалю [14]. Дослідник зупиняється на характеристиці репресивних заходів проти викладачів-істориків, які не бажали розпочинати ідеологічну боротьбу з ОУН у повоєнний час. М. В. Коваль, на сторінках публікацій, акцентує увагу на наслідках репресивної політики, зокрема атмосферу підозрливості, чвар, взаємних звинувачень у підтримці так званого „буржуазного націоналізму», що негативно впливало на весь навчально-виховний процес.

Важливим для характеристики історіографії терору в навчально-виховному процесі, є доробок вченого М. Т. Безосотного, який неупереджено, об'єктивно проаналізував антинародну діяльність радянської влади, назвав конкретні причини її утвердження та діяльності [15].

Викликає науковий інтерес творчий доробок відомого українського історика В. Нікольського. Своєрідним підсумком його дослідницької діяльності попередніх років, стала солідна монографія, яка побачила світ у 2003 р. [16]. У ній систематизовано та узагальнено каральні заходи, дана кількісна характеристика репресованих, наведено конкретні цифри знищених владою громадян за різними соціальними та національними групами. Також відомий дослідник доби тоталітаризму охарактеризував становлення підпілля ОУН(б) серед молоді. Науковець, на основі архівних даних проаналізував діяльність українських націоналістів у повоєнний час, зосередившись на кількісних характеристиках підпільників, соціальній приналежності молоді.

Інший відомий дослідник українського національного підпілля В. Сергійчук, опублікував п'ятитомне видання «Український здвиг» [17]. Зокрема в п'ятому томі видання, автор аналізує націоналістичний рух в закладах освіти Наддніпрянщини в повоєнний час.

На основі достовірних документальних даних, В. Сергійчук опублікував нові, невідомі раніше факти про діяльності ОУН(б) в закладах освіти, через широку антикомуністичну пропаганду.

Значимість та актуальність наукової характеристики терору радянської влади в закладах освіти повоєнного часу підтверджується захистом кандидатської дисертації О. Іщуком, тема якої безпосередньо торкається проблеми боротьби радянської влади проти національного руху в вітчизняних закладах освіти [18].

На науковому рівні дослідником доведений взаємозв'язок ОУН зі студентською молоддю. О. Ішук зосереджується на поступовому спаді активності націоналістів на Сході та Центрі української держави.

Таким чином, короткий історіографічний аналіз наукової літератури опублікованої за часів незалежності засвідчує чітке усвідомлення сучасними науковцями існування ціле направленої сталінської репресивної політики в повоєнний час. Чи не основною складовою якої став терор проти педагогічних працівників, студентства та навіть дітей шкільного віку. Й. Сталін та його оточення вбачали в цих соціальних категоріях населення України першочергових ворогів, які зазіхали на радянський державний лад.

В подальшому необхідно продовжити історіографічний аналіз наявної літератури, пов'язаної з характеристикою сталінізму, адже співставивши різноманітні відомості, можна об'єктивно відобразити одну з найбільш складних проблем вітчизняної новітньої історії.

Джерела і література:

1. Шаповал Ю. У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні / Юрій Шаповал. – К. : Політвидав України, 1990. – 141 с.
2. Шаповал Ю. Людина і система. Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні / Юрій Шаповал. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994. – 270 с.
3. Шаповал Ю. Політичний терор в Україні у 30–50-ті роки. Стан і перспективи дослідження // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? / Юрій Шаповал. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – С. 191–238.
4. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті – 40-ві роки XX ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко // УІЖ. – 1991. – № 7. – С. 3–15.
5. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади / Редкол.: Лялька

- Я.(відп. ред.) та ін., Ін-т українознавства АН України та ін. – Львів: Просвіта, 1993. – Кн. 1. – 800с.
6. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади / від. ред. Я. Лялька. – Львів: Галицька Видавнича спілка. – 1997. – 786с.
 7. Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / І. Винниченко. – К.: Рада, 1994. – 124с.
 8. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 1 / Іван Григорович Білас. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – 432с.; Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні, 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Кн. 2. / Іван Григорович Білас. – К.: Либідь: Військо України, 1994. – 686с.
 9. Сергійчук В. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі в 1944–1953 роках. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К.: Дніпро, 1998. – 944с.
 10. Сворак С. Молодіжний націоналістичний рух у школах та вузах західних областей України (1944–1953 рр.) / С. Сворак // Галичина. (Івано-Франківськ). – 1998. – № 1. – 145с.
 11. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті–50-ті роки ХХ століття / Микола Шитюк. – К.: Тетра, 2000. – 532с.
 12. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – 950с.
 13. Архієрейський Д. В. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси / Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. (Відп. Ред. В. А.Смолій). – К., 2002. – С. 744–772.
 14. Коваль М.В. Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М. В. Коваль // УІЖ. – 2002. – № 1. – С. 18–25.
 15. Безосотний М. Т. Україна в добу сталінщини: історія опору / Безосотний М. Т. – К.: НАН України Інститут політичних і етносоціальних досліджень, 2002. – 128с.
 16. Нікольський В. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х–1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / Володимир Нікольський. – Донецьк: ДонДУ, 2003. – 624с.
 17. Сергійчук В. Український здвиг 1941–1955 рр. Наддніпрянщина / В. Сергійчук. – Київ, 2005. – 840с.
 18. Іщук О. Молодіжні структури ОУН як складова українського національно-визвольного руху у 1939–1955 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07. 00. 01 „Історія України” / О. Іщук. – Київ, 2005. – 18с.

КРАЙНИК Роман

Учреждения образования УССР в условиях послевоенного террора: современная историография

Анализируется современная отечественная историография массовых политических репрессий против работников учреждений образования, студентов и учеников советской Украины в послевоенное время.

Ключевые слова: учителя, студенты, ученики, историография, исследователи, репрессии.

KRAYNIK Roman

Educational institutions USSR in terms of post-war terror: modern ukrainian historiography

Analyzes the modern national historiography mass political reprisals against employees of educational institutions, students of Soviet Ukraine in the postwar period.

Keywords: teachers, students, pupils, historians, researchers, repression.

УДК 94 (477. 84)

Ірина МАЙБА

(Збараж, Україна)

ПІДЗАМОЦЬКА ФОРТЕЦЯ ЯК ПРИКЛАД ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ Й ОДИН З ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

Виявлено історичні особливості і місце замку в класифікації оборонних споруд Тернопілля та фортець Бучаччини к. 16-поч.17 ст., досліджено особливості гербової композиції та архітектури фортеці як зразка оборонної архітектури Правобережної України; оборонне та житлове значення замку, збереження пам'ятки, сучасний стан.

Ключові слова: Підзamoцька фортеця, село Підзамочок, оборонний елемент Бучацької фортеці, Ян Бучацький (Творовський), картуш з гербом Пілявітів-Творовських-Бучацьких.

Враховуючи історичну, архітектурну і художню цінність пам'яток історії та культури замкового ансамблю у місті Збаражі Тернопільської області, постановою Кабінету Міністрів України № 78 від 8 лютого 1994 р. був створений державний історико-архітектурний заповідник (ДІАЗ).

Указом Президента від 15 січня 2005 р. №35/2005 заповіднику було надано статус національного закладу і перейменовано в Національний заповідник «Замки Тернопілля», до складу якого входить 11 об'єктів архітектурної спадщини Тернопільщини, серед них і Підзamoцька фортеця, яка розташована у селі Підзамочок Бучацького району. (Перша писемна згадка про село Підзамочок зустрічається в письмових джерелах, датованих 1785 роком. Володарем села був граф Потоцький).

Підзamoцька фортеця – фортифікаційна споруда, пам'ятка архітектури національного значення. Розташована на плоскогор'ї на стрімкому лівому березі р. Стрипа на західній околиці с. Підзамочок Бучацького району, на північ від м. Бучач. Закладена у 1600 році за сприяння власника навколишніх сіл Яна Кшиштофа Бучацького (Творовського) – сина Миколи Бучацького і Анни Магдалени. Замок мав служити сільською панською садибою. Замок в селі Підзамочку, або як його ще називають Підзамче, належав до Бучацьких маєтків. Він входив, як і неіснуючий тепер домініканський монастир, до оборонних елементів Бучацької фортеці. Замок простояв цілісно недовго, менше, ніж століття. Під час облоги Бучача п'ятсоттисячним турецьким військом під проводом султана Магомета IV вже у 1672 р. частково постраждали мури замку у Підзамочку [1: 10]. У 1676 р. його знищено турецьким військом під командуванням паші Ібрагіма Шейтана. Коли доценту знищено замок, у джерелах є розбіжності: Кунжек Т.,

Ортовіч М. фіксують 1672 рік, Чоловський А, Беловський А., Баренч С. виділяють 1676 рік. По смерті одного з Бучацьких – Івана, його сестра одружується з Андрієм Потоцьким, і Бучач зі своїми околицями стає власністю роду Потоцьких. Вся подальша доля села була нерозривно пов'язана вже з Потоцькими. З літературних джерел відомо, що приблизно до 1780 р. замок був житловим [2: 11]. Тоді фортеця належала до Миколи Потоцького, котрий, цілком можливо, відбудовував його. Про це немає згадок у літературі, але можна висловити таке припущення, бо саме у першій половині XVIII ст. граф Потоцький частково вібудовує Бучацький замок, котрий у середині XVIII ст. мав ще непоганий вигляд. У 1807-1869 рр. при споруді діяла паперова мануфактура, що працювала на енергії води.

Пізніше замок у Підзамочку поволі занепадає і перетворюється у руїну. Власники втрачають до нього інтерес і на поч. XIX ст. Каєтан і Павло Потоцькі вирішують розібрати мури замку і продати каміння як будівельний матеріал. Саме так вони поступили і з Бучацьким замком. Тоді дуже постраждали обидві пам'ятки.

Мабуть, не варто вірити розповідям, що звідси йдуть підземні ходи до Бучача, а то й далі. Потайні виходи часто застосовувалися на той час в укріпленнях, але вони були незначної протяжності. Тайниками непомітно для ворога доставлялась в укріплення вода. Питання про існування таких виходів у підзамочківських укріпленнях може бути розв'язане тільки після археологічних розкопок. Історія не зберегла нам жодних відомостей про роль, яку довелося відіграти підзамочківським укріпленням в обороні нашого краю від ворога. Можна припустити, що будучи розташованими під Бучачем, вони до кінця XVIII ст. ділили з ним однакову долю. На початку XIX ст. замок було покинуто. У 30-х роках XX ст. руїни замку були

законсервовані. Очевидно, цьому посприяло «Коло консерваторів».

«Руїни замку свідчать про те, що це було дуже сильне оборонне спорудження» (путівник по Буцацькому повіті). Збудована фортеця у Підзамочку в період, коли розвиток вогнепальної зброї і прицільний вогонь артилерії змінили методи ведення війни. У першій половині XV ст. в Італії з'явилась бастионна система, яка незабаром набула поширення по всій Європі. Взірцем нових віянь у будівництві фортифікаційних споруд є Підзамочківські укріплення. Тут же із південної сторони маємо в'їзну браму, що склепінням пронизує основу чотирикутної вежі. Праворуч — східна стіна з суцільним рядом бійниць на висоті 3 метри для вогнепальної зброї різного калібру. Відповідний висотний рівень для обслуговування оборонцями бійниць забезпечував наспів землі з кам'яною долівкою. В одному і в другому кінці розміщені бастиони (укріплення у вигляді виступу фортечного муру).

На бастионах переважно розташовували артилерію, яка мала широкі можливості для ведення вогню: прямого, перехресного, флангового (вздовж стіни). Таким чином, захист був забезпечений добре. Ліворуч від брами-західний мур мав меншу кількість бійниць, на рогах замість бастионів були споруджені сторожові п'ятикутні вежі. Про те це не означає, що на сході замок був для ворога доступнішим. Тут, перед стіною, на відстані декількох десятків метрів розгорнулася рavelінна система (допоміжні фортифікаційні споруди перед огорожею замку), що складалась з валів, ровів, кам'яних ескарпів, можливо і бастионів

Замок є прикладом оборонної архітектури Правобережної України. Замок -пам'ятка баштового типу з характерним для Поділля ренесансовим декором. Замок побудований з ламаного пісковика, кладеного на вапняному розчині, творить в плані прямокутний трикутник, кути якого захищені оборонними вежами та бастионом, які з'єднуються оборонними мурами з численними бійницями (120x80 см).

Джерела та сучасні видання дають нам дають різні підходи щодо архітектурних особливостей замку у Підзамочку:

Чоловський А. : «Є прекрасним зразком мурованої форталіції. Його оборонні мури забезпечені численними бійницями, утворюють чотирикутник, що звужується до півночі, де його замикають двоповерхова житлова споруда з вікнами на зовні, що складається з ряду приміщень і п'ятикутна башта» [2: 97].

Леськів І. : «Відносно невисокі мури (4-6), замкові стіни товщиною більше метра

утворюють в плані розлогий чотирикутник (90-80 м), що звужується до півдня.[3: 15]. Бойко В., Гаврилюк О.: «Загальна форма споруди нагадує чотирикутник із вежами на його кутах, повернутий найвужчою стіною на північ.» [4]. «Замки і фортеці»: «За планувальною конфігурацією укріплення наближено до прямокутного трикутника з зрізаними гострими кутами, в яких розмістилися по дві наріжні башти» [5: 234].

В'їзд в замок розташований в південному крилі замку. Це складний комплекс, в який входить південна шестигранна вежа, південний п'ятикутний бастион та в'їздова брама. Над в'їзним порталом, що завершується білокам'яним карнизом з маскаронем над замковим каменем, розташований картуш з гербом Пілявітів-Творовських-Буцацьких. В описах польських дослідників Баронча (1881 р.) і Чоловського (1892 р, 1904 р.) фіксуються два картуші. Садок Баронч у своїй статті детально описує головну в'їздову браму з південної сторони.

Вона прикрашена двома білокам'яними гербовими картушами, розташованими над порталом. Картуші розділені двома бійницями з кам'яними лучковими перемичками. На верхньому картуші зображений герб Пілява з ініціалами Яна Буцацького, котрий тримають два ангели. Під гербом латинський напис-девіз: «Підтримка і опора». Нижній картуш поданий у вигляді привілею з трьома стрілами, з двох сторін якого розташовані фігури левів, що задніми лапами опираються на сирени. Під цією фігурною композицією розміщена прямокутна плита з напівзатертим латинським написом, на основі якого датується побудова замку (серпень 1600 р.) [6: 226]. Отже, існувало два картуші над в'їзним порталом (приблизно до 1920 року). До нашого часу не збереглася частина стіни, де був верхній картуш.

Стіни житлового корпусу, що примикає до вежі, збережені на рівень двох ярусів. Характер прорізів і ярусу свідчить про його господарську функцію в минулому. Збережені прорізи вікон II ярусу значних розмірів (4 м x 140см) зі слідами білокам'яних обрамлень, завершені кам'яними лучковими перемичками. Ширина стін – 140-150 см. (станом на 2009 рік), висота – до 10 м.

Внутрішня структура будинку, перекриття та дахи, цілі фрагменти стін втрачені. *Оборонні стіни замку* дійшли до нашого часу, зазнавши найбільших втрат. Найбільш збережена південно-західна стіна. *Територія парку* обмежена з північного боку крутим схилом та яром ; з заходу підпірними стінами колишнього бастиону і схилом, що

спадає до долини р. Стрипи; з півдня територія парку відмежовується залишками оборонного рову. Планувальна структура та зелені насадження парку знищені, в даний час на території парку знаходиться фруктовий сад. Всякі інженерні комунікації на території замку відсутні [15]. На даний час у фортеці не проводяться реставраційні роботи. Наведені дослідження не розкривають всіх цікавих та унікальних сторін життя пам'ятки у Підзамочку. Інститутом «Укрзахідпроектреставрація» ведуться науково-дослідні та проектні роботи, пов'язані з опрацюванням проекту реставрації та використання замку.

Джерела та література:

1. Чоловський А. Давні замки і фортеці на Галицькій Русі. – Львів, 1892. – С. 10.
2. Чоловський А., Януш В. Історія і пам'ятки воєводства Тернопільського. – Тернопіль, 1926. – С. 97-98.
3. Леськів І. Історико-архітектурна спадщина Буцацького повіту XIII-XIX ст. – Київ. – 159с.

4. Бойко В., Гаврилюк О. Замки Тернопілля. – Тернопіль: Новий колір, 2009.
5. Замки та фортеці. –» Мистецтво», Київ, 2007. – С. 234.
6. Баронч С. Руїни замку на Підзамочку. – Варшава, 1881. – С. 226-227/
7. Балінські М. Старовинна Польща.- Варшава, 1846, т. II. – С. 714.
8. Баронч С. Пам'ятки Буцацькі. – Львів, 1882. – С. 12.
9. Беловський А. Покуття. – С. 686.
10. Воєводство Тернопільське. – Тернопіль, 1931. – С. 441.
11. Кунжек Т. Путівник по Тернопільському воєводству. – Тернопіль. – С. 223.
12. Ортовіч М. Ілюстрований путівник по Галичині. – Львів, 1914. – С. 143.
13. Путівник по воєводстві Тернопільському. – Тернопіль, 1928. – С. 46.
14. Словник географічний Королівства Польського. – Варшава, 1887, т. 8. – С. 434, 492.
15. Центральний державний історичний архів у місті Львові.

МАЙБА Ирина

Подзамочкая крепость как пример оборонной архитектуры Правобережной Украины и один из объектов национального заповедника «Замки Тернополя»

Виявлено исторические особенности и место крепости в классификации оборонительных сооружений Тернополя и крепостей Буцацкого края к.16-нач.17 ст., Исследованы особенности гербовой композиции и архитектуры крепости как образца оборонительной архитектуры Правобережной Украины.

Ключевые слова: Подзамочкая крепость, село Подзамочек, оборонительный элемент Буцацкой крепости, Ян Буцацкий (Творовский), картуш с гербом Пилиавитив-Творовских-Буцацких.

MAYBA Irene

Podzamotskaya fortress as example of defensive architecture of right-bank Ukraine and one of objects of national reserve «Castles of Ternopil»

The historical features of the castle and its place in the classification of defensive structures and fortresses of the end of 16-th beginning of 17-th century from the whole Ternopil region and Buchach are considered. Buchachchyny

Keywords: fortress in Pidzamochok, village Psdzamochek, workshop on gold weaving, defensive object of fortress in Buchach, Jan Buchatsky (Tvorovskyy), cartouche with Pilyavity Tvorovski-Buchachtski's coat of arms.

УДК [2-67:94] (477.8)

Ганна МАРИНЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

СВІДКИ ЄГОВИ В УКРАЇНІ: ДО ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ РЕЛІГІЙНОЇ ТЕЧІЇ

Розкрито історію виникнення та розвитку релігійної течії Свідків Єгови в Україні. Проаналізовано стан громад в повоєнний період на прикладі діяльності громади Миколаївської області.

Ключові слова: релігійні громади, релігійне вчення, Свідки Єгови, судовий процес, «хрущовська відлига», пропаганда.

Україна є багатонаціональною державою, що і зумовлює широке конфесійне розмаїття в середині держави. Релігійна мережа в Україні станом на 1 січня 2014 р. представлена 57 віросповідними напрямками, в межах яких діє 37 209 релігійних організацій, в тому числі 89 центрів та 297 управлінь, 35 646 релігійних громад (справами церкви опікується 32 456 священнослужителів), 519 монастирів (чернечий послух несуть 6 91 ченці), 3369 місій, 83 братства, 206 духовних навчальних закладів (навчається 18 229 слухачі), 13 104 недільних шкіл. Висвітленням релігійного життя займаються 380 церковних друкованих засобів масової інформації. Для проведення богослужінь релігійні організації використовують понад 23 тис. культових та пристосованих під молитовні будівлі [4].

Однією з найпоширенішою конфесією є релігійні організації Свідків Єгови в Україні. Історія Свідків Єгови в Україні нараховує вже більше ста років. Засновник організації під час візиту до Європи у 1911 р. мав заплановану лекцію у Львові, проте через спротив місцевої єврейської громади вона не відбулась. Низка зацікавлених людей попросила, щоб їм надіслали відповідну літературу і отримувала її від німецького філіалу Товариства вартвої башти. Після війни громади Свідків Єгови продовжували засновуватись і в Галичині, і на Буковині. У 1922 р. в буковинському селі Колінківці відбулось перше хрещення – Степана Кольца. У 20-х рр. XX ст. групи прихильників Товариства почали виникати і на Закарпатті. А у Львові на вулиці Пекарська, 91 відкрито офіс дослідників Біблії, який став зв'язковим центром із Брукліном та отримував звітні літературу. У 1926 р. в закарпатському селі Великі Лучки відбувся перший конгрес Свідків Єгови на українських теренах. У 1928 р. конгрес відбувся і у Львові. З 1927 р. засновуються групи на Волині, яка на той час, як і Галичина, входила до складу Польщі. Найуспішнішою місією Товариства була закарпатська (Закарпаття входило до складу тодішньої Чехословаччини),

там постав і перший Зал царства. У 1932 р. Зал для зібрань з'явився у селі Діброва, а згодом – в селах Солотвино і Біла Церква [5]

Першу книгу Товариства переклали українською мовою у 1918 р., стараннями українських емігрантів в США і Канаді. Уродженець Сокаля, Еміль Зарицький, родина якого емігрувала до Канади у 20-х роках, зайнявся повноцінним служінням перекладу літератури Товариства українською мовою. У 1928 р. у Вінніпезі (Канада) Товариство придбало будинок, який став центром для перекладів літератури українською мовою. Паралельно з цим Еміль Зарицький записував платівки з проповідями, які використовувались для місії. Зарицький займався перекладами впродовж 40 років і у 1964 р. його змінив Моріс Саранчук [1].

У 1920-30-х рр. громади Галичини і Волині підпорядковувались філіалу в польському місті Лодзь. На 1939 р. в Польщі нараховувалося 1100 вісників, половина з яких – українці. Паралельно із Західною Україною проповідники Товариства вели місію і на східних українських землях. На початку XX ст. у вуглевидобувний район поблизу Харкова приїхав проповідник Трумпі з Швейцарії. У 20-х на хуторі Любимівський пост та в селі Калинівка засновано перші групи вивчення Біблії. У 1928 р. в Харкові проведено невеликий конгрес, який організував канадієць Джордж Янг. Організовано групи в Києві та Одесі.

З початком Другої світової війни діяльність Свідків Єгови на українських теренах була призупинена. Багато членів заарештовано, а ті, що залишились, пішли у підпілля. Особливо багато Свідків Єгови постраждало через відмову йти в армію. Протягом повоєнних років в СРСР заарештовано більшість провідних членів організації. Їх затримували за друкування літератури, за відмову вступати до армії та йти на вибори, а також за відмову віддавати дітей в піонери і комсомол. Сама лише належність до Свідків Єгови вже була причиною для ув'язнення [3, с.295].

Так, доволі показовими стали події на Миколаївщині. Управлінням КДБ при РМ УРСР по Миколаївській області заарештовано керівників єговістського підпілля на території Миколаївської та Одеської областей Нижник, Лесюк, Ковальчак та Олефіренко (діяли в Доманівському та Первомайському районах).

7 червня 1959 р. над ними в м. Первомайськ Миколаївської області відбувся відкритий судовий процес. В них вилучено зашифровані звіти, в яких відображено склад організації та робота, яка нею проводилась. Ці звіти збирала та опрацьовувала у вільному вигляді керівник Одеської «стрєфи» Нижник Прасковья (заарештована в березні) та надсилала в м. Станіслав до вищестоящої інстанції. Звітти через зв'язківців звіти передавались до «Всесвітнього єговістського центру» в Брукліні.

В березні 1959 р. в с. Ст. Головлево Доманівського району та с. Кінецьпіль Первомайського району в Олефіренко Петра, Ковальчака Миколи, Лесюка Якова вилучено значну кількість єговістської літератури. Основний зміст якої зводиться до пропаганди, що боротьба за мир це пуста справа та заперечення мирного існування народів. «Дружба между народами означает вражду к господу».

Представники секти відмовляються служити в лавах Армії, захищати територію Батьківщини. Так, відмовилися від служби в роки Другої світової війни єговісти Лесюк Яків, Ковальчак Микола та Філюк Гелярій (Первомайський район), Олефіренко Петро, Цикош Микола, Бабінець Андрій, Хомин Станіслав (Доманівський район).

В засобах масової інформації того часу, зокрема на сторінках обласної газети «Бугская заря», зазначалося, що вони намагаються відірвати радянських людей від активного суспільного та політичного життя. Вони забороняють вступати в комсомол та піонери, відвідувати клуби, приймати участь у різних політичних заходах, поширюють ненависть до науки та освіти, забороняють дітям ходити до школи. Так, Цикош Катерина, що проживає в с. Ст. Головлево, відвідує зібрання секти, не дозволяє доньці Ганні 1942 року народження ходити в клуб, кіно та на танці. 1953-1956 рр. єговіст Цикош Микола (с. Ст. Головлево) за антирадянську діяльність знаходився в місцях позбавлення волі. За цей час у нього померла жінка. Діти знаходились на утриманні колгоспу та отримували допомогу від держави. Син Лука добре навчався в школі та приймав участь у художній самодіяльності. Коли ж Цикош повернувся з місць позбавлення волі, Лука перестав приймати участь у самодіяльності, став

замкнутим. Згодом Лука взагалі залишив школу. Під впливом батька, залишив навчання в 6 класі і Цикош Михайло. Єговісти Ковальчак В.Л. та його жінка Ковальчак М.О. (с. Кінецьпіль) в 1958-59 н.р. забороняли сину Володимирі, учню 1 класу, співати в школі разом зі всіма дітьми радянські пісні [2, с. 2].

Крім того єговісти пропагандують крадіжки та практично займаються розкраданням державної та колгоспно-кооперативної власності. Так, керівник єговістів с. Ст. Головлево Олефіренко П. заявляв, що відповідно до вчення дозволяється розкрадання колгоспної власності, і сам неодноразово затримувався з награваним колгоспним майном та продукцією. В 1957 р. Олефіренко у лісопосадці вирубав 15 дерев, крав в колгоспі сирок, а його дружина Єва, працюючи в колгоспі дояркою, підливала у молоко воду. осуджено за розкрадання колгоспної соломи і єговіста Бабінець Федора в грудні 1958 р. Єговіст Чудієвич Михайло, працюючи вантажником на Первомайському цукрово-молочному комбінаті, в 1958-59 рр. систематично займався крадіжкою будматеріалів та цукру, за що і осуджено [2, с. 2].

В с. Кінецьпіль Первомайського району, проживає Ронькер Іван Карлович разом з дружиною та трьома дітьми. Використовуючи сімейні негаразди, керівник Кінецьпільської групи Лесюк Яків та інші сектанти почала доводити Ронькеру, щоб він увірував в бога Єгову, який після «армагедону» дасть йому іншу праведну жінку, якщо теперішня не стане віруючою. Вступивши в секту єговістів, Ронькер почав втягувати туди і жінку Олену, а коли вона категорично відмовилась від цього, почав її бити. В с. Ст. Головлево Доманівського району проживає переселенка з Дрогобицької області Бабінець Катерина, 1922 р. н. Після смерті першого чоловіка, вийшла заміж за Бабінця Федора, 1933 р. н. Від першого чоловіка в неї троє дітей та двоє – від Федора. Єговісти тривалий час умовляли Катерину вступити до секти, але вона відмовлялася. Тоді вони розповсюдили чутки про зраду Федора, що він молодший за неї і покине її та одружиться з іншою. А якщо він буде у секті, то цього не станеться. Так, Катерина вступила у секту, а згодом залучила і Федора, і його сестру Христину [2, с. 2].

В радянський час серед українських Свідків Єгови стався тимчасовий розкол через те, що деякі діячі пішли на компроміс із владою та інформували державні органи про діяльність організації. Проблема була вирішена лише на початку 70-х років. Починаючи з 1965 р. радянська влада дещо послабила репресії щодо

Свідків Єгови. Тим членам організації, які раніше були виселені до Сибіру, дозволено пересуватись територією СРСР. Наступна хвиля репресій пройшла у 1983-84 роках, коли на Східній Україні відбулось кілька судових процесів проти членів організації. Полегшення наступило лише у 1989 р., коли українські свідки змогли відвідати конгрес у Польщі, а у 1990 р. організація отримала право на легальну діяльність. Релігійну організацію Свідків Єгови офіційно зареєстрували в Україні 28 лютого 1991 р. – це була перша реєстрація Свідків Єгови на території тепер колишнього СРСР.

У 1991 р. Моріс Саранчук, який з 1964 р. керував процесом перекладів літератури, передав цю справу в німецький філіал Товариства, куди приїхали працювати перші п'ять вісників з України. Згодом працю було перенесено до польського філіалу, а ще пізніше – до новозбудованого Бетелю в Брюховичах, біля Львова. Будівництво розпочалось у 1998 р. і завершилось посвятою приміщення філіалу 19 травня 2001 р.

На сьогодні в Україні зареєстровано 1030 громада Свідків Єгови [4]. Найбільша кількість громад сконцентрована в Закарпатській області.

Джерела та література:

1. Jehovah's Witness / Britannica Encyclopedia of World Religion, Encyclopaedia Britannica, Inc., 2006.
2. Голубев В. Вот оно, «обличье слуг божьих» / В. Голубев // Бугская заря. – 1959. – 7 июля
3. Кантеров И.Я. Свидетели Иеговы / Религиоведение. Энциклопедический словарь. – Москва, 2006
4. Інформаційний звіт Міністерства культури України про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні (за 2013 рік). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article>
5. Офіційний сайт Свідків Єгови – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.jw.org/uk/>

МАРИНЧЕНКО Анна

Свидетели Иеговы в Украине: к общей характеристики религиозного течения

Раскрыто историю возникновения и развития религиозного течения Свидетелей Иеговы в Украине. Проанализировано состояние общин в послевоенный период на примере общины Николаевской области.

Ключевые слова: религиозные общины, религиозное учение, Свидетели Иеговы, судебный процесс, «хрущевская оттепель», пропаганда.

MARINCHENKO Ganna

Jehovah's Witnesses in Ukraine: to overall characteristics religious trend

Reveals the history of the religious movement and development of Jehovah's Witnesses in Ukraine. The condition of the community in the post-war period as an example of community Mykolaiv region.

Keywords: religious communities, religious doctrine, Jehovah's Witnesses, the trial, «Khrushchev thaw», propaganda.

УДК: 281.9(477.84)+726.5

Юрій МАРТИНІВ

(Тернопіль, Україна)

ВПЛИВ ВАСИЛІАН НА ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНОГО АНСАМБЛЮ ПОЧАЇВСЬКОГО МОНАСТІРЯ У 1712 – 1731 рр.

У статті досліджується формування архітектурного ансамблю Почаївської лаври у 1712–1731 рр. Відзначається, що саме у василіанський період формується основа архітектурного ансамблю монастиря. Доведено, що на формування історико-культурного обличчя Почаївського монастиря впливали різноманітні обставини, зокрема політичного, економічного, культурного характеру.

Ключові слова: Волинь, Почаївський монастир, архітектура, культурна спадщина, мистецтво, храм, собор, василіани.

Актуальність статті ґрунтується на необхідності об'єктивного вивчення історії формування архітектурного комплексу Почаївського монастиря у 1712–1731 рр. як об'єкту культурної спадщини, який вже кілька років поспіль є предметом політичних і майнових суперечок. Варто розкрити роль і значення василіан у будівництві основних культових споруд Почаївського монастиря.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми розглядалися у наукових працях І. І. Огієнка [5], П. Д. Ричкова, В. Д. Луца [1], В. Є. Рожко [10]. Аналіз деяких архітектурних змін зробили лаврські історики Амвросій [3], А. Ф. Хойнацький [12], проте вони зосередили свою увагу більше на духовних аспектах. Крім того є ряд документів, які зберігаються у ДАТО та у ЦДІАУ у м. Києві, які описують архітектурні плани і проекти монастиря.

У рамках даної статті висвітлено формування архітектурного комплексу Почаївської лаври у 1712–1731 рр.

Як стверджують фахівці, архітектура Почаївської лаври вирізняється стилістичним розмаїттям [1: 78]. Причини такої особливості криються в історії монастиря, яка стала невід'ємною частиною духовного життя українського народу, а архітектурна спадщина святині належить до шедеврів вітчизняної культури.

Із першоджерел випливає незаперечний факт: ще задовго до монастирської фундації Анни Гойської на території сучасної Лаври існувала невеличка церква Успіння Пресвятої Богородиці [2: арк. 167]. Саме вона була тим епіцентром, навколо якого поступово почав утворюватись архітектурний комплекс основних монастирських споруд. Окрім неї на території монастиря згодом були зведені: храм Св. Трійці, збудований на кошти Федора та Єви Домашевських у 1649 р., церква на честь Перемоги Богоматері, побудована на честь чудесного врятування обителі під час турецького

нападу в 1675 р., церкви св. Великомученика Федора, Благовіщення, Св. Миколая, триповерхова мурована дзвіниця та господарські приміщення [3: 25]. Усі спорудження були кам'яними, також монастир був обгороджений дерев'яною стіною, а пізніше – кам'яним муром, з кількома кутовими баштами. Крім того, згідно із архівних джерел, монастир виконував і функцію фортеці. Про це свідчать дані архівних документів. Зокрема у ЦДІАК є справа 4842, у якій вказано, що у монастирі були: «3 мідні та 2 великі чавунні пушки, 14 ручних пістолів, 60 мушкетів, три бочки пороху, кількості ядер» та інших видів озброєння [4: арк. 168].

Значна частина споруд пережила воєнні роки. Про це дізнаємося з монастирського інвентарного опису від 17 вересня 1736 р., коли згадуються всі п'ять монастирських башт, у тому числі дзвіниця, а також сім церков з каплицями та приділами [5: 59]. Проте з укріплень пригородка тут зазначені лише вхідна брама й одна вежа, і не згадані дві наріжні та рядова дерев'яні башти [6: 79].

В Державному архіві Тернопільської області, є справа, в якій Духовний Собор Почаївської лаври у 1927 р. подає інформацію про те, що Успенський собор був збудований на основі церкви Успіння Пресвятої Богородиці та Троїцького Собору [7: арк. 2].

В історичній літературі немає певних даних чому і як Почаївський монастир став уніатським (греко-католицьким). Але, як свідчать документи, впродовж 1712–1832 рр., він належав до ЧСВВ. Саме у цей час відбулися найбільші зміни в архітектурному обличчі монастиря [8: 158].

Окремої уваги заслуговує сад, що прилягав до монастиря з півдня і поділявся на дві частини. Огороджена з усіх боків його південно-східна зона була найдавнішою за походженням. Тут, окрім фруктових дерев та виноградної лози, можна помітити кілька надгробних хрестів характерної масивної форми,

саме тут ще здавна розміщувався монастирський цвинтар, на якому в 1651 р. був похований перший ігумен Іов Залізо [10: 202].

Захищену частину саду оточувала скромніша огорожа у вигляді дерев'яного паркану, який охоплював територію, що майже збігається з площею сучасних садових насаджень [1: 47].

Монастирський комплекс формувалася із пригородка, який, на думку дослідників, мав власний чіткий кордон і, незважаючи на його давнє походження, жодним чином не був пов'язаний з давнім Почаєвом, який розташовувався за декілька кілометрів на захід від монастиря і нині має назву Старий Почаїв [9: 148].

Як стверджують дослідники історії Почаївського монастиря, на початок XVIII ст. припадає найвищий етап розвитку цієї православної святині. Саме тоді, як вважають історики архітектури, окремі храмові, житлові, оборонні та господарські споруди склалися в розвинений монастирський комплекс, що органічно доповнювався пригородом, який мав власну систему кам'яних і дерев'яних баштовостінових укріплень [1: 15]. Кожна будівля, зокрема і весь монастир загалом, являли яскраві зразки української архітектури, заснованої на народних будівельних традиціях.

Автор православної версії історії Почаївського монастиря А. Ф. Хойнацький стверджував, що вже перші почаївські намісники-василіани намагалися внести зміни у православну архітектуру монастирських храмів Успіння Богородиці та Св. Трійці, почали розробляти архітектурні плани на зміни існуючих та будівництво нових храмів, наближених до католицьких [12: 50].

Користуючись значними прибутками від маєтностей монастиря, василіани у другій половині 1720-х рр. вміло облаштували господарство й відбудували ті споруди, які ще можна було від реставрувати [12: 49].

Одним із досвідчених архітекторів у той час у Почаєві був Павло Гіжицький, який (з 1731 р. і до своєї смерті в 1762 р.) проживав у м. Кременці. Архітектор опікувався численними новобудовами культового й світського призначення не лише на Волині, а й поза її межами. У дослідженнях є навіть згадка про те, що почаївські василіани зверталися до цього фахівця за порадою в будівельних справах [9: 20].

Сучасні історики архітектури відзначають одну цікаву та важливу фактографічну обставину. Зокрема, зауважують існування в сучасній архітектурній історіографії помітних розбіжностей стосовно датування будівництва

тих монастирських келій, які існують сьогодні. Найпоширенішою є версія, що вони були споруджені одночасно з Успенським собором, тобто в 1771-1780 рр. Насправді ж, широкомасштабна перебудова Почаївського монастиря розпочалася з будівель братських корпусів, а не монастирських церков, і відбувалось це значно раніше, ніж зведення Успенського собору [1: 48].

Підсумовуючи дослідження архітектурного розвитку Почаївського монастиря за перші півстоліття його існування у складі Василянського ордену, можна дійти висновку, що в своїх основних просторових координатах він не втратив тих визначальних рис, які були властиві йому раніше як православній обителі. Залишилась незмінною територія монастиря, збереглися або відбудовані головні оборонні й монастирські споруди, храми.

Отже, дослідження даного питання показало, що за час володіння Почаївським монастирем отцями василіанами, сформувався новий та цілісний архітектурний ансамбль святині. Тому саме за 1712-1731 рр. відбувались значні зміни, які сприяли покращанню архітектурного обличчя Почаївського монастиря [1: 62]. Все відбувалось завдяки активним пожертвуванням відомих родин та простих городян міста Почаїв. У свою чергу, активне будівництво, яке проводили отці василіани відбулось завдяки економічним змінам у монастирі, оскільки він інвестував значні грошові кошти і в будівництво основних храмів монастиря, і у відновлення його території.

Діяльність отців василіан у Почаївському монастирі дослідники трактують по-різному, але ті зміни, які відбулися з їх приходом вражають масштабністю. Внесок василіан потребує більш досконалого вивчення. Це актуально з огляду на необхідність відновлення історичної справедливості. Оскільки Російська православна церква (МП) не тільки замовчує позитивне значення діяльності отців василіан в історії Почаївського монастиря, але й перекидає історичну правду, керуючись тим, що де-факто не визнає канонічними ні католицьку, ні греко-католицьку церкви.

Джерела та література:

1. Ричков П. Д., Луц В. Д. Почаївська Свято-Успенська лавра./ Ричков П. Д., Луц В. Д. – К.: Техніка, 2000. – 136 с.
2. Центральний державний історичний архів м. Києва, Ф. 2098. оп. 1, Спр. 19, 369 арк.
3. Амвросий. Сказание историческое о Почаевской Успенской лавре бывшего наместника Лавры архимандрита

- Амвросія./ архимандрит Амвросий // – Почаев, 1886. – 313 с.
4. Центральний державний історичний архів м. Києва, Ф. 711 оп. 3, Спр. 4842 160 арк.
 5. Огієнко І. І. Свята Почаївська лавра / упоряд., авт. передмови М. С. Тимошик. – К.: Наша культура і наука. – 2004. – 440 с.
 6. Ричков П. Д. До історії формування архітектурного ансамблю Почаївської лаври / П. Д. Ричков // Архітектурна спадщина України. – 1995, Вип. 2. – С. 78-79
 7. Державний архів Тернопільської області (ДАТО), Ф. 258, Оп. 3, Спр. 491, 23 арк.
 8. Петрушевич А. С. Историческое известие о древней Почаевской обители чину св. Василия Великого и типографии ее, с росписью в той печатанным книгам / А. С. Петрушевич // Галичанин: литературный сборник, издаваемый Б. А. Дидецким. – Л., 1863. – Кн. 1, вып. 3, 4. – С. 158-181.
 9. Низовський А. Ю. Сто великих чудес України: Почаївська лавра К. : Арій, 2007. – 416 с.
 10. Рожко В. Є. Українське православне церковне мистецтво Волині (IX-XX ст.). Історико-краєзн. нарис./ В. Є. Рожко – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 400 с.
 11. Горбаченко Т. Почаївський монастир в контексті історії та духовності українського народу./ Т. Горбаченко // – Тернопіль: Богдан, 1995. – С. 14-15.
 12. Хойнацкий А. Ф. Почаевская Успенская лавра. Историческое описание / А. Ф. Хойнацкого, испр. и доп. Г. Я. Крыжановским. – Почаев, 1897. – 557 с.

МАРТЫНИВ Юрій

Влияние василиан на формирование архитектурного ансамбля Почаевского монастыря в 1712-1731 pp

В статье исследуется формирование архитектурного ансамбля Почаевской лавры в 1712-1731 гг. Отмечается, что именно в василианский период формируется основа архитектурного ансамбля монастыря. Доказано, что на формирование историко-культурного лица Почаевского монастыря влияли разнообразные обстоятельства, в частности политического, экономического, культурного характера.

Ключевые слова: Волинь, Почаевский монастырь, архитектура, культурное наследие, искусство, храм, собор, василиане.

MARTYNIV Yuri

The impact on the formation of the Basilian Pochaevskogo architectural ensemble of the monastery in 1712-1731 pp

This paper examines the formation of an architectural ensemble Pochaiv Monastery in 1712-1731's. It is noted that with the Basilian period formed the basis of the architectural ensemble of the monastery. It is proved that the formation of the historical and cultural identity Pochaevskogo monastery influenced variety of circumstances, including political, economic, cultural.

Keywords: Volyn, Pochaivskiy monastery, architecture, cultural heritage, art, church, cathedral, Basilian.

УДК 93:528.931 (477)

Тетяна МІТКОВСЬКА

(Миколаїв, Україна)

ЗАСНУВАННЯ ДЕПО КАРТ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

Розкрито роль Гідрографічного депо карт як провідної гідрографічної установи Чорноморського флоту. Висвітлено основні етапи становлення та еволюції установи у початковий період діяльності.

Ключові слова: гідрографія, депо карт, гідрографічні дослідження, Чорноморський флот.

Зародження основ гідрографічної служби у Північному Причорномор'ї розпочалось ще у кінці XVIII ст. Засновники міст і верфей на Півдні України розуміли важливість вирішення питання безпечності судноплавства у становленні цілого регіону.

Спочатку кораблі Чорноморського флоту користувалися для плавання копіями з французької карти, що вийшла у Парижі у 1772 р. Описи, що проводилися в кінці XVIII – на початку XIX ст. офіцерами І. Одинцовим, І. Берсеньовим, І. Будищевим та М. Критським, обмежувалися лише окремими районами.

На початку XIX ст. головним осередком гідрографічних робіт стає Миколаїв. У липні 1803 року під керівництвом головного командира Чорноморського флоту і портів І. де Траверсе лейтенантом І. Будищевим у Миколаєві засновано Депо карт Чорноморського флоту. Його розмістили у будівлі тимчасової креслярні при Чорноморському правлінні. Депо карт створили з метою морської зйомки на Чорному та Азовському морях, зібрання та зберігання креслень кораблів, журналів морських описів та навігаційних карт. Спочатку штат Депо складався із доглядача, двох штурманів та восьми учнів Штурманського училища, заснованого у Миколаєві у 1798 р. Співробітники депо, окрім вище зазначеного, також займалися складанням гідрографічних карт, метеорологічними спостереженнями, складанням планів та креслень кораблів і будівель, що належали морському відомству, зберіганням інструментів і моделей кораблів, а також питаннями історії Чорноморського флоту. При депо карт відкриваються перша у місті бібліотека, типографія, кабінет старожитностей – перший державний музей на Півдні країни [1: 304-305; 2: 98-99].

Створення та успішна діяльність Гідрографічного депо карт у Миколаєві сприяли швидкому розвитку гідрографії у Чорноморському басейні та на Азові. Згодом дослідження і описи чорноморських гідрографів було поширено на протоки Босфор та Дарданелли, у Північне Середземномор'я.

Діяльність Депо карт на першому етапі багато в чому визначалась системною працею першого доглядача депо, військового гідрографа І. Будищева, який майже 30 років свого життя віддав гідрографії Чорного моря. Відповідно до його формулярного списку: у 1787 р. Іван Матвійович вступив кадетом у Корпус «чужестранних єдиноверцев», у 1791 р. отримав звання сержанта, у 1792 р. перебував у плаванні в Балтійському морі, а з 1793 р., отримавши звання мічмана, переведений у Чорноморський флот. З цього моменту І. Будищев щорічно перебував у плаваннях по Чорному морю, займався описом берегів від Севастополя до р. Кубань та гирла р. Дністер (1797-1799 рр.), з 1799 р. – лейтенант, командував яхтою «Терезня» на одеському рейді (1800 р.), требою «Константин», плавав у Азовському та Чорному морях, зробив описи західного берега від Одеси до Константинополя і склав меркаторську карту Чорного моря (1801-1802); командуючи яхтою «Твердая» та лансоном «Яков», перебував при гідрографічних роботах у Чорному морі: описав р. Буг з її порогами, уклав «Атлас Чорного моря», виданий у 1807 р. Адміралтейським департаментом. Оригінал цього атласу зберігається в Одеському музеї Морського флоту. І. Будищевим написано також дві частини книги «Люція, чи Морський путівник, вміщує опис фарватерів та заходів у порти, затоки на Азовському, Чорному морі, що знаходяться у протоках Боспорській і Візантійській, з приєднанням міркувань про вітри та течії». Першу частину книги видано у С-Петербурзі у 1808 р., друга залишилася невиданою. З початку заснування Депо карт Чорноморського флоту і до 1825 р. І. Будищев перебував на посаді управляючого депо [3: 221-222].

Перші формування також розміщувалися при Гідрографічному депо карт. Згодом функції депо значно розширюються, і воно стає провідною установою, що займається гідрографічними дослідженнями, складанням та видавництвом лоцій, карт та постачанням їх на кораблі.

Відповідно до проаналізованих нами джерел, розвиток гідрографії на Чорному морі безпосередньо залежав від Головних командирів Чорноморського флоту, які здійснювали організацію та контроль діяльності гідрографів. За І. де Траверсе створено Гідрографічне депо карт [4; 1; 5; 6]. О.Грейг реорганізував та значно розширив діяльність Чорноморського депо карт. У червні 1823 р., за наказом О.Грейга, депо укомплектовано постійними чиновниками. «Мера сия, отвратив неудобства, соединенные с отвлечением людей сих от настоящих команд, дала способы довести оные до степени настоящего совершенства», - писав дмірал у звіті імператору [7].

У 1925 р. управляючим Чорноморським депо карт став підполковник Микола Михайлович Кумані (1796 – 1869), який займав цю посаду протягом 30 років [8; 9].

Важливим етапом у розвитку чорноморської гідрографії став 1832 рік. У цьому році відбулась реорганізація управління. Гідрографічне відділення увійшло до складу штабу Чорноморського флоту і портів. Згідно наказу Головного командира Чорноморського флоту і портів № 33 від 14 липня 1832 р. депо карт при Чорноморському флоті ліквідовано, а з 1 вересня розпочало свою роботу Гідрографічне відділення штабу Чорноморського флоту. Цю дату вважають днем заснування Відділу Гідрографічної служби Чорноморського флоту [7]. Першим управляючим Гідрографічним відділенням став генерал-майор Мориц Борисович Берх (1776-1860). Ще у 1817 р. у чині капітан-лейтенанта його переведено з Балтики на Чорноморський флот і призначено директором маяків Чорного і Азовського морів у Миколаєві. У 1820 - 1824 рр. він керує експедицією зі зйомки Чорного моря і одночасно виконує обов'язки директора Севастопольської штурманської роти. У 1825-1827 рр. обіймає посаду капітана Севастопольського порту. У 1827 р. М.Берха переводять на посаду директора чорноморських маяків та інспектора Корпусу штурманів Чорноморського флоту з присвоєнням звання полковника. З 1829 р. – генерал-майор, з 1838 р. – генерал-лейтенант. Більше 30 років він віддав гідрографії.

Саме його у 1851 р., (після смерті М.Лазарєва), призначають головним командиром Чорноморського флоту і портів і військовим губернатором Миколаєва і

Севастополя. У 1852 р. М.Берх отримав звання повного адмірала [10].

До складу Гідрографічного відділення увійшло і гідрографічне депо, що включало креслярську, типографію, бібліотеку та обсерваторію. У підпорядкуванні Гідрографічного відділення перебували інструментальна камера, що забезпечувала кораблі флоту картами, лоціями, морехідними інструментами. Гідрографічне відділення планувало та організовувало процес зйомок, описів і інших експедиційних робіт. У 1833 р. депо карт перебазувалося у будинок № 12 (нині № 16) по вул. Адміральській у м. Миколаєві.

Таким чином, з 1 вересня 1832 р. діяльність всіх гідрографічних підрозділів направлялася та організовувалася Гідрографічним відділенням штабу Чорноморського флоту, а Гідрографічне депо карт стало складовою Гідрографічного відділення.

Джерела та література:

1. Материалы по истории русского флота. – СПб., 1904. – Ч. 17. – С. 304-305.
2. Свиньин П. П. Обзорение путешествия издателя «Отечественных записок» по России в 1825 г. / П. П. Свиньин. – СПб., 1826. – Ч. 27. – С. 98-99.
3. Будищев Иван Матвеевич // Общий морской список. – Ч. 3. – СПб., 1890. – С. 221-222.
4. Тункина И. В. Кабинет редкостей Черноморского депо карт. / И. В. Тункина // Проблемы исследований античных городов: Тезисы. – М., 1989. – С. 117-119.
5. Крашенинников С. П. Траверсе Иван Иванович. / С.П. Крашенинников // Военный энциклопедический лексикон. – СПб., 1848. – Ч. 12. – С. 649-650.
6. Белавенец П. И. Материалы по истории русского флота. / П. И. Белавенец – М.; Л., 1940. – С. 100.
7. Гідрографія Чорноморського флоту (1696 – 1982). Історичний нарис під ред. Л. І. Мітіна. – Севастополь. – 1984. – 349с.
8. Кумани Николай Михайлович // Общий морской список. – Ч.7. – СПб., 1893. – С. 349-351.
9. Действия Черноморского флота в царствование императора Александра I с 1801 по 1826 гг. // Морской сборник. – 1900. – № 9. – С. 44-45.
10. Берх Мориц Борисович // Общий морской список. – Ч. 6. – СПб., 1892. – С. 24-26.

МИТКОВСКАЯ Татьяна

Основание Депо карт Черноморского флота

Раскрыта роль Гидрографического депо карт как ведущего гидрографического учреждения Черноморского флота. Освещены основные этапы становления и эволюции учреждения в начальный период деятельности.

Ключевые слова: гидрография, депо карт, гидрографические исследования, Северное Причерноморье.

MITKOVSKAYA Tatiana

Foundation of Depot maps of the Black Sea Fleet

The role of Hydrographie depot maps as lead hydrographic agency of the Black Sea fleet is shown. The main stages of formation and evolution of establishment in initial stages of activity are, described.

Key words: hydrographic, depot maps, hydrographic researches, Northern Black Sea Coast.

УДК 930.1:271.4

Олег ОГІРКО

(Львів, Україна)

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ УГКЦ В XX ст.

Висвітлюються основні етапи переслідування та відродження Української греко-католицької Церкви в XX столітті. Аналізуються проблеми збереження національної ідентичності в цій Церкві та вірності Апостольському Престолу.

Ключові слова: Церква, митрополит Андрей Шептицький, папа Іван Павло II, псевдособор, відродження, легалізація.

Українська греко-католицька Церква (УГКЦ) – це цілком новий, вищий етап у розвитку Української Церкви, її найлогічніша форма й найдовершеніша історична іпостась. Вона зберегла непорушними правові основи українського християнства та загартувала національний дух українського народу. Ця Церква є православною за вірою і католицькою в любові [1; 203].

Відомим діячем УГКЦ був митрополит Андрей Шептицький (1865-1944). Він очолював Церкву й українське суспільство упродовж 44-років з 1901 по 1944 рр. в період двох Світових воєн.

Під час першої світової війни 1914 р., коли 3 вересня російські війська зайняли Львів, почалися перші у XX ст., але постійні протягом її виникнення від часів Берестейської Унії, переслідування УГКЦ зі сторони Росії. Російські війська інтернували митрополита в його палаті, а потім 19 вересня його перевезли до Києва. Але тому, що приїзд митрополита до Києва викликав схвилювання серед київських українців, росіяни відправили його до Нижнього Новгорода, згодом до Курська, а врешті до Суздаля, де була в'язниця для духовних злочинців. Там митрополит пробув понад 2 роки. Із занепадом царату, митрополита звільнили, він поїхав до Петрограду. Повернення митрополита у Львів перетворився у справжній тріумф [1; 219].

У вересні 1939 р. прийшла перша окупація Галичини більшовиками. Правда, радянська влада з тактичних причин не розгорнула ще свого плану повного знищення релігії й Церкви, але почала безбожницьку пропаганду через пресу і насильне втягання молоді до комуністичних організацій. Згодом припинила діяльність духовних семінарій, усунула навчання релігії в школах, заборонила релігійну пресу та літературу. Незабаром почалися арешти, засуди й вивози вірних і священників, хоч український єпископат залишили в спокою.

Ліквідація нескореної УГКЦ сталінським режимом розпочалася на, так званому, Львівському соборі 1946 року, який був

скликаний проти всіх правил Вселенської Церкви і тому був незаконний, починаючи від злочинної ініціативи самозванців через незаконне втручання безбожної влади до церковних справ. Автори цього псевдособору не боялися ні Бога, не соромилися ані людей, ані суду історії. Вони облудливо і фальшиво доводили безпідставність існування УГКЦ на західноукраїнських землях, її історичну неспроможність. Підпорядкування віруючих цієї Церкви Російській православній Церкві (РПЦ) подавалося не інакше, як акт повернення до віри святого Володимира, православної віри всіх своїх благочестивих предків. У підготовці до Львівського собору 1946 р. тісно перепліталися заходи РПЦ з діями державних органів, яка розраховувала, що після Львівського церковного собору вона швидко утвердить своє становище, позбудеться УГКЦ.

1 листопада 1944 р. помер князь Церкви, слуга Божий, митрополит Андрей Шептицький і на його місце у проводі УГКЦ став архієпископ Йосиф Сліпий. Спочатку нова радянська адміністрація зайняла вичікувальну позицію. Вимагала тільки лояльності до нової влади. Навіть просили молитися за перемогу радянських військ.

УГКЦ вислала делегацію до Москви, яка привезла для поранених військових сто тисяч рублів. Митрополит Йосиф Сліпий нагадав вірним про Божу заповідь «Не убий» та про любов до ближніх. Та, нажаль, це показалося невислалачним для радянської влади, яка почала «натискати» на духовенство й намагалася його «перевиховати» на різних з'їздах.

Першою ознакою удару радянських ідеологів на унійну Церкву була стаття «З хрестом чи з мечем?» в газеті «Вільна Україна» від 6 квітня 1945 р., яку написав Володимир Росович (Ярослав Галан), в якій спалюється діяльність покійного митрополита Андрея та фальшиво стверджувалося, що приналежність до Католицької Церкви є підозрілою та небезпечною.

Після такої підготовки, вночі з 11 на 12 квітня 1945 р. заарештовано українську греко-

католицьку ієрархію у Львові та Станіславові (Івано-Франківську). Згодом арештовано членів управ єпархіями, хоча ще Друга світова війна не закінчилась. 1 березня 1946 р. в Києві підготовлено судовий процес проти греко-католицьких владик. Підсудних звинуватили у співпраці з нацистами та засуджено: 80-річного єпископа Г. Хомишина на 10 років, митрополита Й. Сліпого, єпископів М. Будку й І. Лятишевського на вісім, а єпископа М. Чарнецького на 5 років каторжних робіт. Згодом в Перемишлі було арештовано й Перемиського владика Й. Коциловського та І. Лакоту, а в Берліні адміністратора П. Вергуна. Таким чином, УГКЦ залишилася без пастирів та духовного проводу.

У зв'язку з опором греко-католицького духовенства та мирян, радянські ідеологи намагалися відповідно підготувати Львівський псевдособор.

Було прийнято рішення, що тільки ті священики, які є «зареєстровані» в органах державної влади, мали право виконувати душпастирське служіння. В парафіях було створені так звані «двадцятки», які мали керувати рухомим і нерухомим майном церкви і дбати про відправу церковних чинностей тільки реєстрованими священиками. Через декілька тижнів після арешту владик УГКЦ у Львові було створено так звану «ініціативну групу» для возз'єднання греко-католицької Церкви з православною, яку очолили в трьох єпархіях такі священики: Г. Костельник, М. Мельник і А. Пельвецький, залякані владою, які вже ще раніше проявили до цього схильність і критикували діяльність католицької Церкви. 28 травня 1945 р. ця «група» звернулася до уряду Радянської України за відповідною урядовою авторизацією на свою діяльність. 18 червня цього ж року уповноважений ради комісарів П. Ходченко санкціонував діяльність групи як єдиного церковно-адміністративного органу для керівництва існуючими парафіями. До цього ж пішов сильний «натиск» на духовенство та вірних, щоб вони погодилися на цю московську пропозицію. Крім цього ж велася широка пропаганда та жорстока і підступна збройна боротьба проти Української Повстанської Армії (УПА), що в кінцевому рахунку сприяло тероризації греко-католиків та їх духовенства.

«Заснована в травні 1945 р. так звана «Ініціативна група» для возз'єднання УГКЦ в Галичині з православ'ям, очолена трійкою священиків – Г. Костельником, М. Мельником і А. Пельвецьким, за допомогою репресивних органів вела свою пропагандивну акцію та збирала підписи й декларації заляканого

духовенства, найчастіше вживаючи прямих і непрямих погроз. Це був саме ювілейний рік 350-ліття Берестейської Унії. Ця підготовча акція тривала майже десять місяців – до березня 1946 р., коли до Львова скликано схильних і підібраних делегатів, які мали перевести ці «соборові» діяння, за участю таємно висвячених у Києві двох єпископів, апостатів – М. Мельника і А. Пельвецького. Тоді уся українська правна греко-католицька ієрархія перебувала в радянській тюрмі й засуджена на довгі роки каторжних робіт. Такий собор без участі єпископів чи під проводом чужих віросповіданням єпископів – самозванців, за правом Церкви – і католицької і православної – ставав неправим зборищем, насправді псевдособором, тож не міг правно вирішувати важливих церковних справ цієї Церкви. Втручання до цієї чисто церковної справи цивільної влади, яка поборювала всяку релігію і віру в Бога, схвалюючи задум, даючи фізичну підтримку в його здійсненні, за участю інакочислюючих людей, ще більше вчиняли цей «собор» безправним і злочинним і це все в половині ХХ-го ст. в часі повоєнного лихоліття і насильної окупації та різних репресій»[2; 158-264].

На псевдособор у Львові 8-10 березня 1946 р. мало прибути 247 учасників, у тім числі 225 духовних та 22 мирян. Та прибуло лише 210 духовних і 16 мирян. У списку учасників були навіть імена тих, які вже давно померли. Ясно було всім, що на соборі мали бути єпископи, але вони перебували у в'язниці, а двох владик – відступників не можна було враховувати, бо зрештою на цьому зібранні навіть присутні не знали, що вони єпископи, а тому вони не представляли УГКЦ, бо від неї відступили.

Щодо делегатів собору, то з кожного деканату мав бути декан та один священик, але на цей псевдособор приїхали тільки ті прихильники роздору, які вже до того «добровільно перейшли на православ'я». З опозиції ніхто не з'явився. Це було з двох причин. По-перше, що це не був жодний собор, а по-друге, що навіть коли б хтось з'явився, то пішов би слідами за ув'язненими владиками. Зрештою опозиція проти цього так званого возз'єднання не бажала бути німим і безвільним свідком.

Все було чисто по більшовицькому – наперед уже все вирішено. Президії не обирали, бо про це не треба було думати. А коли виступали 12 осіб, то говорили про кривди Польщі, неправоту Ватикану, про нову добу й про потребу об'єднатися з православ'ям, бо прийшла радянська влада. Сказали, що справа вже давно назріла до вирішення, тобто слід

розірвати стосунки з Римським Престолом і уневажнити Берестейську Унію.

Ухвали цього львівського «собору» мали чотири положення: розірвати стосунки з Римом, анулювати постанови Берестейської Унії, повернутися до прадідівської віри й прилучитись до московської Церкви. Усі ці ухвали прийнято одностайно і була слава та багатоліття на честь Й.Сталіна і московського Патріарха Алексія I, а щойно тоді оголошено, що на цьому «соборі» є два єпископи: Михайло Мельник і Антон Пельвецький.

о. А. Великий підкреслює деякі риси цього псевдособору, як наприклад: підготовка собору тривала сім місяців і сам «собор» тривав всього шість годин. Це дійсно був «стаханівський собор» [2; 268], коли порівняти його із справжніми Вселенськими соборами як Флорентійський, що тривав п'ять років, а Тридентійський аж 18 років та й Берестейський теж п'ять років і в Римі дискусія тривала більше місяця. Акт проголошення з'єднання в Бересті у 1596 р. тривав майже тиждень.

До цього ж повідомлено телеграмами Й.Сталіна й Патріарха Алексія I як головних режисерів псевдособору, що замовлення виконано. Подано теж прохання про «благословення» і прийняття петиції про повернення до російського православ'я.

Таким чином, УГКЦ перейшла в катакомби й жила далі в підпіллі. Не тільки жила, але й розвивалася. Вона не склала духовної зброї, а далі старалася про ієрархію, про покликання і про гідне християнське життя аж до хвилини, коли вийшла з катакомб. Від

середини 80-х років в Україні розпочався процес відродження УГКЦ, очолюваний митрополитом В. Стернюком (1907-1997) та підпільною ієрархією. Переломними подіями були багатотисячний молитовний похід у Львові до Собору Святого Юра 17 вересня 1989 р. з вимогою легалізації УГКЦ в Радянському Союзі і зустріч Папи Івана Павла II з главою СРСР М. Горбачовим в грудні цього ж року. Ці події дали початок відродженню легальної структури УГКЦ, відновлення монастирського життя, процесу повернення відібраних святинь, відбудові системи духовної освіти. За короткий час відновлено діяльність єпархіальних семінарій та Львівської Богословської Академії, розгорнулася видавнича діяльність, налагоджено співпрацю зі школою та душпастирство молоді, у війську (капеланство). 23 січня 1990 р. в Преображенській церкві у Львові відбувся Собор УГКЦ, який визнав рішення Львівського Собору 1946 р. неканонічними і незаконними та проголосив Акт про легалізацію УГКЦ, а 30 березня 1991 р. до Львова з Риму повернувся Глава УГКЦ митрополит Мирослав Іван кардинал Любачівський.

Джерела та література:

1. Андрушко В.Т., Огірко О.В. Релігієзнавство: проблеми і перспективи викладання. Навчальний посібник, Львів, 2011.– 316 с.
2. Великий о. А. Г. ЧСВВ. З літопису християнської України. – Том IX, Рим, 1977. – 304 с.

ОГИРКО Олег

Преследование та возрождение УГКЦ в XX в.

Освещаются основные этапы преследования и возрождение Украинской греко-католической Церкви в XX веке. Анализируются проблемы сохранения национальной идентичности в этой Церкви и верности Апостольскому Престолу.

Ключевые слова: Церковь, митрополит Андрей Шептицкий, папа Иоанн Павел II, псевдособор, возрождение, легализация.

OGIRKO Oleg

Harassment is the revival of the UGCC in the XX century.

Highlights the main stages of prosecution and the revival of the Ukrainian Greek Catholic Church in the XX century. The problems of preservation of national identity in the Church and fidelity to the Apostolic See.

Keywords: Church, Metropolitan Sheptytsky, Pope John Paul II, pseudo council, revival, legalization.

УДК 908

Владимир ПЕТРОВ

(Николаев, Украина)

ВКЛАД НЕМЦЕВ В СТРОИТЕЛЬСТВО И РАЗВИТИЕ Г. НИКОЛАЕВА (КОНЕЦ XVIII – II ПОЛ. XIX ВВ.)

В статье раскрывается роль немцев в строительстве г. Николаева, а также их вклад в развитие промышленности, торговли, науки, образования и культуры (конец XVIII – XIX вв.).

Ключевые слова: «немцы», «строительство», «ремесла», «торговля», «образование», «культура».

Основание г. Николаева, как известно, связано с русско-турецкой войной 1787-1791 гг., когда возникла острая необходимость в строительстве военных кораблей для молодого Черноморского флота, т. к. судостроительная верфь в Херсоне была расположена не очень удачно, на мелководье, что затрудняло вывод построенных кораблей в море, а Севастопольское адмиралтейство полностью было загружено ремонтом судов, которые уже находились в составе флота [4: 112].

Несмотря на то, что строительство города фактически началось еще с весны 1789 г. (первоначально в документах он назывался Усть-Ингул) [1: 45], единственно обитаемым местом на территории Николаева в это время был посёлок Витовка, расположенный примерно в 11 верстах от него. Здесь жил бригадир М. Л. Фалеев, строитель верфи и города, здесь же в 1788 г. по распоряжению генерал-губернатора Новороссийского края Г. А. Потёмкина было начато строительство полевого лазарета (военного госпиталя), в штате которого находилось много немцев-медиков, приглашенных Г. А. Потёмкиным на службу. Например: Е. Е. Циммерман, Г. Г. Берх, Вартемберг, Эрнст Вильгельм Дримпельман, который оставил свои воспоминания о Николаеве в период его основания и др. [9: 29; 14; 15; 130; 19; 28].

В связи с началом строительства города в Николаев начинают съезжаться подрядчики и купцы, мастеровые, ремесленники, военные. Основными центрами, откуда переселялись мастеровые, были Петербург, Москва, Воронеж [3: 274], Астрахань [4: 112]. Среди ремесленников и торговцев были и выходцы из бывшей Польши и других территорий, присоединенных к России [6: 39-40]. Многие специалисты были приглашены Новороссийским генерал-губернатором из заграницы, в их числе были и немцы. В Николаеве, например, служили мурмейстеры (каменных дел мастера) Гофман, Лелеман, Ленц и другие. Гофман руководил строительством казенных зданий в Богоявленске и Николаеве в 1788-1793 гг.; Ленц строил каменные лавки для торговли солью, производил

каменные работы на верхнем этаже магистрата, построил дом столяру Шульцу, выполнял другие работы. Золотильную работу выполнял золотильных дел мастер Шмидт, плотничную – Варман (состоял при казенных работах в Николаеве и Богоявленске), токарную – Гоман, а затем плотничный мастер Генрих Шлихтинг, столярную – Шульц, которому была поручена вся столярная работа в Спасском дворце Потёмкина [9: 16; 32; 22; 30; 15; 6: 35].

Большая часть иностранных специалистов служила здесь временно, хотя было немало и таких, которые оставались в Николаеве на постоянное место жительства, как например, столярный мастер Шульц.

Уже в 1792 г. среди постоянных жителей г. Николаева числилось 7 немцев со своими семьями [6: 46]. К этому времени в Николаеве уже было возведено 191 казенное и 269 частных зданий [1: 58]. Много сделали для строительства города кондуктор 1-го класса Я. И. Шмит и З. З. фон Шмидт. Первый в 1789 г. руководил строительством казарм для рекрутов, а также землянок для первых строителей и жителей города, а второй – в 1791 г. по распоряжению М. Л. Фалеева занимался добычей мрамора для строительства домов в Богоявленске и Николаеве. В 1792 г. строительными работами в городе руководил инженер-поручик П. Штром, который занимался также и чертёжными работами [9: 30].

Большой вклад в строительство и развитие города внес Ф. И. Вунш, родившийся в Германии, который с 1791 г. работал архитектурным помощником в экспедиции строений г. Николаева под руководством военного инженера И. И. Князева, а с 1796 – архитектором. В конце XVIII в. вместе с И. И. Князевым и голландцем В. А. Ванрезантом, работавшим в Николаеве до 1793 г., он по существу создал проекты всех основных ведомственных, административных, культовых и гражданских зданий, а также проект плана застройки города.

Последняя и самая крупная работа Вунша в Николаеве – морская астрономическая

обсерватория, построенная в 1821-1827 гг. [9: 92] и сохранившаяся до настоящего времени.

Первым директором обсерватории был астроном К. Х. Кнорре, который пробыл на этом посту 50 лет. Он, хоть и родился в Дерпте (ныне – Тарту, Эстония), но имел немецкие корни. Его отец, Эрнст Кристоф Фридрих Кнорре, был из рода саксонцев, родился в небольшом городке Гальденслебене около Магдебурга [10: 13]. Немцы были и среди адмиралов – главных командиров Черноморского флота и портов (с 1794 г. штаб флота находился в Николаеве). Так, одним из первых главных командиров ЧФ был выходец из прибалтийских немцев адмирал В. П. фон Дезин, который занимал этот пост с января 1799 г. по август 1802 г. [9: 338].

Другой адмирал, М. Б. Берх, русский гидрограф, также выходец из прибалтийских немцев, временно исполнял должность главного командира Черноморского флота и портов и одновременно – Николаевского и Севастопольского военного генерал-губернатора с 1851 до 1855 гг. [8: 99-100].

В середине 50-х гг. XIX в. количество иностранцев в Николаеве значительно увеличилось, особенно ремесленников разных специальностей, многие из которых проживали здесь временно. Среди них было много немцев, например: саксонский подданный портной Карл Цеглер; прусско-подданный столярный мастер Иоганн Готлиб Миллер; ганноверский подданный, содержатель земляной мельницы Карл Миллер; баварский подданный сапожный мастер Филипп Штоль и другие. [8: 83].

Некоторые немцы поселялись в Николаеве на постоянное место жительства.

Большой вклад в развитие Николаева внес адмирал, генерал-адъютант Богдан (Готлиб) Александрович фон Глазенап, главный командир Николаевского порта и военный губернатор г. Николаева с 1860 по 1871 г., который тоже был выходцем из прибалтийских немцев.

В связи с тем, что после поражения России в Крымской войне судостроение на Черном море было прекращено, Глазенап много внимания уделял развитию самого города, т. е. развитию промышленности, торговли, образования и т.д. Уже 1 июня 1862 года Николаевский коммерческий порт был открыт для захода иностранных судов [6: 115]. Этот год и считается официальной датой основания Николаевского морского торгового порта, а Николаев с этого периода стал развиваться как портовый город.

За особые заслуги в развитии города Б. А. Глазенап был удостоен звания «почетный гражданин Николаева», а улица Молдаванская переименована в Глазенаповскую (сейчас улица Декабристов) [9: 101].

Возвращаясь к истории коммерческого порта, необходимо отметить, что большой вклад в его развитие внес прусско-подданный Ф. И. Фришен, торговец, промышленник, купец 1-й гильдии, германско-нидерландский вице-консул, который приехал в Николаев в 1874 г. и вскоре начал свою деятельность как торговец.

В начале 80-х гг. XIX в. он занимается торговлей и погрузочно-разгрузочными работами в порту, впервые на юге России устанавливает береговые и плавучие краны, а впоследствии-береговые передвижные транспортеры системы Темперлей и другую технику [8: 147; 186; 189; 190; 234].

В 1897 году комиссионная контора Фришена переименована в «Торговый Дом Ф. Фришена», главной заботой которого являлась «комиссионная продажа металлов и изделий из них, сахара и прочих товаров», а позже – вывоз железной и марганцевой руды через Николаевский порт.

Кроме этого, в 1895-1897 гг. Фришен принимает самое деятельное участие в организации завода бельгийского акционерного общества – «Анонимного общества корабельных верфей, мастерских и плавилен в городе Николаеве» (завода «Наваль») и является главным администратором его постройки.

В 1898 г. Франц Фришен впервые в городе открывает механическую паровую пекарню [5: 333]. Но несмотря на такую успешную деятельность, за Фришеном и его племянником, офицером запаса германской армии, австрийским вице-консулом в Николаеве Густавом Адольфом Виндшейдом в декабре 1909 г. устанавливают негласный надзор. По полученным в Главном управлении Генерального штаба негласным сведениям, они подозревались в занятии военной разведкой.

Однако Фришен еще несколько лет работает в Николаеве, а накануне войны сворачивает свой бизнес и уезжает в Германию, оставив после себя «разветвленную сеть шпионажа», как писал об этом известный николаевский краевед Г. Д. Ковалёв, основываясь на документах госархива Николаевской области [5: 334].

Некоторые немцы работали в сфере оказания бытовых услуг. Например, вюртембергский подданный Александр Сибер, старшина часового цеха ремесленной управы, разместил в приобретенном в центре города здании гостиницу «Петербургская», каретный мастер Иосиф Зонненштуль, также вюртембергский подданный, устроил постоянный двор в Одесской части города, прусско-подданный Франц Кох и одесский мещанин Иван Бауэр открывают рестораны и т.д. Немало немцев работало и в сфере образования и здравоохранения. Большого уважения

заслуживает и действительный статский советник, доктор медицины Э. Э. Кибер. Помимо своей служебной деятельности в морском госпитале и в порту, он занимался активной общественной работой. Возглавляя Николаевское отделение Императорского Российского общества садоводства, основанное в декабре 1800 г. [12: 185], Кибер много сделал для устройства садов и озеленения города. За большие денежные пожертвования на эти цели и активную работу он был избран пожизненным членом этого общества [8: 182].

Говоря о развитии культуры в Николаеве необходимо вспомнить и о прусском подданном Иоганне Готлибе Миллере (Маллере), который организовал в 1840 г. первый частный театр в городе, находившийся на углу Московской и Никольской улиц [2: 21; 23; 24]. По инициативе надворного советника, общественного деятеля, писателя, краеведа Г. Н. Ге, предки которого также были выходцами из Германии, в 1881 г. в Николаеве была основана первая общественная библиотека [8: 98], а в 1886 г. известный в городе общественный деятель Э. П. Францов основывает первый частный естественно-исторический музей. Он был сыном Петра Фридриха Францова одного из первых типографов в Одессе [11: 94]. Музей ставили в один ряд с наиболее интересными музеями не только России, но и Западной Европы. По переписи 1897 г. в Николаевском военном губернаторстве проживало 813 жителей немецкой национальности [7: 35].

Таким образом, немцы Николаева внесли значительный вклад не только в строительство города, но и в его развитие, т. е. в развитие промышленности, торговли, образования, здравоохранения и культуры.

Джерела та література:

1. Алешин В. Э. Николаев. Архитектурно-исторический очерк / В. Э. Алешин, Н. А. Кухар-Онышко, В. А. Яровой. – Киев : «Будивельник», 1988. – 181 с.

2. Государственный архив Николаевской области. – Ф. 230. – Оп. 1. – Д. 10740.
3. Гриневич Е. Русские на Николаевщине / Е. В. Гриневич // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону. – Миколаїв : Атол, 2005.
4. Зубов Б. Н. Развитие кораблестроения на юге России / Б. Н. Зубов. – Калининградское кн. изд.-во, 1990. – 384 с.
5. Ковалев Г. Д. Фришен Франц Иванович / Г. Д. Ковалев // VII Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв : «Можливості Кіммерії», 2008. – С. 332-334.
6. Крючков Ю. С. История Николаева от основания до наших дней / Ю. С. Крючков. – Николаев : «Возможности Киммерии», 1996. – 225 с.
7. Левченко Лариса. Статистический анализ национального состава Николаевского военного губернаторства (по материалам официальной статистики) / Л. Л. Левченко // Миколаївщина багатонаціональна: з історії етнічних спільнот регіону: [вид. перше] / Л. Каймаразова, І. Гармашов, О. Гриневич, А. Шилов. – Миколаїв : Атол, 2005. – 320 с.
8. Никитин В. И. На круги своя. История прихода евангелическо-лютеранской церкви Христа Спасителя г. Николаева: К 150-летию основания / В. И. Никитин. – Николаев : Издательство Ирины Гудым, 2006. – 320 с.
9. Николаевцы. Энциклопедический словарь. – Николаев : «Возможности Киммерии», 1999.
10. Пинигин Г. И. Династия астрономов Кнорре / Г. И. Пинигин, С. Ф. Эраль. – Николаев, 2009. – 148 с.
11. Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы 1803-1920 / Э. Г. Плесская-Зебольд. – Одесса, 1999. – 520 с.
12. Чередниченко Г. И. Первый праздник древонасаждений в Николаеве / Г. И. Чередниченко // III Миколаївська обласна краєзнавча конференція «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв : Атол, 2000. – С. 184-188.

ПЕТРОВ Володимир

Вклад німців у будівництво та розвиток м. Миколаєва (кінець XVIII – II пол. XIX ст.)

В статті розкривається роль німців у будівництві м. Миколаєва, а також їх внесок у розвиток промисловості, торгівлі, науки, освіти і культури (кінець XVIII-XIX ст.).

Ключові слова: «німці», «будівництво», «ремесла», «торгівля», «освіта», «культура».

PETROV Vladimir

Contribution of the Germans in the construction and development of Nikolaev (the end of XVIII - II half XIX centuries)

In article reveals the role of the Germans in the construction of the city of Nikolaev, and as their contribution to the development of industry, trade, science, education and culture (the end of XVIII - XIX centuries.).

Keywords: «Germans», «construction», «crafts», «trade», «education», «culture».

УДК 94(477.84)

Оксана ПРИШЛЯК

(Збараж, Україна)

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА МІСТА ЗБАРАЖА

Представлено список об'єктів культурної спадщини міста Збаража місцевого і державного значення, короткий опис пам'ятників історії, пам'яток архітектури та містобудування Збаража, а також засоби, що вживаються для їх збереження.

Ключові слова: Збараж, культурна спадщина, пам'ятка, історія.

Перша згадка про м. Збараж у Галицько-Волинському літописі датується 1211 роком. Вагому роль відіграло місто у Визвольній війні українського народу XVII століття. Від тих часів у м. Збаражі збереглися унікальні пам'ятки архітектури та містобудування, які мають не лише загальнонаціональне, а й міжнародне значення. У 1976 році згідно з постановою Ради Міністрів УРСР №552 поряд з іншими містами Збараж був включений до числа 39 міст з найбільшою кількістю пам'яток історії та культури [1]. На удосконалення контролю за станом об'єктів культурної спадщини спрямована обласна програма збереження культурної спадщини на 2011-2015 роки, затверджена рішенням сесії Тернопільської обласної ради від 16.06.2011 № 1209.

З метою збереження історико-архітектурної спадщини в межах історичної частини м. Збараж постановою Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1994 р. № 78 замковий ансамбль в межах фортифікаційних споруд оголошено Державним історико-архітектурним заповідником (ДІАЗ) [2]. А у 2005 році на базі ДІАЗу створено Національний заповідник «Замки Тернопілля».

Пам'ятки архітектури і містобудування Збаража, що взяті під державну охорону:

1. Монастир бернардинів: 1627 рік м. Збараж, вул. Незалежності, 8 662/0

- костел 1627 рік м. Збараж, вул. Незалежності, 8 662/1

- келії 1627 рік м. Збараж, вул. Незалежності, 8 662/2

- дзвіниця 1627 рік м. Збараж, вул. Незалежності, 8 662/3

2. Замок: 1631 рік м. Збараж, вул. Богдана Хмельницького, 28 661/0

- палац 1631 рік м. Збараж, вул. Богдана Хмельницького, 28 661/1

- в'їздова вежа 1631 рік м. Збараж, вул. Богдана Хмельницького, 28 661/2

- каземати замку 1631 рік м. Збараж, вул. Богдана Хмельницького, 28 661/3

- парк XIX сторіччя м. Збараж, вул. Богдана Хмельницького, 28 661/4.

Головною окрасою міста є Збаразький замок, збудований у 1626-1631 роках на Замковій горі за проектом італійського зодчого Вінченцо Скамоцці. Замок складається з житлового палацу, каземативних валів, в'їздової вежі, чотирьох бастіонів і рову. По кутах оборонних валів – п'ятикутні вежі. Укріплення замку мають квадратну форму і складені з тесаного каменю. Палац двохповерховий, побудований у стилі пізнього ренесансу. Головний вхід підкреслюється балконом, фасади казематив також зроблені у ренесансних формах. З 1965 року і до сьогодні ведуться реставраційні роботи [3: 91].

Навколо замку в кінці XVIII ст. засаджено парк Богдана Хмельницького, у народі названого «Липки». За функціональною ознакою парк належить до міських парків загального користування, а за характером побудови зелених насаджень – ландшафтним з елементами регулярного стилю (геометрично правильне планування парку, з вираженою симетричністю). Паркові красиви складають закриті ландшафти, відкриті ділянки полян з трав'янистою флорою і напіввідкриті (зріджені посадки дерев і кущів). В кінці XIX ст. здійснено групові посадки хвойних дерев. Із збережених на сьогодні дерев є липова алея, серед рідкісних дерев – горіх чорний, сосни Веймутова, австрійська, модрина європейські та ялини звичайні.

Пам'ятник Адаму Міцкевичу збудований на теперішній площі Богдана Хмельницького в 1898 році на честь 100-річчя від дня народження польського поета коштом польського населення міста. У 1920-21 роках був двічі пошкоджений і кинутий в річку. Відновлений в 1921 році на попередньому місці. У 1953 році постамент перенесено у Замковий парк, де він знаходиться і зараз. У 1972 році відреставрований коштом місцевої влади (переписано напис і відлито новий металевий барельєф поета в профіль). На пам'ятнику напис на польській мові: «Знищений вище напис оповідає Адаму Міцкевичу в соту річницю народження року 1798-1898». По сторонах постаменту написи творів поета «Вогнем і мечем», «Пан Тадеуш».

Ще один пам'ятник історії присвячений Богдану Хмельницькому, поставлений на честь 300-річчя Переяславської угоди в 1954 році на однойменній площі. На високому чотирикутній формі постаменту у повен ріст стоїть постать гетьмана України – Богдана-Зіновія Хмельницького, у правій руці булава. На постаменті напис: «Видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький. 1595-1657» Скульптор Я. Чайка.

В парку також збудовано Меморіал Слави радянським воїнам, де були перепоховані останки воїнів, перенесені з військового кладовища, що загинули у боях за м. Тернопіль у 1944 році. У цей час у місті Збаражі було розгорнуто військові госпіталі, куди звозили поранених, померлих від ран хоронили на замковій горі, так виникло військове кладовище [4]. У 1985 році реконструйоване в Меморіальний комплекс. Скульптор В. Скочеляс.

Іншою пам'яткою архітектури м. Збаража державного значення є комплекс монастиря св. Антонія ордена бернардинів (1746-1755 рр.), фундатором якого був Станіслав Потоцький. Головний фасад костела має вгнуту конфігурацію між двома боковими вежами. Вежі чотириарусні, закінчуються дерев'яними куполами, які покриті бляхою і увінчані металевими хрестами. Комплекс монастиря складається з костела, келій і надбрамної дзвіниці. В інтер'єрі збереглися фрески художника XVIII ст. Словінського. У 1750 році в костелі працював львівський різьбяр Осінський, автор декору 9 вітарів та статуй. В 1946 році костел і монастир був закритий. 25 серпня 1990 року відбулося урочисте посвячення каплиці. На даний час костел частково відреставрований, тут проходять Богослужіння, в монастирі відведено приміщення під районну бібліотеку, санепідемстанцію, музичну школу та інші установи.

Успенська церква (Православна церква Успіння Пресвятої Богородиці) в місті Збаражі - це колишній Тринітарський костел-монастир, побудований у 1755-1758 роках (охоронний номер 128). Згодом орден тринітаріїв припинив свою діяльність в Збаражі і храм перейшов до української громади. На початку XX ст. над церковними воротами була побудована дзвіниця. За часів СРСР тут розташований краєзнавчий музей [5]. У 90-х рр. була проведена реставрація собору і сьогодні тут православна церква Київського патріархату.

В кінці XIX ст. Збараж став повітовим центром і на схилі Замкової гори (тепер вулиця Богдана Хмельницького в місті Збаражі) було збудовано три адміністративні і один житловий

будинок [6: 8], що є пам'ятками архітектури місцевого значення. Архітектура цих будівель була гармонічно пов'язана формами та декоративними оздобленнями:

- сучасний військкомат (повітовий суд) (№ 141). Збудований в 1900 році, територія із східної сторони примикає до замкових укріплень.

- будинок міліції (податковий уряд) (№ 142). Збудований в 1899 році в стилі європейського модерну.

- адміністрація НЗ «Замки Тернопілля» (повітове староство) (№ 139). Будинок збудований в 1891 році в стилі модерн.

- житловий будинок Ігнація Соханіка (управителя маєтками власників Збаража Де-Лінгів) (№ 140). Збудований у 30-х роках XX ст. у стилі класицизму. Розрахований на заможний клас людей. До середини 70-х років XX ст. використовується як житловий будинок.

Водяний млин (охоронний номер 156) по вулиці Данила Галицького, м. Збаража, збудований в 1780 році графом Потоцьким на місці старого. Пригородецький млин був не раз перебудований. В 1950 році млин піддається капітальному ремонту, а в 1960 році – закритий. До східного фасаду було прибудовано нові приміщення для механізмів млина. Територія, на якій розміщено млин, обмежена із заходу річкою Гнізною, з півночі і сходу мостом та підпірною стіною дамби. В дамбі існує старий водопропускний шлюз, через який вода з водоймища потрапляла на механізми млина. Зараз шлюз не використовується, рів до шлюзу не зберігся [7: 556].

Здійснення сучасного міського будівництва без урахування історичного середовища, збільшення транспортного навантаження на центральну частину міста, підвищення рівня вібрації, природне старіння значної частини середньовічних будинків і споруд створюють небезпеку для їх експлуатації та перебування людей. У незадовільному стані перебувають інженерні споруди та мережі міста.

Пам'ятки культурної спадщини, до якої б вони категорії не відносилися: місцевого, національного чи всесвітнього значення – є загальнолюдським надбанням, яке створювалося багатьма поколіннями. Відношення до пам'яток історії та культури, їх охорона та збереження – показник цивілізованості кожного суспільства.

Джерела та література:

1. Закон Української РСР «Про охорону та використання пам'яток історії та культури», 1978 р.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1994 р. № 78 «Про державний

- історико-архітектурний заповідник у м. Збаражі Тернопільської області».
3. Збараж: погляд крізь віки: іст-краєзн. нарис/ Т.Федорів, О. Мандрик. - Збараж: Рушник, 2011. - 116с.
4. Наш Збараж і околиця у роки Другої Світової війни. П. Д. Войтина «Вісник історії краю», № 9 (36), вересень 1998 рік.
5. Малевич А. Літопис землі Збараської. – Збараж, 1996. – 80с.
6. Збараж місто в Медоборах. – 1996. – 6 травня. – 11с.
7. Збаражчина. Збірник споминів і статей, матеріалів // За ред. Батюка А. – Київ-Торонто, 1966. – 680с.

Збараський замок

ПРИШЛЯК Оксана

Культурное наследие города Збаража

Представлено список объектов культурного наследия города Збаража местного и государственного значения, краткое описание памятников истории, памятников архитектуры и градостроительства Збаража, а также меры, что предпринимаются для их сохранения.

Ключевые слова: Збараж, культурное наследие, памятник, история.

PRISHLYAK Oksana

Cultural heritage of city Zbarazh

Presented the list of cultural heritage of the city Zbarazh local and national importance, a brief description of historical, architectural and town planning of Zbarazh and the means taken to preserve them.

Key words: Zbarazh, cultural heritage, monument, history.

УДК 94 (629.5)(477)

Надія РИЖЕВА

(Миколаїв, Україна)

ДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ПАНЦЕРНОГО СУДНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджується процес переходу в Україні від вітрильного до панцерного суднобудування. Наводяться термінові заходи, що забезпечили реконструкцію верфей України та початок будівництва парового флоту.

Визначено негативні явища, поява яких заважала динамічному впровадженню світових новацій.

Ключові слова: суднобудування, панцерні кораблі, передові технології.

Поразка в Кримській війні наочно продемонструвала як технічну відсталість промислової бази країни, так і незадовільний стан військово-морських сил. Окрім того, досвід війни показав переваги використання парової машини і гребного гвинта (замість сили вітру і вітрил), а також застосування металу замість дерева під час спорудження корпусів кораблів. Отже, Кримська війна стала історичним рубежем, що завершив багатовікову епоху вітрильно-дерев'яного суднобудування.

У 60-70 рр. XIX ст. важливим кроком у розвитку суднобудівних осередків України є перехід від спорудження вітрильників (з дерева) до побудови панцерників. Будівництво нового – парового, металевого – флоту викликало потребу реконструкції верфей України, включення їх у єдину промислову систему країни.

У розвитку суднобудування були зацікавлені не лише керівні військово-морські, а й приватні структури, які прагнули придбати новітні морські транспортні судна для організації торгово-вантажних і пасажирських перевезень як для дальнього, так і каботажного плавання. Інтереси торговельно-промислового капіталу вимагали ширшого товарообміну із зарубіжними країнами. Саме комерційна заповзятливість першого приватного пароплавства – „Російського товариства пароплавства і торгівлі» – сприяла включенню до широкого спектру його діяльності і власної суднобудівної бази. Завдяки значним організаційно-фінансовим та виробничим зусиллям у Севастополі, починаючи з 1858 р., на передових технічних засадах відновилося колишнє Лазаревське адміралтейство, що й стало базою суднобудування й судноремонту „Товариства». Проте воно не задовольняло потреби РТПіТу в суднах. Із кінця 70-х рр. XIX ст. пріоритет у суднобудуванні надавався замовленням військово-морського відомства, від якого РТПіТ безпосередньо залежав.

Розвиток панцерного суднобудування в Україні неподільно пов'язаний (як і раніше в

„добу вітрил») з головним його осередком – Миколаєвом. Починаючи з будівництва перших панцерних кораблів – плаваючих батарей оригінальної конструкції проекту віце-адмірала А. Попова («поповок»), на верф'ях міста перевага надавалася створенню військово-морської сили для Чорного моря.

70-ті роки XIX ст. стали важливим періодом у розвитку виробничо-технічної бази суднобудування на території України. Перехід до металевого суднобудування перетворив верфі з місць спорудження суден на промислові підприємства. Замість примітивних майстерень з'явилися металообробні, механічні, трубомісничі цехи, оснащені верстатами з централізованим приводом від парових машин; для освітлення почали використовувати електрику. На стапелях застосовувалися парові крани вантажопідйомністю в кілька тонн (потім їх замінили електричні, вантажопідйомністю 10-30 т). У суднобудуванні впроваджуються нові технологічні операції: обрізання сталевих листів за допомогою ножиць і пил; продавлювання отворів для заклепок; свердління і розсвердлювання отриманих отворів для надання їм циліндричної форми; зачистка задирок для забезпечення щільного прилягання сполучуваних деталей; нагрів заклепок; розклепування голівок. Разом із тим уся організація побудови суден була запозиченою з часів дерев'яного суднобудування. Технологічними центрами верфей, як і раніше, залишалися стапелі, а необхідні виробничі цехи і склади розміщувалися навколо них. Судна, як і колись, збирали з деталей (елементів набору, листів обшивки), тільки з'єднувалися вони заклепками, а не цвяхами та болтами. Клепання стає основним технологічним процесом виготовлення корпусу суден, який дозволяв отримати нероз'ємне з'єднання його елементів. На стапель подавали не лише великогабаритні листи зовнішньої обшивки, але й жаровні для нагрівання заклепок, що призводило до задимлення елінгів. Щоправда

суднові механізми монтувалися на стапелі тільки частково. Як правило, на воду судна спускали з готовністю 20-30%. Далі на добувних набережних плавучі крани завантажували деталі надбудов, труби та інші механізми. Важкі механізми, наприклад, парові машини, доводилося не лише монтувати, але і складати безпосередньо на судах [1; 2, с. 195-202; 3, с. 49-53; 4; 5, с. 316-328].

З технічним переворотом у суднобудуванні суттєво підвищилася вартість кораблів при загальному скороченні їхньої чисельності в складі флоту. Зросли вимоги до якості, оперативності й економічності будівництва суден.

Усе це вимагало системної, науково-розробленої кораблебудівної політики, яка принципово відрізнялася б від традицій епохи вітрильників. Під час побудови дерев'яних суден важливу роль відігравали затверджені регламенти, чітко встановлені канони та багаторічний досвід майстрів. Вага гармат, рангоуту, вітрил, баласту була відомою заздалегідь, а непередбачувані перевантаження завжди можна було усунути в процесі будівництва за рахунок зменшення кількості зазначеного оснащення вітрильників. Парове, а потім панцерне суднобудування докорінно змінили традиційні підходи. Парові машини, панцер, башти, нарізні гармати внесли в навантаження корабля велику кількість перемінних величин, нехтування якими одразу відбивалося на перевантаженні. За нових умов точність проекту безпосередньо залежала від здатності інженера передбачити, якого рівня досягне техніка під час завершення побудови корабля. Саме тому в західноєвропейському суднобудуванні поступово утверджувалася практика завчасного, ще до початку побудови корабля, складання всього комплексу креслень. При цьому збільшувався штат інженерів та креслярів, що спостерігалось на всіх передових верфях світу.

У суднобудуванні Російської імперії такий процес відбувався надзвичайно повільно, а основною вимогою Морського міністерства щодо роботи верфей стає економія коштів. Відбувається відмова від витрат на організаційно-підготовчий етап на стадії формування проекту корабля. За дорученнями Морського міністерства розроблялися проекти переважно „за зразками» кораблів іноземних держав. Невеликий конструкторський досвід супроводжувався прагненням інженерів упровадити все нові й нові західні технічні здобутки в проекти кораблів. На жаль, знання та досвід інженерів-практиків верфей Росії, як правило, не враховувалися. Ситуація

погіршувалася небажанням управління керуватися об'єктивними законами економіки та правилами технології, тому на проекти запланованих кораблів переносилися іноземні розрахунки (без перерахування) [6, с. 499; 7, с. 2-33; 8, с. 222;]. «Хронічною хворобою» кораблебудування стає будівельне перевантаження, обумовлене постійними змінами, що вносилися в процесі проектування та побудови суден, внаслідок чого кораблі перевантажувалися ще на стапелі. Протидіяти такій практиці було нікому, а звичка до нескінченних переробок проектів, які подовжувати й терміни будівництва панцерників, швидко переросла в традицію. У 60-70 рр. XIX ст. в суднобудуванні Російської імперії закладається ще й хибна практика безсистемного спорудження різнотипних, а часто й поодиноких кораблів. Морське міністерство виявилось не готовим до динамічного сприйняття світових новацій, що у подальшому негативно позначилося на суднобудуванні в Україні.

На початку 90-х рр. XIX ст. світові лідери суднобудування, маючи у своєму розпорядженні розвинуту виробничу базу, вдосконалювали процес створення панцерників від серії до серії та накопичували досвід побудови більш досконалих кораблів, що сприяло появі панцерника класичного типу. Комплексне дослідження всіх напрямів вирішення такого ж питання в Російській імперії доводить, що створення кораблів європейського типу ускладнювалося авторитарним державним режимом та адміністративним диктатом керівників Морського відомства. Їх переконання та уявлення, що часто не враховували наукової логіки проектно-конструкторських рішень і технічних процесів, безпосередньо впливали на долю кораблів на етапі будівництва. У процесі створення панцерників склалася практика безкінечних змін і переробок.

Перші панцерники, створені в Севастополі та Миколаєві, задумані як однотипні, під час побудови набули розбіжностей (хоча основні технічні параметри були порівняно близькі між собою). Пояснюється такий стан відсутністю єдиних стандартів щодо проектів (за зразок іноді бралися недосконалі зарубіжні проекти), котли та механізми виготовляли відповідно до технічної забезпеченості різні заводи за власними кресленнями.

Багаторазові зміни двадцятирічної програми військового суднобудування, що була прийнята в 1882 р., позначилися на темпах спорудження кораблів. У зв'язку з наявною політичною кон'юктурою в Європі та на

Тихому океані змінювалися і мілітарні плани Російської імперії на Чорному морі: в них вносилися корективи щодо типів та чисельності нових кораблів.

Попри всі труднощі, суднобудівники, накопичивши необхідний досвід, перейшли до створення кораблів європейського зразка, а у виробництві остаточно утвердилися передові техніко-організаційні засади. Суднобудівне виробництво забезпечувалося корпусною і броньованою сталлю, спеціальним судовим енергетичним устаткуванням, допоміжними механізмами, без яких неможливе будівництво і введення кораблів до лав флоту. Отже, суднобудування України стало багатoproфільним виробничим комплексом, тісно пов'язаним з іншими галузями промисловості.

Джерела та література:

1. Нарусбаев А. А. Становление и развитие металлического судостроения в России / А. А. Нарусбаев // Судостроение. – 1989. – № 3. – С. 60-65.
2. Калугин А. В. Современное судоходство и судостроение / А. В. Калугин. – Ленинград

: Судостроение, 1981. – 124 с.

3. Нарусбаев А. А. Судостроение – XXI век / А. А. Нарусбаев. – Ленинград : Судостроение, 1988. – 144 с.
4. Рижева Н. Світові новації у суднобудуванні та їх вплив на зміни технологій виробництва кораблів на Півдні України (друга половина XIX ст.) / Н. Рижева // Південний архів. Історичні науки: зб. наук. праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. – Вип. 28-29. – С. 154-160.
5. Шершов А. П. Устройство и теория корабля / А. П. Шершов. – Ленинград : Гострансиздат, 1936. – 381 с.
6. Манн К. А. Обзор деятельности морского управления в России в первое двадцатипятилетие благополучного царствования Государя Императора Александра Николаевича 1855-1880 / К. А. Манн. – Ч. 1. – СПб., 1880. – 592 с.
7. Отчет Кораблестроительного департамента Морского министерства за 1866 год. – СПб. : Тип. Морского мин-ва, 1867. – IX, 126, 217 с.
8. Бурачек П. С. Заметки о флоте / П. С. Бурачек. – Ч. 1. – СПб. : Тип. Морского мин-ва, 1910. – 262 с.

РЫЖЕВА Надежда

К проблемным вопросам начального этапа броненосного судостроения в Украине

Исследуется процесс перехода в Украине от парусного к броненосному судостроению. Указываются срочные меры, которые обеспечили реконструкцию верфей и начало строительства парового флота. Определены факторы, мешающие динамичному внедрению мировых новаций.

Ключевые слова: судостроение, броненосные корабли, передовые технологии.

RYZHEVA Nadiya

By the problematic issues of the initial stage of armored shipbuilding in Ukraine

We study the transition process in Ukraine from sailing to armored shipbuilding. Indicated urgent measures that ensure the reconstruction of shipyards and the start of construction of the steam fleet. There were found factors that impede dynamic implementation of international innovations.

Keywords: shipbuilding, armored vehicles, advanced technology.

УДК 94:63 (477)

Неля РОМАНЮК

(Житомир, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КИЇВСЬКІЙ, ПОДІЛЬСЬКІЙ І ВОЛИНСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ: 1861-1914 рр.

Розглядаються особливості розвитку підприємництва, різні його види у сільському господарстві і промисловому виробництві Київської, Подільської і Волинської губерній у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: підприємництво, сільське господарство, цукрова, винокурна, борошномельна промисловість, Київська, Подільська і Волинська губернії.

Розвиток ринкової економіки в Україні, невід’ємною складовою якої є підприємництво, зумовлює звернення до історії цього явища, його об’єктивної оцінки. Актуальність теми полягає у необхідності перегляду застарілих стереотипів у дослідженні особливостей соціально-економічного розвитку українських земель у складі Російської імперії, коли під впливом реформ 60-70 - х рр. XIX ст. та століпінської аграрної політики, відбувалося формування ринкової економіки, здійснювалася активізація підприємницької діяльності. У результаті наприкінці XIX – на початку XX ст. підросійська Україна стала потужним виробником і експортером сільськогосподарської продукції.

Доцільно продовжити вивчення проблеми підприємництва з урахуванням особливостей регіонів. Оскільки по-різному виявлялися чинники його розвитку, діяльності підприємців та їх організацій в суспільно-політичному і соціально-економічному розвитку українських губерній. Так, у Донбасі підприємці відігравали значну роль у розвитку галузей важкої промисловості. Підприємці Півдня України, маючи легкий доступ до чорноморських портів, перетворювали свої підприємства на потужні центри комерційного зернового господарства і тонкорунного вівчарства. У регіоні, в який входили Київська, Подільська і Волинська губернії, підприємці відігравали значну роль у розвитку землеробства, тваринництва та переробної промисловості.

Скасування кріпосного права у 1861 р. та наступні реформи для усіх верств тодішнього суспільства стали тим чинником, який спонукав пристосуватися до нових реалій, трансформації економічного мислення, перебудови характеру господарювання. У сферу підприємницької діяльності втягувалися найбільш підприємливі, працьовиті та матеріально спроможні люди з різних верств тогочасного суспільства. В умовах Київської, Подільської і Волинської губерній провідну роль в інтенсифікації виробництва займали сільські підприємці, чисельність яких зростала. Соціальною основою формування

підприємців були поміщики, які перейшли на ринкові методи господарювання; купці, чумаки, скупники, сільські лихварі, які в дореформений період накопичили капітали; кустарі, заможні селяни, які зуміли пристосуватися до нових умов.

Економічною базою розвитку ринкового сільського господарства та переробної промисловості а, відтак, підприємництва, стали, в першу чергу, великі землеволодіння підприємливих дворян, які в своїх маєтках у нових історичних умовах зуміли створити прибуткові товарні господарства. Власність на землю стала основою їх підприємницької діяльності. В умовах краю Бобринські, Браницькі, Балашови, Терещенки, Потоцькі, Сангушки, Радзивілли, Ярошинських та ін. зуміли знайти найбільш прибуткові види господарської діяльності – вирощування зернових, цукрових буряків, картоплі і цукрова, борошномельна та винокурна промисловість. Поєднання виробництва сільськогосподарської продукції з її промисловою переробкою забезпечувало власникам отримання сталих прибутків. Наявність промислових підприємств сприяла кращому фінансуванню сільського господарства, яке залежало від погодних умов. Водночас аграрний сектор давав сировину для цукрової, борошномельної, виноробної та інших галузей промисловості.

Відомими підприємцями були графи Бобринські, які поєднували виробництво сільськогосподарської продукції з її переробкою на власних цукрових заводах і млинах. Зокрема, О. Бобринський запроваджував кращі прийоми обробітку ґрунту та догляду за посівами цукрових буряків. Ним було придумано багато землеробських знарядь. Глибока оранка, запроваджена О. Бобринським, сприяла отриманню високих врожаїв цукрових буряків вищої якості. Він започаткував у своєму господарстві метод замочування насіння цукрових буряків перед посівом [1: 164; 2: 280-281]. На початку XX ст. графам Бобринським належали 5 цукрових заводів і млини у Київській губернії.

Передові на той час технології у землеробстві і переробній промисловості запроваджували у своїх господарствах графи Браницькі. Зокрема, якщо на Київщині переважала трипільна сівозміна, то в маєтках Браницьких більшість сіл вже використовували дев'ятипільля [3: 46]. Станом на 1913 р. графи Браницькі, володіючи великими земельними масивами, у власності мали 7 цукрових, 2 винокурних заводи і 8 парових млинів у Київській і Подільській губерніях [4].

Багатопрофільна підприємницька діяльність давала можливість Терещенкам отримувати сталі прибутки. Маєтки братів Миколи та Федора Терещенків відзначалися високою культурою землеробства, запровадженням багатопільної сівозміни, використанням техніки. Про ефективне і дбайливе господарювання Терещенків свідчить і те, що поряд із землеробством вони розвивали тваринництво. Якщо в багатьох цукрозаводчиків відходи виробництва пропадали, то у Терещенків жом і патока використовувалися поряд з іншими кормами для відгодівлі худоби. Крім того, ведення тваринницької галузі забезпечувало достатню кількість гною для удобрення полів. Завдяки інтенсивному веденню сільського господарства у своїх маєтках Терещенки отримували значні прибутки, зуміли вигідно вкласти свої капітали у промислове виробництво і стати потужними виробниками цукру та іншої продукції [5: 10].

Значну кількість сільськогосподарської продукції виробляли на ринок і господарства заможних селян. Про кращі зразки господарювання хуторян свідчать звіти повітових землевпорядних комісій. Так, у звіті Дубенської повітової землевпорядної комісії за 1908 р. відзначено, що з 55 обстежених хуторських і відрубних господарств 15 – «достатньо стійкі». У цих господарствах впроваджена покращена сівозміна з багаторічними бобовими культурами. Обробіток, догляд і збирання врожаю проводиться сільськогосподарськими машинами. Вирощений врожай використовувався для забезпечення сім'ї продуктами харчування, а залишки її реалізовувалися на ринку [6: 319-343].

Автором підраховано, що обсяги промислового виробництва у Київській, Подільській і Волинській губерніях зросли майже у 15,5 разів з 25 275 453 руб. у 1861 р. до 391 319 127 руб. у 1911 р., переважно за рахунок сільської переробної промисловості [7; 8: 60-62; 9; 10]. Обсяги промислового виробництва в губерніях краю зростали за рахунок цукрової, винокурної і борошномельної галузей, які в умовах краю були найбільш вигідними для виробництва. Помітно зростала продуктивність

праці. Продукція цукрової, винокурної і борошномельної галузей становила найбільшу частину в загальному обсязі промислового виробництва губерній краю (78,2% або 19 786 061 руб. у 1861 р., і 93,2% або 364 941 448 руб. у 1911 р.). Більше половини загального фабрично-заводського виробництва складало виробництво цукру.

Характерними ставали нові організаційні форми виробничої діяльності: створення пайових товариств, акціонерних компаній, монополій, що урізноманітнювало підприємницьку діяльність. Із середини 1860-х рр. підприємці у цукровій промисловості для нарощування потужностей і виживання у конкурентній боротьбі почали створювати пайові товариства. Так, у 1913-1914 рр. за підрахунками автора зі 148 цукрових заводів, які працювали у досліджуваних губерніях, власниками 93 (майже 70 %) – були товариства [4]. У 1887 р. на з'їзді цукрозаводчиків у Києві було створено цукровий синдикат.

Уміння постійно шукати економічну вигоду було характерним для товариств, у чийй власності перебувало декілька цукрових заводів. Значні прибутки отримували підприємці, яким вдалося створити потужні механізовані підприємства, запровадивши більш прогресивну технологію виробництва. Так, за відомостями 1913 р. великими обсягами виробництва відзначалося Товариство Корюківських цукрових заводів, в яке входили Лебединський – у Київській, Корюківський і Орловсько-Спаський – у Чернігівській і Заливанщинський – у Подільській губерніях. Олександрівському Товариству цукрових заводів належали Матусовський і Райгородський – у Київській, Новоселецький – у Волинській, Старинський – у Полтавській, Одеський – Херсонській губерніях. До складу правління обох товариств входили: С. Рафалович, А. Френкель, А. Покотілов, А. Гольденберг, А. Добрий. У Подільській губернії підприємницький хист, вміння отримувати прибутки виявляли Товариства Хреновецького і Вендичанського, Тростянецького, Могилянського, Ялтушковського, Гніванського, Красносілківського цукрових заводів [4].

Винокуріння також становило важливу статтю прибутків підприємців Київщини, Поділля і Волині. На відміну від цукрової промисловості, у винокурній – була велика кількість дрібних підприємств. Прибуткові заводи (середні в галузі з кількістю робітників 20-45) створили: у Київській губернії – К. Балашова (Байбузи Черкаського повіту), Л. Куценогий і М. Шпільберг (Іваньки Уманського повіту), Ф. Росцишевський (Косари Чигиринського повіту), С. Мерінг (Овечаче Бердичівського повіту); у Подільській губернії –

княгиня М. Щербатова (Немирів Брацлавського повіту), А. Алтман (Ладижин Гайсинського повіту), князь О. Орлов (Чечельник Ольгопольського повіту) [4].

Вирощування зернових та необхідність забезпечення борошном і крупами потреби населення створювали умови для розвитку борошномельної промисловості. Найбільшим був млин у Києві Акціонерного Товариства, в склад правління якого входили: Л. Бродський, А. Бродський, А. Гольденберг. У Погребищах Бердичівського повіту ефективну роботу парового млина забезпечувало правління Акціонерного Товариства у складі Я. Вальденберга та І. Бермана. По 600-800 тис. пудів зернових щорічно перемелювали млини: у Київській губернії – Н. Головчинера (Турбово Бердичівського повіту), К. Красноовид (Красноовид Бердичівського повіту); у Подільській губернії – С. Авербуха (Сокоlecь Брацлавського повіту) [4].

Дослідження архівних документів свідчить про те, що в кожній губернії, виходячи з її специфічних умов, поряд з розвитком підприємництва у цукровій, винокурній і борошномельній промисловості, які займали провідне місце в другій половині XIX ст. – на початку XX ст., відбувався розвиток різних його форм в інших галузях виробництва. У Київській губернії працювало більше, ніж в інших губерніях, механічних і чавуноливарних заводів, які мали і більші обсяги річного виробництва. Специфікою Подільської губернії були підземні розробки фосфоритів. У Волинській губернії підприємці великі обсяги виробництва досягли у лісорозробній, деревообробній, скляній, фарфоровій, цементній, паперовій і пивоварній промисловості.

Підводячи підсумок відмітимо, що в досліджуваний період у Київській, Подільській і Волинській губерніях важливим чинником прискорення економічного розвитку стало сільське підприємство. Найбільш

прибутковим було вирощування зернових культур, цукрових буряків, картоплі, хмелю та цукрова, борошномельна і винокурна галузі промисловості. Локомотивом інтенсифікації виробництва виступали сільські підприємці – переважно поміщики, купці, заможні селяни. Основою економічного розвитку було велике землеволодіння підприємливих поміщиків, які опанували ефективний метод господарювання – поєднання сільськогосподарського та промислового виробництв. На початку XX ст. значну частину продукції виробляли на ринок і селянські господарства, опановуючи «премудрості» конкурентної боротьби й уміння отримувати прибуток.

Джерела та література:

1. Толпыгин М. А. Обзор сахарной промышленности в России по данным собранным Акцизным ведомством//Записки по свеклосахарной промышленности / М. А. Толпыгин. – Т. XL. – 1910. 1 марта. № 3. – 168 с.
2. Земледелие. – 1898. – № 18.
3. Перерва В. С. Графи Браницькі: підприємці та меценати / В. С. Перерва. – Біла Церква : Вид-во Пшонківський О. В., 2010. – 269 с.
4. Фабрично-заводские предприятия Российской империи / под ред. Ф. А. Шобер. – [2-е изд.]. – Петроград : Тип. Т-ва под фирмой «Электротипография Н. Я. Стойковой», 1914.
5. Описание имений наследников Ф. А. Терещенка. – К., 1900. – 47 с.
6. Державний архів Житомирської області. – Ф. 226. – Оп. 1. – Спр. 47.
7. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі. – Ф. 1281. – Оп. 6. – Спр. 16, 28, 61.
8. Памятная книжка Киевской губернии на 1913 г. – К., 1912. – 448 с.
9. Обзор Подольской губернии за 1911г. – Каменец-Подольский, 1912-121 с.
10. Обзор Волынской губернии за 1911г. – Житомир, 1912. – 102 с.

РОМАНЮК Нелля

Особенности развития предпринимательства в Киевской, Подольской и Волынской губерниях: 1861-1914 гг.

Рассматриваются особенности развития предпринимательства, разные его виды в сельском хозяйстве, промышленном производстве Киевской, Подольской и Волынской губерний во второй половине XIX – начала XX в.

Ключевые слова: предпринимательство, сельское хозяйство, сахарная, винокурная, мукомольная промышленность, Киевская, Подольская, Волынская губернии.

ROMANYUK Nelya

Features of development of enterprise in Kyiv, Podolsk And Volyn provinces: 1861-1914

Presents the specific features of developing entrepreneurship, as well as various types as to the organizational forms in agriculture and industrial production of Kyiv, Podillya and Volyn provinces in the late 19th – the early 20th centuries.

Key words: entrepreneurship, agriculture, sugar, distilling, flour-grinding industries, Kyiv, Podillya, Volyn provinces.

УДК: 502.4 (477.7)

Володимир РУГАЛЬ

(Київ, Україна)

ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ МИКОЛАЇВЩИНИ

Друга світова війна пронеслася вихором по території 60 країн, серед яких однією з найбільш постраждалих стала Україна. Значна кількість бійців Червоної армії віддала своє життя за нашу землю, останки цих воїнів покоються у військових похованнях, зокрема й на території Миколаївської області.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років, Червона армія, військові поховання, радянські військовослужбовці, Миколаївська область.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. та Другої світової війни 1939-1945 рр. минуло майже 70 років та, на жаль, ми й донині не можемо назвати імена всіх загиблих воїнів багатонаціональної Червоної армії. Кожен солдат, незважаючи на свою національність, боровся за рідну Батьківщину, адже їх усіх об'єднувала боротьба із спільним ворогом – нацизмом. Багатьох бійців поєднала братська могила в різних куточках СРСР. Особливо багато поховань зафіксовано на території України, оскільки наша земля стала двічі ареною бойових дій. Дослідження військових поховань приблизить до відповіді на запитання щодо жертвності задля перемоги. У пропонуваній роботі не можна охопити всю територію України, тому для висвітлення питання військових поховань взято лише один регіон України – Миколаївську область.

Розкрити зазначене питання насамперед допоможуть паспорти військових поховань, складені в 80 – 90-х роках ХХ ст. У двох примірниках їх виготовляли працівники місцевих військкоматів – один примірник передавали до Архіву Міністерства оборони СРСР, другий залишався в установі. Однак стверджувати, що це джерело (паспорти) є вичерпним не можливо, оскільки в повоєнний період відбулися перепоховання, у ході яких губилися імена загиблих воїнів.

Важливим джерелом в дослідженні цього питання є документи військових комісаріатів області, які частково передані до Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років». У музеї зберігаються справи Жовтневого та Снігурівського районів, на жаль, інші військкомати Миколаївщини не передали потрібних матеріалів [1; 2]. Значний внесок у збереження пам'яті про загиблих захисників Вітчизни зробили автори меморіального видання «Книга Пам'яті України». Один із томів та частина в двох інших присвячені загиблим на території області [3; 4]. На сьогодні

інформативними є електронні бази у яких розміщені більшість паспортів військових поховань. В електронному варіанті зібрані паспорти в Меморіальному комплексі та в електронних базах даних як України, так і в Росії [5; 6; 7; 8]. Досліджень, присвячених означеній темі, майже немає, адже напрям спеціальної історичної дисципліни – некропология – в Україні тільки розвивається, більше того, ця дисципліна розкриває загальні закономірності поховань, лише частково торкається військових [9; 10]. На Миколаївщині в період Другої світової війни, як і на всій території України, відбувалися запеклі бої і під час оборонних боїв 1941 р. і в ході наступальних 1944 р. У 1941 р. ворог невпинно просувався в глиб території України. Зокрема, 17 серпня 1941 р. було захоплено м. Миколаїв, а через деякий час окуповано всю область [11: 166]. У ході оборонних боїв багато воїнів віддали своє життя за Миколаївщину та, на жаль, відомі іменна лише окремих із них, адже під час відступу не встигали хоронити своїх воїнів, тому їхнім упокоєнням потайки займалися здебільшого місцеві жителі.

Під час оборонних боїв 1941 р. за с. Костянтинівка (нині територія м. Южноукраїнськ) загинув боєць 18-го механізованого корпусу 9-ї армії Південного фронту Василь Максимович Дворников – уродженець Воронежської області Росії. Полеглого воїна поховали місцеві жителі, а в звітах військових частин взагалі не зареєстрували. У 1946 р. на підставі звернення дружини загиблого В. М. Дворникова обліковано як зниклого безвісти в квітні 1943 р. [7]. Лише навесні 1976 р. під час будівництва нового житлового масиву в м. Южноукраїнськ знайдені останки воїна, а за допомогою збереженої в капсулі записки встановлено його ім'я – В. Дворников. Прах солдата був перепохований на території Южноукраїнської середньої школи № 1 [7]. На жаль, такі випадки поодинокі, однак скільки ще невиявлених наших

захисників покоїться на Миколаївщині, не відомо.

Через два з половиною роки після нацистської окупації радянські війська (частини 2-го та 3-го Українських фронтів) у перших числах березня 1944 р. розпочали визволення території Миколаївської області. Удосвіта 8 березня було визволено перше місто – Новий Буг, наступного дня – Баштанку і Казанку, а далі розгорнулися наступальні операції в напрямі півдня і південного заходу. 18 березня почалися запеклі бої за місто Миколаїв, які тривали 10 днів. 28 березня місто було очищено від ворога, а 4 квітня завершено визволення Миколаївської області. За мужність і відвагу, виявлені в боях за Миколаївщину, десятки тисяч воїнів одержали ордени та медалі. Багато відважних захисників й визволителів пролили кров на території області [11: 166-167].

На жаль, встановити кількість загиблих на території Миколаївщини не можливо, і пояснення цьому найрізноманітніші. Насамперед їх потрібно шукати в первинному обліку похованих у братських могилах. Зокрема у наказі № 133 від 12 липня 1944 р. 344-го гвардійського стрілецького полку 199-ї гвардійської стрілецької дивізії, виданому на підставі низки наказів вищого командування, зазначалося: «На могилах, у яких поховали більше 8-10 чоловік, написи робити тільки на 4-5 чоловік із додаванням «та інші» [12]. При військових частинах за спеціальною формою у двох примірниках повинен був складатися список загиблих та похоронених, один екземпляр мав передаватися місцевій владі, де була могила [12]. Однак, як виявилось, не всі частини підготували такий документ у двох примірниках. Відсутність списків на місцях призвело до значної кількості невідомих на меморіальних плитах братських поховань. Багато імен солдатів зникло в повоєнні роки під час неодноразових перепоховань.

Нині згідно електронних баз даних Меморіального комплексу та загальнодоступної бази даних Міністерства оборони Росії (ОБД-меморіал) на території Миколаївської області зафіксовано 308 облікованих військових поховань [5: 7]. За даними пошукової організації «Союз Народна Пам'ять» обліковано 821 військово поховання та обеліски [8]. Пріоритетним джерелом створення баз були паспорти військових поховань, в яких частина імен воїнів було втрачено. Чи можливо повернути їхні імена нині? – виникає закономірне запитання. Частково можливо!

У м. Миколаїв на сьогодні, згідно з наявними паспортами поховань, зафіксовано 17 могил, у яких переважно покояться воїни-

визволителі. Відповідно до списків у могилах поховано 1 676 воїнів, імена 7 із них не відомі [5: 7]. Та чи можна їм довіряти й наскільки?

Спробуємо довести можливість встановлення імен загиблих визволителів наприкладі одного поховання м. Миколаїв. Розглянемо поховання Центрального району міста на перетині вулиць Леніна і Силікатна, (мікрорайон Матвіївка). Під час війни ця територія була окремою територіальною одиницею – с. Матвіївка, у ході визвольних боїв тут вела наступ 333-тя стрілецька дивізія 6-ї армії 3-го Українського фронту. Відповідно до списків бойових втрат 333-ї стрілецької дивізії впродовж березня-квітня 1944 р. у боях за Матвіївку та навколишні села загинуло 64 воїни рядового й сержантського складу. На жаль, встановити кількість загиблих офіцерів не вдалося. Однак згідно зі спогадами учасника тих подій, ветерана 333-ї стрілецької дивізії Т. Гончара, у ході боїв біля сіл Матвіївка та Баловне загинуло понад 70 солдатів та офіцерів Червоної армії, які були похоронені на громадському кладовищі сіл Матвіївка та Баловне, у братській могилі на північний-схід від Матвіївки та в с. Гур'ївка. У повоєнний час останки загиблих воїнів були перепохорані в одну братську могилу в с. Матвіївка.

Відповідно до сучасного паспорта військового поховання в могилі с. Матвіївка похоронено 55 воїнів, чийі імена відомі. Порівнявши вище згадані списки 333-ї стрілецької дивізії і списки паспорта похоронених було виявлено 11 воїнів, не внесених в сучасні списки – це Хараїм А. П., Помприк Д. А., Легоступ М. Г., Шахненко Т. Й., Школа С. Ф., Некляс М. Г., Великий А. А., Лапаєнко М. Т., Красовських П. О., Гриценко І. П. та Б(В)алов С. Б. Повернуті з небуття імена загиблих воїнів на сьогодні вже внесені в списки, які зберігаються в Меморіальному комплексі.

З наведених вище фактів випливає, що в сучасних умовах можна встановити більшість імен загиблих і похованих у братських могилах за допомогою порівняння списків військових частин, які брали участь у боях за населений пункт із сучасними списками похованих у могилі. Звісно, під час зіставлення списків трапляються похибки, які виявляються у тому, що в списки загиблих вносили прізвіща живих учасників війни (такі випадки поодинокі).

Джерела та література:

1. Фонди МКНМІВВВ – ТФ-5393/14.
2. Фонди МКНМІВВВ – ТФ-5401/20.
3. Книга Памяти України. Николаевская обл. / Обл. редкол. Я. И. Журеvский (председ.) и

- др. – Т. 5. – Николаев : УГМТУ, 1998. – 715 с.
4. Книга Памяти Украины. Николаевская обл. / Обл. редкол. В. А. Войналович председ. и др. – Т. 10 – 11. – Николаев : Возможности Киммерии, 2005-2006.
 5. Фонди МКНМІВВВ – Всеукраїнська база загиблих. – Поховання. – Миколаївська обл.
 6. Электронная Книга Памяти Украины 1941-1945» // Режим доступа www.memoory-book.com.ua
 7. Обобщенный банк данных о защитниках Отечества, погибших и пропавших без вести в период Великой Отечественной войны и послевоенный период «Мемориал» [электронный ресурс] // Режим доступа : www.obd-memorial.ru
 8. Союз народна Пам'ять. Всеукраїнське громадське об'єднання пошукових організацій України [електронний ресурс] // Режим доступу : <http://unm.org.ua> (<http://graves.code.ua>)
 9. Енциклопедія некрополезнавства / автор – упор. В. Жадько. – К. : Преса України, 2013. – 708 с.
 10. Некрополи Украины / Сост.: Странный И. В., Пархоменко Н. Т., Титова А. М.]. – К. : УТОПИК, 1999. – 287 с.
 11. Освобождение городов: Справочник по освобождению городов в период Великой Отечественной войны 1941-1945» / М. Л. Дударенко, Ю. Г. Перечнев, В. Т. Елисеев и др. — М. : Воениздат, 1985. — 598 с.
 12. Музейне дос'є 119 гв сд // Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» (МКНМІВВВ).
 13. Гончар В. А. У лавах 333-ї Синельниківської / Передм. Героя Рад. Союзу В. О. Мушнікова. – К. : Україна, 2000. – 463 с.

РУГАЛЬ Владимир

Военные захоронения периода Второй мировой войны на территории Николаевщины

Вторая мировая война пронеслась бурей по территории 60 стран, среди которых одной из наиболее пострадавших стала Украина. Значительное количество бойцов Красной армии отдали свою жизнь за нашу землю, останки этих воинов покоятся в воинских захоронениях, в том числе на территории Николаевской обл.

Ключевые слова: Великая Отечественная война 1941 – 1945 годов, Красная армия, советские военнослужащие, воинские захоронения, Николаевская область.

RUGAL Vladimer

Soldiery burial places of period of the Second World War are on territory of Mykolaiv

More than 60 countries were involved in the Second World War including Ukraine which was one of the most affected countries. A large number of Red Army soldiers gave their lives for our land; the remains of soldiers are buried in military graves, particularly in Mykolaiv region.

Keywords: Red Army, military burial, the Soviet military warriors, World War II of 1941 - 1945, Mykolaiv region.

УДК 94(477.7)
Олександр ТРИГУБ
 (Миколаїв, Україна)

ОЛЬШАНСЬКЕ У ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (ДО 55-РІЧЧЯ СЕЛИЩА)

Висвітлюється маловідома сторінка історії трудового селища Ольшанське Миколаївського району Миколаївської області. Показана доля підприємств, які були основою населеного пункту: цементний завод, гідролізний завод, автоніприємство тощо. Підкреслюється, що найцінніше в історії Ольшанського – це люди, які вклали усі сили для створення серед ступу сучасного селища.

Ключові слова: Ольшанське, краєзнавство, цементний завод, Миколаївський район.

У кінці 1950-х років цементна промисловість України розташовувалася на заході і сході республіки, а південному регіону катастрофічно не вистачало даного будівельного матеріалу, який доводилося привозити з-за кордону. Тому у 1959 р. рішенням Ради Міністрів Української РСР на території Миколаївської області передбачалося побудувати Новогригоріївський цементний завод у тому місці, де були великі запаси сировини – вапняку та глини.

Для поселення робітників заводу у 3 км від підприємства проектувалося житлове селище з усіма необхідними культурно-побутовими об'єктами, житловими будинками. У 1959 р. на будівництво було виділено перші 1,3 млн. руб., які були спрямовані насамперед на спорудження шести житлових будинків, їдальні, КПП, огорожі. Таким чином, саме 1959 р. потрібно вважати початком селища (у книзі «Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область» помилково вказана дата 1957 рік, що явно є друкарською помилкою оскільки на той момент ще не було як рішення про будівництво, так і був відсутній навіть будівельний майданчик).

До кінця 1963 року у селищі вже мали близько 30 споруд, серед них сім багатоквартирних житлових будинки, контора, лікарня на 25 ліжок, гараж на 3 автомашини. До початку 1970-х років селище було повноцінним містечком: бібліотека, АТС, їдальня, перукарня, бібліотека з читальною залом, літній кіномайданчик і зимовий кінозал, майданчик для стадіону, дитячий садок, школа, лікарня з поліклінікою, баня, клуб, готель, пожежне депо та інші об'єкти.

Розвал СРСР вніс серйозні корективи у життя Ольшанського та його підприємств. Так починаючи з 1991 року, цементний завод спочатку перейшов на самофінансування та самозабезпечення. Ринкові відносини привели до проблеми цін, збуту продукції, оплати праці працівників заводу тощо.

Певний час протягом 1990-х років цементний завод простоював. У 2000 році

контрольний пакет акцій ПАТ «ЮГцемент» придбала всесвітньо відома промислова група Dyckerhoff AG («Дікергофф»), яка вклала кошти у його модернізацію, зберегла виробництво. З цього моменту розпочався новий етап в історії ПАТ «ЮГцемент».

Сьогодні 500 працівників заводу «Південь-Цемент» виробляють понад 400 тисяч тонн цементу та понад 300 тисяч тонн клінкеру. З кожним роком виробничі потужності заводу зростають.

Збереглися трудові династії Полтораків, Панченко, Лінартович, Барсукевичей. Робочими починали свій шлях на заводі технічний директор С. В. Саржевський, начальник гірничого цеху В. П. Андрущенко, начальник цеху помел В. М. Азанова й інші.

У 1991 р. продовжував працювати і гідролізно-дріжджовий завод, який відзначав своє 20-річчя. На той час припинили скидати промстоки у Південний Буг, були побудовані головний корпус, складські приміщення, прокладені трубопроводи, пущений гідролізно-дріжджовий цех. Завод продовжував працювати, а трудовий колектив постачав колгоспи та радгоспи кормовими дріжджами, працював на відходах сільського господарства.

У 1996 р. завод відсвяткував своє 25-річчя. За цей період ГДЗ від виробництва звичайних кормових дріжджів перейшов до випуску лізину, метооніна, тріптофона, використання яких різко скорочує кількість зернових культур при відгодівлі худоби. На заводі вівся пошук нових видів сировини. Якщо раніше дріжджі виготовляли в основному з качанів кукурудзи, рисового та соняшникового лушпиння, то у 1990-ті рр. – із корзин соняшнику, виноградної лози, соломи іт.д.

У 1991-1995 рр., переходячи до ринкових відносин, ГДЗ значно збільшив виробництво фурфуролу, почав масове вироблення лігніну (компонент, необхідний для виробництва активованого вугілля та паливних вугільних брикетів), тосола А-40 м (охолоджувач для двигунів внутрішнього згорання). Враховуючи

умови, що змінилися, ГДЗ перейшов на акціонування, щороку виробляв нову продукцію, перетворившись на безвідходне підприємство.

З іншого боку, з початку 1990-х років ГДЗ переживав нелегкі дні. Якщо у радянські часи продукція заводу йшла нарозхват і була дефіцитною – кормові дріжджі, премікс, маткові дріжджі, активний мул та особливо легнін йшли буквально з коліс, то після розвалу СРСР становище заводу ускладнилося: собівартість і ціна продукції різко зросли, господарства скоротили закупівлі продукції, завод через відсутність реалізації починав простоювати.

У другій половині 1990-х років обсяги виробництва заводу почали знижуватися, що спричинило початок у 1998-1999 рр. масових звільнень працівників і у 2001 р. підприємство повністю припинило свою роботу.

У Вільшанському також продовжує працювати автотранспортне підприємство № 14865, яке створювалося для надання транспортних послуг цемзаводу. У 1995 році воно реорганізоване у Відкрите акціонерне товариство та спеціалізується на вантажних перевезеннях і торгово-посередницькій діяльності. У 2003 році директор підприємства Віктор Андрійович Буток отримав високе звання «Почесний працівник транспорту України».

Для утримання житлових будинків, водопостачання, експлуатації електромережі створені підприємства комунальної власності «Добробут С» і «Ольшанський водоканал». Цемзавод обслуговують підприємства «Цемремонт», ПП «Віра», ПП «Іней».

На території селищної ради працює дитячий садок «Сонечко» (завідуюча Г. С. Прядко), ДЮСШ (директор І. П. Чайка), Будинок культури (директор І. П. Медведєв), бібліотека (завідуюча Л. Г. Врублевська), музична школа, районне підприємство «Миколаївгаз», вузол зв'язку (протягом 40 років працювала, а до 2004 року, до виходу на пенсію, була начальником Заслужений працівник сфери зв'язку Надія Михайлівна Молчанова), аптека, відділення Ощадбанку.

З 1968 року у селищі працює середня школа. Її директорами у різні часи були С. Я. Атанасов, В. М. Вакатова, Е. П. Езопкіна, С. П. Руденко. За час існування школи її закінчили понад 4 тисяч учнів, з них більше 60 медалістів, понад 3 тисячі отримали вищу та середню спеціальну освіту; виховані вчительські династії Печеневських, Маренкових, Гришакіних та інших.

У 2000-х роках під керівництвом директора В. І. Носовського працювали 5 вчителів-методистів, 5 старших вчителів, 13 педагогів вищої кваліфікаційної категорії. Жоден районний конкурс педагогічної майстерності «Учитель року» не обходився без перемоги вчителів-ольшанців.

Ольшанська лікарня обслуговує 7,5 тисячі населення. Добре знають у селищі та навколишніх селах головного лікаря П. В. Баранова, лікарів В. Г. Колеснікову, В. Ф. Хайсін, Т. В. Омелянську, фельдшерів О. С. Моргун, В. В. Хайсін, медсестер С. Ю. Галабір і А. К. Карпенко. На базі лікарні створені медико-реабілітаційний і геріатричний центри.

Великою пошаною оточена у селищі пам'ять про колишніх директорів цемзаводу – Миколи Миколайовича Іванова, заслуженого працівника промисловості будівельних матеріалів, кавалера орденів Леніна, Трудового Червоного Прапора, Почесного громадянина Миколаївського району Василя Івановича Єрмака і першого директора ГДЗ, кавалера багатьох бойових і трудових орденів, заслуженого працівника культури Юрія Ісаковича Шинова.

Не меншою повагою користуються фронтовики Великої Вітчизняної війни, удостоєні Вітчизною орденами і медалями: В. С. Черних, О. П. Лисенко, В. В. Большакова, Н. Г. Доля, Г. Я. Лапаєв, М. Д. Кочкін, Г. І. Матюхін, М. Ф. Барсукевич, Н. П. Ямчуков, В. А. Сєдов. При селищній раді працює організація ветеранів війни та праці (глава ради В. Я. Кондратов).

Таким чином, незважаючи на труднощі, ольшанці трудяться, облаштовують сім'ї та своє селище, з оптимізмом дивлячись у майбутнє.

Джерела та література:

1. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область. – К. : УРЕ, 1981.
2. Миколаївський район. Сторінки історії. – М. : Вид-во Ірини Гудим, 2005.
3. Миколаївська область: Час. Події. Особистості. – М. : Дизайн та Поліграфія, 2012.
4. Тригуб А. П. Летопись трудовой славы: страницы истории села Ольшанское / Александр Петрович Тригуб. – Николаев : Изд-во Румянцева Г. В., 2012.
5. Тригуб П. Н., Шевелев В. М. Ольшанское: страницы истории / Петр Никитович Тригуб, Виктор Михайлович Шевелев [Рукопись]. – Николаев, 1996.

Занедбані виробничі площі гідролізно-дріжджового заводу. 2011 р.

ТРИГУБ Александр

Ольшанское во время независимости (к 55-летию поселка)

Освещается малоизвестная страница истории трудового поселка Ольшанское Николаевского района Николаевской области. Показана судьба предприятий, которые были основой населенного пункта: цементный завод, гидролизный завод, автопредприятие и т.д. Подчеркивается, что самое ценное в истории Ольшанского – это люди, которые вложили все силы для создания в степи современного поселка.

Ключевые слова: Ольшанское, краеведение, цементный завод, Николаевский район.

TRIGUB Alexander

Ol'shanskoe during independence (to the 55year of settlement)

Presentations a little-known chapter in the history of the labor settlement Ol'shanske of Mykolayiv's raion of Mykolayiv's Oblast. Shown a lot of companies that were the basis of the settlement: cement plant, hydrolysis plant, transport companies etc. It is emphasized that the most valuable thing in the history Ol'shansky – people, who have invested all their strongs to create in the steppe modern village.

Keywords: Ol'shanske, local history, Cement Plant, Mykolayiv's region.

УДК 94(477) «1945/1957»

Андрій ФОМІН

(м. Сєвєродонецьк, Україна)

ОСНОВНІ ПРОЯВИ ДИТЯЧОГО ЖЕБРАЦТВА ЯК ЯВИЩА СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ 1950-х рр.

Аналізується стан соціального забезпечення знедолених категорій дитинства у 50-ті рр. XX ст. як суспільного явища того часу. Доводиться, що дитяча безпритульність та жебракування у післявоєнне десятиріччя були досить поширеними явищами соціального життя УРСР.

Ключові слова: дитинство, безпритульність, жебрацтво, соціальне забезпечення, повоєнні роки.

У 2000-ні роки українська історична наука приділяє все більше уваги проблемам соціального розвитку українського суспільства у різні періоди його розвитку, питанням повсякденного життя різноманітних прошарків соціуму. Нажаль, для сучасного українського суспільства проблема захисту дитинства з початку 1990-х рр. знову є однією з найактуальніших. На нашу думку, можна окремо виокремити сучасний період історіографії проблеми долі дитинства у повоєнні роки. Значну увагу дослідженню цієї проблематики приділяють такі науковці, як Г.М. Голиш [1], Л.Г. Голиш [2], Л.В. Ковпак [3], В.П. Швидкий [4; 5; 6; 7], І.В. Перехрест [8], О.Д. Ісайкіна [9], М.О. Соловей [10], Н.М. Касьянова [11], Т.В. Вронська [12], О.В. Водолага [13], О.В. Шеремета [14] та інші. Серед російських дослідників в тій чи іншій мірі вивчали це питання О.Ю. Зубкова [15;16;17;18], М.Р. Зезіна [19], А.Г. Грігор'єва [20], М.В. Ромашова [21] та інші. Не дивлячись на досить повну загальну картину становища дитинства у повоєнне десятиліття, одним з недосліджених питань є проблема дитячого жебрацтва. Отже, метою цього повідомлення є дослідження дитячого жебрацтва.

Війна спричинила катастрофічне погіршення становища неповнолітнього населення України. На початку 1945 р. в країні нараховувалося 125 тис. сиріт, з яких 21 тис. були безпритульними [8: 12]. Переважна більшість їх мешкала в підвалах будинків, на вокзалах або мандрувала з міста у місто, заробляючи на життя торгівлею, чистячи взуття, а іноді й крадіжками чи жебракуванням. Традиційно (якщо слідувати радянській історіографії) вважається, що вказані проблеми були подолані у роки першої післявоєнної п'ятирічки. Проте, як доводять факти, все складалося далеко не так. Зокрема система Міністерства соціального забезпечення не справлялась з покладеними на неї державою функціями і у 50-ті рр. XX ст., передусім через зрів відкриття нових дитячих будинків. Рада

Міністрів (далі – РМ) УРСР постановою № 3552 від 03.12.1951 р. зобов'язала Міністерство соціального забезпечення у 1952 р. відкрити 26 нових будинків інвалідів на 3 тис. місць. Проте виконання цієї постанови зірвано. У 1952 р. відкрито всього 9 будинків на 950 місць, в 1953 р. – 3 будинки на 300 місць. Лише в обласних відділах соціального забезпечення у першій половині 1953 р. стяло на черзі для розподілення в будинки інвалідів для дітей 821 особа [24:120]. З липня 1951 р. по 1956 р., з моменту видання постанови РМ СРСР № 2590-1264 і РМ УРСР №2256 з питань посилення боротьби з жебрацтвом, Міністерство соціального забезпечення відкрило 49 нових будинків інвалідів на 9715 ліжок. Проте мережа будинків інвалідів навіть тоді не задовольняла потреб. У обласних відділах соцзабезпечення на обліку нараховувалось близько 350 дітей-інвалідів, які потребували розміщення на утримання у будинки. Крім того, слід зазначити, що житловий фонд у багатьох будинках інвалідів був у край старим, а до 30% приміщень знаходились в аварійному стані або підлягали зносу. Такі будинки мали Одеська, Харківська, Полтавська, Тернопільська та інші області [25:69-72]. У першому півріччі 1953 р. органами міліції за бродяжництво та жебрацтво було затримано 564 неповнолітні. Лише за дев'ять місяців 1953 р. до дитячих приймачів-розподільників міністерства юстиції УРСР поступило 15588 чоловік дітей безпритульних та безнадзорних. З них 2989 осіб прибули з інших союзних республік, а інші проживали на території УРСР [24: 132]. З числа дітей, що поступили до органів міліції, тобто 15588 осіб, пішли з родин через поганий догляд – 7519, через погане ставлення до них – 1187, з сімей, що впали в нужденність – 1361, пішли з місць влаштування – 996, невлаштованих дітей – 2686, тих, що збігли з дитячих будинків – 1188 [24:133].

У багатьох дитбудинках вкрай незадовільно полягали справи з організацією харчування підопічних. В Болградському

дитбудинку близько місяця їжу готували з крупи, що містила велику кількість черв'яків. Під час обіду 23 серпня 1953 р. діти вилучали черв'яків з пшоняної каші. З провини виконуючого обов'язків директора дитбудинку Тараніна, протягом трьох діб діти обідали без хлібу [24:135]. Із забезпеченням одягом та взуттям також було не все гаразд. Наприклад, дитбудинки Ізмаїльської області одягом та взуттям забезпечувались не повністю. Так, Безарянський дитбудинок забезпечений дитячими пальтами на 50%, взуттям – на 30%. [24:135]. Відмічено багато фактів не створення працевлаштованим підлітками нормальних умов побуту і роботи, внаслідок чого деякі з них уходили з роботи та ставали на шлях жебрацтва. Наприклад, в Сталінській області за 1953 р. працевлаштовано 268 підлітків. З них пішли з місць працевлаштування 89 осіб [24: 137].

З затриманих у 1953 р. у м. Львові 52 дітей за жебракування, більшість була сиротами або дітьми з матеріально незабезпечених родин. Наприклад: неодноразово затримувались за жебракування діти громадянина Костирко. Костирко та його дружина Костирко працювали дезінфекторами та отримували лише по 400 крб. на місяць, мешкали у м. Львові у квартирі з трьох кімнат та кухні, в них було семеро дітей віком від 6 до 18 років, які навчалися в школі. Молодші діти цієї родини неодноразово затримувались за жебракування [24:132]. В цьому сенсі показовим є той факт, що у 4120 затриманих за 1953 р. дітей були обидва батька [24:133], а отже у таких родинах головним чинником жебракування та бродяжництва дітей став вкрай низький рівень соціальної забезпеченості, особливо багатодітних сімей.

Таким чином, дитяче жебрацтво було поширеним явищем радянської дійсності 1950-х рр. та було викликано багатьма факторами, в т.ч. й значними недоліками самої системи соціального забезпечення УРСР.

Джерела та література:

1. Голиш Г.М. Становище неповнолітніх громадян України в період німецько-радянської війни (1941-1945 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г.М. Голиш; Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 20 с.
2. Голиш Л.Г. Функціонування спеціальних дитячих установ УРСР у 1943-1950 рр.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.Г. Голиш; Черкас. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. – Черкаси, 2007. – 234 с.
3. Ковпак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / НАН України. Ін-т

історії України. – К. : Ін-т історії України, 2003. – 250 с.

4. Швидкий В. П. Соціальні відхилення як чинник структурних змін українського соціуму другої половини ХХ століття / В. П. Швидкий // Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – Вип. 9. – К., 2005.
5. Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. / В. П. Швидкий // Український історичний журнал. – 2007. – №1. – С. 149-169.
6. Василь Швидкий. Девіантні прояви в українському повоєнному суспільстві // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. В.М. Даниленко: У 3-х частинах. – Ч 3. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – С. 149-227.
7. Швидкий В.П. Голод 1946 – 1947 рр. як чинник сплеску девіантних явищ в Україні / В. П. Швидкий // Український історичний журнал. - № 1. – 2010. – С. 142-164.
8. Перехрест І. В. Медико-санітарні наслідки Великої Вітчизняної війни для населення України та їх ліквідація у період відбудови (1943-1950 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Перехрест І.В.; Черкаський держ. технологічний ун-т. - Черкаси, 2007. – 291 арк.
9. Ісайкіна О. Д. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945-1955 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О.Д. Ісайкіна; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – 23 арк.
10. Соловей М. О. Дитячі будинки Донбасу у 1943 – 1965 роках: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.О. Соловей; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2009. – 20 с.
11. Касьянова Н. М. Боротьба з безпритульністю та бездоглядністю в Донбасі (1943 – 1953 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук / Н. М. Касьянова; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 19 с.
12. Вронська Т.В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943 – 1945 рр.) / Т.В. Вронська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1995. – 83 с.
13. Водолага О. В. Післявоєнне дитинство в УРСР (1945 – поч. 1950-х рр.): історіографія питання / О. В. Водолага // Вісник Луганського національного університету. Історичні Науки. – 2011. – № 11. – Ч.1. – С. 122-128.
14. Шеремета О. В. До питання про становище дітей в Україні в перші повоєнні роки (1946 – 1950 рр.) / О. В. Шеремета // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: [36. ст. / НАН України. Ін-т історії

- України]. – К. : Рідний край, 1998. – Вип. 3. – С. 70-78.
15. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953 / Е. Ю. Зубкова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1999. – 229 с.
 16. Зубкова Е. Ю. На «краю» советского общества. маргинальные группы населения и государственная политика. 1940-1960-е годы / Е.Ю. Зубкова // Российская история. - № 5. – 2009. – С. 101-118.
 17. Зубкова Е. Ю. «На «краю» советского общества. Маргинальные группы как объект государственной политики. 1945 – 1960-е гг.» / Авторы-составители: Е. Ю. Зубкова, Т. Ю. Жукова – М.: Российская политическая энциклопедия РОССПЭН, 2010. – 815 с.
 18. Зубкова Е. Ю. Общество и реформы. 1945 – 1964 гг. / Е.Ю. Зубкова. – М.: Изд. центр «Россия молодая», 1993. – 200 с.
 19. Зезина М. Р. Система социальной защиты детей-сирот в СССР / М. Р. Зезина // Педагогика. – 2000. – № 3. – С. 58-67.
 20. Григорьева А. Г. Советская повседневность и уровень жизни населения СССР в 1953 – 1964 гг.: Дис... канд. ист. наук: 07.00.02. / А.Г. Григорьева. – М., 2003. – 206 с.
 21. Ромашова М. В. Советское детство в 1945 – середине 1950-х гг.: по материалам Молотовской области: по материалам Молотовской области: Дис... канд. ист. наук: 07.00.02. / М.В. Ромашова. – Пермь, 2006. – 221 с.
 22. Грідіна І. М., Касьянова Н. М. Діяльність органів міліції Донбасу щодо ліквідації безпритульності і бездоглядності у 1943 – 1953 рр. // Вісник Донецького національного університету. – Сер. Б, Гуманітарні науки. – 2008. - № 2. – С. 229.
 23. Лихачова Л. Б., Соловей М. О. Матеріальне забезпечення дитячих будинків Донбасу у 1946 – 1965 рр. / Л.Б. Лихачова, М.О. Соловей // Історичні і політологічні дослідження: наук. журнал / [ред. П. В. Добров]. – 2010. – №№ 3-4(45-46). – С. 249 – 255.
 24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 3111, 148 арк.
 25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4540, 117 арк.
 26. Лагоша М. М. Міліція України в 1945 – 1953 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.М. Лагоша; Донец. держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 20с.
 27. 27. Фомін А. В. Повсякденне життя дітей-сиріт в Україні (сер. 40-х – сер. 50-х рр. ХХ ст.) / А.В. Фомін // Матеріали Третьої Всеукраїнської наукової конференції «Людина у структурах повсякдення в історії України», 24-25 листопада 2010 р. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – С. 126-128.

ФОМИН Андрей

Основные проявления детского нищенства как явление социальной истории 1950-х гг.

Анализируется социальное обеспечение обездоленных категорий детей в 50-е гг. XX в. как общественного явления того времени. Доказывается, что детская беспризорность и нищенство в послевоенные десятилетия были довольно распространенными явлениями социальной жизни общества УССР.

Ключевые слова: детство, нищенство, социальное обеспечение, послевоенные годы.

FOMIN Andriy

The main manifestations of child begging as a phenomenon the social history of the 1950s

The article analyzes the state of the social insurance of the deprived categories of children in the fifties of the twentieth century as a social phenomenon of that time. It is proved that the child begging in the postwar decade was a quite common feature of the social life in Soviet Ukraine.

Keywords: childhood, homelessness, poverty, begging, social insurance, post-war years.

УДК 94(477)

Олександр ХАЄЦЬКИЙ

(Миколаїв, Україна)

**ВПРОВАДЖЕННЯ ДИСЦИПЛІН УКРАЇНОЗНАВЧОГО ЦИКЛУ В
МИКОЛАЇВСЬКОМУ УЧИТЕЛЬСЬКОМУ ІНСТИТУТІ (1917-1920 рр.)**

У статті аналізується досвід організації викладання дисциплін українознавчого циклу в Миколаївському учительському інституті в 1917-1920 рр.

Ключові слова: національна школа, мова навчання, українознавство, учительський інститут.

Однією з найбільш болючих проблем у розвитку освіти на території Миколаївщини, як і всієї України, протягом всього дореволюційного періоду залишалась відсутність навчальних закладів з українською мовою навчання та викладанням українознавчих дисциплін. Історія та культура українців в процесі навчання розглядалися лише в контексті історії Російської імперії і трактувалися виключно з шовіністичних позицій. Лише революційні події 1917 сприяли початку, хоча й частковому, розв'язання зазначених проблем.

У даному повідомленні зроблено спробу проаналізувати досвід впровадження дисциплін українознавчого циклу та рідної мови навчання в Миколаївському учительському інституті у 1917-1920 рр. Вивчення даного питання у регіональному контексті дозволяє скласти більш повну картину боротьби українців за підготовку учителів для національної школи в роки Української національно-визвольної революції. Окремі аспекти досліджуваної теми розглядалися у працях з історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського та його структурних підрозділів [3; 5; 6].

Етапною подією в розвитку педагогічної освіти на Миколаївщині стало відкриття у 1913 р. Миколаївського учительського інституту із училищем при ньому для підготовки викладачів прогімназій і вищих початкових училищ. У дореволюційний період не могло бути й мови про викладання українською та вивчення дисциплін українознавчого циклу в інституті. Певні зміни у питанні впровадження національного компоненту в освіту почали відбуватися лише після Лютневої революції 1917 року на хвилі загального суспільного піднесення в країні, в тому числі в Миколаєві. Вихованці випускного 3 класу при підтримці Миколаївської «Просвіти» звернулись до директора з проханням внести на обговорення педагогічної ради питання про відкриття при інституті, у зв'язку з очікуваним дозволом міністерства викладати українською мовою в місцевостях з українським населенням, літніх курсів українознавства для вчителів початкової

школи та введення з наступного навчального року викладання в інституті українознавства. На засіданні педагогічної ради 26 квітня 1917 р. з цих питань було ухвалено підтримати прохання вихованців і місцевої «Просвіти», та передати їх на розгляд Центральної Ради, Міністерства народної освіти та попечителя учбового округу з метою отримання дозволів, необхідних коштів та призначення лекторів. Однак на цьому етапі далі прийняття рішення справа не просунулась [1].

Після жовтневого перевороту 1917 р. у Петрограді в умовах загострення політичного протистояння в Миколаєві слухачі-українці продовжували вимагати впровадження в інституті дисциплін українознавчого циклу. Миколаївське товариство «Просвіта» у своєму листі до Херсонського земського зібрання від 31 жовтня 1917 р. просило підтримати їх клопотання про виділення 10800 карбованців на українізацію Миколаївського учительського інституту. У листі зазначалось, що українці складають в навчальному закладі 70 % від загальної кількості слухачів, вони активно працюють у «Просвіті» і всіх українських організаціях, і їх вимога є цілком вмотивованою. Висловлювалась також думка про те, що учительський інститут може і повинен готувати кадри саме для української школи [2].

Судячи по протоколу № 20 засідання педагогічної ради інституту від 15 грудня 1917 р., Херсонське губернське земство погодилося виділити необхідну суму на викладання в інституті українознавства. Педагогічна рада ухвалила впровадити цей курс як факультативний і розділити його на такі дисципліни: історія України, українська література, граматики та історія української мови, етнографія України, виділивши на кожний предмет від 2 до 6 годин на тиждень. Однак затримка у надходженні грошей, а також відсутність фахівців та підручників із зазначених предметів відсували практичну реалізацію прийнятого рішення на невизначений час [6: 57].

У середині квітня 1918 р. на адресу педагогічної ради Миколаївського учительського інституту з комісаріату Одеської

шкільної округи надійшли листи з вимогами повідомити про можливість розпочати викладання в місцевому інституті українською мовою з початку 1918-19 навчального року та кількість викладачів, які можуть викладати українською. Це питання 27 квітня було розглянуто на засіданні педагогічної ради. Члени ради висловились за те, щоб зберегти викладання російської мови та літератури російською і надалі. Викладання інших предметів українською з початку наступного 1918-1919 навчального року визнавалось неможливим як за відсутністю на цій мові необхідних для викладачів та слухачів літератури та підручників, так і внаслідок незнання літературної української мови більшістю наявного складу викладачів. Відтак, пропонувалось відкласти цей перехід на термін від 3-х до 5-ти років. Водночас, визнавалось можливим та необхідним розпочати викладання українською предметів українознавчого циклу, для чого був запрошений рекомендований Центральною Радою викладач. Окрема пропозиція стосувалась закріплення за Миколаївським учительським інститутом статусу крайового навчального закладу для підготовки вчителів для шкіл, де будуть навчатися діти росіян. Це вмотивовувалось етнічним складом регіону та мовною ситуацією в ньому. З означених вище питань педагогічна рада інституту ухвалила порушити клопотання перед відповідним учбовим начальством [6: 62].

З метою підготовки кадрів викладачів для викладання дисциплін українознавчого циклу за рішенням окружного начальства у червні 1918 р. на курси українознавства в Одесі та Катеринославі були відряджені викладачі вищого початкового училища при інституті Л. Ткаченко, Ф. Герасимов та Л. Скоб'юк, яким видали по 200 карбованців з спеціальних коштів інституту [6: 65].

15 липня 1918 р. на засіданні ради Миколаївської «Просвіти» підкреслювалась необхідність українізації учительського інституту, зокрема введення з нового навчального року викладання українською, а також вивчення історії, географії та літератури України.

Для забезпечення викладання дисциплін українознавчого циклу в інституті бракувало необхідної літератури та підручників. Викладачем В. Герасименком був складений список книг з українознавства, необхідних для інститутської бібліотеки. Пропонувалось придбати праці М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Огієнка, А. Кримського та інших видатних діячів української науки та культури, а також методичні посібники з

українознавства (всього 31 найменування). Пропонувалось також передплатити український педагогічний журнал «Вільна українська школа» та придбати карту України. 9 листопада 1918 р. педагогічною радою інституту біло ухвалено виписати для бібліотеки запропоновані викладачем книги.

Долаючи труднощі, в 1919 р. інститут здійснив черговий випуск учителів. У виданих випускникам атестатах поміж інших предметів, що вивчалися в інституті, наявні і включені до навчального плану дисципліни українознавчого циклу, зокрема, українська мова і література, історія України, географія України [6: 71].

Влітку 1919 р., після захоплення Миколаєва Добровольчою армією генерала А. І. Денікіна, влада будувала свою політику в галузі освіти на засадах ідеї «єдиної та неподільної Росії». 28 вересня 1919 р. генералом Денікіним були затверджені «Основні положення», прийняті Особливою нарадою з питань щодо українських шкіл, які обмежували використання в навчальних закладах української і допускали її викладання лише як необов'язкового предмету.

Наприкінці січня-початку лютого 1920 р. частини Червоної армії повністю очистили територію Миколаївщини від денікінців і на території краю відновили діяльність органи радянської влади, яка намагалась завоювати прихильність пригнічених в умовах імперії народів і формально визнавала їх права на власний національний розвиток. З цього часу викладання дисциплін українознавчого циклу в учительському інституті та створених згодом на його основі педагогічному інституті та інституті народної освіти здійснювалось в межах, окреслених політичною доктриною більшовиків.

Не можна не відзначити провідну роль у вирішенні питань впровадження українознавчого компоненту у навчально-виховний процес в Миколаївському учительському інституті національно свідомих викладачів та студентів. Помітний слід у цій справі залишив випускник словесно-історичного відділення 1917 року Володимир Якович Герасименко (1895-1984). У 1918-1919 роках він викладав в рідному інституті українську мову, видав книгу «Поезія України». Згодом В. Я. Герасименко захистив докторську дисертацію з літературознавства і працював в Інституті літератури АН УРСР [4: 14; 5: 8].

Отже, в роки Української національно-визвольної революції завдяки зусиллям національно свідомих українців було здійснено спробу переорієнтації Миколаївського учительського інституту на підготовку учителів для національної школи та впровадження в

навчальний процес дисциплін українознавчого циклу. Однак більшість вихованих в імперському дусі викладачів не виявили бажання активно сприяти цій справі. Знадобилося багато часу і кардинальні зміни у державному устрої України та свідомості громадян для докорінної зміни ситуації та трансформації інституту у навчальний заклад сучасного типу – Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського.

Джерела та література:

1. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 115. Миколаївський учительський інститут. – Оп. 1. – Спр. 182. Протоколи засідань педагогічної ради інституту за 1917 р. (12 січня – 15 грудня 1917 р.). – 107 арк. – Арк. 36, 37.
2. ДАМО. – Ф. 206. Українське товариство «Просвіта», м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії. – Оп. 1. – Спр. 30. Протоколи ради та загальних

зборів товариства «Просвіта» (25 лютого 1917 р. – 1918 р.). – 220 арк. – Арк. 117.

3. Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського: віхи історії (1913-2008) / Укл.: В. Д. Будак, Л. В. Старовойт, О. П. Хасцький, С. В. Підпригора. – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. – 184 с.
4. Рух складу викладачів // Записки Миколаївського інституту народної освіти. Книга І. Рік 1926-1927. – Миколаїв : Вид-во Миколаївського інституту народної освіти, 1927. – С. 14-15.
5. Факультет філології та журналістики Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: історія, сьогодення, перспективи розвитку: монографія / [В. Д. Будак, В. І. Василькова, А. Л. Ситченко та ін.]. – Миколаїв : «Іліон», 2012. – 294 с.
6. Хасцький О. П. Миколаївський учительський інститут (1917-1920). Історичний нарис, документи та матеріали / О. П. Хасцький. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 368 с.

ХАЕЦКИЙ Александр

Внедрение дисциплин украиноведческого цикла в Николаевском учительском институте (1917-1920 гг.)

В статье анализируется опыт организации преподавания дисциплин украиноведческого цикла в Николаевском учительском институте в 1917-1920 гг.

Ключевые слова: национальная школа, язык обучения, украиноведение, учительский институт.

HAETSKY Olexandr

Implementation of disciplines of the Ukrainian Studies cycle in the Nicholas Teachers' Institute (1917-1920)

The article analyzes the experience of teaching subjects of the Ukrainian Studies cycle in the Nicholas Teachers' Institute in the 1917-1920.

Keywords: national school, language training, Ukrainian, Teacher Training Institute.

УДК 94(477.7) «1941/1945»

Валерій ЧЕРНЯВСЬКИЙ, Катерина ЧЕРНЯВСЬКА
(Миколаїв, Україна)

«ПІШЕ ЕТАПУВАННЯ» ЯК ХАРАКТЕРНИЙ АТРИБУТ ЕВАКУАЦІЇ РОБОЧОЇ СИЛИ З ПІВДНЯ УССР НА ТЕРИТОРІЮ ТРЕТЬОГО РЕЙХУ І РУМУНІЇ (БЕРЕЗЕНЬ – КВІТЕНЬ 1944 р.)

На території Півдня України характерною особливістю останніх вербувальних кампаній по набору робочої сили для Третього рейху було масове використання «піших етапів». Через нестачу транспортних засобів радянських громадян доставляли до місць експлуатації пішки. В статті досліджуються причини, обставини та характер подібної практики.

Ключові слова: оstarбайтери, примусова праця, окупаційний режим, Друга світова війна.

Тема примусової праці радянських громадян у нацистській Німеччині не нова для вітчизняної історіографії. Підвищення інтересу академічних кіл України до цієї проблеми втілюється у цілому історіографічному масиві серед якого слід виділити праці М.В.Коваля [7], О.В.Потильчака [9], Т.В.Пастушенко [8], С.Д.Гальчака [6] та Т.Д.Лапан [10]. Незважаючи на високий ступінь розробки проблеми, вивчення її регіональних особливостей продовжує відкривати окремі, доволі, несподівані аспекти.

Якщо брати до уваги південноукраїнський регіон, у складі територій сучасних Миколаївської, Херсонської та Одеської областей, то в якості ключових локальних особливостей набору робочої сили для нацистської економіки слід виділити: стратегічну специфіку краю, яка обумовила політику окупантів по збереженню існуючої інфраструктури та безпосередню близькість кордонів Румунії, що підштовхнуло німецьке керівництво використовувати територію королівства для транзиту завербованих.

Остання вербувальна акція окупаційної влади відбувалась з жовтня 1943 року по квітень 1944 року й була остаточно завершена в зв'язку з наступом Червоної армії. В цей період основні проблеми вермахту полягали в поступовій втраті контролю над залізничними комунікаціями. Фактично, вже на початку 1944 німецька адміністрація могла здійснювати депортацію робочої сили лише через територію Румунії. Тому основною транспортною ланкою стала Одеська залізниця. Починаючи з лютого 1944 року до цієї проблеми додалась катастрофічна нестача транспортних засобів, в першу чергу вагонів. Такий стан речей обумовлювався тим, що основні ресурси витрачались на евакуацію фронтових та окупаційних військ. В таких умовах, цілком логічною була б часткова відмова від вивезення місцевих трудових ресурсів, але окупанти прийняли рішення

відправити до рейху частину «евакуйованих» радянських громадян за допомогою так званих «піших етапів».

У лютому-березні 1944 року набір робочої сили здійснювався найбільш жорстокими методами. Контингент депортованих набирался за допомогою засідок та облав, що проводились солдатами вермахту, поліціями та кінними загонами калмиків. Піше етапування на цьому тлі стало найбільш радикальним заходом за всю історію нацистських вербувальних кампаній.

Формування піших етапів здійснювалось за рахунок облав та інших силових заходів, що жодним чином не відрізнялось від захоплення бранців. До їх складу далеко не завжди потрапляли виключно цивільні, оскільки німці часто приєднували до колон радянських військовополонених [1: 173]. Типовим описанням подібних акцій є свідчення колишньої оstarбайтерки Гарнер Варвари: «15 березня 1944 року о 2 годині ночі всіх жителів села зігнали поліцаї, калмики та німці. На збори не дали часу, тому люди навіть не змогли взяти з собою хліб, не кажучи про інше. Нас гнали під конвоем через Румунію та Угорщину, у дорозі за найменшу непокору розстрілювали. Кожні сто метрів шляху стояли вартові, які не давали можливості звернути з дороги. Біля криниць, до яких нас не підпускали, їх узагалі нараховувалось близько 15 чоловік. Воду нам давали лише з діжок, гірку та смердючу, пити її було практично неможливо. У дорозі від голоду, холоду та спраги померло багато людей. На потяг нас посадили лише в Угорщині та привезли в Польщу [3: 1]».

Як правило, піші етапи прямували в Румунію або йшли через її територію в Угорщину, а звідти — безпосередньо в рейх. Так, наприклад, жителі радгоспу № 809 Лисогірського району Миколаївської області з 14 березня по 10 квітня пройшли через Бессарабію та Румунію і лише на території Угорщини їх посадили на потяг. Зі спогадів

очевидця А. П. Юрата : «Німецький конвой надзвичайно жорстоко поведився з етапованими, які в дорозі зазнавали постійних побоїв. Окрім цього, німці розстрілювали тих людей, що через хворобу чи виснаження не могли пересуватись. На той час добовий раціон складався лише з одного кілограма вареного ячменя чи проса [2: 275]».

Переважає більшість піших етапів рухалась до великих залізничних вузлів Румунії, де була можливість виїзду до рейху. 13 березня 1944 року німецькі солдати зібрали колону з мешканців села Арбузинка Миколаївської області та конвоювали її через Бессарабію до румунського міста Лерти. Там етап розформували, а радянських громадян посадили на потяг і відправили до Німеччини [4:2].

Рух піших колон був настільки інтенсивним, що на початку 1944 року в Бессарабії виникають спеціальні транзитні пункти, у яких збиралась робоча сила, що пішим ходом транспортувалась до Румунії. Як правило, такі вузли виникали на базі старих таборів та інших пенітенціарних закладів. Яскравим прикладом подібної установи був табір № 306, який розташовувався на заході сучасної Одеської області. Його прикладне значення полягало у розподіленні потоку «евакуйованого» населення Півдня України. Житель села Макаровка Тилігуло - Березанського району Миколаївської області Т. Н. Богословець у березні – квітні 1944 року перебував на його території близько місяця. Ось як він описував умови табірної життя та побуту : «Працювали ми в основному на ремонті доріг. Годували дуже погано : норма хліба складала 300 гр., а потім її скоротили взагалі до 150 гр. У таборі був один німецький офіцер, який постійно бив нас за те, що ми не розуміли німецької мови. У Бессарабії ми відпрацювали приблизно 1 місяць. Після цього нас перевезли спочатку до Польщі, а потім мене приєднали до групи в 150 осіб та направили до Чехословаччини [5: 3]».

Окрім Румунії, піші етапи направлялись прямо на територію Польщі. У лютому 1944 року з населення Вознесенського району Миколаївської області німці сформували групу у 3000 осіб і відправили до Польщі. Депортованих вели німецькі солдати, поліція і калмики. Під час переходу траплялись спроби втеч, але німці ловили втікачів і публічно їх страчували. Тих, хто відстав, били палицями, нерідко вбивали. Харчування однієї людини складалось з трьох качанів кукурудзи щодобово. Незважаючи на важкі погодні умови та низькі температури, етап дійшов пішки до аж міста Кракова [1: 115].

Значно більшу відстань пододала група жителів Миколаєва, до складу якої потрапив

М. М. Макаров. 23 березня 1944 року його захопили німецькі солдати і приєднали до загальної колони. Ось як він згадує ці події : «Гнали пішки без відпочинку, за відставання били, украй виснажених розстрілювали, сам ледь не отримав кулю. Спали прямо на снігу під дощем. Їсти було нічого, ходили голодні декілька днів поспіль. Якось на дорозі ми знайшли мертвого коня і з жадібністю його з'їли. Коли я з'їв сирого м'яса, то в мене сильно заболів живіт, я відстав від етапу, але потім наздогнав його. Ми йшли під конвоем кінних калмиків із Миколаєва аж до австрійського міста Грац, де нас посадили на потяг, що прямував до Відня [2:278]».

Дуже часто відсутність вагонів відчувалась настільки гостро, що німці просто знімали з ешелонів радянських громадян і формували «піший етап». Так, наприклад, жителів села Новохристофорівка Володимирівського району Миколаївської області 22 лютого 1944 року відправили до рейху потягом, який довів їх лише до старого радянсько-польського кордону. Після цього всі пасажери отримали наказ звільнити вагони та пошукуватись в колоні, що пройшли пішки до французького міста Сеті [1: 78].

Така форма етапування ставила навіть здорових людей на межу фізичного виживання. Більшість таких транспортних заходів припадала на березень – квітень 1944 року – період, коли висока вологість контрастує з різкими перепадами температур. У таких погодних умовах радянські громадяни проходили відстань від 300 км до 1000 км, що в середньому тривало від одного до шести тижнів. У більшості досліджених випадків харчування, яке отримували в дорозі обмежувалась 200-ми гр. хліба та певною кількістю питної води. Тому цілком очевидно, що рух таких колон супроводжувався високою смертністю, яка могла досягати 50 %. Слід зазначити, що окупаційні війська усвідомлювали нераціональність такої практики тому вдалася до неї лише під час евакуації.

Піше етапування жителів Півдня України належить до числа забутих злочинів нацизму, який красномовно доводить, що раціональність ведення війни завжди перекидає, як прагматичний здоровий глузд, так і будь-які моральні норми. Цей аспект функціонування окупаційного режиму не перебував в фокусі уваги офіційної історіографії, тому продовжує зберігати значний евристичний потенціал. Наш короткий огляд, доводить, що сам феномен виник в умовах евакуації, коли політика окупантів зазнала цілковитої переорієнтації, а комплекс заходів, пов'язаних з комплектуванням

та рухом «піших етапів», реалізовувався за сприянням поліцаїв, калмиків та інших колабораціоністів. Всі ці обставини зробили досвід депортованих у такий спосіб одним з найбільш екстремальних за весь період війни.

Джерела та література:

1. ДАМО. – ф.р.1894, оп.1, спр.11, 330.арк.
2. Там само. – сп.21, 430 арк.
3. Там само. – ф.р.2083, оп.1, спр.86, 2.арк.
4. Там само. – спр.2, 2.арк.
5. Там само. – спр.84, 3.арк.
6. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третньому рейху : депортація, нацистська каторга, опір поневолювачам / С. Д. Гальчак – Вінниця, 2003. – 344 с.
7. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) / М. В. Коваль. – К., 1999. – 336 с.
8. Пастушенко Т. В. Остарбайтери з Київщини : вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). / Т. В. Пастушенко – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – 278 с.
9. Потильчак О. В. Трудові ресурси радянських військовополонених та оstarбайтерів з України у нацистській військовій економіці в роки Другої світової війни / О. В. Потильчак – К. : 1998. – 49 с.
10. Лапан Т. Д. Вербування і депортація населення України до Німеччини та умови його праці і побуту у неволі (1939-1945 рр.): Дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Т. Д. Лапан. – Л., 2005. – 235 с.

ЧЕРНЯВСКИЙ Валерий, ЧЕРНЯВСКАЯ Екатерина

«Пешее этапирование» как характерный атрибут эвакуации рабочей силы с Юга УССР на территорию Третьего Рейха и Румынии (март - апрель 1944 года)

На территории Юга Украины характерной особенностью вербовки рабочей силы для Третьего рейха было массовое использование «пеших этапов». В связи с нехваткой транспортных средств оккупанты доставляли советских граждан к местам эксплуатации пешими колоннами. В статье исследуются обстоятельства, причины и характер подобной практики.

Ключевые слова: оstarбайтеры, принудительный труд, оккупационный режим, Вторая мировая война.

CHERNYAVSKY Valery, CHERNYAVSKII Catherine

«Foot escorting» as a characteristic attribute of the evacuation labor force from the South of the Ukrainian SSR on the territory of the Third Reich and Romania (march - april 1944)

The massive use of «foot escorting» was a feature of labor recruitment for the Third Reich on the territory of the Southern Ukraine during March - April 1944. Due to lack of vehicle German invaders delivered Soviet citizens to the place of destination by pedestrian columns. The article examines the circumstances, causes and nature of such practices.

Key words: Ostarbaiter, forced labor, the occupation regime, the Second World War.

УДК 94(477)

Ірина ШЕШУНОВА, Олена ГОРБАНЬ

(Миколаїв, Полтава, Україна)

СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розглядаються питання актуальності, ступеня наукової розробки проблеми, досліджуються основні етапи становлення громадянського суспільства в Україні, вносяться деякі уточнення у їх періодизацію, виявляються умови і особливості формування вітчизняного громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадські організації, держава, демократія, закон, група тиску.

Зазначена проблема актуальна з декількох точок зору: активізації процесів розбудови громадянського суспільства; посилення його ролі у вітчизняному державотворенні; новизни та малочисельності українських наукових досліджень даного суспільного явища, основних етапів його історії, умов формування, особливостей.

Не зважаючи на відносну молодість названого напрямку досліджень у вітчизняному науковому просторі слід констатувати його наукову перспективність та наростання дослідницького інтересу до нього.

У галузі досліджень різних проявів громадянського суспільства в Україні слід відзначити таких вітчизняних науковців як А. Колодій, С. Кириченко, В. Гайця, В. Журавського, Ф. Рудича, Т. Самигіну, їх праці [1]. Певний матеріал з дослідження проблеми надають медіа ресурси [2], окремі словники [3]. В працях цих науковців висвітлені в основному теоретичні основи становлення та розвитку громадянського суспільства, історичний аспект представлений фрагментарно.

Враховуючи актуальність проблеми, ступінь її вітчизняної наукової розробки автори поставили собі за мету: виділити основні історичні етапи та особливості становлення громадянського суспільства в Україні, переглянути деякі традиційні погляди на початковий етап зародження окремих його елементів, з'ясувати специфічні риси сучасного українського громадянського суспільства.

Громадянське суспільство в Україні має свій особливий, на відміну від європейського, шлях становлення, який характеризується складністю та довго тривалістю. Перші його ознаки можна віднести до часів «неолітичної революції», під час якої відбувалося формування «держав первинного типу» із первинною демократією. На теренах України саме таким політичним утворенням виявилася конфедерація племен трипільської культури. Зародження «військових демократій», приватної власності на засоби виробництва стимулювали участь

населення в їх управлінні через загальні збори, оборону або завоювання. Ці явища стосуються і слов'янського періоду історії України.

Подальші кроки розвитку елементів громадянського суспільства були зроблені в античний період вітчизняної історії.

Наступний етап формування деяких ознак громадянського суспільства (народні збори, народне ополчення, народні повстання як форма тиску на владу) наступив з утворенням Давньоруської держави. Вхідження давньоруських земель до складу Речі Посполитої унеможливило існування навіть окремих елементів громадянського суспільства серед закріпаченого українського селянського населення. Разом з тим саме поневолене селянство рекрутувало із своєї середі нову соціальну верству – козацтво, яке виступило організатором власної держави, носієм демократичних традицій, виявлених у козацькій самоорганізації, козацькій раді, козацьких виборах, козацькому судочинстві, козацьких формах протесту проти наступу влади на їх права і вольності.

На думку авторів, саме козацька доба підвела ризик під найбільш довготривалим періодом поступових кроків формування окремих елементів громадянського суспільства, який тривав з III тисячоліття до н.е. по другу половину XVII ст. Цей довготривалий період можна назвати «підготовчим» на шляху становлення громадянського суспільства в Україні.

З другої половини XVII ст. по середину XIX ст. в Україні процес формування громадянського суспільства не відбувався на відміну від європейських країн і, таким чином, відставав від них на чверть тисячоліття.

Буржуазні революції у Європі створили позитивні умови для зміни соціально-економічного положення українських селян та сприяли становленню громадянського суспільства у Австро-Угорській та Російській імперіях.

Населення Західної та Наддніпрянської України в цей період за власною ініціативою само організовувалося у різноманітні кооперативи, товариства, громади, місцеві ради, висувало вимоги відносно відкриття українських кафедр у вищих навчальних закладах, викладання українською мовою у школах. У післяреформений період в Україні виникають потужні промислові, аграрні та наукові товариства, масові робітничі політичні гуртки і організації, політичні партії.

Становлення громадянського суспільства набуває прискорених темпів під час першої та другої російських буржуазно-демократичних революцій 1905-1907 рр. та 1917-1920 рр.: утворюються органи народної влади – Ради робітничих, селянських і солдатських депутатів, профспілки, самоорганізуються загони народних дружин, бойових груп.

Встановлення радянської влади в Україні, формування авторитаризму та тотального контролю над суспільством, одержавлення засобів виробництва, всіх форм суспільного життя, його ідеологізація та політизація, репресії перекреслювали фактичну можливість існування повноцінного громадянського суспільства.

Починаючи з середини 80-х років XX ст. в Україні відновлюється розбудова громадянського суспільства. Допущення в економіці всіх форм власності, плюралізм у всіх сферах суспільного життя, лібералізація, демократизація, наступне скасування монополії КПРС на владу та ідеологію викликають громадську активність, яка проявляється у створенні альтернативних традиційно-державним організаціям профспілок, партій, творчих, молодіжних, вікових, жіночих та інших об'єднань громадян.

Подальше становлення громадянського суспільства в Україні відбувається за часи її самостійного державного життя, починаючи з 1991 р. Треба зауважити, що цей процес носить неоднозначний характер, оскільки в Україні достатньо складна політична ситуація, зберігаються, відсутні або знаходяться у нерозвинутому стані чинники, які суттєво впливають на ступінь сформованості громадянського суспільства: анахронізми тоталітарної системи управління державою, низький рівень економічного розвитку, політичної свідомості, відсутність в європейському розумінні цього слова правової держави, розвинутої демократії, багатовекторна розколотість суспільства, патерналізм держави і патерналістські погляди українців, тощо.

Слід також зазначити, що становлення громадянського суспільства в Україні і за роки незалежності проходить хвилювально, але з

тенденцією до наростання громадянської активності. Можна виділити періоди наростання громадянської активності: 1991 р., 2004 р. та 2014 р. Внаслідок подій на Майдані з'явилося припущення про завершення формування в Україні громадянського суспільства. Але з огляду на вищезазначені чинники автори даного дослідження заперечують такого роду висновки і розглядають громадянське суспільство в динаміці відповідно до потреб часу.

Аналізуючи зміст сучасних моделей громадянського суспільства, автори дослідження прийшли до висновку, що в Україні формується демократична його модель.

Трагічні сучасні події на сході України викликали до життя добровільчі військові формування, волонтерський рух, загони самооборони, посилили увагу суспільства до антикорупційної, парламентської, люстраційної діяльності, прискорили створення та функціонування громадських засобів масової інформації.

Дослідження історії становлення громадянського суспільства в Україні дозволило авторам прийти до наступних висновків: формування окремих елементів громадянського суспільства в територіальних межах сучасної держави розпочалося ще за часів «неолітичної революції», що змінює попереднє уявлення про пріоритетність в цьому плані античного періоду вітчизняної історії; процес утворення сучасного громадянського суспільства в Україні розпочався приблизно на 250 років пізніше ніж у європейських країнах і носив перерваний, хвилюподібний характер, по різних регіонах України (в залежності від знаходження у складі інших держав) розвивався нерівномірно; відсутність або нерозвинутість необхідних умов гальмує становлення сучасного громадянського суспільства європейського зразку; трансформаційні процеси в Україні сприяли становленню в ній демократичної, політично опозиційної відносно влади моделі громадянського суспільства; громадянське суспільство в Україні залишається розколотим, оскільки політична та економічна ситуація в державі не сприяє його консолідації; орієнтири основних функцій українського суспільства на даному етапі зміщені у політичну та воєнну площину, що не є природним для громадянського суспільства в класичному розумінні цього слова; незважаючи на певні недоліки громадянського суспільства за останні часи влада вимушена рахуватися із ним, йти на певні координаційні кроки відповідно до вимог суспільного життя, орієнтуючись на широку вітчизняну та міжнародну законодавчу базу;

становлення громадянського суспільства є динамічним та модернізаційним процесом.

Джерела та література:

1. Колодій А. На шляху до громадянського суспільства / А. Колодій. – Львів, 2002; Кириченко С. О. Шляхи формування громадянського суспільства і правова держава: поняття та зміст / О. С. Кириченко. – К., 1999; Гаєць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства / В. Гаєць // Віче.- 1995. – № 5; Журавський В. С. Україна політична / В. С. Журавський. – К., 1995; Рудич Ф. Політична система та інститути громадянського суспільства / Ф. Рудич. – К., 2008; Самигіна Т. Робота в громаді / Т. Самигіна. – К., 2004 та інші.
2. Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України. В Україні у 2012 р. 25,3 тис. громадські організації отримали 3,7 млрд. грн., що на 9,6% більше, ніж у 2011 році
3. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://Civil-rada.in.ua/?p=1509>; Моя Україна | Громадські організації [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://my-ukraine.org/ukrajina/suspilstvo/38-gromadski-organizacii.html>; політичний компас виборця 2002 - Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє» [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://party.civicua.org/v0247751.htm>
4. Джинчарадзе Н. Основи громадянського суспільства. Словник / Н. Джинчарадзе. – К., 2006.

ШЕШУНОВА Ірина, ГОРБАНЬ Елена

Становление гражданского общества в Украине

Рассматриваются вопросы актуальности, степени научной разработки проблемы, исследуются основные этапы становления гражданского общества в Украине, вносятся некоторые уточнения в их периодизацию, выявляются условия и особенности формирования отечественного гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, гражданские организации, государство, демократия, закон, группа давления.

SHESHUNOVA Irina, GORBAN Elena

Becoming of civil society is in Ukraine

Questions of relevance, extent of scientific development of a problem are considered, are investigated main stages of formation civil society in Ukraine, some specifications are brought in their periodization, conditions and features of formation of domestic civil society come to light.

Keywords: civil society, civil organizations, state, democracy, law, group of pressure.

УДК - 94(477.73)

Валентин ШКВАРЕЦЬ, Тетяна БУНДЮЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

МОТИВИ І НАМІРИ М. М. АРКАСА ДО ПЕРЕКЛАДУ ПОЕМИ ГОМЕРА «ІЛІАДА»

У статті розглядаються мотиви, що спонукали всиновленого онука М. М. Аркаса – Миколу Миколайовича Аркаса-третього (молодшого) перекласти Гомерову «Іліаду».

Ключові слова: Гомер, М. М. Аркас – третій (молодший), «Іліада».

Історико-літературну традицію родини Аркасів продовжив всиновлений онук історика, композитора і громадського діяча, син його доньки Оксани – Микола Миколайович – третій або молодший (1898-1983 рр.). За усталеною традицією кожного першого новонародженого хлопчика в родині називали Миколою, якого вважали покровителем роду. Щоб краще їх розрізнити, батька (діда) іноді називали Аркасом – першим, його сина – Аркасом – другим, а всиновленого онука – Аркасом – третім або молодшим.

Творчість, як і життя та діяльність останнього, залишаються майже недослідженими. Його лише побіжно згадували у своїх публікаціях, дисертаціях В. І. Андріяш, Т. В. Бундюченко, ширше говорили про нього Т. В. Березовська, В. П. Шкварець. Однак, ніхто з дослідників глибоко не торкався зазначеної проблеми [1]. Дещо більше про Аркаса – третього розповідав названий останнім автор [2, с. 21-25].

Щодо поставленої в статті проблеми, то найкраще і найповніше свої наміри і мотиви обґрунтував сам Аркас – третій у своїй досить розлогій статті [3, с. 82-85]. Тому вважаємо за доцільне подати у повному викладі насамперед цю статтю, опубліковану більше 60 років тому в українському емігрантському виданні, і, звісно, раніше недоступному для наших читачів, а тепер – забутому багатьма.

«Д-р філ. Микола Аркас Що спонукало мене перекласти Гомерову «Іліаду»

Вже з дитинства мене дуже цікавила й вабила до себе старовина, а грецька зокрема, можливо тому, що недалеко нашого маєтку Старої Богданівки, в 15 верстах від неї на південь, оцірювалися своїми будівлями рештки старославної Ольвії, що їх саме з моїх дитячих літ розкопував відомий археолог Фармаковський. Та й на місці самого маєтку нашого, як і в його околицях, подибувалися сліди якихось селищ невідомої назви; знайдені речі, однак, свідчили, що ті селища, були або грецькі, або ж зазнавали безпосереднього впливу грецької Ольвії. У всіх них життя буяло в добі

перед христовій, тоді, коли Ольвія була ще сильним культурним і політичним фактором не тільки довкола Дніпро-Бугського лиману, але й у глибину сучасного українського терену та приваблювала до свого багатого торжища всі околиці варварські й напівварварські племена.

Цікаво, що ще при мені місцева номенклатура зберігала чимало грецьких назв, іноді надто, майже до непізнання, знівечених. Це свідчить про те, наскільки глибоко закорінилося в наших степових просторах грецьке насліддя. Та про це в іншому місці. Зазначу тільки, що велике село, яке стоїть над руїнами колишньої грецької колонії Ольвії і яке офіційно іменувалося Ільїнським, – у народі інакше не звалось, як Парутино і в цій назві чується знівечене Бористенес, саме так, як і в назві острівця Березані коло Очакова. Бористеном же звався не тільки Дніпро, але й Ольвія...

Всюди навколо мене ще досить голосно лунав відгук безмежно далекої старовини чи то в якихось руїнах, котрі несподівано відкривав обвал скелі над Бугом, чи у викинутих хвилию тією річки черепках амфор; чи знайдених десь у піску ольвійських монетах, чи в зачепленій селянським ралом надмогильній плиті. Орач хапався за рискаль, шукаючи, звичайно, скарбу й викопував на своє горе поживкий, напівзотлілий «непутящий» скелет невідомого еллінського славути, про що свідчили збутки зброї, начиння й особливо ольвійські мідяки.

Могили, що по-дилетантськи розкопувалися нами, теж видавали із свого лона інтригуючи таємниці грецької давнини, пам'ять про яку розвіяли бурі часу. Дві тисячі літ ті таємниці лежали в землі і від світла денного не заговорили вони. Видобуті з могил здобутки, начиння, гроші та зброя не зменшували загадковості, а лише збільшували її привабливість.

Покійний мій тато* покійна мама дуже цікавилися минулим нашого краю, часто про

* Микола Аркас, (1852-1909) визначний гром.-культурний укр. діяч, авто, м. і., популярної «Історії України» і опери «Катерина»

нього оповідали вечорами, я ж – тоді дитина, прислухався й «намотував собі на вуса» те, що чув, а потім вранці ревню полював у степу, на березі Бугу і по балках за мою чарівницею-старовиною. І треба сказати, не даремно я ганявся за нею! Сливе щоразу в кишнях моїх штанців або ж за пазухою я ніс додому якусь впольовану «древність», ніс її рештки теракотових і глиняних начинь, різнобарвні горошинки намиста й інші мідяні або олів'яні, кумедні, як мені здавалося, дрібнички. Але що то «древність» – я відчув усім нутром і зносив усе знайдене в заповітну дідівську шафочку, як суслик у свою нірку зернята, після того, як батько, разом з мамою, уважно простудіювали мою здобич. Ця здобич мусила пройти крізь контроль, бо іноді, треба признатися, в археологічному запалі я урочисто приносив додому замість останків якогось старовинного Ахіллея, – собачі, кінські або волові кістки, а замість черепків амфори – скепки від розбитого глечика тітки Явдохи...

Сталося одного разу, що в якійсь балчиній ковбані я знайшов цілу голову корови чи вола; дощі й вітри так її вилощили, що вона блищала, як сніг. і схопив я ту крутогогу голову, навантаживши на свої плеченята і, в екстазійному захопленні, дременував додому, вигукуючи, що знайшов Мінотавра! Даремно батько й мама запевняли мене, що то не Мінотавр, а череп безталанної нашої корови «Маруськи» (пізнали її по тавру на розі), яка загинула років десять тому...

Та заповітна «археологічна шафочка» була насліддям дідового брата, генерал-лейтенанта Захарія Андрієвича Аркаса, відомого археолога Криму й гарячого грецького патріота. Помер він давним-давно, у 1863 році, й залишив свої археологічні знахідки нам. Та шафа містила всяку-всячину з періоду обсаджень Чорноморщини греками, та вона теж неабияк спричинилася до поширення обривів старого світу в моїй дитячій голові. Вже тоді, хоча мало й розуміючи, я перечитав друковані твори свого діда-у-других й самотужки вивчив грецьку абетку.

Не раз відвідував я з батьком й руїни Ольвії і від тих відвідин глибоке враження залишилося у мене назавжди. По мертвому місту я ходив з невимовним благоговінням й подробиці баченого осталися в моїй пам'яті на все життя. Під час прогулянки батько оповідав нам історію Ольвії, а потім, зупинившись на відкопаному майдані близько від берега, провів рукою довкола й сказав:

– Десь тут, на цьому майдані, великий патріот ольвійський Протоген, син не менш славного Геросонта, промовляв до народу,

батьорив його в добу лихоліття, закликав до шляхетної самопожертви. На вітвар батьківщини він віддав і себе, і всі свої добра та майно... А звідси ось, – тато показав на затоку, – преславний Нейкеран, ольвійський Леонід, відпливав на галерах з гоп літами своїми рятувати співгромадян по той бік лиману в дрімучій Гилеї від варварських ордиш. Живим він вже не вернувся, поліг смертю хоробрих десь там, у тогобічних плавнях, але ольвійці поставили йому на майдані пам'ятник, знаменуючий, що героїзм дає смертельність. Тут же, на цій площі, ольвійські красномовці й кобзарі деклюмували Гомера, – продовжував тато, – уривки з його «Іліади» й «Одісеї» для того, щоб натхнути ольвіян войністю, патріотизмом, заохотити їх на молодецькі вчинки й жертвність. – Тато задумався, помовчав, а потім, пильно глянувши мені в вічі, сказав поважно: – Ось які речі тут творилися... й не віриться! А ти, синку, ніколи не забувай, чуєш, ніколи, що в тобі тече і грецька кров, кров героїчного многострадального народу... Будь гідним її!...

Захоплення старовиною не покидало мене й пізніше, коли нестало батька. Незабутня ненька моя всемірно підтримувала моє захоплення давниною й заохочувала мене проглиблювати знання її. Вона прочитала мені мітологію греків Пеміскуса («Олімп», міелогія греков) і хоча з-під пера мого Пеміскуса вийшла грецька мітологія та теогонія у вигляді сухої реляції, позбавленої всякої привабливості й романтики, – я кілька разів прослухав її з неослабним інтересом. Ненька вперше ж познайомила мене з епосом Гомера, з пригодами хитромудрого Одиссея й молодецькими вчинками Ахіллея, прочитавши мені переспів «Одісеї» пера Жуковського, а потім взялася за читання перекладу «Іліади» Гнедича. Величний, подібний до ударів криці, гекзаметр, патетичний зміст і тяжко зрозуміла мова, в якій російські слова рясно перемішувалися із старослов'янськими, модерність зворотів ще більше підкреслювали героїчність оповідання й просто зачаровували мене.

Окремі персонажі й сцени Троянської епопеї переслідували мене навіть у сні: то з'являвся буйний Ахіллес, щось останіло лементував і вимахував списом перед моїм обличчям; то заслоняв його бородатий Агамемнон, до речі, око-в-око схожий з перським Ксерксом на малюнку шкільного підручника; а далі Аякси, всякі Менелай та Ідоменеї метушилися, вигукували, насідали на мене, билися, замертво грималися об землю, щоб знову ожити й битися далі...

Без перебільшення й похвальби можу сказати, що епос Гомера захоплював мене незрівняно дужче, ніж Майн-Рід, Ф. Купер, Буссенар і Марієтт з їхніми індіанськими страхіттями та піратським відчайдушством. Завдяки надзвичайно мальовничим оповіданням мамі й прекрасному виразному її читанню, в мою дитячу душу глибоко запали події, що відбувалися в казкову далеку добу Еллади; на довгий час вони цілковито полонили мене. Згодом, однак, вони блідніли від тяжких ударів дійсності. Я підростав і все більше підлягав буденному оточенню, повітряні замки падали один за одним. Рутинерська казенна російська школа старанно витравлювала з моєї душі романтику старовини, глумилася над моїм юнацьким ідеалізмом, над опоетизованим мною далеким минулим. Все виходило буденно, безбарвно, звичайнісінько. Мої боги були скинуті з Олімпу.

Все ж і така дійсність не спромоглася цілком вивітрити любов до старовини: приспана, вона тліла, жевріла, як вуглик під попелом. Підсилювала те жевріння присутність старовини навколо мене. Весною, приїхавши в Богданівку, я ревно хапався за «археологію» й ганявся за нею, як навіжений по степах, яругах та прибережних кругах. Особливо інтригували мене похмурі мовчазні могили, що їх багато бовваніло на наших степах то поодинокі, як, наприклад, «Висока» могила, «Скажена» могила, «Велика» могила й «Богданівська» могила, то купно, як «Три сестри», або «Ольвійські» могили, серед яких найвищою була крутосхила царська могила. Як я любив відвідувати ці маєстатні пам'ятники сивого минулого! Верхи на гнідому вахлакові, на якому я гарцював «по-скитськи», без сідла, на охляп, летів я степом на побачення з черговою любою «бабусею»... Зупинившись коло її підніжжя, довго стояв мовчки перед могилою, як у церкві; думки переганяли одна одну, проносилися в дитячій голові. Могили зачаровували, гіпнотизували мене своєю тасмичністю. Кого тут поховано? Коли? Хто насипав цю могилу над рівним, як скатертина, степом? Яка мова, які поминальні пісні лунали тут в час тризни по тому, хто загинув? Думка за думкою, образ за образом виникали в моїй уяві фантасми покидав дійсність і проти часу, наперекір самому життю линув у далеке легендарне минуле, жив у ньому... Вітрець шурхотів травою. Слів його оповідання я не розбирав, але серцем розумів той шепіт-пісню – пісню про тасмичність цього степу...

...І тільки поле леліє,
По ньому трава зелена, зеленіє...

Приходили на гадку ці слова з думи, що її чув від співця-кобзаря Терешка Пархоменка, який гостював якось у нас, і чомусь саме це місце особливо вразило мене й запам'яталося на все життя... В своєму лоні степ поховав навіки всю велич, весь трагізм минулого, історію. Та ось її віки преді мною, мовчазно-похмурі, незнищимі, загадкові.

... У полі могила з вітром говорила...

Коли я вже вчився в гімназії й помалу, під впливом оточення, став забувати свою дитячу фею-чарівницю старовину, – двоє людей повернули мене до неї й розпалили знов пригасле було почуття до минулого моєї прабатьківщини Еллади. Були то друзі нашої родини, двоє стареньких панів: грецький консул у Миколаєві, Іоан П. Зігомолас і наш місцевий «скит» Лев Л. Ульянов, палкий, надхненний еллінофіл. Обоє вони заповідали мені любити і мою прабатьківщину, котра від найдавніших містичних часів до останніх днів не позбулася героїзму, й гордитися тим, що сам я грецького роду. Консул прецікаво оповідав мені всю історію Греції, а Ульянов – про багатирську добу визвольної боротьби греків від турків на початку XIX віку, і я полюбив не тільки Грецію старовинну, але й сучасну не менше від України; маленьку тепер розміром Грецію, але велику духом і шляхетністю та жертівністю...

Минали роки. Війна, революція, чужина...

У чеській Празі я вчився на філософічному факультеті Українського Університету. Мене цікавила історія, архаїчний період її й археологія. На превеликий жаль, саме ці галузі були заступлені в нашому університеті дуже слабо. Там головну увагу зверталось на українську бувальщину, зокрема на козаччину, і тільки професор Вадим Михайлович Щербаківський та професор Агенор Артимович викладали особливо цікаву для мене ділянку історії, перший – свій улюблений палеоліт і неоліт, другий – старі мови з екскурсами в історію. Тому я ще слухав чеських професорів: славного Любора Нідерле, Грозного, Грога, Стоцького й інших. Вони значно посилили мене в історії й археології, хоча й сам я аматорськи багато чого перечитав і простудіював з грецької давнини ще до того. Коли ж мій милий професор В. М. Щербаківський торкнувся в своїх викладах Трої, оповів нам про розкопки Шлімана, Дерпфельда й інших, про те що, Пріамову Трою пощастило знайти й розкопати, що її руїни зберегли в собі жахливі сліди Данайської навали, оспіваної Гомером, – ось саме тоді й виникла у мене думка, неслівна щоправда, перекласти на українську мову величний гомерівський епос, Гомерову «Іліяду» та «Одіссею» перекласти по-

зможі точно, дослівно ні на йоту не віддаляючися від первовзору, так як радив мені В. М. Щербаківський. Він підкреслював, що точність і дослівність у перекладах античних авторів необхідні, в них полягає вся вартість праці й її хосен. Поетичні злети, поетичне чуття мусять уступити (в даному випадку) перед цими двома необхідностями; хай навіть буде прозаїчно, навіть незграбно, але точно і – тоді студіюючий правильно уявить собі те, що студіює.

В кінці 20-х рр. я знов перечитав переклади Гнєдїча, Жуковського, Руданського й інших; прочитав із словником у руках грецький текст «Іліади» всю чеську літературу про Трою й твори Гомера й вибрав собі за взірць чудовий бездоганний переклад «Іліади» на чеську мову проф. О. Ваньорного. Цей переклад якраз непохитно тримався дослівного тексту й оминав всяку шкідливу «отсебятину» інших авторів (за винятком геніального Гнєдїча), особливо ж Руданського. «Іліада» останнього, з поетичної точки зору твір може викінчений мистецьки, змістом своїм, на мій погляд, характером передачі величної епопеї ніби вульгаризує й злегковажує поетично натхненного співця Еллади. У своїм перекладі (скоріше травестії) Руданський навіть зукраїнізував власні імена. Це позбавило його переспів наукової вартости цілковито.

Тому, приступаючи в 1930 році до перекладу «Іліади», я поставив перед собою досить відважне (може, однак, недовиконане!) завдання: з важливою точністю й обережністю перекласти твір, щоб ним могли користуватися ті, хто студіює Гомера й оспівану ним добу.

З чужомовних слов'янських, мені відомих, перекладів «Іліади» я вважаю найбездоганнішим російський переклад М. Гнєдїча; прегарний також, без відхилень від оригіналу,

чеський переклад О. Ваньорного. Рівнятися з ними я не наважуюсь. Грецьким текстом й цими двома перекладами я й користувався при своїй нелегкій праці.

Виною мінусів мого перекладу являється моя неповна підготовленість до такої відповідальної праці й ті несприятливі емігрантські умови, в яких я трудився над перекладом. Переклав я всі 24 пісні «Іліади», не випустивши з тексту ні слова.

Підготовлявся до праці чотири роки, від 1930 до 1934, коли приступив до перекладу й закінчив його нарочно у 1935 році; знов переглянув і виправив у 1937 році (всю працю завершив у Чехо-Словаччині, у Ржевничах) і, нарешті, вже втретє остаточно скорегував переклад у Франції, в Бессанкурі, у 1953 році».

Джерела та література:

1. Андріяш В. І. Внесок М. М. Аркаса у розвиток суспільно-політичної думки України: дисертація на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук. – Миколаїв, 2004. – 220 с.; Березовська Т. В. Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: дисертація на здоб. наук. ступ. канд. істор. наук. – Миколаїв, 2004. – 208 с.; Бундюченко Т. В., Шкварець В. П. Аркас Микола Миколайович. Шануємо пам'ять патріота України. Монографія. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 238 с.; Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас. Життя. Творчість. Діяльність. – Миколаїв-Одеса: Тетра, 2002. – 260 с.
2. Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2005. – 148 с.
3. Д-р філ. М. Аркас: що спонукало мене перекласти Гомерову «Іліаду» // Визвольний шлях. – Жовтень, 1954. – Кн. 10 (ч. 10-85). – С. 82-86.

ШКВАРЕЦ Валентин, БУНДЮЧЕНКО Татьяна

Мотивы и намерения Н.Н.АРКАСА к переводу поэмы Гомера «Илиада»

Рассматриваются мотивы и намерения, побудившие Н. Н. Аркаса к переводу поэмы Гомера «Илиада».

Ключевые слова: Гомер, Н. Н. Аркас-третий (младший), «Илиада».

SHKVARETS Valentin, BUNDUCHENKO Tatiana

Motives and intentions of N.N.ARKAS to translation poem of Homer «Iliada»

This article examines motives of N.N.Arkas to translation poem of Homer «Iliada».

Keywords: Homer, N.N.Arkas-third (the youngest), «Iliada».

Етнографія та етнологія

УДК 746.11

Наталія АДАМОВИЧ

(Збараж, Україна)

КИЛИМАРСТВО ЗБАРАЖЧИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»)

У даній статті розповідається про поширений та високохудожній вид декоративно-прикладного мистецтва характерний для Збаразького краю - килимарство.

Ключові слова: килим, килимарі, орнамент, тканиня, колір.

Багатофункціональність українських народних килимових виробів, техніка їхнього виготовлення, орнамент і колорит це ті фактори, які створюють ґрунт для унікального виду мистецтва і є важливим художнім надбанням українського народу. Килимарство є одним з найбільш розвинених художніх промислів на Збаражчині, і бере свій початок з сивої давнини. Велика кількість килимів, ряден, доріжок (хідників), які датуються початком XIX століття зберігається у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Ткацький верстат на якому виготовляли полотна для пошиття одягу і ряден був у кожному домі. А коли потреба у найнеобхідніших виробих з тканини задовольнялася то виникали потреби для прикрашення житла.

На вузьких ткацьких верстатах призначених для ткання полотна ткали ліжники, покривала на лави. Орнамент таких виробів був досить простий – лінійний. Художній ефект досягався чергуванням різнобарвних смуг – плашок.

З такого ткацтва зародилося килимарство. Від ряден килими відрізняються використанням вовняних ниток, барвистістю, підвищеною декоративністю.

З часом, коли для окремих майстрів килимарство стало основним промислом, ткацькі верстати робили ширшими, щоб була можливість ткати суцільний килим із складним художнім оформленням.

Такими килимами застиляли підлогу, їх вішали на стіни, накривали лави бамбетлі, ліжка.

В процесі багатовікового удосконалення ручного килимарства були відпрацьовані багаточисленні типи килимів, художнє рішення яких тісно пов'язане з технікою їх виготовлення. На Збаражчині більш поширеними у використанні були горизонтальні верстати на яких ткали килими лінійною технікою.

Протягом багатьох століть у народному килимарстві України йшов складний процес

формування і розвитку своєрідних орнаментальних форм. Квітуча, багатобарвна українська природа була постійним джерелом натхнення для народних майстрів. На розвиток килимарства весь час впливали соціальне середовище та побутові умови її творців.

Мовою орнаменту народні художники відображали своє ставлення до навколишньої дійсності, своє уявлення про прекрасне. Тому в кожному килимі глибоко відчутна та велика творча індивідуальність, що її народний майстер зумів вкласти у свою працю.

В килимарстві розвивалися обидва види орнаменту – рослинний і геометричний

Рослинні килими Збаражчини виступають у декількох варіантах. У найдавніших зразках рослинні мотиви мають вигляд розміщених по кільку в ряд на всю висоту килима розложистих ґалузок, інколи посаджені у невеликі вазони. Тло таких килимів найчастіше яскраво-червоне з оранжевим відтінком або біле.

Такі килими залишаються найцікавішими і найбільш високохудожніми. Саме в горизонтальних килимах вазонного типу найяскравіше проявилися закладені в них великі декоративні можливості. В кращих з них своєрідної форми набувають не тільки рослини, але й самі вазони, які інколи перетворені у вигадливий орнаментальний мотив. Композиція в цих килимах, які мають значну довжину, розгортається по горизонталі. На площині розміщуються в ряд три, п'ять, шість чи сім вазонів з рослинами. Інколи між основними великими вазонами зображуються додаткові, менші, які служать для заповнення вільних проміжків. Нерідко місце вазонів займають великі, цікаво трактовані геометричні мотиви. Як правило, розглядувані килими мають широку, чітко виражену кайму, забарвлену в колір, протилежний кольору фону. На деяких зразках кайма відсутня або розбита ґалузками, що піднімаються з вазонів [1].

Геометричні орнаменти також прикрашали настінні килими. Звичайно вони облямовані каймою, яка інколи на вузьких

сторонах килима подвійна. Центральне поле здебільшого оздоблюється безперервним рапортом узору, який утворюється з повторенням восьмикутних розет або ступінчастих ромбів, розміщених прямими, скісними рядами або в шаховому порядку. Фон поля коричневий, білий або жовтий.

Важливу роль в орнаментально-композиційній будові килимів відіграють кайма, обрамування, торочки тощо.

Найвідомішим осередком килимарства на Збаражчині у якому проживало найбільше майстрів – килимарів було село Кобилля.

У цьому селі проживали з середини XIX століття представники відомого на всю околицю роду килимарів – Івахові. У 1893 році один з килимів Івана Івахова потрапив на міжнародну виставку творів декоративно – прикладного мистецтва у Відні де отримав високу оцінку знавців. Після смерті Івана ремесло перейняли його діти і внуки котрі продовжували ткати неймовірні шедеври із ниток [2].

У фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля» зберігаються килими виготовлені представниками роду Івахових та багатьох інших майстрів килимарської справи з сіл Кобилля, Шили, Чумалі, Вищі Луб'янки і інших.

Колекцію килимів фондового зібрання поповнив килим витканий у 1887 році Іваном Іваховим з тлом чорного кольору, по краях проходить вишнева кайма, внутрішній край якої зубовидний. По полі килима симетрично розкидані поодинокі та спарені розетки. З ширшої сторони до центру спрямовані два вазони.

Також є два килими виткані внуком Івана Андрієм Марковичем Іваховим. Один із них з тлом чорного кольору на якому зображено ряд із трьох гілок з великими червоними квітками, дрібнішими квіточками, з листками і пуп'янками. Такий килим є нетиповим, тому що переважають композиції із букетів квітів троянд.

Інший його килим із вишневим тлом, посередині його виткані дві великі квітки з листками і пуп'янками. По кутах менші букети. Вверху і внизу від центрального букета виткано по дві поодинокі квітки.

На килимі, витканому Марією Івахів (донькою Андрія Марковича) поєднано рослинний та геометричний орнаменти, що додало йому яскравості та неповторності, за рахунок широкої гамми відтінків. Тло килима вишневого кольору, по периметру багатоярусна кайма утворена з стилізованих вазонів, квітів, різноманітних геометричних фігур, які симетрично чергуються. В центральній частині

килима на фоні гірчичного кольору розміщені два ромби, які обрамляє вінок з малих за розміром квітів. Кути центрального поля заповнені геометричними фігурами. Саме поле обрамлене лінійним орнаментом і вінком із квітів, схожих на тюльпани та листків. Неповторність цього килима полягає в поєднанні та перенасиченні орнаментами, що зовсім не псує, а навпаки – створює оригінальність цього витвору (ПМ – 31, КН – 1010).

Неповторним у своєму роді є килим витканий у 1895 році можливо Іваном Іваховим червоно – чорного кольору: посередині килима на чорному тлі зображено зірчасті квіти, трикутники з яких ростуть на довгих стеблах стилізовані ромбовидні квіточки і пуп'янки. По периметру килима на вишневому фоні виткано більші і менші різнобарвні ромби.

Ще один килим котрий датується 1912 роком, автор якого можливо Андрій Івахів з тлом червоного і чорного кольорів та рослинно – геометричним орнаментом: з чотирьох сторін килима зображені фантастичні квіти, в центрі – зірчаста розетка, по кутах, ближче до неї зображено по одній троянді рожевого, білого, жовтого кольорів.

У післявоєнний час килимарство у селі Кобилля набуває більшого поширення. І кількість килимарів зростає. Кожен з них вносив щось нове у різновиди орнаментів килимів.

Для килимів післявоєнного часу був характерний, в основному, рослинний орнамент у вигляді великих та яскравих квітів троянд, дрібніших незабудок, зеленого листя, які виділялися на чорному, вишневому, червоному тлі. Також у цих килимах можна простежити схожий стиль який і став характерним для цього села в даний час.

Та особливе місце серед килимів посідає виріб Анізії Шафранської. Тло цього килима чорного кольору. Його центральна частина являє собою завершену картину – пейзаж: посередині протікає ріка на берегах якої дерева з розлогими кронами. На задньому плані захід сонця і його жовто – червоні промені відбиваються у воді. Під овальним обрамленням пейзажу виткано пів вінка з рожевих троянд. По кутах килима зображено великі букети з рожевих квітів з листками і пуп'янками. По периметру – кайма із стилізованих фігурок (ПМ – 1, КН – 645) [3].

Цей твір декоративно – прикладного мистецтва викликає особливе захоплення і доводить, що килимарство розвивалося, не застоювалося на місці, а майстри шукали все нові сюжети, поєднували орнаменти та створювали неповторні картини на килимі.

Народне килимарство XIX – початку XX ст. – яскрава сторінка в історії українського

народного мистецтва. Чудові квіткові килими з їх надзвичайним багатством рослинних узорів, різноманітністю композиції і вишуканістю колориту, захоплюючи своєю декоративністю килими вазонного типу, барвисті, вражаючі вигадливістю і досконалістю розробки геометричних мотивів килими належать до кращих здобутків українського декоративно-прикладного мистецтва минулого.

Джерела та література:

1. Запаско Я. П. Українське народне килимарство / Я. П. Запаско. – К. : Мистецтво, 1973. – 111с.
2. Данилейко М. К. Килимарі села Кобиля / М. К. Данилейко // Вісник історії краю. – 1997. – № 5 (20).
3. Інвентарна книга. Декоративно – прикладне мистецтво. № 1 Національний заповідник «Замки Тернопілля». – 1995 – 2005 рр.

АДАМОВИЧ Наталья

Ковроткачество Збаражчины (по материалам фондов Национального заповедника «Замки Тернополья»)

В данной статье рассказывается о распространенном и высокохудожественном виде декоративно-прикладного искусства характерном для Збаражского края - ковроткачестве.

Ключевые слова: ковер, ковроделы, орнамент, ткачество, цвет.

ADAMOVICH Natalya

Carpets of Zbarazh region (based on the funds of the National Reserve «Castles of Ternopil region»)

This article describes the common and highly type of crafts characteristic of Zbarazh region - carpet.

Keywords: carpet, carpet weavers, pattern, weaving, color.

УДК 398.332 (477.81)

Тамара АНДРІЄВСЬКА

(Львів, Україна)

ОБРЯДОВА МАГІЯ РОСЛИН (НА МАТЕРІАЛАХ БОГОРОДЧАНСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті на основі дослідження традиційної обрядовості в селах Богородчанського району Івано-Франківської області простежується тісний зв'язок людини з оточуючим рослинним світом. Виразним він є і у календарній обрядовості річного циклу, і у традиційно-побутових звичаях та обрядодіях, що супроводжують людину на всіх етапах життя: від народження – до заключного, поховального ритуалу.

Ключові слова: обрядовість, рослини – обереги, вірування, свята, клечання, зілля, символи, ворожки, сакральний.

У глибокому пласті духовної культури українського народу важливе місце займає його обрядовість – система символічних дій, спрямованих на відзначення особливих подій у житті людини, родини чи громади. У багатій обрядовості нашого народу, чи то в календарному циклі – початку чи завершення пір року, чи у сфері сімейної обрядовості – народження дитини, весільному чи поховальному ритуалі, помітна, дуже часто – урочиста, роль відводилась рослинам. Вже початок річного календарного кола – зимові, різдвяні свята – представляють неодмінний атрибут обрядовості – рослини: чи то життєдайні злаки, котрі в звичайній практиці набувають символічної знаковості добробуту і достатку, чи рослини-обереги, захисна дія яких підтверджувалась багатовіковим досвідом життєдіяльності людини. У цьому фрагменті традиційно-побутової культури нашого народу поєдналися елементи християнства із збереженими залишками прадавньої язичницької обрядовості.

Зрозумілим є інтерес багатьох вчених, етнографів до різних аспектів цієї теми: вірування, пов'язані з рослинами, використання їх у календарній і родинній обрядовості, цілющі властивості рослин і народну символіку досліджували Ф. Вовк, М. Грушевський, М. Костомаров, М. Сумцов, Г. Булашов, К. Кутельмах, З. Болтарович та інші.

Дослідження використання рослин у обрядодіях мешканцями різних етнографічних регіонів доповнює цей сегмент духовної культури народу, підтверджуючи загальноукраїнські риси та додаючи окремі локальні нюанси. Цікавим з цього огляду є вивчення традиційної обрядовості Богородчанського району Івано-Франківської області.

Календарний цикл – Різдво, точніше, Святвечір починався як і всюди в Україні з внесення до хати дідуха – «діда» (в цій

місцевості – вівсяного), господарем, який вітався тричі з родиною і урочисто виголошував: «Дідо до хати і добро до хати, а все зло від хати». Діда ставили у кут під образами, даючи йому ложку як і всім присутнім на вечері. Крім снопа, до хати вносили отаву, вистеляючи її під столом, часом і під скатертиною – її називали «бабою», під скатертину ще насипали насіння льону та конопель для забезпечення гарного урожаю. Часник, розкладений на чотири кути стола, як і повсюдно в Україні, виконував захисну функцію – «від всього злого». Насінням маку-тріскунця обсівали хату довкола «від нечистого». Тобто, у Богородчанському районі, як і у всіх регіонах України, теж побутує легенда про апотропейні властивості маку як універсального захисника від відьом.

В системі вірувань мешканців цього району також важливу роль відіграє тривалість перебування означених рослин в житлі. Вівсяний сніп стояв у хаті до свята Івана Хрестителя. По святах з нього робили перевесла і в'язали садовину, а дехто палив «діда» на дорозі. Пояснення цього звичаю – померлі предки завжди віддячують живим за такий вогонь [1: 288].

Значно посилювалась оберегова роль рослин з настанням весняного кола обрядів, найпишніше – на Зелені свята та свято Івана Купала. В основі його лежить вірування українців у активізацію різних злих сил у період літнього сонцестояння [2: 19]. На означеній території, як і в усій Україні, на Зелені свята маїли хати і господарські споруди а також город. Головним рослинним атрибутом замаювання хати і подвір'я у цій місцевості був явір: «Маїли кругом хати явором всі вікна і двері, в старій хаті гілки маю затикали в стріху» [3]. Город залишався замаєним до часу збору врожаю, тобто доки він потребував захисту. Клечальні гілки навколо хати і господарських споруд ніхто не прибирав.

При святі Івана Купала роль рослин підноситься особливо - «знову качання в росі, ворожіння на воді на красу й щастя» [2: 19]. І сьогодні від місцевих старожилів можна почути підтвердження цієї тези: «Ходили митися в ячмінь, обличчя мили в росі – помічні роси», «ходили в зілля, вмивалися росою», «йшли купатися в ячмені, або в овес». Суттєвим, є час збирання цілющих трав « на Івана йшли у зілля до сходу сонця» [3]. Попри магічне обрамлення цього дійства, раціональне виступає на передній план – передранковий час – найоптимальніший для збору рослин, вони вбирають більше вологи, корисних речовин і ніби самоочищаються [4]. Багато клечальних рослин застосовувались без церковного освячення, інші освячували в церкві - «цвіт з бульби, гороху, бобу в'язали в снопочок невеликий і несли святити» [5]. Освячене зілля клали за образи і використовували як апотропеї – для купання дітей або для «підкурювання» худоби: «Іванівське зілля клали під стріху, тримали довго – клали під подушку, як дитина не спить, підкурювали, як корова заслабне» [6]. Воно ж було обов'язковим при поховальному ритуалі – вкладалось у домовину небіжчикові, а також як потужний відворотний засіб – «відмахували свяченим зіллям при грозі в хаті – коло вікна» [7]. Несвячене зілля клали в ясла коровам. В цій дії простежуються зооморфні мотиви схожі з пошануванням худоби на свято Юрія.

Юріївська обрядовість в цьому районі теж знайшла цікаве вираження – початок скотарського сезону. Виганяючи на випас худобу, її постукують свяченою вербою, «на Юрія шуткою виганяють худобу перший раз зі стайні» [8]. До того ж роду позитивної магії належить виплітання на пасовищі вінків на роги худобі: «З жовтих косиць, що на млаках ростуть (жовте латаття Т. А.) плела вінок корові і трійцю з віхи обвивала жовтими косицями» [9]. Назва обривової «віхи» є узагальнюючою – йдеться про гілку дерева, наділеного захисною чи відлякуючою силою. «На Юрія рано вже прибивали ту віху-трійцю на ворота» [9]. В обстежуваному районі символічний елемент «трійці» виступає в багатьох інших ритуалах. На відміну від багатьох обрядових дій, зміст – завдання яких втрачено, ця виконувалась із розумінням її суті – для відганяння відьми. Форма обрядової «віхи» – форма трійці, тризуба – очевидний прототип прадавнього релігійно-світоглядного символу. Зустрічаємо її у весільній, похоронній звичаєвості: «На весільній корогвай трійцю ставили – вершок з сосни, або смереки, але аби було три розсошки» [10]. Готував таку трійцю традиційно дружба. І, відповідно, в поховальному ритуалі молодого

хлопця також ймовірний дружба мав приготувати «трійцю, як на корогвай – з сосни, а прикрасили її калинкою, кукурудзою – кіяхами» [10]. Джерела використання весільної атрибутики при похованні неодружених ще у язичницьких часах, а основою традиції є прадавнє уявлення про важливість шлюбу у земному і потойбічному житті [11: 511].

У цьому зв'язку, варто згадати й інші рослини, застосовувані у цих найважливіших ритуалах сімейної обрядовості. Це, в першу чергу, така сакралізована рослина, як барвінок. Сакральність його виявляється у прикрашанні ритуальних предметів – збанка на йорданську воду, великоднього кошика, при поховальній церемонії барвінком «вбирали» труну, померлій дівчинці віночок з барвінку плели на голову. Та найбільш урочиста його роль – у весільному дійстві. Підтвердження тези Ф. Вовка про існування двох сортів барвінку зустрічаємо і в обстежуваному районі: «Барвінок двохранний – через стежку: цей молодим, а цей – мертвим. В маминої баби був в садочку барвінок, бабця стежку все вимикувала» [7]. Шиття барвінкового вінка у цьому регіоні підтверджує загальноукраїнську традицію, досліджену, зокрема Ф. Вовком, У барвінковий вінок вплітали охоронні зілля – васильок, часник – «три зубці» разом зшивали, з рослин на добро, щастя – колоски пшениці, жита ярого, дехто додавав ще й льону, барвінок мастили медом. В «косицю» молодому теж вшивали, крім барвінку, васильок і часник. Ті ж рослини присутні і в іншій події сімейної обрядовості – при хрещенні дитини: «Лагодять хліб, окрайок, до нього пришивають три зубчики часнику, три колоски жита, три гілки васильку – все кладуть в заповивання, як несуть хрестити дитину» [7].

У мешканців цього району існує стійке переконання, що посвячені рослини наче подвоювали свою захисну силу: «мак свячений помічний на всьому». Мак-тріскун вважається і тут одним із найсильніших апотропеїв і сфер застосування його дуже багато: «на весіллі, рано, як мають прийти гості, обсіюють маком, щоби жили мирно, аби сі не били», «корову можна обсіяти, аби очі не діставала», «хрустаний мак сіяли, як несли мерлого до церкви», «обсівали тим маком хату довкола – аби злі духи не ходили» [5].

Багато міфологічних уявлень про рослини побутує у цьому регіоні в будівельній обрядовості, починаючи від вибору місця під будову, всі етапи супроводжувались звертанням до захисної, охоронної сили різного зілля.

Перед початком будівництва хати на обраному місці ставлять хрест із смерекових гілок. Це, очевидно, та ж безкровна будівельна

жертва, зв'язана із складним комплексом уявлень про сакральність житла [12:66]. «Хрест зі смереки майстер ставив на середині хати. Йшла будова. Як пошили хату, той хрестик заклав за козел на під» [7]. У цьому випадку з усією певністю можна сказати – він вже набирав функції оберегу. Дії позитивної магії – закладення підвалин: «Як підвалини в'яже господар, кладуть гроші у вирізаний хрест, свяченою водою кроплять, васильок кладут, аркуш (хліб з церкви)» [10]. Завершальний етап будівництва «косиця» теж супроводжували рослини, адже назва його й походить від обрядового деревця, точніше – його вершка, переважно смерекового.

При входи́нах до вже збудованої хати господар знову вдається до допомоги рослин – сипав зерно, овес, аби забезпечити добробут, багатство, плодючість. Зерно насипали і «когутові», який переночував у новобудові: «До хати рано входив чоловік – господар, ніс когутові пшеничку і хліба собі на стіл» [9].

Отже цей регіон, представляючи чимало цікавих, традиційних звичаєво-обрядових дійств, пов'язаних з рослинами, наповнених місцевим колоритом і своєрідністю, все ж є складовою багатой загальноукраїнської духовної культури.

Джерела та література:

1. Кутельмах К. М. Календарна обрядовість// Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987.
2. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні// Духовна Україна: Збірка творів. – К., 1994. – С.19.
3. Зап. 16 червня 2010 р. в с. Яблунька від Запоточної Ю. Д., 1931 р. н.
4. Болтарович З. С. Українська народна медицина. Теорія і практика. – К., 1994.
5. Зап. 17 червня 2010 р. в с. Космач від Яблінчук А. Я. 1934 р. н.
6. Зап. 18 червня 2010 р. в с. Саджава від Надраги О. П. 1936 р. н.
7. Зап. 15 червня 2010 р. в с. Міжріччя від Візнович Г. В. 1947 р. н.
8. Зап. 17 червня 2010 р. в с. Манява від Гаванюк М. Ф. 1930 р. н.
9. Зап. 16 червня 2010 р. в с. Яблунька від Цінівської П. М. р. н.
10. Зап. 17 червня 2010 р. в с. Космач від Волочій Д. І. 1929 р. н.
11. Кутельмах К. Календарна обрядовість як етногенетичне джерело // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. – Т. II. – Львів, 2006.
12. Байбу́рин А. Жилище в обрядах і представленнях восточных славян. – Ленинград, 1983.

АНДРИЕВСКАЯ Тамара

Обрядовая магия растений (по материалам Богородчанского района Ивано-Франковской области)

На основе изучения традиционной обрядности в сёлах Богородчанского р-на Ивано-Франковской области прослеживается тесная связь человека с окружающим растительным миром. Он ярко выражен и в календарной обрядности годового цикла, и в традиционно-бытовых обычаях и обрядодействиях, которые сопровождают человека на всех этапах жизни: от рождения – до заключительного, погребального ритуала.

Ключевые слова: обрядность, растения-обереги, верования, праздники, замаивание, зелье, символы, сакральный.

ANDRIEVSKEYA Tamara

Ritual magic plants (materials of Bogorodchany district Ivano-Frankivsk region)

This article is based on research of traditional rituals in rural areas of Bogorodchany district Ivano-Frankivsk region. The close relationship of human being with the surrounding flora observed in this district. It is also evident in any of year cycle rituals and traditional customs and ritual action, which accompany humans at all stages of life: from the birth till the final stage – burial rituals.

Key words: rituals, plants' amulets, beliefs, holidays, decorating with greenery, potions, symbols, fortune-tellers, sacred.

УДК 391.7 (477.43/.44) «19»

Ольга ВОРОБЕЙ

(Київ, Україна)

ПРИКРАСИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАРОДНОГО КОСТЮМУ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.

Висвітлюється тематика основних видів народних прикрас українців Поділля у першій половині ХХ ст. Розглянуто прикраси як художньо виразне доповнення костюму та як маркер майнового статусу людини. Охарактеризовано техніки виготовлення прикрас.

Ключові слова: жіночі та чоловічі прикраси, Поділля, коралі, намисто.

Прикраси здавна були художньо виразним доповненням до українського народного одягу. Традиційно наявність дорогих прикрас була ознакою заможності. Саме тому, присутність того чи іншого їх виду свідчила про майновий та соціальний статус людини.

Тема побутування традиційних видів прикрас тільки починає цікавити сучасних вчених-етнографів. Зокрема, варто виокремити праці Олени Федорчук «Українські народні прикраси з бісеру» [1], та Тамари Ніколаєвої «Історія українського костюма». Остання зазначає, що головне призначення традиційних ювелірних виробів зводиться до прикрашання костюма. Звідси й їх високоемоційна художня виразність, багатство форм і технічних прийомів, які відшліфовувалися народними майстрами протягом століть [2: 105].

Аналізуючи зібраний в межах Поділля авторський польовий матеріал, можемо зробити висновок, що найпоширенішими видами прикрас у першій половині ХХ ст. були: коралі, гердани, згарди, пацьорки, «позиньки», «макrame», дукачі, намиста з дроту, дерев'яні намиста, намиста з ягід.

Найдорожчим видом жіночих прикрас традиційно вважали коралі. Їх носили заможні селянки та зазвичай, передавали їх із покоління в покоління. Коралі набирали на багато низок. В залежності від майнового стану дівчини, намисто мало від однієї до двадцяти низок: «Червоні, великі були. Нарізані такі були. Та я їх мала такі во, насильні, одна, друга, третя, четверта... То тако в кілька шнурків, тьотка Сидориха подарила їх. Дівчина ходила в одному тільки [намисті], давали [носити]. А потім, хто скіко мав. Як багачка, то прямо всі груди тако, едно, друге, третє» [3]. Проте пишне намисто могли носити лише дівчата чи молодіці. Відомо, що після 30 років жінки частіше відмовлялися від носіння намиста, хоча в деяких випадках носили їх і до 40-ка років. Жінки похилого віку, якщо й носили намисто, то у незначній кількості, до того – переважно темних кольорів [4: 107]. Цю інформацію підтверджують і свідчення респондентки з села Антонівка Хмельницького

району Хмельницької області: «То баба Ганя, ше як була не сама, ше як дід у неї був, то вона як ішла на свята, то ше чіпляла ті коралі. Потім...мені віддала. То я з ними вже й ходила» [5].

Бідніші селяни, які не могли дозволити собі носити коралі, використовували у своєму вжитку намисто зі скла – пацьорки. Зважаючи на те, що пацьорки виготовляли зі скляних матеріалів, вони, за свідченнями, не були довговічними прикрасами, адже часто бились: «Ну, вони такі перлини, але вони билися. Так, вони билися» [6].

Серед незаможних селян були поширені й дерев'яні намиста: «Буси були всякі, даже дерев'яні. Красили їх, там якось полірували, красили» [7]. Найбідніші дівчата, які не могли собі дозволити жодного з перелічених видів прикрас, використовували для виготовлення намиста ягоди калини, глоду чи шипшини: «Тоже залежало від родини. А були такі, шо навіть глід [брали]. Ягодки на голку населяли, і шипшину населяли бо шо, бідні люди, за шо б купили. Хто з чого міг [робили] селяни ті буси. Буси то так робили, і була така прикраса» [8]. Незаможні селяни, також виготовляли намисто з дроту: «А ше знаєш з чого робили намисто? Нема в тебе, оце з дротка викривляли. Ото вже, ше робили з кабеля. Такий кабель, тільки тоненький був, і червоний, зелений. То ми той дротик з середини витягували, а верхне це різали, на такі маленькі кусочечки і засильовали туди ниточку, і оце в нас були такі намиста» [9].

Окрім намист, широко побутували й прикраси, виготовлені з бісеру, кам'яних намистин. На Західному Поділлі такі види прикрас називалися герданами: «Дівчата мали гердани. Я маю такий старий десь гердан, там знаєш, його десь міль трохи обгризла і почався бісер висипатися. З бісеру шили гердани на полотняній основі. На полотняній основі і з бісеру вишивався той гердан. Чіплявся котрій на шию, котрій на голову. Але вони таво чіпали, так як ленточку ми зараз чіпаємо. Так само вони його чіпали і зав'язувалися. Були широкі, були вузькі» [10].

На Поділлі у першій половині ХХ ст. широко побутував і такий давній вид прикрас як згарди. За технологією виготовлення вони були схожими до герданів, але тісно прилягали до шиї: «Згарди то зараз знаєте, як там зараз з бісеру роблять, оці різні браслетіки, оце таке на шию, під саму шию, тільки воно плотно пришивали [на полотно], щоб так тісенько було» [11]. І хоча у першій половині ХХ ст. шийні прикраси були в основному жіночим аксесуаром, подекуди його носили і парубки: «Малесеньке намисточко таке. Ото називалося згарди. Це воно на кожній шиї було» [12].

З коралів, які виходили з ладу, також робили прикраси на полотняній основі, такі прикраси мали назву «позиньки»: «То було таке – позиньки, тово має таке вроді вишивку, але то всьо коралі. Дрібненькі-дрібненькі, але не прозорі. Кольорові, дрібненькі і такі як то камінні, такі, вони вже не бились» [13].

Окрім того, на Західному Поділлі поширеними були прикраси, які носили як жінки, так і чоловіки й відомі під назвою «макrame». В окремих випадках воно могло замінити чоловікові – краватку, а жінці – вишиту сорочку: «...я ще пам'ятаю, що якщо ти не мала вишитої сорочки, то могло бути широке макrame. Воно заміняло вишивку. Ну то після того от недавно робили, було то як його краватки. Не було вишивки, тільки краватки, вишиті галстуки. То були вишиті галстуки. Ти не маєш сорочки вишитої, але береш той галстук. Обично він був чорний. Ну, чорний, ну, як його називається, [полотняний], [...] [мав] блискучі помежи себе нитки. Ну, знаю, що ми його шили з парчі. Парчу чорну [брали], і з тої парчі витягали нитки, і ще вишивали її, але на білому. Чось з парчі витягали, яка там парча була. Дуже багато їх [макrame] було вишитих. Такі всілякі, які хочеш. А потім уже перестали ті галстуки вишивати» [14].

Вміння виготовляти прикраси дуже цінувалося серед подільських селянок першої половини ХХ ст. Адже гарно виробленні майстринями прикраси продавалися на базарах та ярмарках, а отже ставали для народних умільців гарним підзаробітком: «А ж багатші люди, то робили другі буси, їздили десь там, на базар. І там, і більшості, туди до Молдавії. Вже були там такі буси. Виробляли їх там, там вже завод був чи фабрика» [15].

Примітно, що в будні дівчата та молодіці, боючись розбити намисто, вбирали його зрідка, або ж використовували найдешевший з наявних у їхньому гардеробі варіантів. Проте на свята, на танці чи в неділю до церкви було прийнято надягати всі прикраси, які мала дівчина, щоб підкреслити свою красу та заможність: «А були

коралі, такі червоні були. То по двадцять шнурків, по п'ятнадцять тих коралів було. Тут такі білі перла. То я ходила була. То ішли такі, то з таких пацьорочок виплетено було. Гердан по-під коралі і так йшли, і так треба було. Файно було ся подивити на ту дівчину» [16].

Отже, основними видами прикрас у першій половині ХХ ст. були: коралі, гердани, згарди, пацьорки, «позиньки», «макrame», дукачі, намиста з дроту, дерев'яні намиста, намисто з ягід. Намиста традиційно носили тільки жінки. Тоді як згарди та «макrame» використовувались у вжитку як жінками, так і чоловіками, здебільшого замість краватки або вишитої сорочки. Високо цінувалися і вміння виготовляти прикраси. Вони вважались доповненням народного вбрання та маркером майнового становища людини.

Джерела та література:

1. Федорчук О. Українські народні прикраси з бісеру / Федорчук Олена. – Л.: Свічадо, 2007. – 120 с.
2. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Ніколаєва Тамара Олександрівна. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
3. Записала Воробей О. 24 червня 2013 р. у. с. Антонівка Хмельницького р-ну Хмельницької обл. від Бондар Марії Петрівни 1933 р. н.
4. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Ніколаєва Тамара Олександрівна. – К.: Либідь, 1996. – 176 с.
5. Записала Воробей О. 24 червня 2013 р. у. с. Антонівка Хмельницького р-ну Хмельницької обл. від Бондар Марії Петрівни 1933 р. н.
6. Записала Воробей О. 8 вересня 2014 р. у. с. Чабарівка Гусятинського р-ну Тернопільської обл. від Паламарчук Євгенії Войтівни 1932 р. н.
7. Записала Воробей О. 26 липня 2014 р. у. с. Устя Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. від Борщегівської Зінаїди Павлівни 1937 р. н.
8. Записала Воробей О. 23 червня 2013 р. у. с. Западинці Летичівського р-ну Хмельницької обл. від Кітнік Олени Гнатівни 1932 р. н.
9. Записала Воробей О. 23 червня 2013 р. у. с. Западинці Летичівського р-ну Хмельницької обл. від Кітнік Олени Гнатівни 1932 р. н.
10. Записала Воробей О. 17 червня 2014 р. у. с. Іванків Борщівського р-ну Тернопільської обл. від Ситник Галини Михайлівни 1981 р. н.
11. Записала Воробей О. 2 серпня 2014 р. у. с. Токарівка Жмеринського р-ну Вінницької обл. від Ільчишеної Надії Захарівни 1948 р. н.

12. Записала Воробей О. 5 серпня 2014 р.
у. с. Дубова Жмеринського р-ну
Вінницької обл. від Волошиної Ганни
Семенівни 1950 р. н.
13. Записала Воробей О. 8 вересня 2014 р.
у. с. Чабарівка Гусятинського р-ну
Тернопільської обл. від Паламарчук
Євгенії Войтівни 1932 р. н.
14. Записала Воробей О. 8 вересня 2014 р.
у. с. Чабарівка Гусятинського р-ну
Тернопільської обл. від Паламарчук
Євгенії Войтівни 1932 р. н.
15. Записала Воробей О. 23 червня 2013 р.
у. с. Западінці Лeticівського р-ну
Хмельницької обл. від Кітнік Олени
Гнатівни 1932 р. н.
16. Записала Воробей О. 19 червня 2014 р.
у. с. Соколів Бучацького р-ну
Тернопільської обл. від Данилюк Агафії
Михайлівни 1925 р. н.

ВОРОБЕЙ Ольга

Украшения как элемент народного костюма украинцев Подолья первой половины XX века

Освещается тематика основных видов народных украшений украинцев Подолья в первой половине XX в. Рассмотрены украшения как художественно выразительное дополнение к костюму и как маркер имущественного статуса человека. Охарактеризованы техники изготовления украшений.

Ключевые слова: женские и мужские украшения, Подолье, кораллы, бусы.

VOROBЕY Olga

Jewellery as an element of national costume Ukrainians of Podolia in the first half of the twentieth century

The subject of the study is Ukrainian folk jewelry of Podolia in the first half of the 20th century. Jewelry is considered in the aspects of being an expressive complement to the costume and a marker of a person's prosperity. The techniques of jewelry-making are described.

Keywords: jewelry, Podolia, koral, necklaces.

УДК 908

Юрій ГРЕБЕННИКОВ, Євген ОЛЕЙНИЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ЗАБЫТЫЕ СТРАНИЦЫ ЭТНИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ НИКОЛАЕВЩИНЫ

В статье приводятся первичные данные о присутствии в составе переселенцев из Центральной Европы в Северное Причерноморье этнических венгров, ранее не фиксирующихся в краеведческом материале. Южная основа для дальнейшей разработки проблемы о деукраинизации т. н. «Дикого Поля» Российской империей.

Ключевые слова: национальность, переселенцы, фамилия.

На юге Украины, и Николаевщине, в частности, достаточно полно исследованы пути заселения благодатного края разными народами. Всем известны анклавы болгар, немцев, молдаван. Другие нации уже растворились, полностью украинизировались, оставив небольшие следы в языковых диалектах. Это до сих пор прослеживается у жителей некоторых сёл в Снигиревском, Березнеговатском районах. О других народах заселивших наш край свидетельствуют названия сел – Сербуловка, Арнаутовка (арнауты – албанцы). Известны села основанные евреями – Нагартав, Ефингар (ныне уже несуществующие). Осталось село Богемка – основанное выходцами из Чехии (Богемии). Зафиксированы и места компактного проживания в некоторых селах поляков. Известны почти все соседи, - полностью украинизированные жители Очаковского вилайета (района) Османской империи, сохранившие тюркские фамилии, есть даже хутор Анджоев, - основанный выходцами из северного Кавказа. Но ни в одном письменном источнике, как прошлых лет, так и нынешних, нет упоминаний даже об одном из наших западных соседей – жителях современной Венгрии. Во время заселения края этнические венгры были одним из многочисленных народов Австрийской империи и в процессе переселения могли, а как мы увидим ниже, и «спрятаться» за другим более известным, и славянским народом, как например сербы, или просто за отдельной «выдающейся» личностью. Именно эти два момента и послужили отправными точками для данного исследования. Личность – это «грав» Эрдели (Эрдели Иван Яковлевич 1768-1850) перешедших на службу в Российскую империю, а замаскированный термин – варош (varos), в те же времена применявшийся в сербско-австрийском пограничье для обозначения специфических поселений, типа «городок» и, именно как varos – варош, сохранился и употреблялся в современном венгерском языке, например Ференцварош. Оба эти направления сошлись в одном регионе, на берегу Южного

Буга между Ковалёвкой – Ткачевкой и Покревкой – Милаше вичевой. Это село Эрделево, бывшая свобода Андреевка, которую Эрдели И. Я. получил за свою службу в 1816 году, и нынешнее село Варюшине, которое к имени Варя никакого отношения не имеет. На картах XIX – нач. XX в название этого села записать как Варушино. Varos читается ближе варуш, а не варош. Этот район еще 50 лет назад был чередой несчастных дней и малопригодны к нормальному хозяйствованию. Но выбирать не приходилось, а скорее всего после подавления венгерского восстания 1849 г Эрдели переселил часть своих бывших земляков на свои земли и поселил их там, где и до сих пор видны остатки «городка» - ров и вал с проездом на высоком мысу при впадении Чичиклеи в Ю. Буг. С юга поселение венгров так и стало называться Варуш – инее, а возле Покровки (бывш. Милашевыча), поселок носит славянскую тюршу – Городок – топоним не типичный для наших населенных пунктов, и не просто городок, а Новый Городок! Данному обстоятельству способствовало то, что сын Эрдели, Егор, был крещён в Ковалёвке, то есть эта местность приобрела, как бы, сакральное значение для рода Эрдели обрусевших, но не забывших своих корней. И несмотря на почти два столетия в Варюшине остались венгерские корни. Одним из старейших семейств в селе были Форкаши («форкаш» по венгерски «волк»). Представитель этого рода живет там и до сих пор. Вентерскими, по типу, являются еще более десятка фамилий, хотя их звучание несколько славянизировано, а фамилия –этнимом Мадьяр – может быть и вторична. Но несомненно одно, что присутствие венгерского этноса на этом поселении несомненно. Что же касается сохранения венгерских обычаев в быту и обрядовости местных жителей, то это вопрос отдельного исследования специалистами этнографами, а исторические этапы и пути заселения этой территории также требуют кропотливой архивной работы в будущем. Задача моей заметки привлечь внимание исследователей к утерянной и забытой странице

этнической истории Северного Причерноморья переселенцев и сохранению культурного и восстановлению этнической памяти потомков многообразия нашего региона.

ГРЕБЕННИКОВ Юрій, ОЛЕЙНИЧЕНКО Євген

Забуті сторінки етнічної історії на Миколаївщині

В статті наводяться попередні висновки щодо присутності в складі штучно переселених мешканців Центральної Європи до Північного Причорномор'я власне мадяр Австрійської імперії, наявність яких на наших теренах досі не фіксувалась у вигляді компактних поселень. Цей матеріал може бути використаний в подальших дослідженнях про політику Російської імперії по розпорошенню українського населення півдня нашої держави та його русифікації.

Ключові слова: національність, переселенці, прізвище.

GREBENNIKOV Yuri, OLEYNICHENKO Eugene

Losted Pages of ethnic history by Mykolayiv region

There are reproduced of ethnical Hungarians at this article primary facts about presence in content of settlers from Central Europe to North Black Sea region, that there was not fixing before at regional history. It gave base for further development of problem about de Urbanization, become known as «Wild Field» of Russian impire.

Key words: nationality, immigrants, second name.

УДК 39:626.811-021.321

Анастасія ЖУРАВЛЬОВА

(Київ, Україна)

«МАЛІ» САКРАЛЬНІ МІСЦЯ НАДДНІПРЯНСЬКОГО КРАЮ

У статті, аналізуючи водні об'єкти (криниці/джерела) автор намагається з'ясувати духовне значення цих локусів в екологічній культурі українців.

Ключові слова: вода, криниці/джерела, сакралізація, християнська традиція.

Тенденції світового розвитку, глобальна екологічна криза змушують замислитись над доцільністю тих чи інших людських діянь, визначити ті ніші, що нині зберігають чистоту природних об'єктів. Виокремивши водний концепт як першочерговий, через природу сакральності спробуємо визначити роль релігійних практик у збереженні природоохоронних традицій.

Емпіричною базою дослідження є польові матеріали зібрані у суміжних Черкаській та Кіровоградській обл.

Вода — одна з перших стихій світотворення. В народних уявленнях одночасно представлена джерелом життя і хаосу, співвідношенням сакрального та профанного топосів, медіатором між світами, шляхом у потойбіччя [1: 386; 2: 566, 571]. Вшанування її формотворчої, очищувальної, цілющої сили відбувалось через самородні кринички, джерельця, потоки [3: 47].

Первісний рівень обожнювання води надзвичайно високий. Тривала боротьба церкви (реакція почалась з IV ст. з виступу святого Кирила Ієрусалимського) виявилася марною [4: 193]. З XI ст. відомі численні історичні свідчення щодо поклоніння джерелам і у слов'ян. Ритуали жертвопринесення, ворожіння, викликання дощу зумовили появу заборони: «нарицати себе Бога в реках и студенцах...», тобто боготворити природні водойми [5: 427]. Та зрештою християнство прийняло й освятило їх. З середини XVI ст. відбувається уніфікація духовного простору, за допомогою створення об'єднуючих «культурних кодів». З цього часу обряди знаходження, маркірування, вшанування священних водних об'єктів незмінні [6]. Дослідники наголошують ще на моменті відображення культу води у пізніших за часом культові Богоматері та інших святих, що спостерігається і нині у народних віруваннях [1; 4; 11]. Водночас на місцях природних сакральних комплексів будувались каплички і т. н. Обрядове убрання святого місця є загальним для всіх слов'ян, та українську традицію вирізняє семантичне покриття кринички рушниками.

Розглянемо ознаки, за якими ті чи інші об'єкти переносились із мирського у сакральний вимір. Передусім, варто звернути увагу на цілющу силу води. За народними уявленнями вона змінюється залежно від конкретної календарної дати чи природнього явища [5: 428]. Найбільш помічною вважається йорданська вода, дію якої мали підсилювати супровідні молитовні слова. Нижче наведемо тексти, записані Л. М. Горошко на теренах Черкащини: «Господи Боже, дай мені крепості» (с. Дзєндзелівка Маньківського району); «Вода ти Орданя, ти Богом создана, вимиваєш поля і льука, вмиє каміня-крем'я, умом сотвори, обмиє повіки, очі, руки, ноги, всей организм окріпи!» (с. Полствин Канівського району) [7: 31, 45; 8: 27, 40, 62, 88]. Залишки архетипного індоєвропейського бачення криниць та озер, як «очей матері-землі» знайшло відображення у лікуванні зорових захворювань [9]. Це підтверджує і наш інформатор, який під час інтерв'ю повідомив про джерела Кіровоградської області: Георгіївське, у с. Піщаний Брід Добровеличківського району Кіровоградської області, в якому вода, окрім зорових, помічна при шкіряних захворюваннях, а також джерело св. Даниїла у м. Кіровограді, про властивості якого респондент розповів на прикладі своєї родини: «...ну скажу так, за моїх родичів...у внучки сильна була алергія, і прогресуюча сліпота. Значить там зроблена зараз, ну раніше купальня була, для дітей і для дорослих, то дітки прямо там хлюпалися в ній, там вода прогрівалася, от, то алергія в неї за декілька днів проішла і до сих пір, це вже років мабуть з 5, і зір потрошки востанавлиється...» (ЛВВ). Цікаво, що лікувальна функція сакральних об'єктів не завжди є ключовою, вона радше «приховується» за загальним шанобливим ставленням до них [6]. Сила йорданської води пов'язана з таїнством хрещення. У праці митрополита Іларіона подано витяги із молитви св. Сафронія, патріарха Єрусалимського (+ 641 або 644 р.). В ній, звертаючись до Господа у день Водохреща, він просить: «...Вчини Йорданську воду джерелом нетління, Даром освячення, відпустом гріхів, зціленням недугів, на демонів згубною, для супротивних сил

неприступною, ангольської сили наповненої. Щоб усі, що черпають її й причащаються мали її на очищення душ і тілес, на зцілення пристрастей, на освячення домов, і на всяку користь вибраною» [3: 47]. Тут присутня ідея ритуальної смерті і нового воскресіння [10: 30]. Важливо що вода, освячена присутністю Святого Духу, наділяється силою освячувати інших, і окрім очищення тіла дарує зцілення душі [11: 84]. Ці образи міцно закарбувались у людській свідомості. Так, у праці А. Кримського «Звенигородщина...» початку ХХ ст. зазначено: «...всі п'ють воду, вмиваються й беруть додому. Хто на гордані вмиється, той буде цілий рік здоровий...», а також вказано, що змішаною водою (свячена зі звичайною) освячували оселю та худобу [12: 271, 275]. Побутування цієї традиції простежуються і донині: «...воду традиційно святять на Різдво – біля криниць. Коло церкви в нас є криниця, коло якої завжди, значить, наша Свято-Миколаївська – де завжди наше селище воду освячує. А кожен господар...коли приходив від церкви, приносив воду: освячував подвір'я собі, освячував обіця, скотина де стоїть, птиця, і криниця, воду, і своє житло освячував, вмивався сам, пили воду свячену. Ну, думали що, хто вірив, що це, значить, дасть людям добро, спокій, добробут, мир, благодать...» (КНК). І хоча респондент оповідає про Різдво, та, як бачимо, церемоніал для цих свят є спільним. Окрім того, освячували криничну воду (іноді навхрест). Послугуючись польовим матеріалом Л. Г. Горошко зазначимо семантику звичаю: «...щоб свячену воду із криниці брать»; «щоб і та (вода – Л. Г.) освятилась» [7: 2, 21, 31, 45, 50, 57; 8: 20, 77, 130]. Дослідниця наголошує на значенні «непочатої» води – набрана до схід сонця вона набуває властивостей освяченої, тобто надає здоров'я та може зберігатись протягом року [13: 340 – 342]. Звісно, така спорадична фіксація не дозволяє нам говорити про дотримання того чи іншого ритуалу широким загалом, однак можна припустити, що у цих обрядодіях виявляються ті глибинні традиції, трансформації яких нині прослідковуються на рівні стереотипної поведінки. До цього часу через вотиви – гроші, матерію та ін. залишені біля криниць, інших культових об'єктів, прийнято дякувати за зцілення [6]. Окрім того, за свідченням нашого респондента: «...Богу в молитві дякують, в церкві дякують, пожертвування на церкву роблять...» (ЛВВ).

Розмежованість профанного і сакрального світів підкреслювали й інші маркери, зокрема «історія» створення криниць, інших об'єктів, оповита в народі легендами, «живими» й по

сьогодні. Проілюструємо на прикладі Георгіївського джерела, згадуваного вище: «...Люди про те джерело знали давно. Там овець напували пастухи. В одного селянина в Піщаному Броді це було, де перші роки ХІХ сторіччя... Сильно захворіла дружина, і він молив Бога про зцілення дружини, і три ночі підряд йому був сон такий – що повези дружину до цього джерела, хай священний водо святний молебень відслужить, скупає у цій воді і буде вона здорова. І дійсно так сталося. От. В наш час надовго забулося про це джерело але воно є...» (ЛВВ). На Георгія, декілька років тому джерело було знову відкрито і нині функціонує.

На побутовому рівні «особливий» статус води визначається її смаковими якостями. Наведемо один з яскравих прикладів: «...у Добровеличківці, одночасно, де між ними метрів 150 – максимум 200, копається дві криниці, вода - абсолютно однакова, не вкусна, солонувата, і в церкві батюшка освячує воду, вливає туди свячене масло, і через нетривалий час вода там стає смачною, а в тій криниці, яка була, така й лишилась...» (ЛВВ). Детальніше про ці криниці ми запитали у самого батюшки, який провадив освячення. «От. О. – Дело в том, что вода она освящается. Мы сколько раз уже свою воду освящали, потому что когда мы освящаем этот источник, то мы привлекаем благодать Божию, мы молимся, чтоб Господь дал нам, и конечно Он по молитвам дает...» (РО).

Поряд із цим коротко зупинимось на способах пошуку води, традиційно: «...ищут лозою, ищут рамкою....Геобразно. Згинається рамочка, от, в руки береш, і от де оце русло, от, сходиться, но так щоб воно вільно крутилося, потім дивляться по рослинам, це в першу чергу, подорожник показує де близько вода. Розказували, клали вовну на ніч і, ну така суха погода, на ніч, і накривали ну там макітрою, раніше. І от де вона волога була, от там напевне що есть. Но мабуть і ще якісь есть...» (ЛВВ).

Дієвою є також молитва. Інформатор оповідає, що по молитві святого Даниїла Єлисаветградського де в передостаннє десятиліття ХІХ ст. в одному із мікрорайонів Кіровограду (сучасною термінологією) з'явилась вода: «...і знали, що по його молитвах багато здійснюється чудес – зцілення, і пророкував він, і от він помолвився, от дійсно прямо забила вода звідти, забила. Збудували недалеко від того місця колодязь він і досі той колодязь есть, і кожен рік на тому місці, приходили люди, священники і служились молебні. З настанням радянської влади, декілька років це було, потім закидали камінням, сміттям все це, і нічого

такого там вже не відбувалося, навіть позабували, більшість людей позабували. В 2001 році було 100 років з дня кончини старця Даниїла і на тому місці теж служили водо святний молебень. І вже от коли вода освятилася, пішла звідти вода...» (ЛВВ).

Насамкінець зауважимо, що виявом сили релігійних почуттів є паломництво до «малих» сакральних місць. Його інтенсивність залежить від масштабу святині, розташованої поблизу культового об'єкту. Ступінь вшанування також різниться залежно від поінформованості населення, тобто, про джерело/криницю може бути відомо на рівні села/району/області чи країни [6].

Отже, нині відомі священні джерела майже повністю вписані у християнську традицію. Порівняно з попередніми, дохристиянськими віруваннями, така видозміна має подвійний зміст, адже з одного боку зростання значення християнства значно применшило самоцінність акватичних локусів, з іншого – церква, зокрема православна, нині охороняє та оберігає їх від стороннього деструктивного впливу. У статті побічно окреслено ознаки, за якими ті чи інші водні об'єкти переносились із мирського у сакральний вимір. Їх аналіз дозволяє простежити темпоральний механізм функціонування архаїчних уявлень.

Джерела та література:

1. Виноградова Л. Н. Вода // Л. Н. Виноградова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. – Т. 1: А – Г. – М.: Международные отношения, 1995. – С. 386 – 390.
2. Горошко Л. Вогню чорт боїться, а в воді селиться (Традиційні уявлення українців про воду як локус міфологічних істот) / Л. Горошко // Народознавчі зошити. – 2010. – №5-6. – С. 566-574.
3. Митрополит Іларіон Дохристиянські вірування українського народу. [іст.-реліг. моногр.] / Іларіон, митрополит. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.

4. Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения. Перев. с англ. / М. Элиаде. – М.: Ладомир, 1999. – 488 с.
5. Виноградова Л. Н. Источник // Л. Н. Виноградова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5-ти т. – Т. 2: Д – К. – М.: Международные отношения, 1995. – С. 426 – 429.
6. Платонов Е. В. Культ родников и почитаемые источники на Северо-Западе России / Е. В. Платонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.countrysite.spb.ru/
7. Архів ІННАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 587. (Горошко Л. М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл. Польові матеріали 2008 р.).
8. Архів ІННАНУ. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 594. (Горошко Л. М. Календарні і родинні звичаї та обряди в селах Канівського р-ну Черкаської обл. Польові матеріали 2009 р.).
9. Лобач У. А. Культавія криниці Беларускага Падзвіння: попыт арэальнага даследавання / У. А. Лобач [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.countrysite.spb.ru/Library/belarus/springs_dvina.htm
10. Горбаль М. Вода у різдвяній обрядовості лемків / М. Горбаль // Народознавчі зошити. – 2012. – № 1 (103). – С. 27-33.
11. Элиаде М. Священное и мирское. Перев. с фр., предисл. и коммент. Н. К. Грабовского / М. Элиаде. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 144 с.
12. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: відтворення авторського макету 1930 р. / А. Ю. Кримський; передм. А. Ю. Чабана. – Черкаси: «Вертикаль», видавець ПП Кандич С. Г., 2009. – 438 с.
13. Горошко Л. Обрядочини з водою у контексті йорданського святкування на теренах Черкащини / Л. Горошко // Народознавчі зошити. – 2012. – № 2 (104). – С. 337-347.

Список інформаторів

ЛВВ – Леліков Володимир Васильович, 1958 р.н. Народився в с. Піщаний Брід, Добровеличківського району, Кіровоградської області; зап. А. О. Журавльовою у жовтні 2014 р. у смт. Добровеличківка Кіровоградської області; Польові матеріали автора (далі – ПМА)

КНК – Коцюк Наталія Корніївна, 1958 р.н. Народилась в с. Дружелюбівка, Добровеличківського району, Кіровоградської області; зап. А. О. Журавльовою у жовтні 2014 р. у смт. Добровеличківка Кіровоградської області; ПМА

ОР – Отець Олександр Рискін, благочинний Добровеличківського району і настоятель Свято-Миколаївського храму; зап. А. О. Журавльовою у жовтні 2014 р. у смт. Добровеличківка Кіровоградської області; ПМА

ЖУРАВЛЕВА Анастасия

«Малые» сакральные места Поднепровского края

В статье, с помощью анализа водных объектов (колодцев, источников) автор пробует выяснить духовное значение этих локусов в экологической культуре украинцев.

Ключевые слова: вода, колодець/источник, сакрализация, христианская традиция.

ZHURAVLYOVA Anastasia

«Small» sacred places of Podneprovye

In the article, analyzing water bodies (wells / springs), the author tries to find out the spiritual meaning of these loci in the ecological culture of the Ukrainians.

Key words: water, wells / springs, sacralization, the Christian tradition.

УДК 314.15-054.57

Людмила ХРЯЩЕВСЬКА

(Миколаїв, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДИНАМІКИ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗАСНОВОК ВИВЧЕННЯ ЗМІН ЕТНОСОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ

У статті розглядається концепція соціальної динаміки через методологічний принцип вивчення змін етносоціальних явищ.

Ключові слова: соціальна динаміка, зміни, трудовий потенціал, структура, статус, явища.

Одним з важливих питань, що являють собою наукові підвалини етнонаціональної політики, є питання етнічних особливостей соціально-економічних аспектів сучасних соціальних процесів в Україні. Зокрема, такі питання, як етнічні особливості трудового потенціалу найкрупніших етнічних спільнот або специфіка трудового потенціалу регіонів України, що відрізняються один від одного за етнічним складом населення та історичними особливостями свого розвитку, не отримали ще, з нашої точки зору, достатнього висвітлення у серйозних наукових розробках.

При розгляді поняття «трудоий потенціал» ми спираємось на аналіз економічних досліджень, до яких термін «потенціал» був введений ще у 20-х роках ХХ століття. Цей термін застосовувався для розробки комплексної оцінки рівня розвитку продуктивних сил у працях українського економіста К. Г. Воблого, а також В. Вейца, С. Г. Струмиліна та інших [1]. У цих роботах потенціал продуктивних сил та його різноманітні форми розглядаються в основному, через економічні категорії.

Західна ж наука розглядала ідеї потенціалу переважно крізь призму демографічних процесів [2]. Розробки Р. Чепмена, Дж. Стюарта, А. Лотки, Л. Герша стали базою для створення цілого наукового напрямку – потенціальної демографії [3].

Аналіз різних визначень поняття «потенціал», проведений С. І. Пирожковим, свідчить, що ця категорія має загальнонауковий характер [4]. Це поняття широко застосовується у багатьох галузях знань: фізиці, біології, географії, демографії, економіці, етнології, соціології та інших науках. Головна особливість поняття «потенціал» полягає в тому, що він є інтегральною оцінкою можливостей тої чи іншої системи, котрі можуть бути реалізованими в реальній дійсності у теперішній час або в майбутньому. Це дає С. І. Пирожкову підставу говорити про становлення цілого напрямку сучасної науки – потенціалізму, головним принципом якого є оцінка різноманітних можливостей, що закладені у тій чи іншій

системі і котрі за відповідних умов можуть бути реалізованими [4].

Інтегральна сутність трудового потенціалу, наявність у нього системних зв'язків з його окремими складовими дозволяють використовувати це поняття як інтегральний показник в практиці планування й управління соціальними процесами. Як відмічає М. С. Мансуров, «інтегральним показником слід вважати такий, котрий в узагальненому вигляді в цілому вказує на стан явища або процесу» [5].

Необхідно зауважити, що потенціал будь-якої системи (суспільства, суспільної групи) значною мірою визначається станом зовнішніх умов існування цієї системи. Зовнішні умови чинять вирішальний вплив на можливості системи. «Можливість, - писав Г. Гегель, - є абстрактним моментом дійсності» [6].

Таким чином, трудовий потенціал суспільства, суспільної групи, індивіда є передбачуваним, можливим, абстрактним показником результатів праці, тих результатів, що значною, якщо не вирішальною мірою визначають їх суспільне становище.

Термін «трудоий потенціал» з'явився у радянській соціально-економічній літературі у 70-ті роки, витіснивши традиційну категорію «трудоі ресурси». Одна з перших спроб розмежування вказаних понять належить В. Г. Костакову [7].

У ході подальшого аналізу етнічного та етнорегіонального аспекту трудового потенціалу ми будемо дотримуватися визначення, що зроблене С. І. Пирожковим: «Під трудовим потенціалом ми розуміємо розвинуту в даному суспільстві сукупність демографічних, соціальних і духовних характеристик та якостей трудоактивного населення, котрі реалізовані або можуть бути реалізовані в умовах досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, науково-технічного прогресу та системи відносин, які пов'язані з участю у процесі праці та громадської діяльності» [4].

Трудоий потенціал, як відомо, містить дві основні компоненти: професійну і підготовку населення та готовність працівників до продуктивної праці (що визначається їх

ціннісними орієнтаціями та трудовою мотивацією), тобто об'єктивну і суб'єктивну компоненти.

Вивчення суб'єктивної компоненти трудового потенціалу (тобто психологічної готовності населення до праці), яке базується на дослідженні етнічних особливостей у трудовій сфері суспільства на психологічному та соціально-психологічному рівні, видається перспективним дослідницьким завданням. Повністю усвідомлюючи всю важливість психологічних аспектів людської життєдіяльності, ми розуміємо, що таке дослідження потребує застосування спеціальних, дуже тонких та чутливих методів. Недооцінка психологічних факторів, особливо у етнічній сфері, багато в чому спричинилася до пробуксовування, а іноді й кризи соціально-економічних реформ в усіх пострадянських країнах.

Дані авторитетних етносоціологічних досліджень (О. І. Шкаратан, Л. С. Перепьолкін) переконливо доводять, що професійна підготовка населення, спираючись на трудовий досвід та професійні навички, багато в чому залежить від національних традицій, особливо від традицій у сфері праці [8]. Дослідження ж етнічних особливостей професійної підготовки окремих етнічних спільнот можна здійснити використовуючи дані державної статистики. Така фактологічна база дає змогу аналізувати етносоціологічні процеси, що відбуваються у трудовій сфері, у розрізі цілої країни чи окремого регіону.

Все більше стає очевидним, що у сучасному світі саме трудовий потенціал, і передусім професійна підготовка, визначає статусні позиції суспільства, суспільної групи чи індивіда. Саме потенціальні можливості продуктивних сил, а не збройні сили чи утопічні ідеологічні конструкції є єдиним засобом і умовою стабільного розвитку суспільства в історичній перспективі.

Визначення статусних позицій будь-якої спільноти (соціальної, етнічної чи територіальної) допомагає з'ясувати структуру системи, частинами якої є ці спільноти. І саме оцінка потенціалу кожної з етнічних спільнот України в його демографічному, мовному, соціально-економічному, соціокультурному вимірах, дає адекватне уявлення про реальні етнічної структури українського суспільства, про динаміку етносоціальних змін в Україні.

Це також стосується і людських спільнот, що проживають у різних регіонах України, у межах яких життєдіяльність населення певною мірою насить характер цілісності. Ця цілісність часто-густо виливається у певну специфіку

політичних процесів, що віддзеркалюють особливості історичного, соціально-економічного і культурного розвитку кожного з регіонів. Зрозуміло, що різні регіони України відзначаються різними потенціальними можливостями, які визначають їх реальний статус у соціальній структурі держави.

Проблеми соціальної стратифікації і соціальної структури здавна привертають увагу суспільствознавців. З цієї проблематики світова наука накопичила вже безліч літератури. На сьогоднішній день як стверджує М. С. Комаров [9], найбільш значимими є концепції соціальної стратифікації П. А. Сорокіна, Т. Парсонса, Б. Барбера та С. Айзенштадта. Не вдаючись до порівняльного аналізу цих концепцій, відмітимо тільки, що всі вони вихідною аналітичною одиницею мають категорію «статус». «Поняття статусу, - вважає М. Н. Руткевич, - одне з-поміж базових у соціології. Це закономірно, тому що відношення рівності та нерівності людей і груп у суспільстві є стрижнем соціальних відносин» [10].

Поняття «соціальний статус» застосовується як на індивідуальному, так і на груповому рівні. Широко користувався цим терміном Макс Вебер, розуміючи під ним місце особи у суспільстві, котре визначається в термінах прав, обов'язків, привілеїв і свобод, які вона отримує завдяки своєму становищу [11]. Людина (група) може мати статус тільки по відношенню до інших людей (груп), котрі визнають її місце і ставляться до цієї людини (групи) певним чином.

Найбільш узагальнене визначення категорії «суспільний статус» дає Р. Ж. Шварценберг. Він зазначає, що статус – це «місце, яке даний індивід (або соціальна група) займає відносно інших індивідів (груп) і яке визначається за соціально значущими для даної суспільної системи ознаками» [12].

Вихідним пунктом при визначенні статусних позицій є соціальна нерівність. У світовій науці давно вже утвердилось положення про те, що суспільна нерівність є рушійною силою історичного прогресу та стимулом розвитку й руху. «І навпаки, - вважає М. С. Комаров, аналізуючи найбільш впливові концепції соціальної стратифікації, - якщо соціальну нерівність штучно стримувати і намагатися строго регламентувати, як це мало місце при зрівняльному соціалізмі, вона негайно перетворюється на гальмо» [8].

Статус є категорією багатовимірною. Існує багато критеріїв оцінки суспільного становища: походження, етнічна приналежність, рівень інтелектуальних досягнень тощо. Наприклад, у Сполучених Штатах, як стверджує

Т. Шибутані, людей розрізняють головним чином з точки зору професії й прибутку; в інших місцях та за інших часів можуть, за його свідомством, діяти інші критерії [13]. У свій час М. Вебер за основні статутні характеристики вважав специфічний спосіб життя, певний тип освіти й занять [14].

В емпіричних дослідженнях західних суспільствознавців узагальнена оцінка статусу звичайно операціоналізується за допомогою трьох ознак, які піддаються вимірюванню: рівня освіти, професійно-кваліфікаційного рівня та рівня прибутків. У більшості емпіричних досліджень соціальної стратифікації, зокрема у тих, на які спираються найбільш знані концепції соціальної структури (концепція П. А. Сорокіна та інших [15]), основним критерієм соціальної диференціації виступає соціально-професійна структура. «Оскільки критерій професійної приналежності грає у визначенні соціальної позиції (статусу) вирішальну роль, а дві інші ознаки – освіта й прибуток тісно з ним корелюють, то цей критерій використовується, як правило для опису соціально-професійної структури, котрий у сучасному суспільстві належить чільна роль», стверджує М. С. Комаров [8].

Що стосується одного з вимірів категорії «статус» – етнічного статусу, то він є елементом більш загальної системи – соціального статусу. На думку М. В. Савви в В. І. Чупрова, він вказує місце індивіда або групи у структурі міжетнічних відносин на особистісному або груповому рівні, певною мірою визначаючи суспільні функції особи [16].

Етнічний статус визначається як об'єктивним, так і суб'єктивними факторами. До перших належать включеність представників даної етнічної спільноти до системи управління, рівень прибутків та освіти. Суб'єктивними факторами, що формують психологічний аспект етнічного статусу, є такі феномени групової самосвідомості, як самооцінка етносу в цілому, різних прошарків та груп усередині його, а також оцінка контактуючих з ним інших етносів та етнічних груп.

У бурхливому просторі життєвих подій статус будь-то людини, будь-то суспільної (етнічної) групи не може залишатися незмінною категорією. Соціальні зміни і визначають у кінцевому рахунку, тривкість суспільних систем, їх розвиток. Відсутність змін веде до стагнації і навіть до деградації та загибелі системи.

Існують два основні принципи концептуального підходу при дослідженні системних явищ. Це принцип динаміки і принцип статичності. Вони запозичені суспільствознавством із природничих наук,

точніше, з класичної фізики. Ці принципи широко використовували у дослідженнях найбільш знані представники філософської та суспільствознавчої думки, такі як Г. Спенсер, А. Шеффле, Л. Уорд, А. Смолл, Ч. Кулі, Е. Дюркгейм, і багато інших вчених [17].

Перший принцип – динаміка – відображає відношення залежності між станами однієї і тієї самої системи, причому ці стани постійно змінюються, трансформуються. Інший принцип – статика – розглядає елементи системи як незмінні, а взаємозв'язки між ними постійними, тривкими.

Поняття соціальної динаміки було введено Огюстом Контом для розуміння суспільних явищ. Соціальна динаміка – це підхід до вивчення соціальних явищ на основі дослідження процесів змін, які відбуваються з цими явищами, при цьому розглядається їх обумовленість, їх направленість та їх соціальні наслідки [18].

Таким чином, центральним методологічним принципом вивчення змін етносоціальних явищ є концепція соціальної динаміки, на основі якої і розглядається українське суспільство як складна система різноманітних етнічних спільнот, що постійно змінюються як такі і знаходяться у складних взаємозв'язках, котрі трансформуються у часі.

Джерела та література:

1. Воблый К. Г. Производительные силы Украины // Техника, экономика и право. Научные записки Киевского института народного хозяйства. – 1924. – № 4. – С. 130; Вейц В. Потенциальные и кинетические производительные силы мирового хозяйства. – М., 1927. – С. 22-23; Струмилин С. Г. К вопросу об измерении народного благосостояния // Вестник статистики. – 1954. – № 5. – С. 13.
2. Chapman R. N. The quantitative analysis of environmental factors // Ecology. – 1928. – № 9. – P. 111-122; Lotka A. J. Theorie analitique des associatibus biologiques. – Paris. 1939; Ягельский А. География населения. – М., 1980. – С. 106-112.
3. Фильрозе Э. Очерк потенциальной демографии. – М., 1975. – 270с.
4. Пирожков С. И. Трудовой потенциал в демографическом измерении. – К., 1992. – С. 8-9.
5. Мансуров Н. С. Теоретические предпосылки построения моделей образа жизни // Соц. Исследования. – 1974. – № 2. – С. 79.
6. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: Соч. в 15 т. – М.-Л., 1929. – Т. 1. – С. 420.

7. Трудовые ресурсы: Социально-экономический анализ // Под ред. В. Г. Костакова. – М., 1976. – С. 18.
8. НТР и национальные процессы. – С. 11.
9. Комаров М. С. Социальная стратификация и социальная структура // Социологические исследования. – 1992. – № 7. – С. 62-72.
10. Руткевич М. Н. Диалектика в социологии. – М., 1980. – С. 198.
11. Weber M. Essays in Sociology. – New York, 1946. – P. 186-194.
12. Шварценберг Р. Ж. Политическая социология. Часть I. – М., 1992. – С. 388.
13. Шибутани Т. Социальная психология. – М., 1969. – С. 180.
14. Социологический справочник. – К., 1990. – С. 359.
15. Sorokin P.A. Social and cultural mobility. – New York, 1959.
16. Савва М. В., Чупров В. И. Этнический статус в молодежной среде // Социологические исследования. – 1992. – № 7. – С. 20.
17. Философский энциклопедический словарь. – С. 167, 653; Філософський словник. – С. 497.
18. Конт О. Дух позитивной философии. – Спб., 1910; Философский энциклопедический словарь. – С. 167; История буржуазной социологии XIX – начала XX века. – М., 1979. – С. 20-27.

ХРЯЩЕВСКАЯ Людмила

Концепция социальной динамики как теоретическая предпосылка изучения изменений этносоциальных явлений

В статье рассматривается концепция социальной динамики через методологический принцип изучения изменений этносоциальных явлений.

Ключевые слова: социальная динамика, изменения, трудовой потенциал, структура, статус, явления.

YRYASHEVSKAYA Lyudmila

Conception of social dynamics as theoretical pre-condition of study of changes of the этносоціальних phenomena

In the article conception of social dynamics is examined through methodological principle of study of changes of the етносоціальних phenomena.

Keywords: social dynamics, changes, labour potential, structure, status, phenomena.

УДК 398.332 (477.81)

Сергій ЦИПИШЕВ

(Львів, Україна)

ХЛІБНІ ВИРОБИ У КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ХМІЛЬНИЧЧИНИ

Розглядається використання обрядових хлібних виробів у календарній обрядовості Хмельниччини. Описується їх видове різноманіття, особливості приготування та вживання, обряди, основною та невід'ємною частиною яких вони є. Особливий акцент зроблено на звичаєвості, пов'язаній із обрядовим хлібом.

Ключові слова: обрядові хлібні вироби, хліб, календарна обрядовість, Хмельниччина.

Традиційне харчування українців здавна базується на злакових культурах, важливість яких переоцінити важко. Відповідно, й вся обрядовість сповнена використанням продуктів, виготовлених із них. Безперечно, найбільшою різноманітністю та поширеністю із всіх страв, що готують із зернових, на тепер і впродовж кількох останніх століть, є хліб та його різновиди. Широко послуговуються хлібними виробами і в календарній обрядовості, що корінням своїм сягає ще дохристиянських часів. Останнє питання є надзвичайно цікавим для дослідників народної культури, а особливо на теренах споконвіку аграрної історико-етнографічної Волині, до якої відноситься і Хмельницький район Вінниччини.

Огляд хлібних виробів, що пов'язані з календарною обрядовістю, слід розпочати із спеціального різдвяного випіку, на який тут, зазвичай, казали книш. Цей обрядовий хліб на Хмельниччині мало відрізнявся від повсякденного. Більш-менш суттєвими відмінностями було лише використання кращого борошна та витискання ямки, чи, навпаки, випуклості, посередині хлібини. Ці рельєфні утвори, що їх, здебільшого, називали «душа», робили користуючись склянкою, їх кількість та розміщення були різними. Переважно натискали один раз по центру хлібини або чотири рази по периметру, навхрест, іноді ще й п'ятий раз – у центрі. Місцями перший книш притискали чотири рази, а всі решта лише раз [1]. Тиснувши дном, утворювали заглибину, а верхню частину – випуклість. Книші солили, як і звичайний хліб, якихось застережень стосовно використання солі ми не зустріли. Кількість цього обрядового хліба могла бути різною, подекуди – повне завантаження печі [2] (тобто 6-10 шт.). Книшами частували всіх присутніх за святковим столом, вважали, що його пахощами живляться душі померлих [3: 12]. Давали цей хліб також колядникам, щедрувальникам. Недарма у місцевій щедрівці говориться: «Винесіть нам книш, бо пушу у хату миш» [2]. Хоча частіше для таких частувань користувались коржиками – дрібним випіком, часто навіть

несолодким, прісним, спеченим з низькоякісного борошна. Це печиво селяни з часом намагались покращити, зробити якомога якіснішим [4].

Разом із тим готували з нагоди Різдва свят і традиційні для всієї України плетені подовгасті калачі [5] (зрідка й книшам теж надавали видовженої форми [6]). Ці обрядові хліби слід було обов'язково брати із собою, ідучи провідувати родичів на Різдво. Іноді обходились і звичайним житнім хлібом, який використовували у чинах різдвяної обрядовості.

Згідно традиції на Масниці обов'язково готували млинці.

Як місцеву традицію слід відзначити випікання хрестиків і пташечок із тіста на «Обреденіє» (Перше і друге обрітання глави Іоанна Предтечі, 9 березня). Це печиво призначалось для дітей [7].

У обстежених районах особливих хлібних виробів на «Сороки» (Сорок Святих, 22 березня), зазвичай, не виготовляли. Хоча в окремих випадках пекли пампушки чи пироги [5] з сиром, пізніше варенням. Їх мало бути 40 штук. Подекуди їх «бідним давали» [8]. Проте давнішим виглядає варіант із випіканням 40 коржиків [9], що були схожими на згадувані раніше різдвяні.

Спогади про печиво, яке випікали із приуроченням до початку Великого посту, зафіксувати вдалося лічені рази. Опитані повідомили, що у перший понеділок традиційно пекли прісні коржики [4; 10], що найшвидше нагадували, або й були ідентичними різдвяним. На наш погляд, цей обрядовий випік, не залежно від його прив'язки до певних свят, є важливим атрибутом поминальної обрядовості. Проте, на превеликий жаль, натепер збереглося надто мало носіїв цікавої для нас інформації, яка могла б дозволити розвинути та поглибити висловлену вище думку.

На відміну від сусіднього Полісся, у обстеженому районі чіткі спогади про випікання спеціального печива на відзначення середини Великого посту, так званого «Середохрестя», «Середопістя», зафіксувати важко. Лише в одиничних випадках отримано відомості про

приготування «хрестів» у цей день. Був це хрестоподібний випік [10] або «пампушка з хрестом» [9]. У першому випадку три кінці загинали, а четвертий розплескували, щоб «хрест» можна було поставити на столі. Цим печивом частували всіх, хто приходив до хати [10]. Взагалі ж цей різновид обрядового хліба використовували у чинах рільницької звичаєвості.

Особливого випіку до свята Благовіщення зафіксувати не вдалось.

Великоднім обрядовим хлібом на обстеженій території, як і на всіх землях заселених українцями, була паска. Випікали їх із найкращого наявного борошна, здебільшого пшеничного, рідше житнього. Робили це традиційно у четвер, рідше у суботу. Отриманий випік був округлої форми, іноді доволі значних розмірів (до 60 сантиметрів у діаметрі), однак зустрічались і невеличкі паски. При браку яєць, щоб забезпечити жовтий колір тіста, селяни виварювали так звану «цвітлуху» - рослину, що мала жовті квіти (літературну назву з'ясувати не вдалось), та доливали відвар у заміс. Тісто інколи не солили [9]. Зверху паски примашували яйцем та прикрашали елементами декору, виробленими із тіста, зазвичай прісного, присипали пшоном [2]. Хоча зустрічались і недекоровані паски. Місцями побутували і сирні паски [6]. Взагалі випікання цього обрядового хліба було свого роду сакральним дійством, тому, коли він не вдавався, це вважали поганою прикметою, що віщувала негаразди для господині чи домочадців. Зокрема, якщо паска не вдалась, трісла, запалась – на біду. Оскільки цей різновид хліба ще й святили у церкві, то з пошаною ставились навіть до крихт із нього. Їх заборонялось викидати, а лише з'їсти або віддати пташкам.

Разом із тим, на Великдень автохтони випікали і бабки, баби, переважно, були здобнішими ніж паски. Хоча подекуди слова бабка і паска вживались паралельно на означення того ж самого хлібного виробу [11: 6].

Стравою, що пов'язана із хлібом, були вареники із вишнями, які готували поспіль у обстежених селах на «Купайла» (Різдво Івана Предтечі, 7 липня). Вважалось, що ними слід обов'язково почастувати чужих людей [2]. Також опосередковано пов'язаний із хлібними виробами і ще один атрибут купальської обрядовості, а саме – обрядове дерево, яке тут називали «купайло». Зазвичай, для його виготовлення використовували молоду вербу чи вільху [12], а принаймні гілку з них. Рослину багато прикрашали квітами, вишнями, невеликими печеними калачиками, пізніше користувались і кольоровим папером. Це

деревець широко використовували у молодіжних купальських забавах, під час яких хлопці намагались його викрасти. Щоб уникнути цього, дівчати готували ще одне «купайло», яке декорували будяками, кропивою, та намагались підсунути хлопцям саме його. У кінці ігрищ калачики з'їдали, а саму деревину кидали на огірки, «щоб родили» [2].

Повсюдно у районі обов'язковим було випікання коржиків, рідше пампушок на Маковія (14 серпня) та Спаса (19 серпня). Розглядаємо приготування цих обрядових хлібців разом, тому що вони були рецептурно ідентичними, виготовлялись у дуже малому інтервалі дат, лише споживались відмінно. Зокрема, на Маковія їх запарювали у макітрі з маком, а на Спаса – із медом. Місцями на друге свято пекли пиріжки [12], деколи обов'язково з яблуками [2], хоча, на наш погляд, це уже новітня зміна в традиції. Разом із тим у літературі зустрічається значно ширший перелік хлібних виробів, пов'язаних із згадуваними святами, однак стосуються ці дані території Поділля [3: 30–32].

Спеціальний випік, який готували в Україні на Андрія (13 грудня), у обстежених селах зустрічався поспіль. Для його означення поруч із загальновідомою назвою «калита», зустрічається і й інше слово – «бала». Цей обрядовий хліб був солодким, часто прикрашений сухими вишнями, але місцями прісним [5]. Калиту використовували у відомій українській забаві із її кусанням. Для цього випік, що мав форму тора, підвішували до сволюка, учасник дійства верхи на коцюбі намагався вхопити його зубами, а інший(а) заводити, обмастивши квачем, вмоченим у сажу. Супроводжувалось це примовками на кшталт: «Іду-їду балу (калиту) кусати! А я буду по зубах кресати! А я вкушу! А я вкрешу!» [10]. Після ігрища обрядову хлібину ділили між всіма присутніми. У селі Зозулинці вважали, що, повертаючись додому, своїм шматком слід неодмінно когось вгостити. Там же окрім калити на Андрія випікали ще й «колач» (калач) [2], що теж мав форму тора.

Разом із тим, на «Андрея» ж, часто пекли пампушечки, балабушки, які розкладали, запам'ятовуючи, де чия. Цікаво, що воду для їх приготування слід було принести у роті. Співши пампушки, пускали пса і пильнували, чию візьме першу – та й перша заміж вийде, чию візьме і кине – стане покриткою. Якщо ж собака заштовхував пампушку під покуть чи лаву, а тим більше закопував її, то це провіщувало смерть.

Як бачимо, навіть такий короткий та далеко неповний огляд, що розкриває лише певну частину анонсованої теми, може свідчити

про значущість хлібних виробів для календарної обрядовості. Різноманіття хліба чи продуктів, пов'язаних із ним, є таким великим, що практично кожна обрядодія послуговується ними. Разом із тим, слід згадати і про те, що й сам процес приготування хліба сповнений різноманітними віруваннями [13: 250-263]. Особливої значущості вони набирають для обрядових хлібних виробів. На жаль, тривале панування комуністичної ідеології значно збіднило традиційну народну культуру, однак навіть дотепер значна частина архаїчних явищ живе, принаймні у пам'яті старожилів.

Джерела та література:

1. Зап. 07.07.2014 р. у с. Рибчинці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Драненко Віри Охрімівни 1927 р. н.
2. Зап. 06.07.2014 р. у с. Зозулинці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Задорожнюк Неоніли Сергіївни 1938 р. н.
3. Творун С. О. Українські обрядові хліби: На матеріалах Поділля / Світлана Олександрівна Творун. – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – 96 с.: іл.
4. Зап. 10.07.2014 р. у с. Уланів Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Рейш Марії Денисівни 1926 р. н.
5. Зап. 04.07.2014 р. у с. Морозівка Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Гейко Віри Микитівни 1942 р. н.

6. Зап. 05.07.2014 р. у с. Пагурці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Юхимчук Фаїни Терентіївни 1937 р. н.
7. Зап. 08.07.2014 р. у с. Воронівці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Дорош Лідії Павлівни 1947 р. н. та Дороша Павла Романовича 1920 р. н.
8. Зап. 07.07.2014 р. у с. Рибчинці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Шурман Раїси Кирилівни 1937 р. н. та Шурман Тетяни Іванівни 1946 р. н.
9. Зап. 08.07.2014 р. у с. Воронівці Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Козятин Галини Миколаївни 1925 р. н.
10. Зап. 12.07.2014 р. у с. Уланів Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Рудної Марії Лук'янівни 1931 р. н.
11. Глушко М. Походження та джерела вчиненого хліба в українців (культурно-генетичний аспект) / Михайло Глушко // Народознавчі зошити. – 2012. – №1. – С. 3-18.
12. Зап. 04.07.2014 р. у с. Морозівка Хмельницького р-ну Вінницької обл. від Козак Софії Никифорівни 1944 р. н. та Линник Антоніни Іванівни 1944 р. н.
13. Зюбровський А. Випікання повсякденного хліба українців південно-західного історико-етнографічного регіону в кінці XIX – на початку XX століть / Андрій Зюбровський // Народознавчі зошити. – 2014. – №2. – С. 250-263.

ЦЫПИШЕВ Сергей

Хлебные изделия в календарной обрядности Хмельниччины

Рассматривается использование обрядовых хлебных изделий в календарной обрядности Хмельниччины. Описывается их видовое разнообразие, особенности приготовления и употребления, обряды, основной и неотъемлемой частью которых они являются. Особый акцент сделан на обычаях, связанных с обрядовым хлебом.

Ключевые слова: обрядовые хлебные изделия, хлеб, календарная обрядность, Хмельниччина.

TSYPISHEV Sergey

Ritual breads in calendar rites of Khmilnychchyna

The paper deals with the use of ritual breads in calendar rites of Khmilnychchyna. Described diversity of kinds, specifics of cooking and eating, rituals the main part of which is bread. Particular emphasis is placed on the traditions associated with the ritual bread.

Keywords: ritual breads, bread, calendar rites, Khmilnychchyna.

УДК 398.332(477.81)

Анна ЯКИМОВИЧ

(Львів, Україна)

НАРОДНІ ВІРУВАННЯ В БУДІВЕЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ ПОКУТТЯ

В статті на основі дослідницьких та літературних матеріалів проаналізовано магічно - оберігаючу символіку при будівництві житла на Покутті, з допомогою якої кожна родина прагнула забезпечити собі здоров'я, добробут тепло та безпеку.

Ключові слова: житло, деревина, глина, майстер, обряди, звичаї, ритуали, перестороги, добро, зло.

Джерелами для написання статті є наукова література XIX-XX ст. та польові дослідження автора на Покутті, під час яких вдалося зафіксувати багато обрядів та звичаїв, пов'язаних із будівництвом житла. Будівельна обрядовість збереглася там, де протягом віків була добре розвинута будівельна народна культура і там де ще збереглися зразки традиційного народного будівництва.

Кожен етап побудови житла супроводжувався великою кількістю обрядодійств, ритуалів, пересторог. До наших днів дійшли деякі ритуали і перестороги, які були породженням давнього анімістичного світогляду. Відомо що в предковичні часи люди вірили, що все що навколо них було наповнене добрими і злими духами і що розповсюджене в природі зло має велику силу, від якого треба захищатись.

Як твердить радянський дослідник Б.Рибаків, що в таких випадках на допомогу людині приходили язичеські та християнські символи. «Їх розташовували на самих відповідальних ділянках житла. Це були солярні знаки, грошові знаки, знаки землі і знаки родючості – косі хрести і т. д. Анімістичний світогляд людини перетворював її житло в цілий музей архаїчних символів [1].

При будівництві житла важливим був підбір деревини. Основними породами деревини, з яких покутяни будували житла на Прикарпатті були хвойні дерева, а на Придністров'ї – різні породи листяних дерев. Найголовніших з них був дуб. З нього виготовляли важливі елементи житла: стовпи каркасу, підвалини, віконні та дверні коробки. Але далеко не всяку смереку, дуба чи іншу деревину можна було брати на спорудження житла. З усіх придатних для будівництва відбирали лише «дозволені дерева», тобто такі, які вкладались в рамки семантичних класифікацій. Щоб правильно підібрати дерево на будову люди використовували різні методи. Як розповідали нам інформатори, «щоб вибрати добре дерево, то треба стукати по ньому молотком чи сокирою. Якщо звук був дзвінким

значить дерево годилося для будови. Також кінчиком сокири здирали кору і дивилися чи йдуть прямо волокна. Якщо волокна йшли криво, то таке дерево не годилося для будови» (с. Пороги, Гвізд, Дзвиняч) [2]. Не брали на будову дерев з природними вадами, бо вважали що таке дерево, позначене Богом (с. Яблунька). Особливо боялися так званого «дерева зі свічкою» або «свічного дерева» чи «дерева з вовком». У такого дерева із середини стовбура виходив буковий відросток – «сук», «свічник», «вовк». Та свічка вросла в нього аж до самої середини (с. Яблунька). Люди вважали, що коли дерево «зі свічкою» покласти в стіну, то така хата буде нещаслива, в ній будуть вмирати люди. (с. Саджава.) [2]. В деяких селах люди твердили, що в тому дереві оселилася нечиста сила і у такій хаті не буде сімейної згоди, або не буде вестись худоба, чи може бути пожежа. Остерігалися також роздвоєного дерева, вважали, що його не можна використовувати на будову. Якість деревини залежала від місця, на якому виростало дерево. Дерево яке росте в суворих умовах має кращу якість.

В селах трохи віддалених від гір в будівництві широко використовували дуб. Будівельні властивості дуба визначали за якістю деревини. По твердості його поділяли на м'який і твердий. Добрим вважався білий дуб. В нього кільця «політки» дуже густі. Великою міцністю відзначався синій дуб, деревина якого з синюватим відтінком. Гіршим був жовтий дуб, бо в нього річні кільця рідкі, він швидко гніє і тому його не беруть для будівництва (с. Саджава, Космач, Раковець) [2].

Підбирали не тільки матеріал, а й місце для будівництва хати. Місце на житло мало бути чисте і заряджене доброю енергією. Для цього люди користувалися випробуваними віками способами перевірки. «Не можна будувати на стежках, на місцях поховань, де росте бзина, бо то «насіння чортове», на межі (с. Корнів) [2]. Була ще інша перевірка місця, де мала стояти майбутня хата. На вугли хати клали несолений хліб. Добрим були місця, де розташовувались мурашки, а також де лягала худоба

(с. Саджава, Марківці, Лісний Хлібичин). Не можна було будувати на місці, де ріс сад. Якщо не було іншого місця, то вирубували сад, викорчували коріння і в ямки кидали гроші. «Отже, в таких випадках люди викупляли собі місця під забудову. Це робилося для того, щоб оберетися від нечистої сили або від чогось поганого. Крім цього старалися задобрити домовиків, які були пов'язані з померлими предками»[2]. Для успішного будівництва житла вибирали час. Так, старались не починати будівлю у високосний рік та у релігійні свята. Переважно будівництво розпочинали після Великодня. Найкращими днями для початку такої роботи була субота, вівторок, четвер. Була заборона починати роботу у пісні дні, або під час посту. Добрим був час коли наповнювався місяць. Значить у хаті буде повно. Отже, час також був нерівноцінний при виборі його для початку будівництва.

Важливою справою для будівництва було підібрати майстра. Особливе значення відводили поведінці і ставленні до справи самого майстра. Навіть мало значення його думки та настрої. Майстри володіли не тільки виробничими функціями. Їм приписували особливі здібності. Чим більшою майстерністю володів майстер тим сильніші були його «таємні здібності». В народі говори «що майстер щось знає Одним з найвідповідальніших моментів у будівництві житла було закладання першого вінця (зав'язування підвалин).

Головним обрядом при закладанні будівлі був обряд будівельної жертви. Звернемося до польового матеріалу, зібраного на Покутті, під час експедицій. «Коли дерево було готове, кликали людей і піднімали хату» (с. Олієво-Королівка). «Як закладали підвалини то майстер питав у господарів нащо зарубувати: на худобу, хліб, чи на чийсь голову(с. Залуччя)». За народним повір'ям майстер повинен був наповнити хату добрим духом. Він був нагороджений великою духовною силою. Але з плином часу в народі втрачається віра у велику духовну силу майстра, тоді поширюється звичай освячення церквою. Майстер одержував від господаря подарунки за те, що «зав'язав» підвалини. Господар просив у майстра щоб він закладав «на все добре». Закладали хату переважно на «когута, на пса, на kota, бо інакше в хаті не буде вестись» (с. Тростянка)[2].

В підвалинах робили зарубини в які вкладали набір певних предметів – це так звана будівельна жертва. Серед компонентів важливе місце займають косий хрест, зерно, хліб, гроші, свячені вода та зілля. Все це були магичні обрядодійства – обереги від нечистої сили.

«Зав'язування підвалин» було дуже урочистою подією у житті родини. Майстер часто закликав на це урочисте дійство всіх членів родини. Всі учасники цього дійства стояли і молилися. Після цього господарі робили для майстрів гостину. На підвалини клали хліб. Після зав'язування підвалин починали другий етап будівництва – «підйомини» хати. В різних місцях він називався по різному (підйомини, зводини, здоймини, закладини). Якщо хату будували «у зруб», то стіни робили з кругляків або з півкругляків, на кінцях зарубували і в'язали у вугли. Якщо ж «у слупи», то господар кликав 15-18 чоловік вони разом з майстрами здіймали або зводили хату, тобто підіймали слупи і платви. При цих роботах береглися недобророзличливого сусіда. Старалися швидше закидати стіни (тобто покласти «замітник»)[2].

Окремий великий блок обрядодій пов'язаний із вселенням мешканців до нової хати. В комплексі традиційної будівельної обрядовості він завершує звичаї та обряди, які супроводжують спорудження житла.

Урочисте вселення в новий будинок і влаштування з цієї нагоди святкової гостини відбувався у добре продуманий час. Робили переходини і звертали увагу на фази місяця, щоб в цей день місяць зростав, і був недалеко до повного, то буде повно всього в хаті. Для переходу в новий будинок вибирають щасливий день. Не можна було переходити в пісний день та у високосний рік.

Першою твариною був кіт. Він мав вигнати з хати все зле, часом впускали двох півнів, півня і kota, півня і курку. Потім ці тварини жили в господаря до смерті [2].

Якщо з тимчасовими поселенцями протягом ночі все було в порядку, значить можна було і переселятися людям.

Польові дослідження на Покутті засвідчують про те, що першим до хати ранком заходив господар (с. Олієво-Кирилівка). Він першим робив хрест зі східного боку хати і над входними дверима (с. Ганів Коломийського р-ну). Ще люди говорили, що заходить господар з господинею, господиня кропить хату свяченою водою із кропила, зробленого з васильків, а господар сіє каленицю (с. Тишківці). Найперше до хати заносили образи (с. Торговиця). Часом запрошували доброго господаря в селі зі сім'єю. Кликали священика, заносили образи і рушники на них. Потім заходили люди, які несли зі собою калачі в хустці, подарунки, посуд. Це називали заходини (с. Тростянка) [2]. Обрядодійства, які проводились на Покутті при входиnah в нове житло співзвучне з обрядодійствами в інших регіонах України. Звернемося до літературних

джерел. Ось як цей обряд описує Сумцов: «Коли хата готова, спочатку вносять ікони, під ними на покутті ставлять діжу, на стіл кладуть хліб, сіль» [3: 83].

Зі всього цього видно що спочатку до хати переносили ті речі, які необхідні були для проживання родини і задоволення їхніх духовних потреб це – ікони, вогонь, хліб (калачі), сіль, горшок каші, діжа з тістом, знаряддя праці господині. А вже потім переносять багаточисленні обереги. Кінська підкова, мак – «видюк», яким обсіпають будівлю довкола, чортополох від злих духів і відьом, часник, кропиву, йорданську воду і т.д. [4: 35-42]. Після всіх цих обрядодійств починається заключний етап будівельної обрядовості – гостина. На Покутті на «входи» на стіл клали калачі, свічку, миски із стравами, узвар із фруктів та ягід. Перша чарка належала господареві. Господар дякував гостям, що прийшли на його запрошення і звертався до гостей із такими словами: «Їжте, пийте, дорогі гості, за наше здоров'я» [2]. Цікавою

особливістю цієї трапези був звичай не прибирати на ніч посуд і залишки страв. Тут, як на Святий вечір відчувається віра людей у те, прийдуть померлі родичі, щоб попробувати ці страви.

Таким чином житло споконвіків було пронизано магічно – оберігаючою символікою, з допомогою якої кожна сім'я прагнула забезпечити собі ситість і тепло, безпеку і здоров'я.

Джерела та література:

1. Рыбаков Б. Язычество древних славян – М. : Наука, 1984. – 463 с.
2. Польові дослідження автора. Архів Музею народної архітектури та побуту у Львові.
3. Сумцов Н. Культурные переживания. - Киев, 1890. – 83 с.
4. Иванов П. Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате // Харьковский сборник. – 1889. – Вып.3. – С. 35-42.

ЯКИМОВИЧ Анна

Народные верования в строительной обрядовости Покуття

В статье на основе исследовательских материалов сделан анализ магически-оберегающей символики при строительстве жилища Покуття, с помощью которой каждая семья стремилась обеспечить себе здоровье, благополучие, тепло и безопасность.

Ключевые слова: дерево, глина, мастер, обряды, обычаи, ритуалы предостережения, добро, зло.

YAKIMOVYCH Anna

People's beliefs in constructional rituals of Pokuttya

In this article, which is based on investigative and literary materials, the magicprotecting symbols in housing construction in Pokuttya is analyzed. The magicprotecting symbols are believed to bring health, welfare, safety and warmth to every family.

Key words: dwelling, wood, clay, master, customs, rituals, superstitions, good, evil.

**Історіографія,
джерелознавство
та спеціальні історичні
дисципліни**

УДК 930 (477)

Елена БАРСУК

(Мозырь, Беларусь)

КИЕВСКИЙ СИНОПСИС: ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ

В статье рассматриваются вопросы атрибуции и аутентичности Синописиса Киевского. Автор сочинения – сторонник конфессионального единства православных, духовным центром которых была Киево-Печерская Лавра. Адаптированная этноисторическая концепция Синописиса стала основой формирования российской историографической традиции.

Ключевые слова: историографическая традиция, этногенетический миф, этноисторическая концепция, конфессиональные, территориальные и политические компоненты национальной идентичности.

Ссылки на «Синописис, или Краткое описание от различных летописцев о начале славяно-российского народа, о первоначальных князях богоспасаемого града Киева, о житии святого благоверного великого князя Киевского и всея России первого самодержца Владимира, и о наследниках благочестивыя державы его российския, даже до пресветлого и благочестивого государя нашего царя и великого князя Федора Михайловича, всея Великия, и Малыя, и Белья России самодержца» содержатся в энциклопедических изданиях и учебниках по источниковедению и историографии Украины, Беларуси и России. Он переиздавался более 30 раз с дополнениями и изменениями на протяжении XVII-XIX вв. в соответствие с целями редактора или издателя. Известны также переводы Синописиса на греческий и латинский языки в конце XVII в. Первое издание было осуществлено в Киево-Печерской лавре в 1674 г., второе вышло там же (с небольшим дополнением – про чудесную помощь Чудотворной Печерской иконы Успения Богородицы и святых в победе над турецким войском под Чигирином в 1677 г.) [1]. Следующее издание датируется 1680 г. (в электронном доступе http://vk.com/doc-2201036_709522?dl=00347d5076f48786be есть фотокопия раритета с пометкой «Свято Троицкой Сергиевой лавры дополнительная библиотека, опись 1906 г. отдел № 12», дата доступа 26.01.2015). В 1823 г. работа вышла с комментариями Е. Болховитинова: «Но поелику до издания Ломоносова Краткого Российского Летописца не было никакой другой печатной Русской Истории, то сей единственный Синописис многократно был печатан и при С.-Петербургской Академии Наук» [2: 116].

Современная историческая наука не может однозначно ответить на вопросы: когда и в каких исторических обстоятельствах, с какой целью был создан Синописис, кто являлся его автором и каких взглядов он придерживался?

Полностью ли аутентично произведение или подвергалось редактированию? Одни исследователи отдают предпочтение гипотезам о коллективе авторов, переработавших Хронику Сафоновича или Синописис, изданный Виленским православным братством в 1632 г., или создавших новый компилятивный труд на основе известных нарративов. Другие предполагают единоличное авторство Иннокентия Гизеля или игумена Феодосия Сафоновича, печерского эконома П. Кохановского, архимандрита Иосифа Тризны, типографа Ивана Армашенко [1].

Время создания сочинения также точно не установлено, известна только дата издания – 1674 г. По мнению И. Жиленко, основной текст Киевского Синописиса был написан в период с 1651 г. по 1653 г., поскольку не содержит упоминания о смерти киевского воеводы Адама Киселя с целью использования в качестве энциклопедического справочника для чтения Киево-Печерского патерика и других агиографических и полемических трудов, что объясняет сосредоточенность автора (авторов) на церковной истории Киева и истории Лавры. В основной текст были внесены более поздние вставки ярко выраженной промосковской направленности, вероятнее всего самим Гизелем, что послужило основанием для формирования т. н. идеи русского единства, которая прочно закрепилась в российской историографии. Иллюстрацией подобной концепции является издание в 2006 г. сочинения «Мечта о русском единстве. Киевский синописис (1674)» (предисловие и подготовка текста О. Я. Сапожникова, И. Ю. Сапожниковой). В аннотации редакторы замечают: «Синописис доказывает: идея объединения единого русского народа под властью единого государства была рождена не в Москве, а в юго-западных землях и оформлена в Киеве... Особенно сильно звучит древний текст, в котором есть «Россия», «Русь», «Земля Российская», «государство Русское»,

«все княжения Российские». В последних главах появляются «Великая и Малая и Белая Россия» [3]. Однако, на наш взгляд, эти понятия использовались в XVII в. не в этнонациональном значении, а в конфессиональном и территориальном.

Традиционно Синописис рассматривали как основу формирования российской историографии, определяя его однозначную промосковскую политическую ориентацию. Так, Е. Еремин утверждает, что автор концентрирует свое внимание на становлении российского самодержавия, не обращая внимание на то, что большая часть текста посвящена истории Киева и украинских земель в целом [4: 214]. О. Лаппо-Данилевский говорит о неравномерном и компилятивном характере информации Синописиса, концентрации внимания автора на истории Киевского княжества и одновременном желании автора связать ее с историей Москвы [5: 19]. По мнению М. Кояловича, Синописис — «обширнейшее исследование о происхождении славян, где помещена и басня о происхождении славян от библейского Мосоха, для более удобного объяснения Москвы, москалей, очевидно для большей славы их... главное внимание автора сосредотачивается на Киеве... Синописис поражает своей зависимостью от польских хроникеров, ... но по направлению — это чисто русская, патриотическая книга, ... но слава и честь России были очень дороги и для авторов Синописиса, чем и объясняется то, что Синописис стал надолго учебною книгою российской истории» [6: 86-87]. Н. Сумцов в статье об Иннокентии Гизеле в энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона называет киево-печерского архимандрита «сторонником Москвы», который поддерживал «сношения с московским правительством по монастырско-хозяйственным и политическим вопросам, по временам брался отстаивать волюности малороссийские, но его политические ходатайства оставляли без удовлетворения». Сумцов разделял точку зрения Кояловича, что основой Синописиса была хроника Феодосия Софоновича, которую отредактировал Гизель. Практически все исследователи Синописиса отмечают его важную особенность: отсутствие упоминаний о двух важнейших событиях конца XVI в. — середины XVII в.: о Брестской церковно-религиозной унии и о т. н. Хмельниччине, но объясняют в большинстве случаев в рамках историографической традиции. Например, С. Пештич утверждает, что главная идея работы — необходимость воссоединения земель обосновывается историческим прошлым [7: 286]. Ю. Мыщук говорит о феодальной ограниченности мировоззрения автора, которая

проявилась в его нежелании показывать казацко-крестьянские восстания [8: 24].

Анализ текста Синописиса свидетельствует, что автор придерживался идей православного панславизма и единого происхождения всех славянских народов, центром и духовной столицей которых являлся Киев. Следовательно, Киево-Печерская Лавра и Киевская митрополия претендуют на поддержку соседних православных народов, в том числе и Московской монархии, начало которой положено в Киеве. Позицию редактора и упоминание российских самодержцев при издании труда можно объяснить желанием сохранить или укрепить позиции церковной иерархии после Переяславской рады.

Таким образом, с уверенностью можно говорить о провозглашении в Синописисе идеи конфессионального единства православных, но не как не об этнонациональной общности. Данный тезис подтверждают исследования П. Бушковича, М. В. Дмитриева, Д. Ю. Степанова и др. По мнению И. Крипьякевича и К. Ерусалимского в «московской книжности» XVI – XVII вв. термин «народ» использовался в значении скопления людей, присутствующих при определенном событии [9: 82]. П. Бушкович доказал, что в московской официальной документации и литературе отсутствуют этнические критерии идентичности, а в обосновании претензий на «исконно русские земли» и решении Земского собора 1653 г. о присоединении Левобережной Украины используются только конфессиональные и династические аргументы [10: 114]. М. В. Дмитриев показывает, что до середины XVII в. понятие «русские» состояло из политических, территориальных и конфессиональных компонентов, но под влиянием западноевропейской историографии в Киево-Могилянской академии формируется этноисторическая концепция (легенды о происхождении народа от первопредка, героическом прошлом народа и представления о соседних и чуждых народах), нашедшая свое выражение в Киевском Синописисе и Хронике Сафоновича и оказавшая огромное влияние на российскую историографию в процессе «этнизации исторической памяти восточных славян» [11: 30]. Другой российский исследователь Д. Ю. Степанов утверждает, что полемика на белорусско-украинских землях, вызванная Брестской унией 1596 г., способствовала формированию этногенетического мифа, позаимствованного и адаптированного московской элитой в связи с необходимостью подчинения присоединенных земель [12: 88-92].

Источники и литература:

1. Жиленко І. В.. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К. : ВІПОЛ, – Спецвип. 2 : Синопис Київський / І. В. Жиленко. – 2002. – 194 с. [Електронний ресурс] // <http://litopys.org.ua/synopsis/syn.htm> дата доступа 29.01.2015
2. Болховитинов Евгений. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-русской церкви. — М., 1995. — С. 116-117.
3. Мечта о русском единстве. Киевский синопис (1674) /предисловие и подготовка текста О. Я. Сапожниковой, И. Ю. Сапожниковой. — М. : «Европа», 2006. — 248 с.
4. Еремин Е. П. К истории общественной мысли на Украине второй половины XVII в. // Труды отдела русской литературы. — 1959. — Т. 10.
5. Лаппо-Данилевский А. С. Очерк развития русской историографии // Русский исторический журнал. — 1920. — Кн. 6.
6. Коялович М. О. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям/изд.3-е. — Спб.: Типография Суворина, Эртелев пер., д. 13
7. Пештич С. Л. «Синопис» как историческое произведение // Труды отдела древнерусской литературы. — 1959. — Т. 15.
8. Мыцык Ю. А. Украинские летописи XVII века. — Днепропетровск, 1978.
9. Крип'якевич І. П. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI — на початку XVII ст.// Український історичний журнал. — 1966. — № 2.
10. Бушкович П. Православная церковь и русское национальное самосознание XVI — XVII вв. //Ab Imperio — 2003. — № 3. — С.101-117.
11. Дмитриев М. В. Киево-Могилянская академия и этническая историческая памяти восточных славян (Иннокентий Гизель и Феодосий Софонович) // Київська Академія. Вип. 2-3. Київ, 2006. — С.14-31.
12. Степанов Д. Ю. Этногенетический миф в формировании этнических представлений московской элиты в последней четверти XVII — начале XVIII в.// Русский сборник. Вып. 14. — С. 80-95.

БАРСУК Олена

Київський Синопис: формування історіографічної традиції

У статті розглядаються питання атрибуції і автентичності Синопису Київського. Автор твору — прибічник конфесійної єдності православних, духовним осередком яких була Києво-Печерська Лавра. Адаптована етноісторична концепція Синопису стала підґрунтям формування російської історіографічної традиції.

Ключові слова: історіографічна традиція, етногенетичний міф, етноісторична концепція, конфесіональні, територіальні і політичні компоненти національної ідентичності.

BARSUK Elena

Kyiv synopsis: the formation of the historiographical tradition

The article considers the issues of attribution and authenticity Kyiv Synopsis. The author of the work is a supporter of the religious unity of the Orthodox centre of which was the Kyiv-Pechersk Lavra. Adapted ethnohistorical concept Synopsis became the basis for the formation of the Russian historiographical tradition.

Key words: historiographical tradition, ethnogenic myth, ethnohistorical concept, religious, territorial and political components of national identity.

УДК 94(477.73)»1941/1945»:355.134.2

Евгеній ГОРБУРОВ, Кирилл ГОРБУРОВ

(Николаев, Украина)

ИСТОРИЯ ОРДЕНА СЛАВЫ III СТЕПЕНИ № 51943

Статья посвящается полному кавалеру ордена Славы Федору Марковичу Юрченко. Своим первым орденом Славы III степени он был награжден за мужество и героизм, проявленные 22 марта 1944 года при форсировании реки Южный Буг и в боях на плацдарме в районе города Первомайска Николаевской области.

Ключевые слова: орден, война, враг, солдаты, кавалер, отвага, мужество.

71 год назад части Красной Армии на севере, востоке и юго-востоке Николаевской области приступили к выполнению оперативного плана командования по освобождению ее территории. В мартовские дни 1944 года была проведена Березнеговатско-Снигиревская наступательная операция – одна из успешных военных операций советских войск на Правобережной Украине в годы войны.

За 29 дней и ночей жесточайших боев войсками 2-го Украинского и 3-го Украинского фронтов Николаевщина была освобождена от немецко-румынских оккупантов. Не помогла гитлеровцам и созданная вновь, вместо разгромленной под Сталинградом, 6-я армия под командованием генерал-полковника К. Холлида, которую геббельсовская пропаганда назвала «армией мстителей», и 3-я румынская армия.

В настоящей статье мы хотели бы уйти от общеизвестных цифр и фактов, связанных с теми героическими днями, а рассказать об одном военном эпизоде, войне-освободителе, принимавшем в нем участие, и награде, которой он был удостоен за мужество, проявленное при освобождении Николаевской земли.

Ранняя весна 1944 года запомнилась воинам-освободителям области обилием грязи. «Бурный весенний паводок похоронил под непролазной грязью дороги. Чтобы как-то их сделать проходимыми, инженерные части углубляли кюветы, делали грязеотводы. Специально оборудованные тракторы скребли с дороги жидкую грязь в открытые ямы и рвы. В наиболее трудные места саперы возили битый кирпич, шлак, песок, хворост, все, что попадало под руку», – вспоминал в своей книге «Под гвардейским знаменем генерал армии, дважды Герой Советского Союза И. А. Плиев, командующий конно-механизированной группой, принимавшей участие в составе кавалерийского и механизированного корпусов в Березнеговатско-Снигиревской операции [1: 162].

Машины и танки в случае вынужденной остановки, по словам участников боев, не

останавливались, а «пришвартовывались по морю грязи». «Останавливались машины, буксовали танки, валились от усталости лошади. А солдат, подоткнув под ремень полы шинели, взвалив на себя пулемет, миномет, набив карманы и вещевые мешки патронами, как бы ни тяжело, шагал по весенней хляби» [2].

Вот в таких погодных условиях тогда тащил на своих «плечах» расчет противотанкового орудия свою легендарную сорокапятку, вместе со своим командиром гвардии сержантом Федором Марковичем Юрченко.

Ф. М. Юрченко воевал в 289-м гвардейском стрелковом полку (командир гвардии майор Ю. А. Науменко), входящем в состав 97-й гвардейской Полтавской Краснознаменной ордена Суворова стрелковой дивизии (командир дивизии гвардии генерал-майор И. И. Анциферов), которая, в свою очередь, входила в состав 5-й гвардейской армии под командованием генерал-лейтенанта А. С. Жадова.

Задача перед освободителями стояла непростая: форсировать водные преграды – реки Синюха и Южный Буг и способствовать освобождению второго после Николаева города в области – Первомайска.

«На правом берегу Южного Буга противник создал сильный оборонительный рубеж. Кроме того, немецкое командование возлагало большие надежды на Первомайский укрепленный район, расположенный в изгибе Южного Буга и вблизи впадения в него реки Синюхи» [3: 152].

«20 марта полк форсировал р. Синюху, мосты через которую были взорваны немцами. Ширина ее невелика – всего несколько десятков метров. Саперы под руководством полкового инженера гв. старшего лейтенанта М. М. Хачатурова быстро соорудили переправу из бочек и досок. Всех лошадей пустили вплавь», – пишет в своих военных мемуарах Герой Советского Союза, генерал-полковник, бывший командир 289-го гвардейского

Висленского ордена Кутузова стрелкового полка Юрий Андреевич Науменко [3: 153].

Крепким орешком оказался Первомайский укрепрайон. Двое суток, 21 и 22 марта 1944 года, штурмовали его два корпуса 5-й гвардейской армии. 22 марта 97-я гвардейская дивизия и все соединения 5-й гвардейской армии вышли на берег реки Южный Буг.

«Погода была, прямо скажу, паршивая, - вспоминает Ю.А. Науменко, которому накануне описываемых событий исполнилось 25 лет, - снег с дождем, порывистый пронизывающий ветер. На реке – волны с белыми барашками. И вот в такую погоду мы форсировали ее, по сути дела, с ходу. Использовались подручные средства – саперные подразделения наши из-за распутицы где-то отстали. Первыми переправились через реку автоматчики под командой гвардии старшего лейтенанта К. Д. Корячко. В селе Покутино на правом берегу они захватили три крайних домика и закрепились.

...К полудню полк захватил плацдарм свыше километра в ширину и столько же примерно в глубину. Весь день противник предпринимал отчаянные попытки отвоевать захваченный нами плацдарм и сбросить нас в реку» [3: 153].

За строками воспоминаний командира-ветерана остались оглушающие разрывы снарядов, мин и гранат, свист осколков и пуль, стоны и крики умирающих и раненых воинов. «Критическое положение создавалось на участке 2-го стрелкового батальона у села Токаровка»*.

Командир полка принимает решение: собрав в кулак все имеющиеся резервы, выдвинув вперед знаменосца Боевого гвардейского знамени полка Г. Доброскина, контратакой отбросить противника. Атака врага в тот день была отбита, на полотнище Боевого знамени остались пробоины от осколков и пуль.

«В боях на плацдарме героически дрались автоматчики гвардии старшего лейтенанта Корячко, бойцы 4-й стрелковой роты гвардии лейтенанта Шварцева, 1-й стрелковой роты гвардии старшего лейтенанта Попова. Отличился пулеметный расчет Александра Жежери*. Вместе со своими помощниками

гвардии рядовыми Я.Т. Федоровым, Г.И. Сиваком и В.А. Луневым он в числе первых форсировал Южный Буг и в боях под Токаровкой их «максим» почти не остывал. На счету расчета – две пулеметные точки противника и несколько десятков гитлеровцев. К ордену Славы III степени были представлены автоматчики гвардии рядовые А.В. Иванов и А.Д. Полещук, которые в рукопашной схватке с врагом уничтожили по несколько солдат противника» [3: 154-155].

У села Токаровка совершил свой подвиг командир расчета противотанкового орудия гвардии сержант Федор Маркович Юрченко. «Этот степенный, немного флегматичный полтавчанин, которому было уже под тридцать, в бою преобразался». 22 марта весь расчет его орудия был выведен из строя. Юрченко остался один с превосходящими силами врага. Действуя и за наводчика, и за заряжающего, и за подносчика снарядов, он уничтожил два пулемета, повозку с боеприпасами. Когда кончились снаряды и враги окружили артиллериста, намереваясь взять его в плен, он бросился на врага с автоматом. Из личного оружия он уничтожил трех немецких солдат и прорвался к своим. За этот подвиг приказом командира 97-й гвардейской стрелковой дивизии № 023/н от 15 апреля 1944 года Ф.М. Юрченко награжден орденом Славы III степени (№ 51943).

Боевые успехи воинов вышеуказанных полка и дивизии стали слагаемыми успеха по освобождению воинскими частями 5-й гвардейской армии 27 марта 1944 года г. Первомайска.

Затем полк, в котором служил Юрченко, освобождал Молдавскую ССР. 16 апреля 1944 года в боях на правом берегу реки Днестр за село Пугочень (под городом Григориополь), двигаясь со своим орудием в боевых порядках пехоты, уничтожил одну противотанковую пушку противника с прислугой. При достижении безымянной высоты противник перешел в контратаку.

В этот момент позади орудия разорвалась мина. Его расчет был выведен из строя, а сам сержант Ф.М. Юрченко ранен. Он, не отходя от пушки, действовал за наводчика, бил по контратакующему противнику пока не потерял сознание. В этом бою он уничтожил 2 станковых пулемета и до 10 немецких солдат [6: 229].

Приказом по войскам 5-й гвардейской армии № 022/н от 27 мая 1944 года гвардии сержант Ф.М. Юрченко награжден орденом Славы II степени (№ 1693) [5: 65].

* Сегодня этот населенный пункт входит в состав Великометнянского сельского совета Кривоозерского района Николаевской области. В братской могиле в этом селе покоится прах 73 бойцов, погибших при его освобождении. В селе на 1 февраля 2015 года проживают 86 человек.

* Александр Жежери (1910-1944) – сержант, погиб в бою 13 августа 1944 года, посмертно удостоен звания Героя Советского Союза (1944).

Из Молдавии дивизия была переброшена в Польшу, сражалась на Сандомирском плацдарме, освобождала Верхнюю Силезию и 23 января 1945 года вышла к реке Одер, южнее города Бреслау.

В конце января 1945 года гвардии старший сержант Юрченко со своим расчетом одним из первых переправился на подручных средствах через реку. 29 января 1945 года в боях под городом Олава на левом берегу реки Одер вместе с бойцами расчета подбил бронетранспортер, подавил 4 пулеметных точки, уничтожил до 50 гитлеровцев и взял в плен 15 немцев. За этот бой Ф. М. Юрченко был представлен командованием к награждению орденом Славы I степени.

Через три дня артиллерист был тяжело ранен. День Победы встретил в госпитале. Только через полгода демобилизовался по ранению.

Указом Президиума Верховного Совета СССР от 27 июня 1945 года «за исключительное мужество, отвагу и бесстрашие, проявленные в боях с вражескими захватчиками, гвардии старший сержант Юрченко Федор Маркович награжден орденом Славы I степени (№ 1397) [5: 65]. Он стал полным кавалером ордена Славы.

Федор Маркович Юрченко родился 16 февраля 1916 года в селе Славки Решетилковского района Полтавской области. Украинец. Окончил 4 класса. Работал трактористом [7: 380]. На фронте в Великую Отечественную войну – с июня 1941 года. В одном из боев на дальних подступах к Сталинграду был сильно контужен и в бессознательном состоянии попал в плен. По дороге в Германию выпрыгнул из вагона, долго скитался по лесам и болотам, питался ягодами и грибами, пока поздней осенью 1942 года не добрался до родного села. Обросшим и изможденным пришел Федор домой. Даже немцы не тронули его, так он был плох.

Прошли зима, весна, лето. С востока уже приближался фронт. В последние дни, когда немцы, уходя под ударами освободителей, стали угонять на запад всех мужчин, Юрченко скрылся в лесу.

В сентябре 1943 года после освобождения Полтавщины был вновь мобилизован в армию. Юрченко зачислили командиром расчета 45-миллиметровой пушки 289-го гвардейского стрелкового полка 97-й гвардейской стрелковой дивизии, в составе которых он прошел до конца войны. В первых же боях он проявил себя умелым воином. Воевал на 4-м и 1-м Украинских фронтах.

Подчеркнем, что свой первый орден он получил на Николаевской земле.

После демобилизации инвалид I группы гвардии старшина-артиллерист вернулся на родину – в рабочий поселок Жовтневое Решетилковского района Полтавской области. 25 лет работал трактористом, машинистом буртоукладчика на свеклопункте. Предприятием в то время руководил его однополчанин – Герой Советского Союза К. Д. Корячко [8]. Когда здоровье стало сдавать, Ф. М. Юрченко назначили инструктором-механизатором Гоголевской свеклобазы. Свой богатый опыт и знания Федор Маркович умело и с любовью передавал молодежи.

Ф. М. Юрченко – кавалер орденов Отечественной войны I степени (1985), Славы трех степеней, медалей.

Скончался 26 января 1999 года. Ф. М. Юрченко и его младший брат Иван Маркович, который воевал с немцами с 1942 по 1945 гг. и встретил Победу в Берлине, похоронены в родном селе.

P.S. Было бы неправильно ничего не рассказать о высокой солдатской награде. 8 ноября 1943 года Указом Президиума Верховного Совета СССР был учрежден орден Славы [9: 142]. Человек, совершивший подвиг, сначала награждался орденом Славы III степени, потом – II степени и лишь после этого мог быть удостоен ордена Славы I степени, то есть стать его полным кавалером.

Орденом Славы награждались тот, кто:

- «ворвался первым в расположение противника, личной храбростью содействовал успеху общего дела;
- находясь в загоревшемся танке, продолжал выполнять боевую задачу;
- в минуту опасности спас знамя своей части от захвата противником;
- из личного оружия меткой стрельбой уничтожил от 10 до 50 солдат и офицеров противника;
- в бою огнем противотанкового ружья вывел из строя не менее двух танков противника» и т. д.

Вдумайтесь в смысл каждого из этих лаконичных требований. В положении о награждении орденом Славы их 32 (тридцать два!) [10: 75-76].

За отличие в боях и подвиги в годы войны и других воинских конфликтах было выдано 997815 знаков ордена Славы III степени, 46473 – II степени, 2674 солдат, сержантов, а в авиации и младших лейтенантов награждены орденом Славы I степени и стали полными кавалерами этого ордена.

К великому сожалению, до наших дней дожило очень мало полных кавалеров этой легендарной награды. Живым и ушедшим в мир

иной кавалерам солдатской Славы – наше уважение, любовь и вечная память!

Источники и литература:

1. Плиев И.А. Под гвардейским знаменем / И. А. Плиев. – Орджоникидзе : из-во «Ир», 1976. – 327 с.
2. Попов Ю. За счастье, за волю / Ю. Попов // Южная правда. – 1974. – 28 марта. – № 73. – С. 2.
3. Наumenko Ю. А. Шагай, пехота! / Ю. Наumenko. – М. : Военное издательство, 1989. – 270 с.
4. История городов и сел Украинской ССР. Николаевская область / под ред. В.А. Васильева. – К. : Главная редакция Украинской советской энциклопедии, 1971. – 710 с.
5. Гришко Г. А. Орденовая книжка. Кавалеры ордена Славы трех степеней. Книга I. Информационно-справочный сборник / Г. А. Гришко, М. Ю. Жаворонкин. – М. : ЛО «Московия», 2005. – 184 с.
6. Андреев Г.И. Солдатская слава. Книга 3 / Г. И. Андреев, И.Д. Вакуров. – М. : Воениздат, 1971. – 232 с.
7. Юрченко Ф. М. Солдатська слава. 3-тє вид., доп. і випр. / Ф. М. Юрченко, Б. І. Дубров. – К. : Молодь, 1989. – 384 с.
8. Кавалер трьох орденів Слави // Решетилівський вісник. – 2013. – 20 вересня. – № 75/76. – С. 4 : фот.
9. Савичев Н. П. Символы трудовой и ратной славы / Н.П. Савичев. – К. : Радянська школа, 1987. – 183 с.
10. Сборник законодательных актов о государственных наградах СССР. – М. : Известия, 1984. – 304 с.

1. Федор Маркович Юрченко 2. Орден Славы III Степени 3. Орден Славы III Степени № 51943

ГОРБУРОВ Євген, ГОРБУРОВ Кирил

Історія ордену Слави III Ступеня № 51943

Стаття присвячується повному кавалерові ордену Слави Федору Марковичу Юрченко. Своїм першим орденом Слави III ступеня він був нагороджений за мужність і героїзм, проявлені 22 березня 1944 року при форсуванні річки Південний Буг і в боях на плацдармі в районі міста Первомайська Миколаївської області.

Ключові слова: орден, війна, ворог, солдати, кавалер, відвага, мужність.

GORBUROV Evgen, GORBUROV Cyril

History of Order of Glory third class № 51943

The article is dedicated to the full cavalier of the Order of Glory Fedor Markovich Yurchenko. He was decorated with his first Order of Glory Third class for the courage and heroism shown during force crossing of the river Southern Bug on 22 March 1944 and in the battles on the bridgehead near Pervomaisk city of Mykolaiv region.

Keywords: order, war, enemy, soldiers, cavalier, courage, bravery.

УДК 22.015

Віктор ІДЗЬО

(Москва, Львів)

ГАЛИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ ЯК ІСТОРИЧНА, РЕЛІГІЙНА, МОВНА, ЛІТЕРАТУРНА ПАМ'ЯТКА СТАРОДАВНЬОЇ РУСИ-УКРАЇНИ 1144 р.

У статті розглядається історична пам'ятка української релігійної культури, літератури та мови, Галицьке Євангеліє 1144 року, стародавньої Руси-України. Основний акцент сконцентровано на вивченні мови написання Галицького євангелія, історичної долі від часу написання в стародавньому Галичі до виявлення на зберіганні у Москві.

Ключові слова: Галицьке Євангеліє, слов'янські письмена, українська мова, сербо-хорватська мова, Галич, Русь-Україна.

Галицьке Євангеліє є визначною достовірною історичною, культурно-релігійною, літературною та мовною пам'яткою Руси-України. Галицьке Євангеліє має розмір 23x16 см., його обсяг 260 аркушів. Оправа – дошка, обтягнута м'якою шкірою [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101].

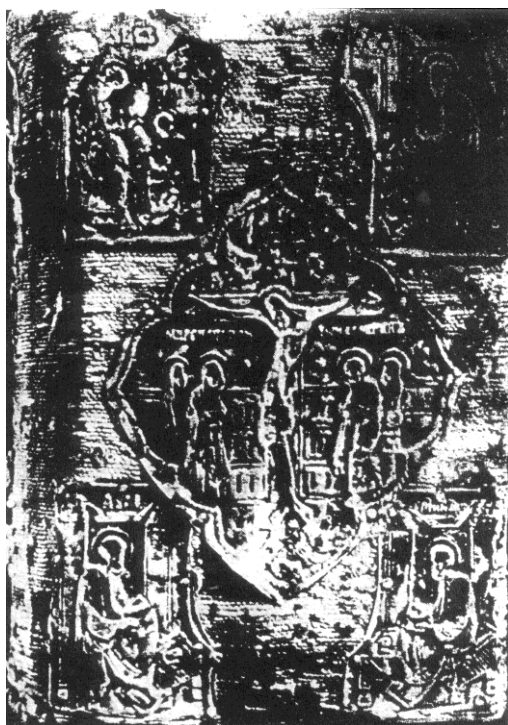

Фото 1. Оклад Галицького Євангелія 1144 року.

Текст написано на пергаменті. На кожному аркуші 24 рядки тексту, який розташовано в один стовпець, лише на аркушах 1-3 – в два стовпці [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

Фото 2. Перша сторінка Галицького Євангелія 1144 року.

Що стосується письма, то Галицьке Євангеліє виконане прямим уставом гарного чіткого малюнку, який є не дуже щільний. Висота літер 3 міліметри. Характерні накреслення: у літери Ъ – коромисло широке, праве плече довше за ліве, розміщене майже на рівні верхньої лінії рядка, щогла ледь виступає за цю лінію. Перемичка у літери М не провисає за рядок, щогли трохи нахилені вгорі до середини; перетинка в ІС – на середині літери; в и – трохи вище середини; перетинка в И – розміщена трохи вище середини літери, в Н – іде від верхньої частини лівої до низу правої щогли,

на зразок латинської N; літера Ч написана у вигляді чаші, симетрично розміщеної на прямій ніжці; Ж – досить широке, розлоге, діагональні лінії перехрещуються на вертикальній щоглі трохи вище її середини. Дослідник Я. Ісаєвич вважає, що Галицьке Євангеліє 1144 року написано сербохорватською мовою [1: 95].

Фото 3. Роворот з середини сторінок Галицького Євангелія 1144 року.

Галицьке Євангеліє має дві вставки. На аркуші 229 – рамка П-подібної форми, плетена, розфарбована чотирма кольорами: темно-коричневим, синім, жовтим і червоним. На аркуші 242 – прямокутна рамка, в яку вписані три кола, заповнені стилізованими рослинними мотивами; кольори ті ж самі за винятком червоного [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

В тексті Галицького Євангелія на аркушах 3, 69, 112 і 180 чотири великі рукописні ініціали візантійського типу, виконані кіноварним контуром і розмальовані жовтою та зеленою фарбами. Є багато дрібних ініціалів, виконаних циноброю на аркушах 1-228, або з додаванням синьої фарби, як це на аркушах 229-256. На аркуші 260 закінчення у вигляді невеличкої плетеної смужки. На звороті цього аркуша – кіноварний рисунок грифона.

Галицьке Євангеліє 1144 року складається зі змісту, чотирьох євангелій, синаксара – аркуші 229-240, місяцеслова – аркуші 242-256, євангельських читань на особливі випадки – аркуші 257-260.

Що стосується мови, то Галицьке Євангеліє має свої особливості. Основу його складають слова, характерні для Русі-України X-XII століть, чи давньоукраїнські слова. Особливості сполучень літер: «жч», «шч» та «жд» як, наприклад, слова: «дъждь», «дъжчить», «фрожь», «дошч» пртаманні сербохорватській мові. Також вживається «уо» замість «въ» –

«уопрашаю». Також у Галицькому Євангелії є властиві тільки його мові написання закінчень слів: «лє», «бю», «ли», «ию», «или», після «ц» постійно пишеться «а» – «отца» (аркуші 47, 73, 122, 127 та інші), «слєпца» – аркуші 107, 226 та інші. Після «ч» також пишеться «а» – «чаша», «чашю», «хр» пишеться часто замість «кр» – «хрєстити», «хрєститель», «хрещень» та інші [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

В Галицькому Євангелії є приписки. Так на аркуші 228 внизу запис переписувача: «В лето SXHB (тобто 6652 або 1144) написаша са книги Н (Наличі), 50 дньи октабра, а скончашаса в 9 ноабра» [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

Є ряд пізніших записів. Так на аркуші 111 уставом XIV століття: «...от своєа пазухы не повиньны никому жек где им бог дасть льжати где моя рука положить тому бога молити за здорове Якова Артииья Иваана Львоньтя, Ходора Домьны Мр (?) Хотимье Савы Ильъ Григорья Натальъ...» [4: 222-229].

На аркуші 228 скорописом XVI століття написано: «В лето 7083 а от рождества Христова 1576 месяца июня 12-я Гедеон Балабан епископ Галицкии Львовскии и Каменца Подольского в сее время наехал на столец еписки на Крылос и застал при церкви столечной сие книги евангелие напристольное тетр. Оно же свидетельствуется положено быти 800 лет давних» [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

На тому ж аркуші є запис півуставом XVII століття: «Лето 7187, а от рождества Христова 1679 ноябрия 28, на знаменах аз смененный Дософфеи архиепископ и митрополит Сучавский и въсяя Молдавии иекзарх Плагион и местодържатель Севастийского да отслетя сие святое евангелие на свое место на Крылос бо яко мы же сведители 6652 бяше тогда от създания егда написася уже суть минули 535 лет греческаго же царства 2-го лета Иоана Комнина Константиноградскаго».

На обклейці верхньої дошки оправи кіноварний запис власника рукопису XVII століття: «Евангелие на пергамене справщика иеромонаха Тимофеа а как писана тому 555 лет по 207 год». Поряд ще іншим почерком, також XVII століття: «а в книгохранительную палату в прием написана в 207 году» [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

На аркушах 3-29 тією ж рукою: «Сия книга евангелие справщика иеромонаха Тимофея взята на печатной двор после его смерти в 207 году со иными его Тимофеевыми греческими книгами».

Є ще декілька дрібних приписок, у тому числі латинською та польською мовами XVII-XVIII століть.

Наведені приписки дають можливість реконструювати історію Галицького Євангелія, виданого в Крилосі у 1144 році [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

Так записи стверджують, що Галицьке Євангеліє було виявлено у 1576 році львівським єпископом Гедеоном Балабаном у церкві Крилоса (тепер село Крилос Галицького району Івано-Франківської області України).

У 1679 році новим власником Галицького Євангелія стає молдавський митрополит Досифей, направляючись до Москви він мав намір повернути Галицьке Євангеліє «на своє місце на Крылос». У Москві митрополит Досифей передав Галицьке Євангеліє на реставрацію чи з метою переписати московському ієромонаху Тимофію, справщику «Печатного двору», який через тривалість друкування так і не віддав Галицьке Євангеліє його попередньому власнику. Після смерті Тимофія в 1699 році Євангеліє було передано в бібліотеку московського Печатного двору.

В 1788 році Галицьке Євангеліє стало власністю Синодальної бібліотеки.

Як засвідчує відомча книга Синодального управління в розпорядженні бібліотеки в XIX-XX століттях окрім Ізборника Святослава 1073 року та інших стародавніх книг було і Галицьке Євангеліє 1144 року [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

Синодальна бібліотека Московського Патріархату (РПЦ) була ліквідована Радянською владою в 1918 році. Як засвідчують радянські джерела, всі цінні книги бібліотеки, в тому числі і Галицьке Євангеліє 1144 року, з 1920 року знаходяться в Московському Державному історичному музеї. Оригінал Галицького Євангелія 1144 року Московським Державним історичним музеєм не видається [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

Оглядове вивчення Галицького Євангелія розпочав М. Карамзін, який у своїй «Історії держави Російської» дав коротку характеристику письма Галицького Євангелія та опублікував уривок тексту [6: 494-496].

У 1822-1823 роках тексти Євангелія обговорювали в переписці О.Х. Востоков та К.Ф. Калайдович [8: 44-45]. Вони проаналізували опубліковані уривки письма Галицького Євангелія, порівняли їх з болгарським стародруками [7: 28; 30; 104-105].

У радянський час Галицьке Євангеліє знаходилося у «спецхрані» і майже не вивчалось

[5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62].

У висновку слід наголосити, що Галицьке Євангеліє є одним з найстародавніших достовірних пам'яток історії і культури українського народу, яка з 1144 року не перевидавалася і досліджувалась лише фрагментарно російськими та радянськими вченими [3: 145; 203].

Таку ситуацію слід негайно виправляти і вводити у науковий обіг цей рідкісний пам'ятник історії та культури стародавньої Руси-України XII століття [5: 62 - 65; 710 - 714; 48-51; 228 - 231; 12-17; 6; 212-216; 1; 97-101; 60-62], [9].

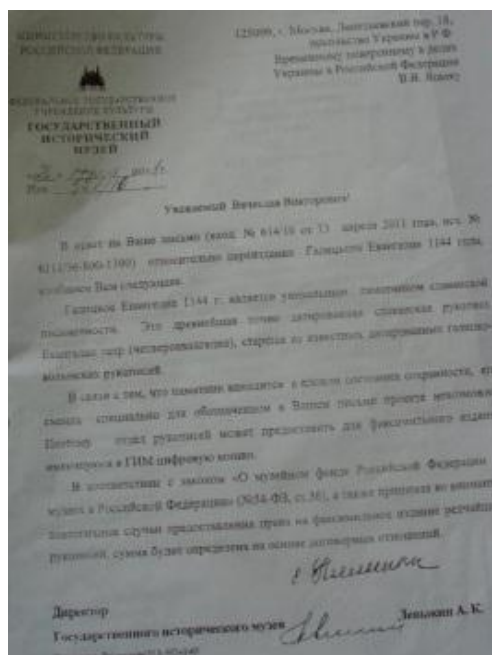

Фото 4. Зразок документу стосовно перевидання Галицького Євангелія 1144 року.

Ми маємо надію, що за клопотанням Української держави до влади Російської Федерації, Галицьке Євангеліє 1144 року може бути видане зі сховища з метою факсимільного передруку, що надасть можливість його подальшого всестороннього наукового дослідження... [2: 137-138; 4;], [9].

Джерела та література:

1. Исаевич Я. Д. Культура Галицко-Волынской Руси. – М., 1973. – № 1.
2. Ідзьо Віктор. Галицьке Євангеліє. 1144-2004рр. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2004. – Т. Х. Ідзьо Віктор. До проблеми вивчення Галицького Євангелія. Нова Зоря. – Івано - Франківськ, 23 квітня 2004 р. – Число 17 (587).

3. Ідзьо В. Галицька держава: процеси етнотворення та становлення (III-XII ст.). – Львів : Камула, 2005.
4. Ідзьо В. Релігійна культура Європи та зародження, становлення і розвиток християнства на території України. – Львів : Ліґа-Прес, 2007.
5. Ідзьо В. Галицьке Євангеліє як мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року. Українознавець. – Львів, 2007. – Ч.V. Ідзьо Віктор. Галицьке Євангеліє як мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року. Науковий щорічник XVIII Міжнародної конференції «Історія релігій в Україні». – Львів «Логос» 2008. – Книга II. Ідзьо В. С. Галицьке євангеліє як релігійна, мовна літературна історична пам'ятка 1144 року. – Прикарпатський Вісник Наукового Товариства ім. Т.Шевченка «Слово». – Івано - Франківськ, 2008. – № 3.
6. Ідзьо В. Галицьке Євангеліє як релігійна, мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року. Історико-релігійні та етнокультурні особливості Галицького регіону в загальноукраїнському контексті. Матеріали Міжнародної наукової конференції Галич. 14 - 15 травня 2010 року. Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника «Давній Галич». – Галич, 2010.
7. Ідзьо В. Галицьке Євангеліє як релігійна, мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року. Проблеми поетики. Збірник наукових праць. Інститут Філософії Київського національного університету ім. Т.Шевченка. – Київ : «Твім інтер». - Випуск 29. – Частина I., 2010.
8. Ідзьо В. Галицьке Євангеліє як релігійна, мовна, літературна та історична пам'ятка 1144 року. Пульс Ставропігії. – Газета громадської організації «Львівське Ставропігійське Братство». – Львів, 25 грудня 2010р. – Ч. 5-6.
9. Ідзьо В. С., Побуцький С. О. Галицьке євангеліє 1144 року у контексті проблеми збереження та вивчення музейних пам'яток. Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. «Могилянські читання». Збірник наукових праць 2010р. – К., 2011.
10. Ідзьо В. Видання Галицького Євангелія – справа національної честі. Галичина. Громадсько-політична газета Івано-Франківської обл. – Івано - Франківськ, 16 липня 2011р. – № 103.
11. Ідзьо В. С. Галицьке євангеліє як релігійна, мовна, літературна та історична пам'ятка. Трипільська Цивілізація. – Науково-практичний журнал. – Київ, 2012. – № 2. – С.97-101.
12. Ідзьо В. Галицьке Євангеліє. Віче. – Журнал Верховної Ради України – К., листопад, 2012.
13. Карамзин М. История государства Российского. –СПб, 1816. – Т. I.
14. Калайдович К. Ф. Иоанн, экзарх Болгарский. – СПб, 1824.
15. Переписка Востокова. СПб, 1873.
16. http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/bible/44739/ «Галицьке Євангеліє» отримає шанс повернутися в Галичину. Релігійно-інформаційної служби України. Міністру культури України отримав доручення посприяти поверненню «Галицького Євангелія» на Івано-Франківщину. Прес-служба голови Івано-Франківської ОДА. – Коломия «ВЕБ Портал. Публіцистика та аналіз», 2011-10-06; Президент пообіцяв повернути «Галицьке Євангеліє» в Галичину.
17. Релігійно-інформаційної служби України.http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/bible/44739/07.10.2011; На Івано-Франківщину може повернутися «Галицьке Євангеліє» http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/bible/44739/. 06.10.2011.

ИДЗЬО Виктор

Галицкое Евангелие как исторический, религиозный, литературный, языковой памятник древней Руси-Украины 1144 года

В статье рассматривается памятник истории и украинской религиозной культуры, литературы и письменности, Галицкое Евангелие 1144 года. Основной акцент сконцентрирован на изучении языка Галицкого Евангелия, а также исторической судьбы от времени написания в древнем Галиче до времени обнаружения и сбережения его в Москве.

Ключевые слова: Галицкое Евангелие, славянские письмена, украинский язык, сербо-хорватский язык, Галич.

IDZO Viktor

Halyc'ke Evanhelie as historical, literature and linguistic treasure from 1144

In the article the author studies Ukrainian historical, religious, cultural and linguistic treasure from the year 1144 «Halyc'ke Evanhelie»(Evanhelie from Halych Region)

Main part of this work is concentrated on the study of the language of Halyc'ke Evanhelie as well as on the historical events which took place from the time of writing of Halyc'ke Evanhelie till the time of finding it in Moscow.

Key words: Halyc'ke Evanhelie, slavic texts, Ukrainian language, Serbo-Croatian language, halych region.

УДК 930(100)»1914-1918»

Николай МЕЗГА

(Гомель, Беларусь)

ПРИЧИНЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ

В статье рассматриваются основные этапы развития историографии, в которой исследовались причины возникновения Первой мировой войны. На примере наиболее значимых и типичных научных работ показаны важнейшие направления исследований и показано их концептуальное содержание.

Ключевые слова: Первая мировая война, причины войны, историография, антантофильская и германофильская концепции.

Первая мировая война стала событием, оказавшим огромное влияние на судьбы всего человечества. Она привела к коренным изменениям в политическом развитии западной цивилизации. Были поставлены под сомнения те ценности, на основе которых она формировалась и развивалась. В этой связи большой интерес, как среди специалистов, так и в обществе в целом вызывал и вызывает вопрос о происхождении войны. Учитывая те катастрофические последствия, которые имела война, в историографии сразу после ее окончания на первый план вышла проблема ответственности различных государств и политиков за происхождение войны. Для оправдания своей политики и доказательства вины противника в развязывании войны многие государства выпустили так называемые «цветные» книги, являвшиеся официальными публикациями дипломатических документов.

В Советской России первоначально укрепилась концепция, сформулированная М. Н. Покровским и его школой, согласно которой на Россию возлагалась основная ответственность за возникновение Первой мировой войны. Авторы данного направления считали, что стремление России в интересах торгового капитала захватить Черноморские проливы стало главной причиной войны [1: 33-34]. Однако с конца 1920-х годов подходы советских историков к данной проблеме коренным образом меняются. Советская власть посчитала нужным активно использовать историческую науку для обоснования своего исторического права на место в истории России. Историки в 1930-е годы должны были обосновывать преемственность политики царской России и России советской, в том числе и политики внешней [2: 41, 50]. В связи с этим пришлось отказаться от концепции М. Н. Покровского, которая предполагала кардинальный разрыв советской истории с

историей царской России. Ей на смену приходила идея преемственности, которую отстаивали Е. В. Тарле и С. Ф. Платонов [3: 220]. Их концепцию происхождения Первой мировой войны можно назвать антантофильской. Признавая ленинский тезис о том, что политика всех империалистических государств содействовала возникновению мировой войны, Е. В. Тарле подчеркивал особую агрессивность Германии и на нее возлагалась главная ответственность за развязывание войны именно летом 1914 г. По его мнению, Вильгельм II и Бетман-Гольвег пришли весной 1914 г. к осознанию того, что время работает на Антанту и начинают лелеять мысль о «предупредительной войне». Одним из факторов, приведших к началу войны было то, что никто не предвидел ни продолжительности войны, ни ее катастрофических последствий [4: 247, 254]. Е. В. Тарле анализирует предвоенные конфликты и делает вывод, что каждый из них приближал возникновение войны. В качестве главного противоречия, приведшего к войне, он признает англо-германский. Но отмечает, что и в русско-германских отношениях существовал ряд противоречий, прежде всего на Ближнем Востоке, которые вели к возникновению войны. Вопрос о виновности той или иной страны в развязывании войны Е. В. Тарле считает бессмысленным, так как все империалистические государства своей политикой формировали предпосылки для ее возникновения [4: 264, 276]. Опираясь на марксистскую методологию исследования, он делает обобщающий вывод, что «война была подготовлена сложнейшей игрой противоречий экономических интересов, порожденных капитализмом в Европе». При этом война представляется как неизбежное историческое событие [4: 274].

В известном издании «История Всероссийской Коммунистической партии (большевиков)» основной упор был сделан на

ленинский тезис об обострении борьбы за передел мира в условиях империализма. Каждому из крупных государств приписывались те или иные захватнические планы. Это порождало острые противоречия между ними, которые и привели к войне [5: 154-155]. В «Истории дипломатии» важная роль в возникновении войны отводилась «механизму союзов», который и сделал войну всеобщей. В качестве главного противоречия, приведшего к мировой войне назван англо-германский антагонизм. На Германию возлагается ответственность за то, что война возникла летом 1914 г., подчеркивается, что именно она начала ее в тот момент [6: 238-239, 243, 245].

В западных государствах в межвоенный период при изучении вопроса о возникновении войны центральной также была проблема виновности за ее начало. Во Франции П. Ренувен разработал антантофильскую концепцию происхождения Первой мировой войны. Укрепление англо-французской Антанты, полагал он, было следствием возрастающей агрессивности Германии, на которой и лежит ответственность за возникновение войны. Считая решающими в возникновении мировой войны национальные и политические мотивы, Ренувен исходил из того, что социально-экономические моменты занимали лишь подчиненное положение в обострении международной напряженности. В итоге он приходит к выводу, что главной причиной мировой войны являлись «коллективные страсти», причем общественное мнение Германии опередило другие страны в самом «принятии возможности войны» [7: 32-33]. В Англии Дж. Гуч в книге «Накануне войны» предпринял попытку доказать, что возникновение войны в 1914 г. произошло из-за некоторых случайных обстоятельств, а Грея и германского рейхсканцлера Т. фон Бетман-Гольвега изображал «великими джентльменами, искренне влюбленными в мир» [7: 27, 36]. В Германии в изданном в 1933 г. исследовании Г. Онкена «Германская империя и предыстория мировой войны», его автор оспаривал обоснованность обвинения Германии в развязывании Первой мировой войны. По его мнению, страна преследовала перед 1914 г. только мирные цели. А из стран Антанты только царская Россия не имела, по мнению Г. Онкена, исторически обоснованных военных целей в отношении Германии. Ее враждебность относилась скорее к монархии Габсбургов [7: 32]. Лишь после Второй мировой войны в работах западных авторов наблюдается отход от концепций, в

основе которых стремление оправдать собственное правительство. Наиболее ярким примером этого являются работы Ф. Фишера. В книгах «Рывок к мировому господству» и «Война иллюзий» он убедительно показал, что целью германской «мировой политики» было превращение Германии в мировую державу. При этом он пришел к выводу, что, добиваясь положения мировой державы, Германия планомерно подготавливала войну и сознательно ее развязала в июле 1914 г. [7: 33].

Положения, сформулированные в работах советских авторов в 1930-1940-е годы на длительное время легли в основу советской историографии по этой проблеме. В классической работе Н. П. Полетики подчеркивается, что мировая война 1914-1918 гг. не была случайностью. Ее неизбежность объяснялась господством на «земном шаре капиталистической системы». В качестве основной причины Первой мировой войны называется ленинский тезис о неравномерности «экономического и политического развития капитализма», которая в «эпоху империализма приняла скачкообразный характер» [8: 7]. В «Истории первой мировой войны. 1914-1918» концепция происхождения Первой мировой войны основывается на ленинской теории империализма. Акцент делается на неравномерности развития империалистических государств, что вело к обострению противоречий между ними. Подчеркивалась решающая роль противоречий между Англией и Германией, которые выдвинулись «на первое место» и «приняли наиболее непримиримый характер» [9: 39].

В современной российской историографии в ряде работ продолжает сохраняться тезис о главной роли Германии в развязывании войны. А. И. Уткин пишет в этой связи: «Именно германское стремление к гегемонии в Европе привело к антагонизму великих держав и их военному конфликту» [10: 667]. Также сохраняется и тезис о решающей роли англо-германских противоречий в возникновении войны. Б. М. Туполев считает, что в начавшейся борьбе за передел мира центральное место занимал англо-германский антагонизм, который с особой силой проявился в сфере тесно взаимосвязанных военно-морского и колониального соперничества. Путь к мировой войне открывался, по его мнению, в связи с провозглашением Германией «мировой политики». Суть ее заключалась в том, чтобы поднять Германию с уровня континентальной державы до положения мировой державы, равноправной с

Британской империей. Такое изменение в силовом статусе Германии являлось настолько радикальным поворотом в европейской и в глобальной системе государств, что этот поворот в соответствии с историческим опытом мог завершиться только войной [7: 39].

Западная современная историография рассматривает вопрос о происхождении Первой мировой войны более многопланово. В значительной степени обобщающим трудом по данной проблеме является монография английского историка Д. Джолла «Истоки первой мировой войны». Он отмечает такие факторы, приведшие к войне, как тайная дипломатия и наличие военных союзов. Они создали ту обстановку в которой развивался кризис. А когда он разразился, то «свобода действий гражданских министров была ограничена из-за стратегических планов» военных [11: 23]. Каждый международный кризис начала 20 в. приближал мир к большой войне. Постоянное напряжение в международных отношениях создавало настроение, что война неизбежна, а раз так, то необходимо выбрать удобный момент для ее начала, нанести упреждающий удар. Дж. Долл отмечает, что те решения, которые привели к войне были результатом долговременных явлений. Т. е., существовали объективные причины для возникновения войны, и воля политиков была не способна их изменить [11: 395-396, 397].

В современной российской историографии также получила распространение концепция, согласно которой при определении причин войны следует различать долгосрочные тенденции в международных отношениях и непосредственные причины кризиса лета 1914 г. В первом случае следует говорить о стремлении ведущих государств к расширению сфер влияния и колониальных владений, что в условиях завершившегося территориального раздела мира вело к возникновению острых международных конфликтов. Усиливается стремление решать такие конфликты с помощью военной силы, что в свою очередь ведет к милитаризации «не только политики, и экономики, но и науки, техники, культуры». В условиях частых и продолжительных международных кризисов разрушился принцип коллективной ответственности государств, основанный на балансе сил и учете взаимных интересов, действовавший со времен Венского конгресса и позволявший Европе избегать глобальных военных конфликтов. Логичным результатом преобладания тенденции к силовому решению

международных споров стало формирование двух противостоящих друг другу военно-политических блоков. Таким образом, факторы объективного характера делали войну неизбежным. Причинами июльского кризиса 1914 г. являлись «непродуманные импульсивные решения, принимавшиеся главами государств», политиками и военными. Большинство европейских властных элит не смогло осознать всей глубины разразившегося кризиса. В результате произошла его быстрая эскалация, приведшая к началу войны [12: 5-6].

Как видим, в первые десятилетия после окончания Первой мировой войны основная задача историографии стран, в ней участвовавших, свелась к оправданию политики своих правительств и возложению ответственности за начало войны на противника. Эта тенденция была преодолена лишь в 1960-е годы. Марксистская советская историография доказывала неизбежность войны, подчеркивала объективный характер причин, которые ее вызвали и находила эти причины прежде всего в экономической сфере. В западной историографии получил распространение тезис о случайном характере войны. На современном этапе как в постсоветской, так и в западной историографии принято выделять с одной стороны глубинные объективные причины, приведшие к войне, которые формировались на протяжении длительного времени. С другой стороны, указывается ряд субъективных факторов, которые вызвали войну летом 1914 г.

Источники и литература:

1. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / Под ред. И. П. Дементьева. – М. : «Простор» «ЧеРо», 2000. – 432 с.
2. Пихоя Р. Г. Востребованная временем история. Отечественная историческая наука в 20–30-е годы 20 века / Р. Г. Пихоя // Новая и новейшая история. – 2004. – № 2. – 28-53.
3. И. В. Сталин. Историческая идеология в СССР. – С. – Пт. : «Наука – Питер», 2006. – 494 с.
4. Тарле, Е. В. Европа в эпоху империализма 1871-1919 гг. / Е. В. Тарле // Сочинения: в 12 т. Т. 5. – М.: Издат. АН СССР, 1958. – С. 21-508.
5. История Всероссийской Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс. – М. : ОГИЗ, 1945. – 352 с.
6. История дипломатии: в 3 т. Т. 2. – М. : ОГИЗ, 1945. – 424 с.
7. Туполев Б. М. Происхождение первой мировой войны / Б. М. Туполев // Новая и новейшая история. – 2002 – № 4. – С. 27-46.

8. Полетика Н. П. Возникновение первой мировой войны (июльский кризис 1914 г.) / Н. П. Полетика. – М. : Издательство «Мысль», 1964. – 608 с.
9. История первой мировой войны. 1914-1918: в 2 т. Т. 1. – М. : «Наука», 1975. – 446 с.
10. Уткин А. И. Первая мировая война / А. И. Уткин. – М. : Алгоритм, 2001. – 592 с.
11. Джолл Дж. Истоки первой мировой войны / Дж. Джолл. – Ростов-на-Дону: Издательство «Феникс», 1998. – 416 с.
12. Сергеев Е. Ю. Актуальные проблемы изучения Первой мировой войны / Е. Ю. Сергеев // Новая новейшая история. – 2014. – № 2. – С. 3-15.

МЕЗГА Микола

Причини Першої світової війни: етапи розвитку історіографії проблеми

У статті розглядаються основні етапи розвитку історіографії, у якій досліджувались причини виникнення Першої світової війни. На прикладі найбільш значних і типових наукових робіт показані найбільш значні напрями досліджень та показано їх концептуальний зміст.

Ключові слова: Перша світова війна, причини війни, історіографія, антантофільська і германофільська концепції.

MEZGA Nikolay

Causes of the First World War: development stages historiography of the problem

The article discusses main steps of development of historiography that studies causes of the First World War. Using the examples of the most significant and the most typical scientific works, the article explains the most important areas of research and its conceptual content.

Key words: First World War, causes of the war, historiography, Entente-phile and Germany-phile concepts.

УДК 930.1:325.83(475)
Наталія МОСЮКОВА
(Дніпропетровськ, Україна)

ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1863-1864 рр.: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ

Розглядаються основні складові Польського повстання 1863-1864 років - його причини, рушійні сили, наслідки, причини поразки, кількість загиблих та репресованих учасників повстання. Висвітлюються розбіжності в дослідженнях науковців різних країн щодо оцінок зазначеної події.

Ключові слова: Січневе повстання, поляки, Російська імперія, науковці.

Однією з найбільш героїчних і трагічних сторінок історії Польщі періоду, коли більша частина польських і українських земель входила до складу Російської імперії, є повстання 1863-1864 гг., яке охопило землі не тільки Польщі, а і України, Литви, Білорусі. Слід зазначити, що не на всі ключові питання щодо повстання дослідники Польщі, Росії, а також України і Білорусі дають однакові відповіді. Аналіз тенденцій бачення проблеми в працях науковців різних країн дозволить зробити дослідження більш об'єктивним. З цієї метою було залучено праці як фахівців різних країн, так і матеріали з Інтернету. Було досліджено висвітлення таких питань: 1) причини повстання; 2) рушійні сили; 3) кількість загиблих і репресованих; 4) причини поразки; 5) наслідки повстання.

Польські дослідники повстання 1863-1864 рр. класифікують як «польське національне повстання проти Російської імперії» і називають його просто «Січневе повстання» [1], [2], [3], тобто така назва навіть без визначення року є для поляків зрозумілою і не потребує уточнень. Серед причин повстання польські автори називають: «зростання російського терору щодо польського руху опору» [1], «поразку Росії в Кримській війні, рекрутський набір, успіхи боротьби за об'єднання Італії, смерть Миколи I, який придушив Листопадове повстання, реформи Олександра II і необхідність ліберальних реформ в Польщі» [2], [4], [5], а також те, що «суспільство не хотіло миритися з тиском ззовні... і це було більше питанням честі і гідності, ніж політики» [6: 343].

Для Росії, як, власне, для України і Білорусі, - це, перш за все, національно-визвольне повстання за відновлення незалежності польської держави [7], [8], [9]. Лише деякі з авторів додають до причин ще кризу феодального устрою, наявність революційної ситуації 1859-1861 рр. [10], а також діяльність таємних радикально-демократичних організацій в Росії [11]. Серед російських науковців є відверто негативні погляди щодо польського повстання і його причин, а саме: «заколот був спрямований не

тільки на відокремлення Царства Польського від Росії, але і на відторгнення від Російської імперії її західних земель (Білорусі і Правобережної України)» [12]. А. Широкоград причиною повстання вважає «позбавлення польських панів самодержавної, тобто анархічної свободи» [13].

Якщо думки польських і частини російських дослідників щодо причин повстання різняться, то погляди науковців різних країн на участь, а точніше «неучасть» селян в подіях 1863-1864 рр., майже співпадають: «переважна більшість польських селян залишалася осторонь повстання, а деякі з них допомагали російським військам» [13]; «небагато селян брали участь у повстанні, які не брали – іноді ставилися до повстанців вороже» [4]; «зусилля поляків прихилити українських селян на свій бік... завершилися повною поразкою» [14: 168]. Іноді зазначають, що «участь селян у повстанні зросла після гасла Траугутта «з народом і для народу», але після царського указу 2 березня 1864 р. про власність на землю для селян, їх кількість почала зменшуватися» [1].

Немає протиріч серед дослідників різних країн і в питанні про участь у повстанні ксьондзів. Різниця відчувається іноді в «інтонаціях», з якими про це повідомляється: констатація факту – з польської сторони [3: 48], [2], засудження – з російської [12], [13].

Аналіз наслідків повстання дозволяє чітко усвідомити, що царські репресії були спрямовані проти шляхти та духовництва, які і були рушійними силами повстання 1863-1864 рр. Крім того, що серед зісланих учасників повстання переважну більшість складали представники шляхти та католицького духовництва, саме проти цих станів діяли наступні заходи: особам католицького віросповідання було заборонено займати державні посади [7] (зрозуміло, що не селяни претендували на ці посади); заборона застосування польської мови у громадських місцях та в офіційному листуванні [7] (навіть чи селяни вели офіційне листування); зачинено всі дворянські училища та гімназії, за виключенням губернських міст [15], [2], [5]; нові правила

підтвердження дворянства дозволили перевести переважну більшість дрібної шляхти в категорію однодворців [15]; закон Олександра II, за яким висланим з західних губерній пропонувалося протягом двох років продати свої землі, а купити їх могли тільки православні [7], [4], [1], [2], завдавав удару не тільки по шляхті, але і по католицькому духовництву, як, власне, і заборона особам чоловічої статі від'їзжати з місця помешкання більш, ніж на 30 верст без дозволу місцевої влади (селян це не стосувалося) [7]; влада вела нагляд за католицькими священиками, продовжувалося зачинення костелів [15], [1]; майно костелів було взято під державний контроль, а в 1867 р. польську Католицьку Церкву підпорядкували Римсько-католицькій колегії в Петербурзі [6: 353]. Після придушення повстання покращилося становище селян – в результаті аграрної реформи вони отримали землю у власність без викупу, селянам передавали також землю, конфісковану у шляхти, яка брала участь у повстанні [12]. В результаті реформи польські селяни опинилися в кращому становищі, ніж селяни Російської імперії [5]. Отже, це ще одно підтвердження того, що селяни як мінімум «прохолодно» ставилися до повстання 1863-1864 рр. і отримали за це «нагороду» від царської влади.

Найбільші розбіжності спостерігаються у визначенні кількості загиблих, страчених, репресованих учасників повстання. В цій питанні немає єдиної думки не тільки між поляками і росіянами, а навіть і безпосередньо в середовищі польських і російських вчених. Можна визначити лише те, що цифри репресованих учасників Січневого повстання, які наводять польські вчені, є більшими, ніж цифри, які наводять російські автори. Так, якщо польські дослідники, говорячи про страчених російською владою повстанцях, називають цифру 400 [2] і навіть близько 1 тисячі чоловік [1], то російські і білоруські автори наполягають на цифрі 128 страчених повстанців за часи Муравйова [7], [9], хоча зустрічається і кількість «менш ніж 400 чоловік» [12]. Подібна ситуація і з визначенням кількості висланих до Сибіру. Якщо в працях російських авторів вона коливається від 12,5 тис. чоловік [7] до 22 тис. чоловік [8], то польські джерела називають цифру 38 тис. чоловік [1].

Серед причин поразки повстання 1863-1864 рр. польські вчені називають такі: 1) Росія була міцнішою [1], [4]; 2) небагато селян брали участь у повстанні і це значно його послабило [4], [5]; 3) погане озброєння армії, керівники повстання мали недостатньо досвіду [4]; 4) брак допомоги з боку західних держав [4]; 5) розподіл

на «Білих» та «Червоних», які погано узгоджували дії між собою [4], [6: 344].

Українські і білоруські вчені, аналізуючи визначені події, звертають увагу на ігнорування інтересів українців і білорусів [14: 168], [9]. Переважна більшість залучених до дослідження російських авторів взагалі не розглядала причини поразки повстання.

Отже, визначаючи причини повстання, польські науковці зазвичай перераховують лише чинники, які саме в той момент спричинили повстання, часто навіть не вказуючи основну причину повстання – здобуття незалежності. Так можна писати лише про подію, мета якої в Польщі і так всім зрозуміла. Російські, українські, білоруські дослідники у визначенні причин основний акцент роблять на боротьбі за відновлення незалежності польської держави.

У визначенні рушійних сил повстання 1863-1864 рр. спостерігається однотайність серед авторів означених країн. Практично всі вони визнають провідну роль в даних подіях польської шляхти, а також католицького духовництва і досить пасивне, а іноді вороже ставлення до повстання селян. Такі висновки підтверджують і наслідки Січневого повстання, бо царські репресії були спрямовані саме проти польської шляхти та Католицької Церкви, а становище селян покращилося.

Найбільш протиречивими є дані щодо кількості загиблих і репресованих учасників повстання. Спостерігається чітка тенденція збільшення жертв зі «своєї» сторони і викриття жорстокості з протилежної.

Аналізуючи причини поразки повстання сучасні польські вчені (переважна більшість їх російських колег взагалі це питання не розглядала), на жаль, проігнорували факт нехтування національними інтересами українців та білорусів як одну з причин поразки повстання. Деякі російські вчені взагалі дозволяють собі висловлювати неповагу до боротьби Польщі за незалежність, називаючи її «повстанням проти російської влади... через позбавлення польських панів... анархічної свободи» [13], а також «заколотом, організованим націоналістично і антиросійськи налаштованою частиною польської шляхти і католицького духовництва» [12]. Це означає, що «робота над помилками» зроблена не в повному обсязі і тому є загроза їх повторення, а з огляду на події на сході України, не тільки загроза.

Джерела та література:

1. Powstanie styczniowe. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pl.wikipedia.org/wiki>.

2. Tumiel K. Powstanie styczniowe (przyczyny, przebieg, skutki). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edulandia.pl>.
3. Прейс Р. Капуцини в Україні. Нарис історії. – Вінниця : CLARA STUDIO, 2007. – 80 с.
4. Powstanie styczniowe 22-23 stycznia 1863 r. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sciaga.pl/tekst/84484-85>.
5. Przyczyny wybuchu powstania: ugrupowanie patriotyczne, wydarzenia poprzedzające. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bryk.pl>.
6. Тымовский М., Кеневич Я., Хольцер Е. История Польши. – М. : Весь мир, 2004. – 544 с.
7. Восстание 1863 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
8. Иванов А. А. Польские ссыльные в Восточной Сибири в XIX в. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ostrog.ucoz.ru/publ/i/>.
9. Гигин В. Польское восстание и белорусы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zapadrus.su/2012-04-11-14-59-43/2013-1863-/643-2013-01-21-210406.html>.
10. Польское восстание 1863-64 гг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru>.
11. Польское восстание 1863-1864 гг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://regesty.ru>.
12. Воронин В. Е. Польское восстание 1863-1864 гг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.portal-slovo.ru/history/35317.php>.
13. Широкопад А. Парадоксы Польского восстания 1863 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nvo.ng.ru/history/2008-06-06/10_poland.html.
14. Земський Ю. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. – Хмельницький, 2011. – 350 с.
15. История Беларуси: С древнейших времен до нашего времени / И. И. Ковкель, Э. С. Ярмусик. – Минск : Аверсэв, 2004.

МОСЮКОВА Наталія

Польское восстание 1863-1864 гг.: некоторые вопросы историографии

Рассматриваются основные составляющие Польского восстания 1863-1864 гг. – его причины, движущие силы, последствия, причины поражения, количество погибших и репрессированных участников восстания. Освещены различия в исследованиях ученых разных стран в вопросах оценки указанного события.

Ключевые слова: Январское восстание, поляки, Российская империя, ученые.

MOSYUKOVA Natalia

Polish revolt of 1863-1864 years: some questions of historiography

The basic constituents of the Polish revolt 1863-1864 – his reasons, motive forces, consequences, reasons of defeat, quantity of the lost and repressed insurrectionists are examined. Distinctions are lighted up in researches of scientific different countries in the questions of estimation of the indicated event.

Keywords: January revolt, Poland, Russian empire, scientists.

УДК 930.1(477) 1941/1944

Дмитро НЕФЬОДОВ

(Миколаїв, Україна)

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ 1990-х рр. РАДЯНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ

Висвітлюються досягнення та упущення вітчизняної історіографії 1990-х рр. радянського руху Опору в Південній Україні.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, рух Опору, комуністичне підпілля, партизанський рух, Південна Україна, сучасна історіографія.

Початок створення цілковито нової концепції історії України воєнної доби датується 90-ми рр. і пов'язаний з ім'ям колишнього завідуючого відділом історії України періоду Другої світової війни М. Ковалем. На сторінках чотирьох монографій [1-4], дослідником здійснено ґрунтовний аналіз та визначені основні «білі плями» та замовчувані питання історії руху Опору. Дослідник детально проаналізував основні хиби під час організації руху Опору, до яких відніс репресії знавців «малої війни» у 30-х рр., поспішність, формалізм у доборі кадрів, закладанні матеріально-технічної бази, створенні конспіративних квартир для підпільників. В цілому, науковець високо оцінив радянських рух Опору, у тому числі і в південних областях республіки, зазначив, що дії його учасників об'єктивно сприяли операціям Червоної армії та явили собою фактично «регулярний другий фронт» [3: 270].

Що стосується історіографії радянського руху Опору, необхідно відзначити зниження наукового інтересу, зменшення кількості публікацій, особливо порівнюючи з радянською добою. Втім не дивлячись на зменшення кількості, підвищилась якість праць. Науковці здійснили спробу відмежуватись від вкрай позитивістського доробку радянської історіографії, направити свої розвідки у більш критичне русло та зосередитись на «білих плямах» та замовчуваних питаннях історії радянського руху Опору. До останніх вітчизняні історики відносять значне завищення кількості учасників підпілля та партизанських загонів, існування членів багатьох підпільних обкомів переважно «на папері», значна перевага ідеологічної та «каральної» функцій партизанських загонів над суто бойовою, військовою.

Найбільшу увагу привертає чи не єдине комплексне дослідження А. Чайковського [5-6]. Автор послідовно розкрив основні причини помилок при організації руху Опору, акцентуючи увагу на знищенні майже усіх знавців «малої війни» під час репресій 30-х рр.

та недооцінку вищим військовим та партійним керівництвом значення підпільно-партизанського руху вже під час самої війни. Науковець детально торкнувся й такого аспекту як колабораціонізм, що також став однією з причин розкриття підпільних груп, а саме Миколаївського підпільного центру, підпілля Одеси, Запоріжжя. За оцінкою історика, масові провали й арешти у Сімферополі, Феодосії та інших населених пунктах Криму стали наслідком порушення правил конспірації. Гонитва за зростанням чисельності організацій, купівля зброї на вулицях у румунських солдатів, занотовування до записників справжніх прізвищ учасників, їх адрес та збирання коштів на підприємствах – все це, підкреслює А. Чайковський, носило масовий характер і призводило до тяжких втрат [6: 19]. Особливу увагу дослідник звернув на процес становлення партизанського руху в Криму, під час якого, на думку вченого, організатори припустилися грубих помилок, нехтуючи принципом добровільності вступу до загонів, порушуючи правила конспірації. Наслідком цього стала велика кількість дезертирів. Історик послідовно проводить думку, що «народні месники» на Кримському півострові у 1941-1942 рр. фактично кинуті на призволяще і керівництво партизанським рухом не розуміло справжнього стану справ, радячи їм «самим себе забезпечувати». Порівнюючи значне піднесення підпільно-партизанського руху у 1943-1944 рр., в період коли радянське керівництво «почало куди серйозніше, ніж раніше, ставитись до партизанського руху» [6: 34], обмеженість руху Опору в 1941-1942 рр. вчений пояснює відсутністю зброї, а не «приязним ставленням» населення до окупантів.

В середині 90-х рр. дещо активізувались регіональні дослідження руху Опору. Перу відомого миколаївського історика М. Шитюка належить монографія «Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини в 1941-1942 роках» [7]. Джерельна база даного дослідження підібрана за конкретно визначеним напрямком та складається лише із закритих

раніше фондів обласного архіву. На їх основі автор зробив спробу дати об'єктивну картину підпільно-партизанського руху на території області в роки війни. Ввівши до наукового обігу велику кількість нових документів, науковець дослідив діяльність на території обласного центру таких підпільних організацій як «Миколаївський підпільний центр», «Центр», «Патріоти Батьківщини», а також велику кількість організацій та груп, що діяли в Первомайську, Вознесенську, Новій Одесі, в інших містах та селах області. Торкнувся історик і діяльності партизанських загонів, що діяли на території Баштанського, Казанківського районів та ін. Одне з центральних місць в монографії займає аналіз спотворених історичних даних про діяльність того чи іншого формування. Зокрема науковцем підкреслений той факт, що після звільнення області було представлено чимало звітів, часто досить широких, про підпільно-партизанську діяльність. Однак після перевірки даної «діяльності» радянськими спецслужбами та партійними органами, виявилось, що таких загонів просто не існувало. Істориком наведений перелік даних груп та загонів, які склались переважно з «мертвих душ». У процесі дослідження М. Шитюк приходять до висновків, що не дивлячись на те, що підпільний обком і райкоми партії в період окупації «не працювали», не було створено єдиного організуючого центру, частина комуністів проявила малодушність, поставивши особисті інтереси вище суспільних, на території Миколаївщини з ініціативи низів розгорнулася підпільна і партизанська боротьба. Окрему увагу М. Шитюк приділив історії діяльності підпільної молодіжної організації «Партизанська іскра» [8]. Використовуючи матеріали нововідкритих фондів архіву СБУ в Миколаївській області, науковець більш об'єктивно, аніж попередники, окреслив картину діяльності іскрівців, детально відтворив шлях їхньої боротьби, визначив причини розкриття та знищення більшості підпільників.

Однією з узагальнюючих праць першого десятиліття існування незалежної української держави стала монографія І. Муковського та О. Лисенка «Звитяга та жертвність» [9], що побачила світ у 1997 р. Автори вперше у вітчизняній історіографії зробили спробу провести комплексний аналіз ролі минулої війни в долі кожного українця. Саме в цій праці чи не вперше використаний суто антропоцентристський підхід для оцінки всіх подій минулої війни та започатковано комплексне та об'єктивне вивчення участі українців у війні – у тому числі в різних течіях руху Опору.

Узагальнюючою та, так би мовити, «завершальною» працею 90-х рр., а разом і XX століття став заключний том «Книги Пам'яті України» – «Безсмертя» [10]. Саме у цій фундаментальній колективній монографії відобразився сучасний на той період стан вітчизняної історіографії минулої війни, всіх її складових. Рух Опору у південних областях країни розглянуто науковцями з нових концептуальних засад, підкреслені особливо важкі умови діяльності партизанів і підпільників в степових районах Півдня та в обмеженому просторі Кримського півострова, наведені причини поразок та невиправданих втрат під час організації підпільно-партизанського руху, особливості та характерні риси руху Опору у Південній Україні, результати боротьби. У той же час дана монографія віддзеркалила усі протиріччя, наявні у трактуванні неоднозначних питань у тому числі в тематиці руху Опору.

Таким чином, можна зробити висновок, що проголошення незалежності України та якісні зміни у вітчизняній історичній науці сприяли перегляду всіх ключових питань руху Опору, у тому числі в Південній Україні. Втім не слід трактувати дані події як «революційний злам», а скоріше як перехідний етап для історіографії руху Опору на Півдні, в науковому доробку якої відбилися основні протиріччя суспільно-політичного процесу та різні погляди на спільне минуле. Відбулась остаточна відмова від радянської методології та розуміння історії минулої війни, заснованих на марксистсько-ленінському вченні, втім і створення нової відбувалось доволі повільно. Проте не дивлячись на ці вади «перехідного віку», більшість істориків розпочали із суто наукових позицій створювати об'єктивну, незаангажовану та, що найголовніше, аполітичну історію руху Опору. Почали досліджуватись «білі плями», прорахунки та вади радянського руху Опору. Праці М. Ковалю, О. Лисенка, І. Муковського, А. Чайковського, М. Шитюка та інших заклали підвалини зовсім нової історіографії, окреслили коло актуальних та малодосліджених питань з історії руху Опору на Півдні України, відповідь на які мали б дати науковці XXI століття.

Джерела та література:

1. Коваль М. В. Друга світова війна і Україна (1939-1945 рр.): історіософські нотатки / Михайло Васильович Коваль. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. – 75 с.
2. Його ж. Україна: 1939-1945: Маловідомі і непрочитані сторінки історії / Михайло Васильович Коваль. – К.: Вища школа, 1995. – 192 с.
3. Його ж. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.)

- / М. В. Коваль ; за заг. ред. В. А. Смоля ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Альтернативи, 1999. – 335 с.
4. Його ж. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.): Спроба сучасного концептуального бачення / Михайло Васильович Коваль. – К.: Інститут Історії України НАН України, 1994. – 58 с.
5. Чайковский А. С. Відлуння далеких сурм: Словом історика і публіциста / Анатолій Степанович Чайковский. – К., 1995. – 172 с.
6. Його ж. Невідома війна. (Партизанський рух в Україні 1941-1944 рр.: мовою документів, очима історика) / Анатолій Степанович Чайковский. – К. : Україна, 1994. – 255 с.
7. Шитюк М. М. Партизанський і підпільний рух на території Миколаївщини в 1941-1944 роках / Микола Миколайович Шитюк. – Миколаїв, 1996. – 70 с.
8. Його ж. Діяльність підпільної організації «Партизанська іскра» в світлі нових історичних документів (1942-1943 рр.) / М.М. Шитюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 3. – С. 101-106.
9. Муковський І. Т. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах другої світової війни / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с.
10. Безсмертя. Книга пам'яті України. 1941-1945 / [Голов. ред. кол.: Герасимов І. О., Муковський І. Т., Панченко П. П., Вишневецький Р. Г.]. – К.: Книга пам'яті України, 2000. – 944 с.

НЕФЬОДОВ Дмитрій

Отечественная историография 1990-х гг. советского движения сопротивления в Южной Украине

Освещаются достижения и упущения отечественной историографии 1990-х гг. советского движения Сопротивления в Южной Украине.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, движение Сопротивления, коммунистическое подполье, партизанское движение, Южная Украина, современная историография.

NEFEDOV Dmitry

Home historiography 1990th of soviet ruh of resistance is in south Ukraine

Highlights achievements and shortcomings of national historiography of the 1990's. soviet resistance movement in Southern Ukraine.

Keywords: Great Patriotic War, Resistance movement, communist underground, guerrilla movement, South Ukraine, modern historiography.

УДК 94(477)

Владислав ПАРХОМЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ВИСТУПИ В. ОСКІЛКА ТА П. БОЛБОЧАНА (1919 р.) У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Аналізуються мемуарні свідчення сучасників в якості джерела при висвітленні виступів проти Директорії у 1919 р. В. Оскілка та П. Болбочана

Ключові слова: спогади, Директорія, заколот, Оскілко, Болбочан.

Перебування при владі Директорії у 1919 р. характеризується поширенням такого явища, як «отаманщина». У свій час делегувавши повстанським ватажкам на місцях свої повноваження, Директорія практично втратила всі важелі контролю над ними, перетворивши їх у самовладних правителів, які керували регіоном на власний розсуд. Яскравим проявом «отаманщини» виявилися виступи В. П. Оскілка та П. Ф. Болбочана, що знайшло відповідне відображення у спогадах учасників визвольного руху.

У квітні 1919 р. Директорія пережила одну з найбільш небезпечних для себе подій – «оскілковщину» [1: 5-15]. Отаман В. Оскілко, колишній поручик імператорської армії, що з перших місяців Директорії став ледь не самовладним правителем Волині, очоливши Північну групу військ УНР. Після встановлення «лівого» кабінету Б. Мартоса він спробував здійснити державний переворот і заарештувати всю Директорію та її уряд. Причини цього виступу досить докладно подає у своїх споминах сам Б. Мартос, який зокрема вказує, що найбільшу зацікавленість у цьому перевороті відігравали праві українські партії, які відтепер втратили владу і планували цим кроком позбавитися і Директорії, і її уряду. Визнаючи, що цей переворот був одним із найнеприємніших явищ для національного престижу, колишній голова уряду намагається дати йому максимально об'єктивну оцінку. Він вказує, що вина людей, які з колишніх сотників опинилися на чолі багатотисячних армій, не менша, ніж у тих, хто їх туди призначав [2: 55]. Схожу думку висловлює у своїх спогадах і Є. Коновалець, наголошуючи на тому, що основна вина заколоту лежить на галицькому політикуму, відомого своїми консервативними поглядами [3: 328].

Сам Оскілко у споминах писав, що метою його повстання було припинення міжпартійних чвар в уряді. Він вважав за необхідне усунути від влади соціалістів, укласти союз із Польщею, та кинути всі сили проти більшовиків, «врятувавши цим українську державність від катастрофи» [4: 10].

Прямим винуватцем заколоту Б. Мартос називає начальника штабу Північного угруповання військ УНР, генерала В. Агапієва, який вів переговори як з правими партіями, так і з денікінцями, і відповідно був зацікавлений у перевороті. Початком же самого повстання вважається відмова В. Оскілка виступити з військом на схід проти більшовиків. 28 квітня 1919 р. С. Петлюра видав наказ про зняття його з посади, а як відповідь – 29 квітня, зранку віддані отаманові війська зайняли Рівний і взяли під варту весь уряд. Однак члени Директорії на чолі з С. Петлюрою перебували тоді в Здолбуніві, що й врятувало їх від арешту [5: 292]. Сил захопити Здолбунів у В. Оскілка не було, і саме це дало можливість С. Петлюрі придушити бунт наступного дня. Як зазначає Б. Мартос, більшість козаків В. Оскілка не розуміли всієї ситуації, і сам похід на Здолбунів їм представлено, як спробу звільнити С. Петлюру, який наче потрапив до рук більшовиків. У подальшому відозви самого С. Петлюри, який закликав не коритися заколотникові Оскілці, відіграли вирішальну роль. Уже 30 квітня Рівний було зайнято військами Головного отамана, а весь уряд звільнено з-під варті [2: 10].

Цей заколот вміло використали поляки, які практично без опору зайняли Луцьк та захопили значні склади з амуніцією [6: 128]. Сам же В. Оскілко разом із В. Агапієвим втекли у Польщу. У 1926 р. Оскілка вбито «українською революційною організацією» [7: 134].

Для самої Директорії цей заколот мав ще більш шкідливі наслідки – він настільки послабив армію, що уряд 5 квітня змушений був залишити Рівний і згодом перебратися в Галичину. Війська УНР у цей час спиралися на Збруч, утримуючи лише декілька повітів на схід від річки [2: 11-12].

Не менш значущим для долі Директорії цього часу виявився заколот П. Болбочана, організований ним у Проскуріві 9 червня 1919 р. Сам цей заколот В. Винниченко іронічно назвав виступом «другого національного героя проти першого», показуючи, що він став наслідком того самовладдя, яке Петлюра дозволяв своїм отаманам, і яке стало однією з причин падіння

Директорії [5: 295-296]. Приводом же до цього виступу Б. Мартос називає запровадження Державного інспекторату, що мав виявляти контрреволюційні елементи в армії та боротися з ними. Це викликало зворотну реакцію правих сил, які після придушення виступу В. Оскілка продовжили працювати в уряді. Саме вони вирішили використати полковника П. Болбочана як подальшу заміну С. Петлюрі. Головою Директорії мав стати Є. Петрушевич. Справжнім організатором цієї змови став С. Шемет, який зумів умовити П. Болбочана розпочати виступ, про ці події він залишив свої спогади [8: 201-220]. Зазначимо, що Болбочана за наказом Петлюри вже призначено в Італію, щоб вирішати там справу повернення українських полонених (галичан з колишньої австрійської армії) [9: 10]. Були спроби залучити до заколоту проти С. Петлюри також Є. Коновальця, чи принаймні заручитися його підтримкою, однак керівник Січових стрільців заявив, що підтримає призначення Болбочана лише тоді, коли воно буде проведено легально, що малоймовірно [3: 329]. Цим він фактично відмовив заколотникам і підштовхнув їх до рішучих дій.

Основною ударною силою, на яку планували опертися заколотники, був Запорізький корпус, що на той час передислокувався з Румунії. Саме ним у 1918 р. командував П. Болбочан, відтак і були сподівання на підтримку козаками свого колишнього керівника [9: 10-11]. С. Шемет організував агітацію серед солдатів, щоб вони вимагали призначення комендантом корпусу саме свого колишнього командира. 9 червня П. Болбочан із прихильниками прибув до штабу Запорізького корпусу в Проскуріві та оголосив себе командувачем. Однак досить швидка реакція уряду не дозволила заколотникам отримати реальну владу в корпусі, частини якого в цей час тримали фронт проти більшовиків під Шепетівкою. Отже, до Проскурова для вирішення ситуації на місці направлено спочатку державного інспектора В. Кедровського. Після провалу переговорів проти заколотників відправлено агентів петлюрівської контррозвідки, підтриманих полком ім. Д. Дорошенка, які заарештували П. Болбочана. С. Шемету вдалося втекти у Польщу. 10 червня відбувся суд над заколотником, а 24-го у станції Балін Болбочана розстріляно [5: 297].

Постать П. Болбочана неоднозначно висвітлено у спогадах сучасників. У 1917 р. Болбочан сприяв українізації в армії, очоливши 1-й Український республіканський полк. У лютому 1918 р. в умовах наступу проти більшовиків німецьких військ, на чолі куреня

Окремого Запорізького загону, Болбочан 24 лютого увійде в Житомир, а 2 березня в Київ. У квітні він вже командує Кримською групою військ УНР, а з грудня 1918 р. – очолив Лівобережну армійську групу Директорії. Тому у своїх спогадах Г. Макаренко називає Болбочана палким патріотом України, який став жертвою політичних інтриг [9: 11].

Генерал УНР В. Петрів вважав Болбочана схильним до авантюрих дій. У мемуарних свідченнях він зазначав, що у 1918 р. Болбочан запропонував йому зі своїм полком стати на бік протигетьманського виступу з метою проголошення гетьманом замість П. Скоропадського австрійського кандидата – Вільгельма Габсбурга (Василя Вишиваного). Генерал цю ідею не підтримав і від участі в заколоті відмовився [10: 547-548].

Важливою подією стала публікація у 2003 р. мемуарної спадщини М. Ю. Чеботаріва (1884-1972) – першого керівника контррозвідки УНР, начальника охорони Головного отамана С. Петлюри [11]. У передмові до видання проф. В. Сідак, зазначає, що у книгу включено лише частину спогадів, написану Чеботарівим у 1960 р. за кордоном [11: 6], але в ній на жаль відсутня інформація про участь мемуариста в ліквідації виступу Болбочана. Проте у листі до А. Мельника, датованим 1933 р., Чеботарів намагається позбутися звинувачень щодо «самовільного розстрілу» Болбочана [11: 236-239].

Обидва заколоти, що досить детально описані мемуаристами, наочно продемонстрували слабкість позицій Директорії, яка не могла знайти опору навіть в армії. Перехід до «лівої» орієнтації після призначення кабінету Б. Мартоса не лише посилив розкол між соціалістами та самостійниками, а й між політиками УНР та ЗУНР, які відповідно підтримували «ліву» та «праву» лінію політичної орієнтації України. Реакцією на цей розрив і стали два вищезгаданих військові заколоти.

Джерела та література:

1. Томашевський В. Шлях до катастрофи. Події в Рівні. Повстання отамана Оскілка / В. Томашевський. – Відень – Київ, 1920. – 20 с.
2. Мартос Б. Оскілко й Болбочан: спогади / Борис Мартос. – Мюнхен: П. Белей, 1958. – 63 с.
3. Коновалець Є. Спомини й уваги / Євген Коновалець // Історія січових стрільців. – К. : Україна, 1992. – С. 287-346.
4. Оскілко В. Між двома силами / Володимир Оскілко. – Рівне : УНП, 1924. – 124 с.
5. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції, марець 1917 р. – грудень 1919 р. / Володимир Винниченко. – К.:

- Вид-во політичної літератури, 1990 – Ч. 3. – 542 с.
6. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр. : у 4 т. / Павло Христюк. – Відень: Український соціологічний інститут, 1922. – Т. 4. – 192 с.
7. Білон П. Спогади / Петро Білон. – Ч. 1. – Пітсбург: До Свігла, 1952. – 164 с.
8. Шемет С. Полковник Петро Болбочан (Замітки до історії Запорізького корпусу 1917-1919 рр.) / Сергій Шемет // Хліборобська Україна. – 1922-1923. – Кн. 4. – С. 200-236.
9. Макаренко Г. Полковник П. Болбочан (Останній акт життя) / Г. Макаренко // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 7-8. – С. 10-11.
10. Петрів В. Військово-історичні праці. Спомини / В. Петрів. – К.: Поліграфкнига, 2002. – 640 с.
11. Визвольні змагання очима контррозвідника. (Документальна спадщина Миколи Чеботаріва). – К.: Темпора, 2003. – 288с.

ПАРХОМЕНКО Владислав

**Выступления В. Оскилка и П. Болбочана (1919 г.)
в воспоминаниях современников**

Анализируются мемуарные свидетельства современников в качестве источника при освещении выступлений против Директории в 1919 г. В. Оскилка и П. Болбочана
Ключевые слова: воспоминания, Директория, мятеж, Оскилко, Болбочан.

PARKHOMENKO Vladislav

Speech V. Oscilko and P. Bolbochan (1919) in the memoirs of contemporaries

Analyzes the memoirs of contemporaries as the source when covering protests against the Directory in 1919 W. Oscilko and P. Bolbochan
Keywords: memories, Directory, rebellion, Oscilko, Bolbochan.

УДК [930.2:94(100) «1939/1945»] 94(47+57)»1942/1949»

Володимир СІМПЕРОВИЧ

(Київ, Україна)

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА НА ШПАЛЬТАХ «БРИТАНСКОГО СОЮЗНИКА»: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано газету «Британский союзник» як унікальне джерело вивчення історії Другої світової війни, здійснено комплексне дослідження часопису як цілісної системи, з'ясовано класифікацію, спрямованість, особливості та змістовний компонент уміщених матеріалів, шляхом джерелознавчого аналізу визначено їхні інформативні можливості.

Ключові слова: Друга світова війна, «Британский союзник», історичне джерело, газета.

Об'єктивне вивчення, переосмислення та неупереджене відтворення подій Другої світової війни можливе лише за умови залучення якомога більшої кількості історичних джерел. Вагоме місце серед різноманітного джерельного масиву з історії воєнної доби посідає газета «Британский союзник» (1942-1949 рр.), публікації якої найбільш динамічно висвітлювали суспільно-політичні процеси під час війни й заслуговують на особливу увагу. Водночас вивчення джерельного комплексу, акумульованого на шпальтах часопису, слугуватиме розширенню та збагаченню джерельної бази досліджень найбільшого мілітарного конфлікту XX століття.

Газета «Британский союзник» є багатоплановим і унікальним історичним джерелом, специфічною особливістю якого є комплексний синтетичний характер подачі інформації як за змістом, так і за формою. Як багатогранний джерельний комплекс, газета охоплює різноманітні свідчення про події на фронтах Другої світової війни, міжнародні процеси, соціальний і політичний розвиток Великобританії, економічну історію, повідомлення про наукові та культурні події, інформацію про повсякденне життя та побут. Часопис відзначається оперативністю подання матеріалів про події, безпосередністю відображення останніх, що підвищує його джерельну цінність. Попри багатоманітність матеріалів «Британського союзника» є те, що їх об'єднує, а саме: відображення та фіксація факту дійсності в наближений до нього момент часу.

Одним з найбільш репрезентативних сюжетів, задокументованих на шпальтах часопису, є висвітлення бойових дій на різних ділянках Другої світової війни. Звичайно, основний акцент інформативу, особливо до літа 1944 р., був зміщений на аналіз боїв на теренах Азії та Африки [1-3]. Відкриття «Другого фронту» в Європі призвело до оперативного висвітлення цих подій на сторінках «Британського союзника». З'явилися як загальні розвідки з військово-теоретичних питань

висадки військ союзників на території Франції, Італії та інших держав, так і ґрунтовні аналітичні статті про перебіг подій на цих фронтових ділянках Другої світової війни [4-10]. Досить значний відсоток статей був присвячений історії нової техніки і зброї, що впроваджувалася в збройних силах Великобританії, особливостям застосування окремих родів військ під час збройних конфліктів, повсякденню солдатів британської армії [11-13]. Газета друкувала й різноманітні статті біографічного стилю – про очільників військ союзників, солдатів та офіцерів британської та канадської армій, які відзначилися в боях [14-16].

Особливий сюжет бойових дій на європейському театрі Другої світової війни, закарбований у часописному вимірі, – бомбардування авіацією союзницьких військ населених пунктів Німеччини [17].

Упродовж Другої світової війни британські острови значно потерпали від бомбардувань німецького люфтваффе та обстрілів «літаючими бомбами». Ця проблема досить детально висвітлювалася на шпальтах часопису [18-19].

Газета значну увагу приділяла проблемам ленд-лізу. Детальні статистично-облікові дані наводилися як в оглядових статтях, так і в офіційних виступах прем'єр-міністра Великобританії. Не залишалася осторонь і проблема допомоги англійських громадських організацій населенню Радянського Союзу [20-25].

Особливе місце на сторінках тижневика відводилося проблемі міжнародних відносин та британсько-радянським взаєминам. Це як загальні оглядові статті, так і офіційні документи [26-28].

Ще однією важливою темою «Британського союзника» було соціально-економічне життя у Великобританії. Газета інформувала читачів про мітинги та зібрання в містах Англії, характеризувала побут і дозвілля англійських робітників. З ґрунтовним аналізом

економічного стану країни в часописі виступали профільні міністри [29-31].

У газеті публікувалися численні матеріали з історії культури, техніки та науки, новини в галузі освіти, бібліографічні огляди. Також часопис уміщував статті про нагородну систему Великобританії [32-36].

Отже, тижневик «Британский союзник» – це унікальне й надзвичайно цінне комплексне джерело для вивчення різноманітних складників історії Другої світової війни. За відповідного критичного ставлення до часопису, можна розкрити багато невідомих сторінок воєнної історії, розвінчати окремі усталені міфологеми та стереотипи, сприяти доказовості та обґрунтуванню під час аналізу історичних подій доби воєнного вихоліття. При цьому видання відрізняється високим ступенем достовірності інформації, позаяк воно досить оперативно відгукувалося на всі події у світі, а читачі мали можливість своєчасно співвіднести їх з реальною дійсністю. Аналіз інформативних особливостей часописних текстів-джерел дає змогу дійти висновку про міжнародне життя, особливості радянсько-британських відносин, суспільно-політичне, соціально-економічне та культурне життя Великобританії, відтворити характерні етапи бойових дій на африканському, азійському та європейському театрах Другої світової війни.

Актуальним завданням залишається подальший джерелознавчий «збір» текстів-інформантів часопису за окремими темаріями воєнного буття, введення до наукового обігу каталогізованого та анотованого покажчика матеріалів «Британського союзника». Усе це слугуватиме подальшому збагаченню джерельної бази з історії Другої світової війни, її актуалізації та апробації в історіографічному процесі.

Джерела та література:

1. Жубер Ф. Битва за Бирму / Ф. Жубер // Британский союзник. – 1944. – 30 апреля.
2. Камп Дж. Фиджи в войне / Дж. Камп // Британский союзник. – 1944. – 17 декабря.
3. Уроки Бирманской кампании // Британский союзник. – 1944. – 3 июня.
4. Арчер К. Р. Через море – в бой с врагом / К. Р. Арчер // Британский союзник. – 1944. – 11 июня.
5. Аллен Р. Г. Прорыв в Северной Франции / Р. Г. Аллен // Британский союзник. – 1944. – 10 сентября.
6. Энсти Е. К. Планирование воздушно-десантных операций / Е. К. Энсти // Британский союзник. – 1944. – 3 декабря.
7. Вторжение союзников во Францию // Британский союзник. – 1944. – 11 июня.

8. Париж свободен // Британский союзник. – 1944. – 3 сентября.
9. Сражение за Северную Италию // Британский союзник. – 1945. – 11 марта.
10. Доклад генерала Эйзенхауера. Кампания в Западной Европе // Британский союзник. – 1946. – 21 июля.
11. Новое противотанковое орудие // Британский союзник. – 1944. – 30 апреля.
12. Снаряжение десантной дивизии // Британский союзник. – 1944. – 11 июня.
13. Малланд Дж. Р. Средний танк «Валентайн» / Дж. Р. Малланд // Британский союзник. – 1945. – 21 января.
14. Генерал Александер, Главнокомандующий вооруженными силами Великобритании на Ближнем Востоке // Британский союзник. – 1942. – 22 ноября.
15. Командиры, руководящие вторжением союзных войск в Западную Европу // Британский союзник. – 1944. – 11 июня.
16. Честь и слава военачальникам // Британский союзник. – 1946. – 20 января.
17. Стречи Дж. Мы бомбим нефтяные базы Германии / Дж. Стречи // Британский союзник. – 1944. – 10 декабря.
18. Добровольцы борются с «Летающими бомбами» // Британский союзник. – 1944. – 10 сентября.
19. Пять лет под огнем врага // Британский союзник. – 1945. – 27 мая.
20. Заявление Черчилля о поставках СССР // Британский союзник. – 1944. – 21 мая.
21. Вклад Британии в дело взаимной помощи // Британский союзник. – 1944. – 10 декабря.
22. Помощь России медикаментами // Британский союзник. – 1944. – 17 декабря.
23. Симпсон У. оборудование для Советского Союза / У. Симпсон // Британский союзник. – 1946. – 13 января.
24. Крупнейший караван прибыл в СРСР // Британский союзник. – 1944. – 4 июня.
25. Френч Х. В Мурманск – через все преграды / Х. Френч // Британский союзник. – 1945. – 22 апреля.
26. Лоу Р. Три года боевой дружбы / Р. Лоу // Британский союзник. – 1944. – 25 июня.
27. Внешняя политика Британии // Британский союзник. – 1944. – 3 июня.
28. Единство привело нас к Победе // Британский союзник. – 1945. – 20 мая.
29. Уиллинг Г. Социальные реформы в Британии / Г. Уиллинг // Британский союзник. – 1944. – 11 июня.
30. Гриффитс Дж. Портрет британского шахтера / Дж. Гриффитс // Британский союзник. – 1944. – 11 июня.
31. Женщины в сельском хозяйстве // Британский союзник. – 1945. – 18 марта.
32. Пауэлл Д. Британские военные фильмы / Д. Пауэлл // Британский союзник. – 1944. – 22 ноября.

33. Эшби Э. Мобилизация науки для войны / Э. Эшби // Британский союзник. – 1945. – 13 мая.
34. Стивенс А. «За отличные заслуги» / А. Стивенс // Британский союзник. – 1944. – 3 декабря.
35. Стивенс А. Век медалей / А. Стивенс // Британский союзник. – 1944. – 17 декабря.
36. Стивенс А. Крест Виктории / А. Стивенс // Британский союзник. – 1945. – 14 января.

СИМПЕРОВИЧ Владимир

**Вторая мировая война на страницах «Британского союзника»:
источниковедческий аспект**

Проанализировано газету «Британский союзник» как уникальный источник изучения истории Второй мировой войны, осуществлено комплексное исследование газеты как целостной системы, выяснено классификацию, направленность, особенности и содержательный компонент уместенных материалов, при помощи источниковедческого анализа определено их информационные возможности.

Ключевые слова: Вторая мировая война, «Британский союзник», исторический источник, газета.

SIMPEROVYCH Volodymyr

Second world war on the pages of the «British ally»: source study aspect

It has been analyzed the newspaper «British Ally» as unique sources of study of history of World War II, a complex research of the periodical publication as an integral system has been carried out, it has been determined the classification, direction, features and substantial component of inserted materials through analysis of sources of their informative capabilities.

Keywords: World War II, «British Ally», a historical source, a newspaper.

УДК [355.233.2+355.311.2(054)]»1944/1945»

Володимир ТРЕТЯК

(Київ, Україна)

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ В АРМІЙСЬКІЙ ПРЕСІ 1944-1945 рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ПЕРІОДИКИ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ)

На основі часописів 1-го Українського фронту висвітлюються методи й засоби, які застосовувала радянська пропаганда для військово-патріотичного виховання особового складу Збройних сил СРСР під час завершального етапу радянсько-німецького протистояння в роки Другої світової війни.

Ключові слова: військова преса, 1-й Український фронт, радянсько-німецьке протистояння, Червона армія, агітатор, військово-патріотичне виховання.

У роки Другої світової війни провідне місце в радянській періодиці, основного й найбільш дієвого виду впровадження радянської ідеології та державного політичного курсу в життя, посіла військова преса, інформаційна палітра якої стала цінним джерелом для військових істориків. Проте в радянські часи в руслі історико-партійного історієписання ці питання трактувалися в тенденційному ключі, що перешкоджало об'єктивній реконструкції історичної дійсності. Фундаментальними у сфері студіювання мілітарних періодичних видань стали дослідження С. Жукова, С. Сегеди, М. Рум'янцева [1; 2; 3]. На жаль, під час появи так званих гібридних війн, коли інформаційне протистояння відіграє ледь не ключову роль у досягненні цілей між ворогуючими сторонами, значно зменшилася зацікавленість істориків вивченням чинників, що визначають морально-психологічний стан військових.

Мета цієї розвідки – дослідити методи й засоби військово-патріотичного виховання радянських військ на завершальній стадії радянсько-німецького протистояння на основі періодики 1-го Українського фронту – одного з найбільших військово-стратегічних об'єднань у роки війни, створеного 20 жовтня 1943 р. шляхом перейменування Воронезького фронту.

Варто нагадати, що із середини 1943 р., а далі 1944-1945 рр. радянське командування використовувало принципово нові форми ведення війни – операції групами фронтів, коли одночасно була задіяна велика кількість людей. За таких умов на перший план виступали розуміння кожним бійцем наказів та відповідний рівень фахової підготовки.

Поступове визволення захоплених ворогом територій СРСР спричинило масовий призов до Червоної лав армії з цих земель контингенту, який не проходив військової служби. Розмах і темп наступу радянських військ по всій ділянці радянсько-німецького

фронту, який також супроводжували масштабні людські втрати, не давав можливості ґрунтовно підготувати призовників перед їхнім відбуттям на фронт. Часто мобілізованих відправляли в бій без будь-якого військового вишколу, тож навчатися вони мали безпосередньо в бойовій обстановці.

Лівова частка інформаційного наповнення військових видань – єдиного масового засобу впливу на свідомість військовослужбовців на фронті – присвячувалася саме військово-патріотичному вихованню. Одним із найдієвіших засобів морально-психологічного впливу на реципієнта вважався «наочно-гасловий». Зокрема, перша шпальта газет обов'язково містила шпигель-вікно (верхній правий кут) для слогана або малюнка, які легко запам'ятовує читач. Наприклад, під час боїв на території Німеччини впродовж січня 1945 р. фронтовий часопис військово-стратегічного об'єднання «За честь Батьківщини» розміщував у шпигель-вікнах гасла на кшталт «Визволимо від фашистської неволі наших братів та сестер, які нудяться на німецькій каторзі», чи малюнки із серії «Вперед, доб'ємо фашистського звіра в його барлозі!» [4; 5; 6].

Для акумуляції досвіду в царині військово-патріотичного виховання Головне політуправління РСЧА наполегливо рекомендувало редакціям військових видань розміщувати рубрики із заохоченням до самоорганізації бійців: «Бути пильним та берегти військову таємницю», «Взаємна допомога під час бою», «Берегти зброю та бойовий прапор», «Воїн Червоної армії не здається в полон», «Берегти командира та політпрацівника в бою», а також матеріали з методичними порадами для військових агітаторів. Щоденна газета 162-ї стрілецької дивізії вела постійну колонку «На допомогу груповоду політзанять», однойменне видання

40-ї армії вміщувало рубрику «Трибуна парторга», «Листи з досвіду агітатора», а часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» – «На допомогу агітатору». У цих виданнях рекомендувалося проводити політбесіди на теми неухильного виконання присяги, роз'яснення змісту наказів Верховного Головнокомандування та керівництва країни, а також популяризація подвиги, сміливі вчинки бійців тощо [7; 8; 9; 10; 11; 12; 13]. На виконання таких методичних порад газета «За честь Батьківщини» започаткувала фоторубрику «Герої наступу», яка відображала географію бойових дій 1-го Українського фронту, постійно друкувала листи-звіти про особисті бойові рахунки червоноармійців [14; 15; 16].

Після виходу 26 березня 1944 р. на державний кордон проти радянських військ були використані нові тип зброї, які поставляло на фронт командування Вермахту з метою переломити хід подій. Кореспонденти газети «За честь Батьківщини» періодично подавали нариси про фауст-патрони, танкетки-торпеди, описували методи боротьби з ними [17; 18].

Утім, у цей період перед керівництвом СРСР постали кардинально нові геополітичні цілі, не пов'язані із захистом батьківщини. Перед редакціями військових часописів постало завдання створити навколо радянських бійців, які перебували на теренах Європи, інформаційний фон, який би виступав контрпропагандою європейському способу життя. Починаючи із середини 1944 р., часопис 1-го Українського фронту з номера в номер розміщував рубрики із серії «Будь пильним, воїне!», у яких йшлося про те, що «Зараз... ми повинні удесятити свою пильність. Більше, ніж будь-коли, необхідна ретельна охорона штабів і військових об'єктів, обов'язкова перевірка кожного, хто викликає найменшу підозру... – усе це необхідне для знешкодження гітлерівських шпигунів» [19; 20].

Слід зазначити, що інструментарій військово-патріотичного виховання радянських пропагандистів не обмежувався лише заохочуванням, широко використовувалися також каральні методи, притаманні тоталітарним режимам. Під час повномасштабного наступу Червоної армії на території Румунії та Польщі вже згадуваний часопис 162-ї стрілецької дивізії «За победу» в передовиці розмістив повідомлення «як радянський закон карає зрадників батьківщини», у якому роз'яснювався зміст постанови ЦВК СРСР від 8 червня 1937 р. та Указ Президії Верховної Ради СРСР про внесення змін до статей кримінального кодексу РРФСР, які стосувалися «зради Батьківщини», зокрема таких питань, як шпionаж, розголошення

військової або державної таємниці, втеча за кордон. Згідно з цими змінами самовільне відлучення з частини каралося дисциплінарним стягненням або відправленням до дисциплінарного батальйону на строк від 6 місяців до 2-х років; дезертирство передбачало ув'язнення від 5 до 10 років або розстріл; зрада батьківщини каралася розстрілом із конфіскацією майна; родичів за допомогу могли ув'язнити на 5-10 років із конфіскацією майна; інші повнолітні члени родини звинуваченого позбавлялися виборчого права і відправлялися на заслання до Сибіру строком до 5 років; недонесення з боку військовослужбовця про підготовку або здійснення зради Батьківщини каралося строком до 10 років ув'язнення [21].

Отже, упродовж протистояння між СРСР та Німеччиною радянські політпрацівники та робітники військових часописів напружували широкий інструментарій (як заохочувальний, так і каральний), що стимулював радянських військовослужбовців до підвищення майстерності. Завдяки цьому, для контингенту, який не мав воєнного досвіду, радянське командування запроваджувало нові форми ведення війни, що передбачали одночасне оперування великими військово-стратегічними об'єднаннями, а також злагодженість усіх ланок для досягнення одного з головних завдань – перемоги у війні.

Джерела та література:

1. Жуков С. И. Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны / [С.И. Жуков]. – М.: изд-во Московского университета, 1968. – 388 с.
2. Сегада С. П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття): монографія. / [С.П. Сегада]. – Рівне : Овід, 2012. – 504 с.
3. Румянцев Н. И. Журналистика в военной шинели / Н. И. Румянцев // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 6. – С. 25-26.
4. За честь Родины – 1945. – 12 января. – № 5.
5. За честь Родины – 1945. – 25 января. – № 22.
6. За честь Родины – 1945. – 28 января. – № 25.
7. В помощь групповоду политзанятий // За победу. – 1944. – 1 октября. – № 129.
8. Выдающиеся успехи Красной армии // За честь Родины. – 1945. – 25 января. – № 22.
9. Письма об опыте работы агитаторов // За победу. – 1944. – 2 октября. – № 233.
10. Из опыта партийно-политической работы в наступлении. Трибуна парторга // За победу. – 1944. – 16 октября. – № 245.
11. Письма об опыте работы агитаторов // За победу. – 1944. – 3 октября. – № 234.

12. Тематика бесед, докладов и лекций по изучению доклада и приказа товарища Сталина о XXVII годовщине Великой Октябрьской социалистической революции // За победу. – 1944 г. – 21 ноября. – № 276.
13. Тематика политического управления Красной армии для бесед и политзанятий с рядовым и сержантским составом по приказу Верховного Главнокомандующего товарища Сталина № 5 от 23 февраля 1945 года // За честь Родины. – 1945. – 28 февраля. – № 51.
14. Герои наступления // «За честь Родины» – 1945. – 5, 8, 21, 22, 26 февраля, 12, 14, 17 марта. – № 31, 33, 45, 46, 49, 61, 63, 66.
15. Герои наступу // За честь Батьківщини – 1945. – 26 лютого. – № 48.
16. Ренсков И. Год со снайперской винтовкой // «За честь Родины» – 1944. – 24 июня. – № 151.
17. Борзунов С. Немецкие танкетки-торпеды // «За честь Родины» – 1944. – 6 июня. – № 135.
18. Гунин В. Фаустпатроны и борьба с ними // «За честь Родины» – 1945. – 18 февраля. – № 43.
19. Будь бдителен, воин! // «За честь Родины» – 1945. – 31 января. – № 27.
20. Организованность, дисциплина, порядок // «За честь Родины» – 1945. – 1 февраля. – № 28.
21. Как советский закон карает изменников Родины. Из постановления ЦИК СССР от 8 июня 1934 г. Как советский закон карает за самовольные отлучки и дезертирство. Указ Президиума Верховного Совета СССР об изменении пунктов А-Г статьи 193-7 Уголовного кодекса РСФСР // За победу. – 1944. – 1 октября. – № 129.

ТРЕТЯК Владимир

Военно-патриотического воспитания личного состава Красной армии в армейской прессе 1944 – 1945 гг. (на материалах периодики 1-го Украинского фронта)

На основе прессы 1-го Украинского фронта освещаются методы и средства, которые применяла советская пропаганда для военно-патриотического воспитания личного состава Вооруженных сил СССР во время заключительного этапа советско-германского противостояния в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: военная пресса, 1-й Украинский фронт, советско-германское противостояние, Красная армия, агитатор, военно-патриотическое воспитание.

TRETIYAK Vladimir

Army press military-patriotic education of the personnel staff of the red army 1944 – 1945 (on materials of periodicals of 1-th Ukrainian front)

Methods and facilities, which was applied by soviet propaganda for military-patriotic education of personnel staff of Military Forces of the USSR during the last stage of the Soviet-German opposition in the years of Second World War, light up on the basis of the military press of the 1-th Ukrainian front.

Keywords: the military press, 1-th Ukrainian front, Soviet-German opposition, Red army, agitator, military-patriotic education.

УДК 94(477) «1920/1929» - 054.57

Ольга ТРЕТЯКОВА

(Миколаїв, Україна)

ПОЛЬСЬКОМОВНА ЛІТЕРАТУРА ПІВДНЯ УКРАЇНИ 1920-х рр.

У статті, на основі архівних та інших джерел, охарактеризовано процес розповсюдження на Півдні України польськомовної друкованої літератури. Перераховано основні періодичні видання польською мовою, показано ставлення до неї польського населення.

Ключові слова: польська національна меншина, Південь України, періодичні видання, друкована література.

В 20-х рр. XX ст. одним із важливих засобів забезпечення інформованості польського населення, залучення його до суспільно-політичного життя, піднесення культурно-освітнього рівня, мала стати періодична преса, зокрема польськомовна, якій відводилася функція «ідеологічної зброї», «колективного організатора, пропагандиста і агітатора». Кількість польськомовних газет і журналів, особливо в 1925-1935 рр., коли функціонували національно-адміністративні територіальні одиниці, помітно збільшилася [12: 223].

У досліджуваний період виходили різноманітні періодичні видання польською мовою – щотижнева селянська газета «Серп», заснована 24 липня 1922 року як орган Польбюро ЦК КП(б)У; молодіжна газета «Глос Млодзєжи», заснована 15 січня 1925 року як орган ЦК ЛКСМУ [11: 35]; робітничі щоденні газети «Млот» та «Звезда молодёжи»; педагогічний журнал «Ку Новей школе», дитячі журнали «Штандарт пионера» та «Бондзь Готов» [9: 61]. В зв'язку з доцільністю існування часопису, який би обслуговував не лише потреби шкільної, а всієї освітньої роботи, журнал «Ку Новей школе» в 1928 році реорганізовано з педагогічного на освітній [10: 27].

Найбільшу популярність мала газета «Серп». Передплата на неї для сільських мешканців коштувала менше ніж для міських: на 1 місяць для села – 20 коп, для міста – 30 коп.; на 3 місяці відповідно – 55 і 85 коп.; на 6 місяців – 1крб. і 1крб. 60 коп.; на 1 рік – 2 крб і 3 крб. [7: 72].

Щоправда, однозначно стверджувати про низьку чи високу кількість читачів польськомовних газет та журналів на Півдні України дуже складно, адже існуючі відомості досить різняться. Наприклад, у 1924 році польські робітники скляного заводу Миколаєва на місяць виписували 25 екземплярів газети «Серп» [3: 14]. А в 1927 році загальна кількість передплатників на польськомовну пресу по окрузі становила близько 80 осіб [6: 9]. Якщо

враховувати те, що на заводі в означений період працювало близько 350 поляків, а кількість польського населення округу становила 2912 осіб, то одержуємо дуже низькі відсотки передплатників, відповідно й читачів: на заводі – 7,14 % та в окрузі – 2, 74 %.

Такі показники можна пояснити невмінням деяких поляків читати польською мовою та тяжким матеріальним становищем населення, яке просто не могло собі дозволити виписувати газети. Тому, наприклад, могли задовольнити свої потреби в періодичній літературі рідною мовою, відвідавши клуби, які виписували значну кількість періодичної політичної літератури для своїх бібліотек. Коштом польського клубу Миколаєва в 1926 році виписано 9 екземплярів газети «Млот», 50 екземплярів газети «Серп» та 10 – «Глос Млодзєжи» на загальну суму в 30 крб. [4: 8]. До обов'язків клубу входило культурне шефство над хутором Жовтень, який він забезпечував літературою та періодичними виданнями польською мовою [5: 1].

В Одеському окрузі ситуація з польською періодичною літературою складалася значно краще. Уже в 1924 році польська комуністична газета «Серп» мала стабільну кількість читачів, серед яких щомісяця розповсюджували 460 її примірників. Екземпляри призначалися для передплатників, продажу в роздрібній торгівлі та польських навчальних закладів і бібліотек. А польську періодичну пресу передплачували близько 60 осіб, кількість яких до кінця 20-х років тенденційно збільшувалася. Всього на Одещині за місяць поширювали майже 4 тис. газет, журналів, брошур і книг на загальну суму 1 200 крб. (на той час це були великі гроші) [8: 159, 161].

Однак, наведеним фактам не треба сліпо довіряти, адже працівники місцевих Польбюро систематично займалися вербовкою передплатників, а партійні поляки, взагалі, просто зобов'язані були виписувати комуністичну польськомовну літературу. Необхідно відмітити, що на деякі газети встановлювалася обов'язкова кількість

передплатників. Наприклад, у 1928 році Польбюро на місцях отримало вказівку вжити заходів до широкого розповсюдження газети «Трибуна Радзецька» серед польських робітників. Окресом дано завдання на 1 січні 1929 року довести передплатників до встановленої кількості: Миколаївська – 50, Одеська – 200, Херсонська – 20 осіб [10: 27].

У польського населення були причини для несприйняття радянської польськомовної преси, яка не лише виконувала роль пропагандиста марксизму-ленінізму та комуністичного будівництва, а й стала важливим інструментом у проведенні антирелігійної роботи. Так, в українсько-польському селі Преображенка Херсонської округи в 1925 році на загальних зборах поляків проводилася робота з розповсюдження газети «Серп» та організації гуртка «Серповців». Виступаючи, місцевий житель Берховський заявив, що він виписував «Серп», але тепер перестав, оскільки «ми всі релігійні і не можемо виписувати ніякої газети, в якій пишуть про ксьондзів» [9: 71].

Для задоволення потреб польського населення в друкованій літературі, працювало польське національне товариство «Трибуна на Україні», яке друкувало художню, учбову, політичну й освітню літературу польською мовою. Певна частина польської літератури друкувалася також у видавництві «Держнацменвидав», що спеціалізувалося на випуску книжок мовами національних меншин [11: 35].

У видавничій сфері домінували промови тодішніх керівників Компартії України Л. Кагановича, С. Косіора, праці відомих революційних діячів М. Бухаріна, К. Каутського, В. Леніна, К. Маркса, Ю. Мархлевського та ін. Друкувалися посібники і підручники для політпросвітницької роботи. Здебільшого видавалися підручники для дітей, а доросле населення залишалося без літератури. Незабезпеченими учбовою літературою залишалися перший і другий концентри соціалістичних шкіл, а також спеціальні школи вищого типу. Дуже болючою проблемою для радянської влади стала незабезпеченість літературою для проведення антирелігійної пропаганди серед нацменшостей [1: 130]. Крім того, через високу ціну книги ставали зовсім недоступними для польського люду. Розуміючи це, в 1928 році збільшено асигнування коштів на закупівлю польської літератури для сільбудів та хат-читалень на 25 % більше в порівнянні з білоруськими та українськими хатами-читальнями [10: 20].

Для популяризації польської книги з 1 листопада по 1 грудня 1928 року по окресгах

України проводився «Місяць польської книги», головними завданнями якого були: 1) розповсюдження польських книг та облік запитів читачів, 2) організація місцевого апарату для поширення польської преси, 3) організація нової мережі сільських бібліотек за рахунок місцевих громадських організацій та засобів самого населення, 4) облік і огляд існуючих бібліотек. На вказаний період Центрвидав встановлював знижки на польські книги (крім підручників) від 20 до 50 % та направив до низки шкіл бібліотечки-виставки для продажу на селі [10: 27, 29].

Незважаючи на всі вжиті заходи, Польбюро ЦК КП (б) У дійшло висновку, що робота по розповсюдженню книг і газет польською мовою проводилася незадовільно, внаслідок чого книги потрапляли до читача вкрай повільно та в обмеженій кількості, число передплатників на газети низька. Основними недоліками у справі поширення книг і газет вони називали: 1) високі ціни на книги, брошури та газети і несвоєчасний випуск масової літератури та підручників, 2) відсутність належної уваги до справи поширення як з боку окресжних і центральних Польбюро, так і місцевих парткомів, 3) невикористання коштів місцевих культурних установ, призначених на культурні потреби [10: 17].

Таким чином, протягом 20-х рр. ХХ ст. на Півдні України польськомовна література досягла широкого розповсюдження. Друковане слово займало важливе місце в антирелігійній пропаганді та радянській агітаційній роботі, надавало можливість комуністичній партії активніше впливати на свідомість польськомовного населення країни. Радянська влада приділяла пильну увагу поширенню кількості назв друкованої літератури мовами національних меншин і намагалися не допускати негативні явища, що зашкоджували б проведенню її політики.

Джерела та література:

1. Бистрицька О. Б. Розвиток системи освіти національних меншин в Україні (1917-1939 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Б. Бистрицька. – Х., 1998. – 16 с.
2. Городецький О. В. Національна політика радянської держави щодо польського населення Півдня України (1921-1929 рр.) : дис...канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Городецький — Дніпропетровськ, 2007. – 185 с.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 116. – 18 арк.
4. ДАМО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 226. – 77 арк.

5. Там же. – Спр. 298. – 69 арк.
6. Там же. – Спр. 403. – 23 арк.
7. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 1236. – 123 арк.
8. ДАОО. – Ф. П-3. – Оп. 3. – Спр. 237. – 172 арк.
9. Там же. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 379. – 150 арк.
10. Там же. – Спр. 2145. – 153 арк.
11. Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-х рр. XX ст. / Таїсія Іванівна Єременко. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1994. – 74 с.
12. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX ст. / Олег Ярославович Калакура. – Київ : Знання України, 2007. – 508 с.

ТРЕТЯКОВА Ольга

ПОЛЬСКОЯЗЫЧНАЯ ЛИТЕРАТУРА ЮГА УКРАИНЫ 1920-х гг.

В статье, на основе архивных и других источников, охарактеризован процесс распространения на юге Украины польскоязычной печатной литературы. Перечислено основные периодические издания на польском языке, показано отношение к ней польского населения.

Ключевые слова: польское национальное меньшинство, Юг Украины, периодические издания, печатная литература.

TRETYAKOVA Olga

Polishreferences southern Ukraine 1920 s.

The article, based on archival and other sources, the process of distribution in the South Ukraine Polish-printed literature. Are the main periodicals in Polish attitude shown to her Polish population.

Keywords: Polish minority, South Ukraine, periodicals, printed literature.

УДК 930.2:26(477):001(477)

Михайло ФЕДОРЕНКО, Ірина КОРОСТИЛЬОВА

(Миколаїв, Україна)

ГРУПИ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОГО ЦЕРКОВНО-ІСТОРИЧНОГО ТА АРХЕОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА

У статті пропонується класифікація груп джерел з історії Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії та надається коротка характеристика, запропонованим групам.

Ключові слова: Церковно-історичне та археологічне товариство, Церковно-археологічний музей, Київська духовна академія, Київська історико-церковна наукова школа, історичні джерела, пам'ятки, історичне джерелознавство, археологія, архівознавство.

Засноване 1872 р. як Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії (далі КДА) та перетворене 1901 р. в Церковно – історичне та археологічне (далі) ЦІАТ, Товариство проіснувало до 1920 р. – часу ліквідації КДА радянською владою. Як перший такого роду установі в Україні і в Російській імперії загалом, Товариству належить вагомий внесок у розвиток історичної науки. Ним був створений перший в Україні Церковно-археологічний музей (далі – ЦАМ). Товариство активно здійснювало науково-дослідницьку діяльність з питань історії, археології, філософії та богослов'я, створило історико - церковну школу КДА. За прикладом ЦІАТ та ЦАМ при КДА подібні товариства та музеї створювалися і в інших єпархіях Російської імперії.

Впродовж тривалого часу діяльність ЦІАТ не досліджувалась і лише після відновлення незалежності України розпочалося комплексне вивчення його історії. Наукові розвідки охоплюють такі напрями: історія ЦІАТ, його музейна та науково-дослідницька діяльність, вивчення окремих експонатів і колекцій ЦАМ, наукова спадщина секретаря ЦІАТ і завідувача ЦАМ професора М. Петрова. Всі вони пов'язані з виявленням та вивченням відповідних груп джерел з історії ЦІАТ.

Так дослідниця історії КДА Н. Шип, звернула увагу на науково-дослідницьку діяльність ЦІАТ у контексті діяльності КДА. Вона детально проаналізувала ряд рефератів членів Товариства, а також ввела до наукового обігу ряд документів ЦДІАК України (ф.711 - Київська духовна академія) [1].

Серед досліджень джерел з історії діяльності ЦІАТ необхідно відзначити роботи В. Ульяновського, який розпочав наукові дослідження у вказаному напрямку на початку 90-х років XX століття. Особливу увагу він приділив вивченню джерел з наукової діяльності секретаря ЦІАТ – професора КДА М. Петрова. Так, у 1997 р. В.Ульяновським було опубліковано важливе джерело з історії ЦІАТ –

мемуари М.Петрова «Воспоминания старого археолога». У своїй статті до надрукованого джерела «Третя складова» історико-церковної школи Київської духовної Академії (Замість післямови)», автор на основі широкого кола джерел, розкриває роль М.Петрова у становленні та розвитку нетрадиційно-джерелознавчого напрямку в історико-церковній школі КДА. Подальше дослідження В.Ульяновським джерел з історії Товариства в переважній більшості стосувалося ролі М.Петрова в організації ЦАМ і вивчення його наукового спадку [2].

Джерела з бібліотечно-археографічної діяльності секретаря М.Петрова всебічно досліджувала С. Сохань як у дисертаційному дослідженні, так і в окремих наукових статтях. У контексті вивчення джерел з історії діяльності ЦІАТ необхідно виділити дві статті С.Сохань, присвячені традиції збиральної діяльності та особливості формування рукописного фонду бібліотеки КДА, а також ролі М. Петрова у створенні ЦАМ [3].

Необхідно зазначити, що В. Ульяновським та С. Сохань у процесі вивчення наукової діяльності М.Петрова, дослідили широке коло джерел з історії ЦІАТ, які зберігаються у ЦДІАК України (ф. 1396 – Церковно-історичне та археологічне товариство) та ІР НБУВ (ф. 225-М.Петрова, ф.1 – Літературні матеріали).

І. Карсим при вивченні розвитку церковної археології та музейництва в Україні другої половини XIX – початку XX ст. у дисертаційному дослідженні та низці статей також досліджувала джерела з історії ЦІАТ. Основну увагу дослідниця приділила вивченню матеріалів Всеросійських археологічних з'їздів у контексті створенні ЦІАТ при КДА, а також джерельним свідченням про наукову та музейну діяльність Товариства, які зберігаються у ЦДІАК України (ф. 1396 – Церковно-історичне та археологічне товариство) [4]. Необхідно зазначити, що, виходячи з об'єкта вивчення,

І. Карсим досліджувала джерела з історії ЦІАТ разом з джерелами з історії інших церковно-археологічних товариств, які діяли в Україні у вказаний період. Дана особливість звузила коло джерел з історії ЦІАТ при КДА, які використовувала дослідниця.

Як видно з вище перелічених робіт, усі вони, за рідким виключенням базувались на дослідженні джерел з музейної діяльності товариства, окремих колекцій ЦАМ та джерельних свідчень про наукову діяльність секретаря ЦІАТ М. Петрова. Можна з впевненістю стверджувати, що на сьогоднішній день найбільш повним дослідженням діяльності ЦІАТ є монографія К.Крайнього «Київське Церковно-історичне та археологічне товариство, 1872-1920». Безпосередньо вивчаючи історію самого Товариства, К.Крайній дослідивши значний масив документів, залучив до наукового обігу джерела з археологічних досліджень, членами Товариства, культових пам'яток, а також з науково-теоретичної діяльності. В результаті досліднику вдалося відтворити цілісну картину багатопланової наукової діяльності ЦІАТ [5].

Однак значна частина джерел досі не потрапляла в поле зору науковців, що зумовлюється проблемно-тематичним характером їх досліджень. Таким чином, утворилися джерельні прогалини як результат відсутності цілісного комплексного дослідження джерельної бази ЦІАТ. У зв'язку з цим виникла об'єктивна необхідність проведення спеціального вивчення джерел з історії Товариства, покликаною систематизувати актуалізовану частину джерельної бази ЦІАТ, виявити, дослідити та запровадити у науковий обіг нові документи, визначити їх вірогідність і репрезентативність, сформувати цілісний джерельний комплекс з історії ЦІАТ як основу подальшого наукового вивчення історії та напрямів діяльності Товариства.

Виходячи з аналізу та класифікації джерел з історії Товариства, які зберігаються у таких архівах як : ІР НБУВ (ф. 1 – Літературні матеріали – 7 справ; ф. 160 – Київська духовна академія – 10 справ; особові фонди: ф. 225 – М. Петров – 639 од. зб.; ф. 175 – Ф. Титов – 3 од. зб.; ф. 194 – С. Голубев – 1 од. зб.; ф. 184 – А. Криловський – 1 од. зб.). ЦДІАК України (ф. 1396 – Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії – 120 справ; ф. 711 – Київська духовна академія – 75 справ), групування джерел необхідно здійснювати за їх типами, видами та інформаційним потенціалом. Це дозволяє систематизувати джерела з історії ЦІАТ і поділити їх на три основні групи: 1) *офіційні*

ділові документи, які охоплюють організаційну та звітну документацію і, у свою чергу, можна диференціювати на підгрупи: а) джерела про передумови утворення ЦІАТ; б) Статuti Товариства; в) джерела з внутрішньої документації ЦІАТ; г) офіційне листування Товариства; 2) *документи з науково-пошукової та видавничої діяльності*: а) наукові праці членів ЦІАТ; б) джерела з археологічних досліджень пам'яток церковної архітектури, проведених членами Товариства; в) документи про музейну справу в ЦІАТ; г) джерела з видавничої діяльності Товариства; 3) *спогади та приватне листування*.

Значна частина джерел першої групи зберігається в ЦДІАК України і представлена такими документами із його фондів: ф. 1396: справа про утворення при КДА Товариства і музею; проекти та підсумкові варіанти Статутів редакцій 1872, 1901 рр.; справа про перетворення ЦАТ в ЦІАТ; протоколи засідань Товариства; повідомлення у формі оповіщень членів ЦІАТ про найближчі засідання Товариства і порядок денний, фінансові документи, листування Товариства з державними та науковими установами, з питань діяльності ЦІАТ. Частина джерел першої групи зберігається також у фондах ІР НБУВ. Зокрема, у ф. 225 відклалися: офіційне листування ЦІАТ – 596 од. зб.; фінансові документи Товариства, повідомлення про засідання Товариства за 1886-1914 рр. Доповнюють ці джерела річні звіти ЦІАТ та статті М. Петрова, Ф. Титова, І. Бродовича з приводу ювілеїв Товариства.

Друга група документів включає джерела, які безпосередньо відображають наукову діяльність ЦІАТ. Документи вказаної групи виявлені у фондах архівних установ, зокрема в ЦДІАК України: ф. 1396: протоколи засідань ЦІАТ; тези рефератів членів Товариства; листування з приводу надходжень матеріалів у ЦАМ; каталоги та списки музейних колекцій. У ф. 711 містяться документи, які відображають діяльність членів Товариства з формування фондів рукописів та стародруків ЦАМ. Важливі свідчення про діяльність ЦІАТ відклалися в ІР НБУВ, зокрема, у ф. 225 містяться: списки музейних колекцій, висновки експертизи щодо реставраційних робіт та ремонту пам'яток церковної архітектури, листування про передачу до ЦАМ різних експонатів – 129 од. зб.; у ф. 160 відклалися списки рукописів і книг музею Товариства за 1903-1915 рр. У ф. 1 – щоденники надходжень до ЦАМ з 1894 до 1916рр.; у ф. 175 – стаття про участь Ф. Титова археологічному з'їзді та в реставрації Андріївської церкви.

Третю групу складають джерела особового походження – автобіографії, щоденники, спогади, епістолярій діячів ЦІАТ, які в основному зосереджені в ІР НБУВ: ф. 225, в якому відклалися біографічний нарис М. Петрова, чернетка спогадів про ректора академії і першого голову Товариства єпископа Філарета (Філаретова), спогади про преосвященного Сильвестра (Малеванського); ф. 1, де містяться мемуари М. Петрова «Воспоминания старого археолога». Джерельна інформація документальних свідчень третьої групи дозволила виявити особливості процесу становлення й розвитку Товариства і музею, визначити характер взаємин членів Товариства, коло їхніх наукових інтересів і ступінь впливу на визначення пріоритетних напрямів діяльності ЦІАТ. Одночасно необхідно робити поправку на те, що для даних джерел характерний певний відбиток суб'єктивізму з боку їх авторів.

Таким чином, завдяки комплексному застосуванню загальнонаукових методів та методів історичного джерелознавства вдалося виявити, систематизувати і дослідити широке коло джерел з історії ЦІАТ, сформувати джерельний комплекс та визначити ступінь його повноти.

Джерела та література:

1. Шип Н. Видавнича і просвітницька діяльність Київської духовної академії // Київська старовина. – К., 1999. – №3. – С. 3-16.
2. Ульяновський В. І. Церковно-археологічний Музей при КДА: боротьба ідей – Петров и Дмитриевский // Проблемы славяноведения. Вып. 4. – Брянск, 2002. – С. 121-146.
3. Сохань С. Роль М. І. Петрова у створенні Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії // Библиотечное дело и краеведение: Сб. науч. Тр. – Симферополь, 2002. – Вып. 4. – С. 72-77.
4. Карсим І. А. Експозиційна робота та принципи діяльності церковно-археологічних музеїв в Україні (друга половина ХІХ початок ХХ століття) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К. : Видавничий центр «Київський університет», 2002. – Вип. 62. – С. 13-16.
5. Крайній К. К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. 1872-1920. // Лаврський альманах: Зб. Наук. пр. Вип. 4. Спецвипуск 1. – К. : Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – 104 с.

ФЕДОРЕНКО Михайл, КОРОСТЫЛЁВА Ирина

Группы источников по истории Киевского Церковно-исторического и археологического общества

В статье предлагается классификация групп источников по истории Церковно-исторического и археологического общества при Киевской духовной академии и даётся краткая характеристика предложенным группам.

Ключевые слова: Церковно-историческое и археологическое общество, Церковно-археологический музей, Киевская духовная академия, Киевская историко-церковная научная школа, исторические источники, памятники, историческое источниковедение, архивоведение, археология.

FEDORENKO Mikhail, KOROSTYLYOVA Irena

The groups of sources by history of Kiev's Spiritual- Historical and Archaeological Society

In the article was proposed classification of the sources of the history of the Spiritual - historical and archaeological society under Kiev's Theological Academy, also proposed groups were given a brief description.

Key words: Church-historical and archeological society, Church-archeological museum, Kiev historical church scientific school, historical sources, historical source study, archeology, archival science.

УДК – 908.929

Валентин ШКВАРЕЦЬ

(Миколаїв, Україна)

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПЕРЕКЛАД М. М. АРКАСА «ІЛІАДИ» ГОМЕРА

У статті розповідається про літературний переклад М. М. Аркаса Гомерової «Іліади» з 24 пісень, наводиться оригінал перекладу – фрагменту з 22 пісні.

Ключові слова: Гомер, «Іліада», Гектор.

М. М. Аркас – третій (молодший) захоплювався поезією, сам успішно віршував, вдавався до перекладів. Зокрема, здійснив на початку 30-х рр. XX ст. перший, на той час новітній, український літературний переклад «Іліади» Гомера з 24 пісень. Він же склав до нього іменний та географічний словники [1: 21-25].

У 1954 р. фрагменти з цього перекладу були опубліковані в часописі «Визвольний шлях» Лондонської української видавничої спілки (жовтень, 1954, кн. 10 (ч. 10-85, с. 10-85), який, звісно, із зрозумілих причин був недоступний для радянських читачів. А за 60 років, що проминули, про цей факт, як і про сам літературний переклад, наступні покоління призабули.

Подаємо цей фрагмент у редакції українського емігрантського видання [2: 85-87].

Посинок і смерть Гектора з 22 пісні Гомерової «Іліади» в перекладі Микола Аркаса

...І коли, йдучи назустріч, зовсім близько вже зійшлися, –

Першим став тоді гукати Гектор, вождь
саяношолмний:

«Не тікатиму вже більше, сину славного Пелея,
Як до цього вже тікав я, тричі довкола оббігши
Стіни цього велеміста, міста славного Пріама,
Як тікав я, боячись стрінати твій бурний напад;
Навпаки! Тепер вже серце битися з тобою кличе,
Битимуся до загибуні чи, тебе підтявши, скину.
Та раніш богів прикличмо, хай вони свідками
будуть:

Кращі ж то свідки присяг всіх й охоронці
договорів.

Якщо Зевс мене звеличить й дасть тепер тебе
убити; –

Мертвого не знечешу я, зброю лиш візьму
славетну,

Самого ж тебе, Ахілле, мертвого віддам
Ахайцям;

А коли не ти, я згину – так й зі мною поведися!»
Й грізно глянувши на нього, мовив Ахіллес
бистрезний:

«Гекторе, проклятий враже, ти мені про вигоду
кажеш?!

Лев з людиною ніколи щиро не договориться,
Із вівцею вовк ніколи згодливо не подружиться,
Вічно люто ворогують, б'ються, повсякчас
гризуться, –

То й між нами неможлива щира приязнь та
угода,

Мусить з нас хтось тут упасти, мусить напоїти
кров'ю

Воювателя Арея, престрашного щитоносця.

Нуж, напруж свої сили, покажи свій хист
лицарський,

Бо сьогодні, як ніколи, варт тобі моторним бути,
Бездоганим списоборцем та бойцем спритним,
відважним,

Не втечеш тепер вже з поля, бо Паллада
Атенайська

Вб'є тебе моїм ощепом і розплатишся за все ти,
Й за моїх миленьких друзів, котрих ти побив
ратищем!»

Так сказав і замахнувся, кинув спис свій
довготінний,
Але Гектор вчас одскочив, спостеріг ощеп
летючий,

До землі припав всім тілом й понад ним
блиснуло остя

Й занизалося у землю; і Паллада Атеная
Вирвала його негайно й знов вручила Ахіллею,

І було її невидно Гекторові-отаману,
І гукнув тоді він гучно до Пелеєвого сина:

«Не поцілив, промахнувся, богорівний
Пелеєнку!

Не передбачав ти, видко, судженої Дієм долі,
Не передбачав, славуто, хоч й пишався, що
дівнався.

Прелукавим красномовством хтів мене ти
заякати,

Не подумаю втікати!!! Не вагониш списа в
спину,

А, як бог тобі допоможе, – заженеш його у груди,
Отоді, коли грудьми я проти тебе розженуся.

Але стережись, героє, і моєї міді-зброї;
Ох, колиб клюзі списовій впитися твоєю кров'ю!

Легше б стало битись Тройцям серед поля
бойового,

Якби ти, погубо їхня, мертвим впав у лютій
січі!»

Так сказав і замахнувся, кинув спис свій
довготінний

Й, кинувши, не промахнувся, – в Ахіллеїв щит
поцілив,
В сауосередь щитову, але щит одбив далеко
Гостре Гекторове жало; і обурился страшно
Гектор,
Бачучи, що даром кинув ощеп свій меткий в
привідцю
І, похнюпившись, спинився і душею зажурился, –
Іншого ж не мав ощепу, й білощитному Дейфобу
Став пре голосно кричати, довгий спис його
прохати;
Але був далеко лицар, не почув його гукання.
І збагнув про те вождь Гектор, і до себе так
промовив:
«Ну, кінець! На смерть, як бач, вислали мене
безсмертні,
Певен був я, що зі мною невстрашимий брат мій
Дейфоб,
Але він десь за стінами, – тож звела мене Атена!
Тільки смерть лиха зі мною, не спасись мені,
герою!
Мабудь вже сам Зевс із Фойбом, милим
далестрільним сином,
Що мене все боронили, зараз це мені судили,
І підляжу я Недолі і поляжу тут на полі!
Та безславно не загину, битись до кінця не кину
І так переведу тут, що й нащадки не забудуть!!»
І сказавши, меч гострений, величезний,
страшений,
Що висів у нього збоку, вихопив рукою дужо
І, зігнувшись, разом кинувсь, як орел
високолетний,
Що на поле упадає, з темних хмар коміть злітає,
Чи на ніжнєсягнятко, чи на зайця боязкого, –
Так і Гектор розігнався, потрясав мечем
гострезним.
Кинувсь й Ахіллес назустріч, зайнявшись
шаленим гнівом,
Перед грудьми ніс він щит свій, гарний, у оздобі
дивній,
І кивав на ньому шолом лесклий,
чотиригребінний;
Злата грива, котру Гефайст густо засадив на
гребні,
Маяла та розвівалась; як зоря вечірня сяє,
Найгарніша зірка в небі, серед темноти нічної, –
Так вилискувалося вістря добро гостреної зброї
В Ахіллєєвій правиці: – хтів він Гектора убити
І шукав на тілі вождя зручне місце для удару.
Та тулуб його скрізь чисто чорна мідь обронна
крила,
Та, яку він зняв з Тамрокла, сильнодужого героя,
Лиш гортань була одкрита, там, де шию з
раменами
Кістка ключева злучає, – для душі погубне
місце!
Ахіллес туди й ударив саме, як кидався лицар;

Разом через ніжну шию гостре жало
промайнуло;
Та до горла не доткнувся важкокований той
ясень,
І вмираючий отаман міг ще вимовити слово;
Глянув він на земний порох і зрадів синок
Пелеїв:
«Думав ти живим зостатись, роздягаючи
Патрокла,
Не боявсь и мене в ту пору, бо далеко був я в
стані.
Месник вбитого, бідахо, не тобі рівня могуттям,
Про човнах широкотрюмних пробував, коли він
бився,
А тепер – сюди з'явився та пібняв твої коліна
І твоє розтягнуть тіло, поглум'яться над тобою
І собаки, і крилаті, – а його бойці Ахайські,
Славний похорон врядивши, з почестями
поховають.»
Із останніх сил промовив Гектор, вождь
сяйношоломний:
«Заклинаю, вожде, серцем, тілом я тебе й
батьками,
Не давай мене на поспас коло суден псам
Ахайським,
Пожадай чого лиш хочеш від мого старого
батька
Та від матері-цариці, скільки хочеш міді й злата
–
Щоб огнем мене спалили і Троянці, і жінки їх».
Грізно глянувши на нього, Ахіллес
бистрезниймоив:
«Недаремне ти, собако, при моїх ногах плазуєш
Та батьками закликаєш! Ох, коли б мені зайтися
Гнівом, лютію страшною, – розшматав твоє б я
тіло
Й м'ясо зжер його все чисто: – стільки зла мені
зробив ти!!
Та нема когось такого, хто б від голови твоєї
Одігнав би псів голодних; хай би вдсять,
двадцять кратно
Більше викупили давали й ще, крім того, обіцяли
Як й тебе Дарданів Пріам виважити схоче
злотом, –
І тоді цариця-мати не положе в смертне ложе,
Не оплаче свого сина: пси й птахи його
розірвуть!»
І, конаючи, промовив Гектор, вождь
сяйношоломний:
«Добре знав, передбачав я, що тебе не ублагати,
–
Ти ж залізне серце маєш в себе грудях
волохатих;
Стережись, проте, Ахілле, щоб тебе не покарали
Віковічні Олімпійці за мою страшну погубу,
В час, коли при Скайській брамі, хоч й якого
удатного,

Вб'є тебе славута Паріс з Аполлоно-далестрільцем!»
Тільки мовив – Смерть жорстока очиці його згасила.
І душа майнула з тіла, до Аїду зіступила,
Юні сили оплакала, на Недолу нарікала.
І убитому герою крикнув Ахіллес-славута:
«Помирай! Мою ж годину я не боячись, зустріну,
Якщо схоче Зевс з богами Смерти вже мене віддати!»
Так сказав і вирвав з тіла мідно коване ратище
І від себе геть відкинув, і стягав криваву зброю;
І збіглися Ахайці звідусіль до переможця,
Дивувалися і ростом й Гекторовою красою,
І, підбігши, кожен з воїв заганяв свій спис в героя,
Дехто ж ще і поглумився, на товариша зринувши:
«Бач, яке тепер легеньке в цього воєводи тіло,
Не таке було це тіло, як човни вони палили!!»
Не один тоді так мовив, колючи списом героя.
І, стягнувши з нього зброю, бистроногий син Пелеїв
Став серед бойців Ахайських і крилате слово мовив:
«Слухайте мене, вважайте, радники й вожді Аргейські!
Вже коли мені безсмертні допомогли того убити,
Хто нам наробив халепи, більше ніж всі інші вкупі, –
Вдармо зброєю на місто та дізнаємось, що міркують
За мурами Іліонці: чи по Гекторовій смерті
Кинуть вже міський свій замок, чи змагатимуться й далі.
Та не час про це в цю пору розмірковувати серцем;
Неоплаканий мій Патрокл, непохований при судах;
Таж його я не забуду, доки між живими буду
Та ходитиму ногами; а коли по смерті люди
Тратять пам'ять у Аїді, – й там я друга не забуду!
А тепер побідну пісню, молодці Ахейці, гряньте

Й до човнів широко трюмних мертве тіло відношайте: –
Добули ми славу славному, вбито Гектора-славуту,
Котрого Троянці в місті ніби бога шанували!
Мовив і негідне здумав з славним Гектором зробити,
Сухожилля воєводи на обох ногах підрізав
Від п'яти аж до гомілок, просмикнув воловий ремінь
Й прив'язав отак до возу, щоб зголів'ям волочився;
Й виступив на колісницю, й славному зброю взяв з собою,
Батогом шпарнув по конях, й весело ті понеслися.
Поволіксь за возом Гектор, запилила персть з-під нього,
Темні кучері розпались та по вітру розвівалися,
Голова вся забруднилась, порохнею запилилась, –
Допустив бо Зевс-владика голову його прекрасну
Опоганити ворожим у його ж таки отчизні.
Все зголів'я вкрилось брудом. Здалеку свого синочка
Вгледіла нещасна мати, почала геть з себе рвати
Лескляю свою намітку ще й волосся висмикати;
Й розпаяно заголосила, поглядаючи на сина.
Заридав і сивий батько, поглядаючи на сина,
Плакало й жіноцтво в місті, плакала і вся дружина,
І здавалось, що весь чисто Іліон пагорбкуватий
З краю-в-край, згори донизу загудів в огні пожежі...

Джерела та література:

1. Шкварець В. П. Миколаївці: визначні історики і краєзнавці минулого / В. П. Шкварець. – Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. П. Могили, 2005. – 148 с.
2. З 22-гої пісні Гомерової «Іліади», перек. д-р М. Аркас: Поєдинок і смерть Гектора // Визвольний шлях. – Жовтень, 1954 р. – Кн. 10 (10-85). – Видання Лондонської видавничої спілки. – 122 с.

ШКВАРЕЦЬ Валентин

Литературный перевод Н.Н. Аркасом «Илиады» Гомера

В статтє речь идет о литературном переводе Н. Н. Аркаса Гомерової «Илиады» с 24 песен, подан оригнал его фрагмента с22-й песни.

Ключевые слова: Гомер, «Илиада», Гектор.

SHKVARETS Valentin

Literare translation of n. N. Arkas «Iliada» of Homer

The article tells on literare translation «Iliada», shin consist of 24 songs, but in the article given original of fragment 22 song/

Keywords: Homer, «Iliade», Hektor.

УДК929:025.17:027.54(477)

Тетяна ЯКУБОВА

(м. Київ, Україна)

ІСТОРІЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В МАТЕРІАЛАХ ФРАНКОМОВНОГО, ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (XVIII ст.)

В статті представлена історична інформація, щодо історії Півдня України за матеріалами франкомовного, польськомовного бібліотечних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Історія Півдня України залишається актуальною темою сучасної історичної науки. Історія Півдня України знайшла своє відображення в польськомовних, франкомовних наукових виданнях (XVIII-XX ст.).

Ключові слова: Південь України, бібліотечні фонди, бібліографія.

Ознакою сьогодення історіографічної ситуації в Україні є зростання зацікавлення в регіональній історії. Саме Півдню України серед всіх регіонів приділяється чи не найбільша увага. Причиною цього стало багато факторів. Землі Півдня охоплюють близько третини території сучасної України [1]. Історична доля регіону пов'язана з актуальними темами сучасних історичних досліджень: «Турецька тема в історії України», «Мазепіана» та Північна війна», «Козацька доба на Україні», «Епоха російсько-турецьких війн».

Франкомовний фонд НБУВ налічує 62680 примірників, з них книги – 33473 прим., періодика – 29207. Франкомовна україніка вперше була опрацьована к.і.н.с. Р. С. Кириченко та результати досліджень були представлені в її дисертації: « Франкомовна україніка кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція» (2005) [2]. Р. С. Кириченко в даному дослідженні вперше відібрала та виокремила французькі видання які торкаються питань загальної історії України та історії запорозьких козаків. Це французькі книги таких авторів: Г.Л. де Боплан, П.Шевальє, Ш-Л Лезюр, Ж-Б.Шерер, Х.-Й де Манштейн, Вольтер, П-Ш.Левек, Ж-А Шніцлер, К.Рульєр Ф-П Сегюр, А.Рамбо, П.Меріме. Російсько-турецькі війни: Л-Ф Г. де Керальо, барон де Базанкур, К. Руссе, А. В. Кінглак, Б. де Мантон, маркіз де Сільва. Історія Криму, Новоросії. Подорожі: В. Кокс, Е. Кравен, Г. де Кастельно, Ж де Сталь, О. Журдьє, Е. Марбо, В. Тіссо, Ж. де Бей. Французькі енциклопедії також містять інформацію про Україну.

У франкомовному фонді НБУВ зберігається «Великий універсальний словник XIX ст.» П. Ларусса (1817-1875). Французьке енциклопедичне видання виходило у 1863-1876 роках та має 17 томів. У п'ятнадцятому томі

франкомовного енциклопедичного видання міститься стаття «Україна», (Larousse Pierre. Grand Dictionnaire universel du XIX –e siècle. T.XV. –Paris.: Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1876) [3].

В статті відмічено, що після Полтавської битви Петро I прийняв міри, які надавали захист прикордонним територіям в часи Північної війни. Він відправив на території Східної України регулярні полки та нових поселенців, які були кріпосними російських феодалів з Південної Росії. Таким чином рабство було введено на Україні. В цей час українські козаки зберігали свою стару організацію та протягом деякого часу зберігали незалежність. В часи Катерини II козаки повинні були сплачувати податок та їх привілеї були скорочені. Після вигнання частини татарів з Криму та поразки Туреччини російська імператриця продовжувала дотримуватися думки, що українські козаки були доволі небезпечними для Російської імперії. Вона скористалась деякими непорозуміннями в козацькому середовищі, що б продовжувати свої воєнні плани на берегах Чорного моря.

Частина українського козацтва увійшла в армію князя Г. О. Потьомкіна та приймала участь в осаді та штурмі фортеці Очаків у 1788р.

Фортеці Очаків та Кінбурн зображені на друкованій карті XVIII ст. англійського мандрівника леді Крейвен. Ця карта має назву: Craven Miladi. «Carte des Routes de la Crimée . Anciennement Chersonèse Taurique». («Карта маршрутів Криму. Стародавній Херсонес Таврійській» (1786р.)). Карта міститься в книзі «Подорожі в Крим та Константинополь у 1786р.» (1786р.) , (Craven Miladi. Voyage en Crimée et a Constantinople en 1786. Trad de l'angl. – Londres. Paris, 1789). На цій карті фортеця Очаків зображена як бастионна фортеця у вигляді подвійної п'ятикутної зірки в середині якої

головна частина фортеці у вигляді чотирикутника. Фортеця Кінбурн також зображена як бастионна фортеця у вигляді подвійного чотирикутника [4].

Тема Північної війни та Півдня України відмічена в польських енциклопедіях та польських історичних періодичних виданнях, які зберігаються в польськомовному фонді НБУВ. Польськомовний фонд НБУВ можливо вважати видатним слов'янським бібліотечним фондом, який нараховує 90983 бібліотечні одиниці польської літератури з різних галузей знань. Польськомовний бібліотечний фонд залишається цікавим, різноманітним та малодослідженим науково-інформаційним ресурсом сучасної історичної науки, який до 1991 р. був маловідомим для наукового світу України та закордоном.

В «Малій енциклопедії польській» том I-II (1847) І. Мазепа та фортеця Очаків згадується в статтях «Мазепа», (Mazeppa (Jan) // *Mała encyklopedia polska przez S.P. Tom II* . – Leszno i Gniezno . Nakładem i Drukiem Ernesta Günthera, 1847.), «Карл XI», «Karol XII» (Tom I ;1847) . В статті «Мазепа» зазначено, що під час зими та наступної весни було зібрано до 10000 козаків під хоругвами Карла XII та І.Мазепа. І.Мазепа приймав участь у битві під Полтавою, яка призвела до великої втрати його козаків. Разом зі шведським королем І. Мазепа дійшов до Перевалочної над Дніпром, з ним він перейшов на другу сторону ріки та прибув « до великої пустині», яка в тому часі була названа диким полем. В тій швидкій та щасливій втечі Карла XII від Росії велику услугу надав обізнаний в тих краях І.Мазепа. Шведський король, гетьман та козаки прибули на річку Буг, яка на той час становила кордон з Туреччиною. Вперше шведи та І.Мазепа знайшли порятунком в Очакові, в турецькій фортеці, будівлі якої та населення колись знищив український гетьман під час походу наприкінці XVII століття. Потім І.Мазепа та Карл XII рушили до Бендер над Дністром, де було визначено місто подальшого мешкання. Неодноразово Петро І домагався від турецького уряду видати йому І.Мазепу. Турецький султан Ахмед мав певну шляхетність, щоб відвернути ці домагання. І.Мазепа помер в Бендерах (1711 р.).

Стаття «Карл XII», («Karol XII») // *Mała encyklopedia polska przez S.P. Tom I* –Leszno i Gniezno, 1847) надає історичну інформацію про те, що І.Мазепа допоміг шведському королю та обіцяв відірвати південну Росію (Україну) від влади російського царя та віддати цю територію йому з умовою примирення з польським королем. Перебування шведів на території України було вигідним для Карла XII, оскільки

саме тут шведи мали можливість поповнити запаси продовольства, здобути коней для армії та зимувати під час військової компанії. В статті згадується відступ від Полтави до Очакова, коли війська шведів та козаків досягли ріки Буг. Карл XII після Полтавського битви дійшов до територій Османської імперії де, завдяки повазі та турботам турецького султана, отримав гостинність паші Очакова [5].

«*Mała Encyklopedia Polska*», (Leszno i Gniezno, 1847) Tom.II. В першому томі польської енциклопедії надрукована стаття «Очаків» («Oczakow» // *Mała Encyklopedia Polska. Tom I* . – Leszno i Gniezno, 1847). В статті відзначено, Очаків – місто в губернії Херсонській над берегом Чорного моря. Місто розташоване в п'ятнадцяти милях на схід від Одеси та в п'яти милях від гирла Бугу до моря. Ця міцна твердиня була укріплена під час турецького панування. В 1709 році після битви під Полтавою під час прибуття до ріки Буг, Карл XII та І. Мазепа знайшли під Очаковом перший притулок від переслідування росіян. В пізніх війнах між Туреччиною та Росією Очаків витримав де кілька облог. В 1788 році князь Г.О.Потьомкін штурмом здобув Очаків. В часи пізнього панування російського Очаків втратив значення міцної фортеці [6]. «*Mała Encyklopedia Polska*» Tom I-II (Leszno i Gniezno, 1847) Станіслава Платера містить цікаві польські статті, які представляють історичні факти, щодо історії Півдня України в другій половині XVIII ст. Станіслав Платер (1784-1851) – польський вчений, письменник. У 1806 році поступив в ряди французької армії. У 1815 році перейшов у польське військо в чині майора артилерії, але швидко пішов у відставку та поселився в маєтку Вроняни у Великому князівстві Познанському. Тут він присвятив себе науковим справам та заняттям. Його наукові книги польською, французькою мовами вийшли в Парижі, Варшаві у першій половині XIX ст. Він друкував свої статті в журналі «*Przyjaciel ludu*» (Лешко, 1834-1850). Граф Станіслав Платер відомий в польській літературі своїми дослідженнями з географії, археології.

Графській та дворянській рід Платерів має німецьке походження. Платер (фон-дем-Бреле, названий Платерами; von dem Broele, genant Plater) – графській, дворянській рід, який походить з початку XIV століття. На початку XV століття Платери переселились з Вестфалії у Прибалтійський край. Рід графів Платерів поділився на де кілька гілок, одна з яких мала своїх представників в Польщі [7].

В польськомовному фонді зберігається польський науковий історичний журнал «*Kwartalnik Historyczny*», заснований у Львові

(1887) істориком Ксав'є Ліцкім, редактор – Олександр Семкович. У 1846-1950 рр. журнал видавався у Кракові. З 1950 – у Варшаві. (Kwartalnik Historyczny. Vol: 1-53 . (1887-1939). Kwartalnik Historyczny. Vol:53-59. (1939-1950). В декількох номерах журналу надрукована «Бібліографія польської історії» Е.Барвінського.(E.Barwinski Bibliografia historii polskiej). «Бібліографія» Е.Барвінського включає розділи: «Історія», «Географія», «Археологія», «Геральдика та генеалогія», «Нумізматику та сфрагістику», «Палеографія та дипломатія», «Хронологія», «Бібліотеки та архіви», «Бібліографія», «Костел», «Право», «Освіта» та ін. Частина книг «Бібліографії» Е.Барвінського відноситься до історії Півдня України: Ljaskoronskij W. Russkie pochody w stieru i pochod kniazia Witowa na Tatar w 1399 roku Z.M. pr.1907; 1908. R.: A. Prochaska.Kw.h.1910. str 637-8; Dyaryusz Stanisława Oświecima 1643 do 1651 wyd. W. Czermak (Scriptores rerum polonicarum t.XIX). Kraków, 1907; Rawita Gawronski Fr. Polityka kozacka w ostatnich latach Bohdana Chmielnickiego. B.W. 1910; Barwinski W.A. K historii kazaczestwa liwobierieżnoj Ukrainy. Z.M. pr N.S.XXV (1910.I); (1910 II) [8].

Історія Півдня України має значні перспективи, щодо виявлення історіографії та джерел в матеріалах франкомовного, польськомовного фонду НБУВ.

Джерела та література:

1. Дослідники історії Південної України: бібліографічний довідник / Упорядник Ігор Лиман. – Київ, – 2013. – Том. 1. – 2013. – 382 с.
2. Кириченко Р. С. Франкомовна українська кінця XVII – початку XX ст. у бібліотечних колекціях України: походження, склад, зміст, історико-книгознавча реконструкція. Автореферат. – Київ, 2005. – 19 с.
3. Ukraine // Larousse Pierre Grand Dictionnaire universel du XIX –e siècle. – Paris. : Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1876 – P. 637. – Т. XV.
4. Craven Miladi. Voyage en Crimée et a Constantinople, en 1786. Trad. De l'angl / Graven – Londres. Paris, 1789. – 443 p.
5. Mała encyklopedia polska przez S. P. Tom I-II –Leszno i Gniezno. Nakładem i drukiem Ernesta Günthera, 1847 – S 477; II; 608; 16.
6. Oczaków // Mała Encyklopedia Polska Tom.II. –Leszno i Gniezno.: Nakładem i drukiem Ernesta Günthera, 1847 – S. 168.
7. Брокгауз Ф. А., И. А. Ефрон. Энциклопедический словарь. Том. XXIII / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон – СПб, 1898 – С. 822.
8. Barwinski E. Bibliografia historii polskiej. // Kwartalnik historyczny. Rocznik XXV. – Lwow.: 1911 – S.131-143

ЯКУБОВА Татьяна

История Юга Украины в материалах польского, французского фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (XVIII ст.)

В статье представлена историческая информация по истории Юга Украины в материалах французского, польского библиотечных фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. История Юга Украины остается актуальной темой современной исторической науки. История Юга Украины нашла свое отображение в польских, французских научных изданиях (XVIII-XIX ст.).

Ключевые слова: Юг Украины, библиотечные фонды, библиография.

YAKUBOVA Tatjana

The history of the South of Ukraine in the materials of the French, Polish National Library of Ukraine Vernadsky (XVIII c.)

The article presents historical information on the history of the South of Ukraine based on the Polish, French National Library of Ukraine Vernadsky. The history of the Southern Ukraine remains a actual topic of modern historical science. The history of the South of Ukraine are reflected in the French and Polish scientific journals.

Key words: South Ukraine, library collections, bibliography.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Археологія

АРТЮХ Вадим Степанович, кандидат історичних наук, ст. науковий співробітник Львівського музею історії релігії.

БОНДАРЕНКО Денис Володимирович, археолог, учитель історії Новомиколаївської ЗОШ І–ІІІ ступенів Жовтневого району Миколаївської області.

ГОРБЕНКО Кирило Володимирович, старший викладач кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, директор ДП НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ Інституту археології НАН України.

КОСТИК Ольга Богданівна, лаборант кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЛАСІНСЬКА Маріанна Юріївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЛУКЬЯНЧЕНКО Юрій Анатолійович, археолог, позаштатний науковий працівник Криворізького історико-краєзнавчого музею.

МАЗЕПА Галина Романівна, молодший науковий співробітник фондового відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля».

СМИРНОВ Леонід Ігорович, фахівець лабораторії археології та етнології кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ФІЛАТОВ Дмитро Вікторович, викладач кафедри археології, давньої та середньовічної історії навчально-наукового Інституту історії та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

ФОРНОСОВА Белла Миколаївна, учитель історії Миколаївського ліцею «Педагог» Миколаївської міської ради, учитель-методист, учитель вищої категорії.

ШЕВЧЕНКО Ігор Володимирович, науковий співробітник відділу пам'яток охоронної справи музею історії Долинського району Кіровоградської області.

Всесвітня історія

АДИЛОВ Абдор Анваравич, кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Національного університету імені М. Улугбека (Ташкент, Узбекистан).

АТАДЖАНОВА Сайора Мелісовна, кандидат історичних наук, доцент історичного факультету Національного університету імені М. Улугбека (Ташкент, Узбекистан).

ГОСПОДАРЕНКО Оксана Валеріївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ГУБЕННИЙ Давід, магістр історії Карлового університету м. Прага, спеціаліст Національного архіву Чеської Республіки (Прага, Чеська Республіка)

ГУЗЕ Мартин, директор Документаційного центру дослідження історії порохової фабрики міста Лібенау (ФРН).

ДЕЛІБАЛТОВА Юлія Володимирівна, докторант кафедри чеської історії Карлова університету (Прага, Чеська Республіка).

ІНОЯТОВА Діларам Мангліївна, кандидат історичних наук, доцент, історичного факультету Національного університету імені М. Улугбека (Ташкент, Узбекистан).

КАРАУЛЬНА Олена Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільствознавчої освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

КРОТОВ Андрій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Гомельського державного університету імені Франциска Скорини.

КУЗОВКОВ Володимир Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

МАЛЬШИНА Катерина, кандидат історичних наук доцент Дипломатичної академія України.

ПДБЕРЕЗНИХ Інна, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

СЕЛІВАНОВА-ЗЕРКАЛЬ Ірина
Олександрівна, учитель історії та правознавства,
голова циклової комісії гуманітарних дисциплін
ЗОШ № 19.

ТУРСУНОВА Ранохон Юсубжановна,
кандидат історичних наук, завідувачка кафедри
університету світової економіки та дипломатії
(Ташкент, Узбекистан).

ХАТАМОВА Рано, магістр 2 курсу
відділення Державного управління та місцевого
самоврядування історичного факультету
Національного університету імені М. Улугбека
(Ташкент, Узбекистан).

ЦІВАТИЙ В'ячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент, перший
проректор з науково-педагогічної та навчальної
роботи Дипломатичної академії України при
Міністерстві закордонних справ України.
Заслужений працівник освіти України.

Історія України

АНТОНЕНКО Вікторія Володимирівна,
аспірантка історичного факультету Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка.

БЕРЕЗОВСЬКА Тетяна Всеволодівна,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
українознавства Миколаївського національного
аграрного університету.

БІЛОУС Олександр Павлови, кандидат
історичних наук, співробітник Меморіального
комплексу «Національний музей історії Великої
Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

БОБІНА Олег Валерійович, кандидат
історичних наук, доцент, завідувач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету кораблебудування
імені адмірала С. О. Макарова.

БРЕГІН Оксана Богданівна, науковий
співробітник Національного заповіднику «Замки
Тернопілля».

БУНДЮЧЕНКО Тетяна Вікторівна,
кандидат історичних наук, Миколаївського
національного університету імені
В. О. Сухомлинського.

ВАСИЛЕВИЧ Андрій Валерійович,
викладач Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «України».

ВДОВИЧЕНКО Євген Володимирович,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри філософії та соціально-гуманітарних
дисциплін Херсонського державного аграрного
університету.

ВЕРГУН Сергій Іванович, аспірант
відділу XIX - початку XX століття Інституту
історії України НАН України.

ВІЛЬХОВИК Ольга Василівна, завсектору
масової та естетичної роботи Полтавської
обласної бібліотеки для дітей ім. Панаса
Мирного.

ГЛИЗЬ Юрій Іванович, аспірант Інституту
історії України НАН України.

ГОРБАНЬ Олена Вікторівна, кандидат
філософських наук, доцент кафедри філософії та
соціально-політичних дисциплін Полтавського
національного технічного університету імені
Юрія Кондратюка.

ГУБАНОВА Юлія Олександрівна,
аспірантка кафедри історії України інституту
історії, політології та права МНУ імені
В. О. Сухомлинського.

ГУЗЕНКО Юрій Іванович, кандидат
історичних наук, доцент кафедри історіографії,
джерелознавства та спеціальних історичних
дисциплін Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського.

ДОНІК Олександр Миколайович,
кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник відділу історії України XIX –
початку XX ст. інституту історії України НАН
України.

ЖИЛЕНКОВА Ірина Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент НПУ
імені М. П. Драгоманова, інституту української
філології та літературної творчості
імені А. Малишка.

ЗАХАРЧЕНКО Олексій Олексійович,
старший викладач кафедри історії України
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського.

ЗЕРКАЛЬ Микола Миколайович, доктор
історичних наук, доцент кафедри історіографії,
джерелознавства та спеціальних історичних
дисциплін Миколаївського національного
університету імені В.О. Сухомлинського.

ЗЮЗІН Віктор Олексійович, доктор
медичних наук, професор, завідувач кафедри
фізичної реабілітації Чорноморського
державного університету імені Петра Могили.

КІСЕЛЬОВ Аркадій Федорович, кандидат
медичних наук, професор кафедри теорії та
методики фізичного виховання, спорту та
здоров'я Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського.

КОВАЛЬ Геннадій Павлович, учитель
історії та географії Новосафронівської ЗОШ І –

III ступенів Новоодеського району Миколаївської області.

КОЗИРЕВА Марина Едуардівна, кандидат історичних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

КОКОШКО Федір Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри правознавства Міжнародного класичного університету імені П. Орлика.

КРАЙНІК Роман Миколайович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

МАЙБА Ірина Богданівна, науковий співробітник Національного заповіднику «Замки Тернопілля».

МАРИНЧЕНКО Ганна Миколаївна, кандидат історичних наук, старший лаборант кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

МАРТИНІВ Юрій Ігорович, здобувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного Педагогічного університету імені В. Гнатюка.

МІТКОВСЬКА Тетяна Сергіївна, завідувачка Музеєм суднобудування і флоту.

ОГІРКО Олег Васильович, доктор філософії, кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри філософії Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького.

ПАРХОМЕНКО Ольга Олександрівна, здобувач кафедри біології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського., зав. відділом обласного протитуберкульозного диспансеру

ПЕТРОВ Володимир Антонович, старший науковий співробітник Миколаївського обласного краєзнавчого музею.

ПРИШЛЯК Оксана Богданівна, молодший науковий співробітник Національного заповіднику «Замки Тернопілля».

РИЖЕВА Надія Олександрівна, доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри археології, давньої та середньовічної історії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

РОМАНЮК Неля Йосипівна, доктор історичних наук, доцент Житомирського національного агроекологічного університету.

РУГАЛЬ Володимир Петрович, кандидат історичних наук, завідувач сектором науково-дослідного відділу Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років».

РУДЕНКО Анатолій Олександрович, кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіології та біохімії Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ТРИГУБ Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

ФОМІН Андрій Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені Володимира Дала.

ХАСЦЬКИЙ Олександр Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Валерій Валерійович, кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи Миколаївського обласного краєзнавчого музею.

ЧЕРНЯВСЬКА Катерина Вікторівна, кандидат історичних наук, кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ШЕШУНОВА Ірина Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільствознавчої освіти Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

ШКВАРЕЦЬ Валентин Павлович, академік, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

Етнографія та етнологія

АДАМОВИЧ Наталія Василівна, молодший науковий співробітник Національного заповіднику «Замки Тернопілля».

АНДРІЄВСЬКА Тамара Михайлівна, науковий співробітник Львівського музею народної архітектури та побуту.

ВОРОБІЙ Ольга Вадимівна, аспірантка. Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

ГРЕБЕННИКОВ Юрій Спиридонович, кандидат історичних наук, доцент. Лауреат Миколаївської обласної премії ім. М. Аркаса.

ЖУРАВЛІОВА Анастасія Олексіївна, аспірантка 2 курсу Інституту мистецтвознавства, фольклористики, етнології імені М. Т. Рильського НАН України.

ОЛЕЙНИЧЕНКО Євген Валентинович, археолог-реставратор, учитель технології та трудового навчання ЗОШ I-III ступенів № 35.

ХРЯЦЕВСЬКА Людмила Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ЦИПИШЕВ Сергій Іванович, науковий співробітник Львівського музею народної архітектури та побуту, аспірант Інституту народознавства НАН України.

ЯКИМОВИЧ Анна Іванівна, науковий співробітник Львівського музею народної архітектури та побуту.

Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни

БАРСУК Олена Євгенівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та методики викладання історії Мозирського державного педагогічного університету імені І. П. Шамякіна.

ГОРБУРОВ Євген Григорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ГОРБУРОВ Кирило Євгенович, кандидат історичних наук, приватний нотаріус Миколаївського міського нотаріального округу Миколаївської області.

ІДЗЬО Віктор Святославович, доктор історичних наук, завідувач кафедрою українознавства Українського Університету в Москві.

КОРОСТИЛЬОВА Ірина Вікторівна, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала С. О. Макарова.

МЕЗГА Микола Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Гомельського державного університету імені Франциска Скорини.

МОСЮКОВА Наталія Геннадіївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та українознавства Національної металургійної академії України.

НЕФЬОДОВ Дмитро Валерійович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ПАРХОМЕНКО Владислав Анатолійович, доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

СІМПЕРОВИЧ Володимир Миколайович, кандидат історичних наук, завідувач наукового відділу з питань музейної інформації та комунікації Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

ТРЕТЯК Володимир Леонідович, старший науковий співробітник Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

ТРЕТЯКОВА Ольга Анатоліївна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри педагогіки та методики викладання суспільствознавчих дисциплін Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ФЕДОРЕНКО Михайло Олександрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала С. О. Макарова.

ШКВАРЕЦЬ Валентин Павлович, академік, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЯКУБОВА Тетяна Анатоліївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

Наукове видання

**Аркасівські читання:
Україна в контексті історичного розвитку Східної
Європи**

Матеріали
V
Міжнародної
науково-практичної конференції

Миколаїв
17-18 квітня 2015 р.

*Підписано до друку 14.04.2015. Формат 60х84/8. Ум. друк. арк. 31,62.
Зам. № 574-04. Тираж 300 прим.*

ВИГОТОВЛЮВАЧ
СПД Румянцева Г. В.
54038, м. Миколаїв, вул. Бузника, 5/1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи МК № 11 від 26.01.2007 р.